

ประเพณีไทย
เกี่ยวกับเทศกาลตรุษสารท

ของ

เสฐียรโกเศศ

ประเพณีไทยเกี่ยวกับเทศกาล

ความเบื้องต้น

มนุษย์ที่อยู่รวมกันเป็นหมู่เหล่า ร่วมแรงร่วมใจกันประกอบการงานหรือคบหาสมาคมกันเป็นประจำ เพื่อประโยชน์ส่วนใหญ่ที่ตนสนใจให้บังเกิดความสุขและความเจริญ ลักษณะดังนี้เรียกกันกว้าง ๆ ว่าสังคม

สังคมใดจะบังเกิดความสุขความเจริญขึ้นได้ ก็อยู่ที่รู้จักสร้างสิ่งที่เห็นว่าจะเป็นประโยชน์แก่วิถีชีวิตของตน เพิ่มเติมจากสิ่งที่มีอยู่แล้วเป็นธรรมดาในธรรมชาติ และมีกฎเกณฑ์ที่กำหนดขึ้นไว้เป็นระเบียบแบบแผน จะโดยตรงหรือโดยอ้อม เพื่อให้อยู่รวมกันได้เป็นปรกติสุขแก่ชีวิต สิ่งที่สังคมสร้างและวางเป็นระเบียบแบบแผนขั้นนี้ ที่เรียกว่า *วัฒนธรรม* คือสภาพที่ทำให้มีความเจริญงอกงาม

วัฒนธรรมที่มีอยู่ในระยะต้น ๆ ก็มีลักษณะอย่างหยาบ ๆ ง่าย ๆ แล้วก็ค่อยคลี่คลายตั้งงามขึ้นเป็นลำดับ อย่างที่เรียกกันในปัจจุบันว่า พัฒนาการ คือมีความคลี่คลายขยายตัวเป็นความเจริญ เพราะฉะนั้น วัฒนธรรมของสังคมใดจะมีลักษณะเป็นพัฒนาการขึ้นได้ตามที่กล่าวมานี้ ย่อมตกอยู่แก่เงื่อนไข ๓ ประการ คือสิ่งใดที่สังคมสร้างขึ้นให้เป็นมรดกแห่งสังคม สิ่งนั้นผู้มาที่หลังมีหน้าที่จะต้องรับและสืบต่อไว้เป็นรากฐานแห่งความเป็นอยู่แห่งสังคม นี้เป็นเงื่อนไขประการที่หนึ่ง สิ่งใดที่รับไว้เป็นมรดกแห่งสังคม ผู้เป็นทายาทรับไว้ จะต้องรู้จักปรับปรุงแก้ไขและเพิ่มเติม ให้ประณีตตั้งงามยิ่งขึ้นตามมาตรฐานที่เห็นว่าควรจะเป็น นี้เป็นเงื่อนไขประการที่สอง เมื่อได้ปรับปรุงแก้ไขและเพิ่มเติมตามที่กล่าวแล้ว สังคมที่เป็นเจ้าของแห่งวัฒนธรรมนั้นยังต้องรู้จักกระทำให้วัฒนธรรมของตนงอกงามและแพร่หลาย ด้วยการส่งสอนอบรมและเผยแพร่แก่คนในสังคมอื่นด้วย นี้เป็นเงื่อนไขประการที่สาม

ก็และการที่จะให้เงื่อนไขแห่งความเจริญงอกงามของวัฒนธรรมทั้ง ๓ ประการนี้ มีความยั่งยืนอยู่ได้ยาวนาน ก็ด้วยมีประเพณีสืบต่อกันไว้ และมีผู้ริเริ่มทำให้ก้าวหน้าอยู่เสมอ ประเพณีคืออะไร ในที่นี้หมายความว่า สิ่งใดที่คนในสังคมกระทำกันอยู่บ่อย ๆ

จนเป็นความเคยชินติดเป็นนิสัยแห่งสังคมโดยเอกเทศ เหตุฉะนั้น คำว่านิสัยแห่งสังคม และคำว่าประเพณี จึงมีอรรถาธิบายเป็นทำนองเดียวกัน

ประเพณีถ้าว่าโดยลักษณะแห่งวัฒนธรรม ก็เป็นวัฒนธรรมด้วยลักษณะหนึ่ง เพราะสิ่งใดที่สังคมสร้างหรือวางเป็นระเบียบแบบแผนขึ้นไว้ ก็จะต้องสืบต่อเป็นประเพณี และประเพณีนั้นถ้าจะให้มีความเจริญงอกงาม ก็ตกอยู่ในเงื่อนไขแห่งวัฒนธรรม ๓ ประการดังกล่าวมาข้างต้น เป็นทำนองเดียวกัน

ประเพณีถ้าแบ่งโดยประสงค์ก็มีอยู่ ๓ ประการ คือ

๑. ประเพณีที่สังคมถือว่า ถ้าใครในสังคมฝ่าฝืนหรือละเว้นไม่กระทำตามก็เป็นผิดและเป็นชั่ว เรียกว่า *จารีตประเพณี* จารีตประเพณีเป็นดั่งข้อบังคับทางจรรยาหรือศีลธรรมของสังคม จารีตประเพณีใดถ้ามีสภาพเป็นคำสั่งของรัฐ โดยมีระเบียบแบบแผน และมีบังคับให้กระทำ หรือไม่ให้กระทำ และบางทีก็มีลงโทษด้วย จารีตประเพณีนั้นก็หมดสภาพเป็นข้อบังคับทางจรรยาและศีลธรรมของสังคม กลายเป็นกฎหมายขึ้น

๒. ประเพณีที่สังคมได้ตั้งหรือวางเป็นระเบียบแบบแผนขึ้นไว้ จะโดยตรงหรือโดยอ้อมแล้วแต่กรณี เรียกว่า *ชนบประเพณี* หรือสถาบัน

๓. ประเพณีที่สังคมถือว่าเป็นเรื่องธรรมดาสามัญ ไม่ถือว่าเป็นผิดศีลธรรมเป็นแต่เนียมกันว่าควรประพฤติ หากได้มีใครได้รับแต่งตั้งให้วางเป็นระเบียบขึ้นไว้ไม่ เป็นแต่เห็นดีก็นิยมประพฤติตาม ๆ กัน หรือได้รับอบรมสั่งสอนกันมาอย่างสมบัติผู้ดี และมักประพฤติกันอยู่ภายในวงหรือชั้นแห่งสังคม เรียกว่า *ธรรมเนียมประเพณี* หรือวิถีประชาชน (folk ways)

เมื่อได้กล่าวถึงความหมายของคำว่าประเพณีแค่นี้พอแก่ความประสงค์แล้ว จะได้นำเรื่องชนบประเพณีเนื่องด้วยเทศกาลของชาวไทย อันเป็นประเพณีเกี่ยวกับประชาชนในส่วนรวม ในการบรรยายเป็นส่วนใหญ่ จะกล่าวแต่ที่ประพฤติกกันอยู่ในภาคกลาง และโดยเฉพาะในกรุงเทพฯ ส่วนที่ประพฤติกกันอยู่ในภาคอื่น จะกล่าวเท่าที่ข้าพเจ้าทราบมา แต่จะกล่าวเป็นแนวสำหรับเปรียบเทียบเพื่อการวิพากษ์วิจารณ์เท่านั้น เพราะประเพณีไทยเมื่อกกล่าวแต่ที่เป็นโครงสร้างของประเพณี ก็อาจกล่าวได้ว่าเหมือนกันหมดทุกภาค จะแตกต่างกันก็แต่ส่วนปลีกย่อยตามลักษณะสิ่งแวดล้อมของท้องถิ่นเท่านั้น

ส่วนประเพณีที่เป็นเอกเทศเฉพาะท้องถิ่น จะเก็บรวมไว้เป็นอีกส่วนหนึ่งต่างหาก เมื่อมีโอกาสได้ศึกษาหาความรู้ได้เพียงพอ แท้จริงประเพณีไทยซึ่งมีอยู่ในภาคต่างๆ ของประเทศ ก็ได้มีผู้เขียนไว้บ้าง แต่อยู่กระจัดกระจายในหนังสือต่างๆ เฉพาะบางเรื่องบางประเพณีเท่านั้น และส่วนมากก็กล่าวย่อๆ ไม่พอแก่ที่จะเอามาวิจารณ์ในการศึกษาเรื่องประเพณี จึงหวังอยู่ว่าคงมีท่านที่สนใจและรักประเพณีเก่าของไทย จะได้สืบสวนและรวบรวมเป็นเรื่องขึ้นไว้ ก่อนที่ประเพณีเหล่านั้นจะสูญหรือกลายเป็นที่นำเสียขายขึ้นภายหลังแก่ผู้ซึ่งต้องการศึกษา หนังสือที่กล่าวถึงเรื่องประเพณีของภาคต่างๆ ซึ่งนับเป็นชั้นเป็นอันก็คือ ประเพณีทางภาคอีสาน ซึ่งหลวงผดุงแคว้นประจันต์ (จันทร์ อุตรนคร) แต่งไว้อยู่ในหนังสือ *ลัทธิธรรมเนียมต่าง ๆ ภาค ๑* หนังสือชุดนี้หอสมุดแห่งชาติเป็นผู้รวบรวมและมีหลายภาคด้วยกัน ท่านจะค้นหาเรื่องประเพณีต่างๆ ของไทยในหนังสือชุดนี้ได้หลายเรื่อง หนังสือที่ควรใช้เกี่ยวกับการศึกษาเรื่องประเพณีไทยได้ดีอย่างยิ่ง คือ พระราชนิพนธ์เรื่อง *พระราชพิธี ๑๒ เดือน* และเรื่อง *นางนพมาศ* แต่หนังสือสองเรื่องนี้ กล่าวถึงเรื่องพระราชพิธีและเรื่องพระราชประเพณีในราชสำนักมากกว่าจะกล่าวถึงประเพณีที่ราษฎรประพฤติกันอยู่ แม้กระนั้นก็ยังเป็นหนังสือที่ให้ความรู้แก่เราเกี่ยวกับเรื่องประเพณีไทยอย่างล้ำค่า.

เทศกาลสงกรานต์

ต้นเหตุ

สงกรานต์ เป็นคำภาษาสันสกฤต แปลว่า ผ่าน หรือ เคลื่อนย้ายเข้าไป ซึ่งในที่นี้หมายถึงพระอาทิตย์ผ่านหรือเคลื่อนย้ายเข้าไปในจักรราศีใดราศีหนึ่ง ก็เรียกว่า สงกรานต์ จักรราศีคือวงกลมเป็นรูปไข่ในท้องฟ้า ซึ่งสมมติว่า เป็นทางที่ พระอาทิตย์ พระจันทร์ ดาวพระเคราะห์โคจรผ่านเข้าไป โคจร แปลว่า ทางไปของโค แต่ในที่นี้ไม่ได้ แปลว่างัว แต่หมายถึงพระอาทิตย์และใช้ได้ตลอดถึงพระจันทร์และดาวพระเคราะห์ด้วย จักรราศีนั้นแบ่งตามขวางออกเป็น ๑๒ ส่วนเท่ากันหรือ ๑๒ ราศี ซึ่งแต่ละราศีก็มีกลุ่ม ดาวอยู่ในนั้นเป็นเฉพาะของราศีหนึ่งๆ (แต่เดี๋ยวนี้เคลื่อนที่ไปแล้ว) เหตุนี้ ราศี จะแปลว่า กลุ่มดาว ก็ได้ เพราะคำว่า ราศี ก็แปลว่า กอง ว่า หมู่ เช่น บุญราศี ก็แปลว่า กองบุญ กลุ่มดาวที่อยู่ในราศีหนึ่งๆ มีดวงดาวในกลุ่มหลายดวงเรียงรายกันเป็นรูป ต่างๆ ไม่เหมือนกัน และเขาสมมติรูปของกลุ่มดาวเหล่านี้เช่น เป็นกลุ่มดาวแพะ กลุ่ม ดาวงู และอื่นๆ เป็นต้นจนครบ ๑๒ ราศี พระอาทิตย์เมื่อโคจรเข้าไปในราศีใด และ กว่าจะผ่านพ้นราศีนั้นไปสู่อีกราศีหนึ่ง ก็เป็นเวลาเดือนหนึ่ง เมื่อผ่านไปครบ ๑๒ ราศีก็ เป็นเวลาได้ปีหนึ่งโดยประมาณ ราศีนั้นถ้าแบ่งตามมาตราวัดของจักรราศีก็เป็นราศีละ ๓๐ องศา รวมทุกจักรราศีก็เป็น ๓๖๐ องศา กลุ่มดาวที่อยู่ในราศีหนึ่งๆ ไม่ใช่ว่าอยู่ใน ราศีที่แบ่งไว้โดยเด็ดขาด เพราะมีดวงดาวกลางดวงในกลุ่มของราศีหนึ่ง คาบเกี่ยวหรือ เหลื่อมล้ำเข้าไปในราศีอื่นก็มี เหตุนี้การแบ่งเดือนจึงมีจำนวนวันและเวลาไม่เท่ากันเสมอ ไป ที่เรารู้ชื่อเดือนว่า เมษายน พฤษภาคม และอื่นๆ จนถึง มีนาคม ก็ตั้งจากรูปของ กลุ่มดาวในจักรราศี เมษายน ก็คือ กลุ่มดาวแพะ พฤษภาคม ก็คือ กลุ่มดาวงู คำว่า แพะ ในภาษาสันสกฤตเรียกว่า เมษ เอาคำว่า อายน ซึ่งแปลว่า การมาถึง เข้าไปต่อเชื่อมกัน ก็ เป็น เมษายน คำว่า งู ในภาษาสันสกฤตเรียกว่า พฤษภ เอาคำว่า อาคม ซึ่งแปลว่า การมาถึง เหมือนกันเข้าไปต่อเชื่อมก็เป็น พฤษภาคม ที่เราแยกใช้คำเชื่อมต่อท้ายว่า อายน บ้าง อาคม บ้าง ก็เพื่อแบ่งพวกเดือนที่มีจำนวนวันเป็น ๓๐ วันบ้าง ๓๑ วันบ้าง ให้เป็นเครื่องสังเกตได้ง่าย อนึ่ง ที่ว่าพระอาทิตย์โคจรหรือเคลื่อนไปในอากาศนั้น เป็น

เรื่องที่คนโบราณเห็นอย่างนั้น ถึงเดี๋ยวนี้เราก็เห็นว่าเช่นนั้น แต่ทางวิทยาศาสตร์บอกว่า โลกพิภพที่เราอยู่นี้ต่างหากซึ่งเคลื่อนย้ายไปรอบดวงอาทิตย์ ถึงจะเป็นโลกพิภพเคลื่อนย้ายไป ทาใช้ดวงอาทิตย์ไม่ก็ติ แต่เมื่อว่าในทางคำนวณเกี่ยวกับเวลาก็ได้ผลลัพธ์เท่ากัน

เมื่อพระอาทิตย์ยกย้ายราศี คือย้ายจากดาวกลุ่มหนึ่ง และย้ายเข้าไปสู่หมู่ดาวอีกกลุ่มหนึ่ง เรียกเป็นคำของภาษาโหราว่า ยกไปสู่ หรือ ยกขึ้นสู่ ตัวอย่างเช่น พระอาทิตย์ยกขึ้นสู่ราศีเมษ ตั้งแต่วันอังคาร เดือน ๕ แรมค่ำ ๑ เวลาบ่าย ๒๕ นาที แล้วยกไปสู่ราศีพฤษภ วันจันทร์ เดือน ๗ แรม ๔ ค่ำ เวลา ๓ ยามกับ ๓๖ นาที ดังนั้น วันและเวลาที่พระอาทิตย์ย้ายจากราศีหนึ่ง และยกไปสู่อีกราศีหนึ่ง ท่านเรียกว่า สงกรานต์เดือน เพราะย้ายไปราศีละเดือน แต่ในวันและเวลาที่พระอาทิตย์ยกขึ้นสู่ราศีเมษ คือ ในเดือนเมษายนเขาเรียกเป็นพิเศษว่า มหาสงกรานต์ เพราะถือว่าเป็นวันและเวลาที่ตั้งต้นเป็นปีใหม่ โดยเหตุที่ประชาชนสนใจแต่วันขึ้นปีใหม่ เมื่อพูดว่าสงกรานต์ก็นึกถึงวันมหาสงกรานต์ ส่วนสงกรานต์ของเดือนอื่นไม่เข้าใจและสนใจ คำว่า สงกรานต์จึงหมายถึงมหาสงกรานต์เป็นเฉพาะไป

เหตุไรวันขึ้นปีใหม่จึงตั้งต้นเอาในวันมหาสงกรานต์ คือในบัดนี้เป็นวันที่ ๑๓ เมษายน เป็นเรื่องไม่ใช่ของเราแต่เดิม แต่เป็นเรื่องของอินเดียฝ่ายเหนือ แผ่นดินซึ่งอยู่เหนือเขตร้อนขึ้นไป เช่นประเทศอินเดียตอนเหนือ ประเทศจีนและประเทศต่างๆ ในทวีปยุโรป เป็นต้น มีฤดูกาลไม่ตรงกับเราทีเดียว ในประเทศที่กล่าวเหล่านี้เขามีฤดู spring ซึ่งเราแปลว่า ฤดูใบไม้ผลิ ภาษาสันสกฤตเรียกฤดูนี้ว่า วสันต์ ซึ่งในครั้งโบราณเริ่มต้นแต่วันที่พระอาทิตย์ขึ้นสู่ราศีเมษ ในวันที่ ๑๓ เมษายน คือ วันมหาสงกรานต์ แต่ในบัดนี้เคลื่อนมาเป็นวันที่ ๒๐ มีนาคม เป็นเพราะโลกพิภพถูกพระอาทิตย์ดึงดูดเคลื่อนจากที่เดิมไป เรียกในภาษาดาราศาสตร์ว่า precession ข้าพเจ้าอธิบายมากกว่านี้ไม่ได้ เพราะไม่ทราบอะไรในเรื่องนี้ได้มากนัก ต้องการทราบเป็นพิเศษก็สอบถามเขาจากผู้รู้ดีกว่า ในพระราชนิพนธ์เรื่อง พระราชพิธี ๑๒ เดือน (หน้า ๓๒๕-๖) กล่าวว่า เมื่อนานมา วันซึ่งคิดตามสุริยาครว่าพระอาทิตย์ยกขึ้น ก็เคลื่อนคลาดจากที่พระอาทิตย์ยกจริง ๆ ไป เหมือนอย่างในปัจจุบันนี้ วันสงกรานต์ก็เคลื่อนกับพระอาทิตย์ยกที่จริงแท้ถึง ๒๑ วันล่วงมาแล้ว แต่เพราะเคลื่อนทีละน้อยไม่ถึงกับเปลี่ยนฤดู กลับร้อนเป็น

หนาวจึงไม่มีใครมีผู้ใคร่รัก แต่ถ้านานไปอีกหลายปีก็คงจะกลับร้อนเป็นหนาวได้ นี่คือเรื่องของ precession ซึ่งกล่าวมาแต่ต้น วันที่เริ่มเข้าฤดูวสันต์นั้นเป็นเวลาทีพระอาทิตย์เดินปัดจากใต้ คือเดินเป็นเส้นโค้งจากใต้จะไปสู่เหนือ มาถึงกึ่งกลางพิภพหรือโลกที่เราอยู่นี้พอดี ดังที่เราเห็นแคคมันย้ายที่ในระยะที่วสันต์ เวลาที่เป็นกลางวันและกลางคืนเท่ากันทั่วทุกแห่ง เรียกเป็นภาษาไทยว่า *มัธยมกาล* สันสกฤตเรียกว่า *วสันต์วิษุวัต* หรือ *มหาวีษุวัต* อังกฤษเรียกว่า vernal equinox แปลว่า *เท่ากันในฤดูวสันต์*

ทีโบราณถือเอาวันสงกรานต์หรือวสันต์วิษุวัตเป็นปีใหม่ เพราะประชาชนที่อยู่เหนือเขตร้อนของโลก ถือว่าเป็นระยะเวลาหรือเป็นฤดูกาลที่ดีที่สุดของเขา เพราะเมื่อเข้าฤดูนี้ เขารู้สึกยินดีปรีดาเหมือนมีชีวิตได้เกิดใหม่ เหตุด้วยฤดูหนาวของเขาได้ผ่านพ้นไปแล้ว แผ่นดินที่อยู่ในเขตที่มีอากาศหนาวกว่าของเรา เมื่อถึงฤดูหนาวก็หนาวจริงๆ ต้นไม้ต้นหญ้าก็หยุดงอก และใบก็ร่วงกันไปหมด สัตว์บางชนิดหาอาหารได้ยาก ก็ต้องหยุดพักหากิน เรียกว่า hibernate ในภาษาอังกฤษ อย่างที่เราเรียกว่า *จำศีล* เช่นกบจำศีลคือมันหยุดพักหากิน นอนนิ่งอยู่แต่ในรูไม่ออกมา มันจะออกมาทำไมเมื่อไม่มีอะไรจะกิน สัตว์บางชนิด เช่น กระรอก กระแต ก็นอนคุ้ยอยู่ในรูในโพรงเสียชั่วคราว ที่บางแห่งเมื่อถึงฤดูหนาวก็มีหิมะปกคลุม ทำให้อากาศมีครึ้มไม่เห็นดวงเดือนดวงตะวัน หนาวเฉียบและเฉียบเฉียบ คุประหนึ่งว่าธรรมชาติกำลังจะตายไป คนและสัตว์ซึ่งมีกำลังต้านทานน้อย หรือมีเครื่องป้องกันให้ความอบอุ่นไม่เพียงพอ ก็มักตัวแข็งตายเพราะทนความหนาวไม่ไหว

ครั้นสิ้นฤดูหนาวแล้ว อากาศคลายความหนาวและแจ่มใสขึ้นโดยลำดับ ต้นไม้ก็ผลิดอกออกช่อและแตกใบใหม่เขียวชอุ่ม ฝูงสัตว์และนกและแมลงผึ้งก็กลับมาหากินใหม่ คุประหนึ่งว่าธรรมชาติกลับฟื้นมีชีวิตอีก เหตุนี้ที่เราแปลฤดูสปริงหรือวสันต์ว่าฤดูใบไม้ผลิก็ไม่ผิด นักศึกษาคนไทยคนหนึ่งเขียนจดหมายมาถึงข้าพเจ้า จากมหาวิทยาลัยพาราณสีเกี่ยวกับฤดูวสันต์ที่นั่นว่า *อากาศสบายดีจริง ๆ จะรู้สึกชุ่มชื้นเย็นสบายไม่หนาวจัดอย่างเมื่อเดือนมกราคม และไม่ร้อนเลยนอกจากจะไปถูกแดดเข้า ลักษณะที่เด่นที่สุด คือมะม่วงออกช่อเห็นดอกบานสะพรั่งเต็มหมดทุกต้น และอินเดียข้างเป็นประเทศที่เต็มไปด้วยต้นมะม่วงอะไรอย่างนี้ก็ไม่ทราบ กลิ่นดอกมะม่วงหอมคลุ้งไป*

หมด ดอกส้มก็ประทัดกันออกตอนนี้ คุณอากาศข้างขึ้นฉ่ำเสียจริง ๆ ค่ายเหตุนี้ เขาจึงถือเอาต้นฤดูวสันต์เป็นวันขึ้นปีใหม่ - แสดงความยินดีปรีดา เล่นนักชัตฤกษ์สงกรานต์กัน

ฤดูวสันต์ทางเมืองเราไม่มี เรามีก็แต่ฤดูร้อน ฤดูฝน และฤดูหนาว ๓ ฤดูเท่านั้น ฤดูฝน เราเรียกเป็นคำบาลีว่า ฤดูวัสสาน เสียงใกล้เคียงกับ วสันต์ จึงมีผู้ใช้ฤดูวสันต์ให้หมายความว่าคุณวสันตก็มี เพราะเข้าใจผิดว่าเหมือนกัน ฤดูของเราเมื่อพ้นฤดูหนาวแล้ว ก็ถึงฤดูร้อนทีเดียว การเล่นนักชัตฤกษ์สงกรานต์ในฤดูวสันต์ของอินเดีย พอดีมาเหมาะเข้ากับความเป็นอยู่ของเราในส่วนตัว ซึ่งมีอาชีพส่วนใหญ่เป็นกสิกรรม ระยะตอนนี้ประชาชนของเรากำลังว่างจากทำไร่ไถนา (ยกเว้นภาคป่าหิมาลัย) เราจึงถือเอาวันสงกรานต์เป็นวันทำบุญใหญ่ แล้วเล่นสนุกกันเรียกว่า เล่นนักชัตฤกษ์สงกรานต์สืบเป็นประเพณีมาเหมือนกันหมดทั้งประเทศไทย ประเทศพม่า ประเทศเขมร และประเทศลาวหลวงพระบาง เพราะได้มาจากประเทศอินเดียที่เดียวกัน จึงอาจกล่าวได้ว่าชนชาติในประเทศเหล่านี้ มีประเพณีเกี่ยวกับสงกรานต์ ซึ่งเป็นส่วนหนึ่งของวัฒนธรรมเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน จะต่างกันบ้างก็แต่ที่เป็นส่วนปลีกย่อยเท่านั้น อันเป็นลักษณะพิเศษเฉพาะชาติ และเฉพาะท้องถิ่นตามเงื่อนไขแห่งสิ่งแวดล้อม

วันสงกรานต์

สงกรานต์ของเราตามปรกติมี ๓ วัน คือเริ่มแต่วันที่ ๑๓ ถึงวันที่ ๑๕ เมษายน วันที่ ๑๓ เป็นวันต้น คือ วันมหาสงกรานต์ วันที่ ๑๔ คือวันกลางเป็น วันเนา และวันที่ ๑๕ เมษายน คือวันสุดท้ายเรียกว่า วันเถลิงศก เมื่อก่อนนี้ล้างปีสงกรานต์ก็มี ๔ วัน คือตั้งแต่วันที่ ๑๓ ถึงวันที่ ๑๖ เมษายน วันอยู่กลางระหว่างวันต้นและวันสุดท้าย ก็เป็นวันเนาเสีย ๒ วัน ที่เป็นเช่นนี้เกี่ยวกับวิธีนับวันตามทางคำนวณของโหราศาสตร์ ซึ่งนับเอาเวลาเที่ยงคืนล่วงไปแล้วเป็นวันใหม่ อย่างที่เรานับกันอยู่ในเวลานี้ แต่พวกเขาบ้านนับเป็นวันใหม่เริ่มแต่ย่ำรุ่งล่วงไปแล้ว เพราะฉะนั้น ถ้าปีใดพระอาทิตย์ยกขึ้นสู่วาศีเมษเป็นเวลาล่วงเที่ยงคืนไปแล้ว สงกรานต์ปีนั้นก็จะมี ๔ วัน แต่เดี๋ยวนี้ไม่มีแล้ว

วันมหาสงกรานต์เป็นวันขึ้นปีใหม่ วันเนาเป็นวันอยู่เฉย ๆ เป็นวันว่างนอกจากเล่นสนุก เนา เป็นคำเขมร แปลว่า อยู่ เช่น เนาในป่าพนาลัย ลางท่านเขียน วันเนา

เป็น วันเนา แปลว่า วันปีใหม่ แท้จริงวันปีใหม่ คือวันมหาสงกรานต์ วันเถลิงศกหรือเรียกอีกอย่างหนึ่งว่า พระยาวัน คือวันขึ้นศักราชปีใหม่ อันเนื่องมาจากเรื่องตั้งมหาศักราชมหาศักราชนั้น ตั้งต้นแต่วันที่พระเจ้าจันตะ กษัตริย์ชาติศักเสวยราชย์ ทรงตั้งศักราชขึ้นเพื่อเป็นอภิลักขิตกาลที่มีชัยชนะศัตรู ซึ่งตกในวันที่สองถัดจากวันมหาสงกรานต์ (ดู *The Cambridge Shorter History of India* edited by H.H. Dodwell, p 82) ที่กล่าวนี้ไม่ตรงกับที่กล่าวกันว่า พระเจ้าสาธิตวาท กษัตริย์อินเดียองค์หนึ่ง ทรงตั้งขึ้นเพื่อเป็นที่ระลึกที่มีชัยต่อชาติศัก แต่ใจจริงเรียกว่า ศักราช ซึ่งแปลว่า ราชอาณาจักร เล่า เพราะคำว่า ศักราชเป็นคำตัดมาจากคำว่า ศักราชสังวัจฉร ซึ่งแปลว่า ปีของพระราชาชาติศัก ที่ถูกควรจะเป็นของกษัตริย์ชาติศักมากกว่ากษัตริย์อินเดีย คำแปลในคำว่าศักราชมันพ้องอยู่ในตัวว่าเป็นของพระราชาชาติศัก ต่อมาเมื่อเราเปลี่ยนมาใช้จุลศักราช วันเถลิงศกหรือยกศกใหม่ก็ยังใช้วันอย่างมหาศักราชอยู่ ถ้าเราตรวจดูวันสงกรานต์ของไทยเหนือทางภาคพายัพจะปรากฏว่าเหมือนกับของเรากันนี้ วันมหาสงกรานต์ของเรา จะเป็นวัน สังขารล่อง คือวันสิ้นปีเก่า หรือ วันจ่าย ของเขา วันเนาของเราก็คงกับวันเนาของเขา ซึ่งเป็นวันพักผ่อนอยู่แต่ในบ้านไม่ไปไหน วันเถลิงศกของเราตรงกับวันที่เขาเรียกว่า พระยาวัน และถัดไปเป็น วันปากปี นี้แสดงว่า เขาคงถือเอาวันพระยาวันเป็นวันเปลี่ยนปีใหม่ของเขา จะกล่าวเรื่องวันทั้ง ๔ ในวันสงกรานต์ของพายัพที่เล่านี้ในตอนต่อไป

ในประกาศมหาสงกรานต์ ซึ่งเป็นพระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว มีเรื่องกล่าวไว้ตอนหนึ่งว่าดังนี้

ปีนี้สงกรานต์นามกรอย่างไร ทรงพาหนะอะไร ภัักษาหารอะไร จะว่ามาก็ไม่ต้องการ ใครจะใคร่ทราบก็มาดูรูปที่เขียนแขวนไว้ในพระบรมมหาราชวังเทอญ

ทรงพระราชนิพนธ์ข้อความตอนนี้อย่างรวบรัด แล้วมีข้อความอย่างข้างบนนี้เหมือนๆ กันทุกปี แสดงว่าสงกรานต์นั้นมีเรื่องราว และเรื่องราวนั้นคงเป็นที่ซึ่มทราบกันดีในหมู่ราษฎร เพราะมีรูปภาพเขียนแขวนไว้ในพระบรมมหาราชวังสำหรับให้ดูทุกปีไม่จำเป็นจะต้องมีพระบรมราชาธิบายซ้ำๆ ซากๆ ละเอียดทรงเห็นว่าเป็นเรื่องนิยายนิทานมากกว่า แต่ว่าราษฎรยังนิยมและอยากทราบกันอยู่ ไม่ทรงขัดต่ออัธยาศัยของคนหมู่มากในสมัยนั้น ถ้าจะทรงตัดทิ้งเรื่องอย่างนี้เสียก็เดี๋ยวกก็ได้ แต่ก็คงไม่ทำให้ราษฎรมีความฉลาค

หรือเจริญก้าวหน้ายิ่งกว่าเก่า เพราะความรู้และการศึกษาก็ยังเป็นอยู่อย่างสมัยนั้นและเรื่องอย่างนี้ก็ถือเป็นปรัมปราประเพณีสืบกันมาช้านาน ไม่เป็นสิ่งที่ทำให้ดวงหรือขัดความเจริญอย่างไร ก็ไม่ควรจะเลิกทิ้งเสียทันที ปล่อยให้ธรรมเนียมเรื่องอย่างนี้ไปก่อน จนกว่าจะมีใหม่ที่คนส่วนมากหรือราษฎรเห็นดีกว่าเข้ามาแทน แล้วเรื่องนี้ก็จะหมดไปเอง เป็นทำนองเดียวกับเรื่องจักร ๆ วงศ์ ๆ หรือนิยายนิทานสำหรับเด็ก ซึ่งคนยังนิยมยินดีอยากรู้อยากฟังกันอยู่ ถ้าต่างว่าเราจะบอกเขาว่าเลิกฟังเรื่องอย่างนี้เสียเถิด เพราะเป็นเรื่องเหลวไหลไม่จริง แต่ไม่ใช่เขาจะไม่รู้เมื่อไหร่ว่าเป็นเรื่องเหลวไหลไม่จริง คนดูแลครุฑภาพยนต์ก็รู้อยู่ด้วยกันทุกคนว่าเป็นเรื่องไม่จริง แต่ก็ชอบดูกันแน่นโรง ทั้งนี้เพราะใคร ๆ ก็ชอบสนุก ชอบนึกเรื่องอะไรที่อะไรที่เป็นไปไม่ได้ หรือเป็นเรื่องพิลึกพิลั่นอย่างรื่นรมย์อยู่ด้วยกันทุกคน เว้นแต่จะมีมากมีน้อย นึกสูงหรือนึกต่ำ ก็แล้วแต่วัยและชั้นศึกษา จะให้มีเหมือนหรือเท่ากันหมดมิได้ที่ไหน ด้วยเหตุนี้จึงไม่ทรงเลิก แต่โปรดให้ช่างเขียนรูปสงกรานต์ขึ้นไว้เป็นภาพประจำปี เพื่อใครจักใครรู้ก็มาดู แต่ที่ทรงกล่าวเรื่องอย่างรวบรัด ก็แสดงว่าไม่ว่าใครจะทรงเชื่อถือหรือทรงอุทิศเรื่องอย่างนี้เท่าไรนัก ที่โปรดให้ช่างเขียนรูปนางสงกรานต์ขึ้นไว้ก็เพื่อจะทรงรักษาประเพณีของเดิม ซึ่งราษฎรยังถือเป็นธรรมเนียมกันมา และยังไม่มีความเสียหายอะไร สืบเอาไว้ก่อนจนกว่าจะเสื่อมไปเองดีกว่า ที่กล่าวนี้เป็นกล่าวตามความเห็นและตามความรู้สึกของข้าพเจ้า โดยสังเกตจากข้อความในพระราชนิพนธ์เหล่านั้นว่าคงจะมีพระราชดำริเห็นเช่นนี้ แต่อย่างไรก็ดี เรื่องนางสงกรานต์ที่เขียนเป็นรูปภาพขึ้นไว้ ก็ยังมีสืบต่อมาถึงสมัยข้าพเจ้า เพิ่งจะเลิกเขียนรูปภาพของหลวงเมื่อเร็ว ๆ ราว ๒๐ ปีนี้เอง แต่ที่เป็นรูปภาพสงกรานต์เฉลยศักดิ์ ก็ยังมีอยู่ประปรายในปัจจุบันนี้ ยังไม่หมดสิ้นไปที่เดียว

ข้าพเจ้าจำได้ว่าเมื่อราว ๒๐ ปีกว่าล่วงมานี้เอง บริษัทยาสูบอังกฤษอเมริกัน เคยตีพิมพ์ปฏิทินบัตรแจกให้เปล่า เป็นประกาศขายยาสูบหรือของตน ในปฏิทินบัตรนั้นมีรูปภาพเรื่องนางสงกรานต์ระบายสีอย่างดูงดงาม เพื่อให้เหมาะกับความรู้สึกทางรสนิยมของประชาชนทั่วไป ก็เป็นที่นิยมกันแพร่หลายถึงกับแย่งกันรับแจก ยิ่งเป็นพวกชาวบ้านชาวชนบทด้วยแล้วก็ชอบกันมาก เพราะเขาสนใจเรื่องได้ชิมทราบดี ผู้ที่ไม่มีโอกาสได้รับแจก เมื่ออยากจะได้บ้างถึงกับขอซื้อก็มี ที่บริษัททำปฏิทินบัตรมีรูปภาพ

นางสงกรานต์ลงทุนค่าทำด้วยเงินจำนวนมาก ก็เกี่ยวกับนโยบายการค้าของเขา ที่รู้จักเอาเรื่องศิลปะและปรัมปราประเพณีมาประกอบใช้ในกิจการของตน โดยเดินตามแบบปฏิบัติ-บัตรที่เขาทำขายกันอยู่ แต่ทำให้งามดีกว่านั่นเอง เพราะรู้จักใจของประชาชนส่วนใหญ่ชอบกันอย่างนั้น และที่เขาชอบกันก็ไม่เห็นว่าเป็นที่เสียหายอย่างไร ถ้าไม่ชอบเพราะเห็นว่าเหลวไหล ก็ไม่ทำให้เขาเหล่านั้นมีความรู้และความสุขสบายใจขึ้นกว่าเมื่อชอบอย่างไร เหตุนี้จึงไม่มีใครเอาใจใส่ว่า ถ้าไม่เลิคนิยมเรื่องอย่างนี้ก็จะไม่เป็นความจริงทันทีแยกต่างประเทศเขา แท้ที่จริงเรื่องนิยายนิทานอย่างนี้ เป็นเรื่องเก่าเล่าสืบกันมาช้านาน มีอยู่ด้วยกันทุกชาติทุกภาษา เขาจึงพยายามรักษาไว้ คู่แค่เรื่องนายแยกผู้ฆ่ายักษ์ของเขา มันก็เป็นเรื่องทำนองเดียวกัน เรายังอุตส่าห์แปลเอามาเป็นภาษาไทยให้เด็กอ่าน ส่วนเรื่องของเราเองอย่างนี้ก็มืดมไป ถ้าจะเอามาแต่งใหม่ให้อ่านก็ไม่เห็นเสียหายตรงไหน ข้าจะสืบต่อเรื่องปรัมปราของเราไว้ได้ไม่ขาดตอนกัน แม้แต่ของเก่าที่หมดความนิยมเลิกใช้แล้ว เขาก็ยังเก็บเอาไว้ในพิพิธภัณฑ์เพื่อให้คนรุ่นใหม่ได้ดู จะได้รู้ว่าชาติของตนได้มีความเจริญคลี่คลายมาแล้วอย่างไร เหตุนี้ท่านจึงกล่าวว่า *ผู้ใดไม่รู้อดีตของตน ผู้นั้นก็เป็นเด็กอยู่เสมอ ไม่มีวันโตเป็นผู้ใหญ่*

เรื่องนางสงกรานต์ตามที่กล่าวมาข้างต้น ก็เป็นเรื่องที่ใคร ๆ แม้ในสมัยนี้ก็ยังไม่รู้กันอยู่ เพราะมีผู้นำมาเล่ากระจายเสียงวิทยุหรือเขียนเป็นหนังสืออยู่บ่อย ๆ ถ้าจะว่าไปก็เป็นเรื่องซึ้งทราบ ไม่จำเป็นต้องนำมากล่าวโดยพิสดาร ใครอยากอ่านก็ดูได้ในหนังสือเรื่อง *จารึกวัดพระเชตุพน เล่ม ๒* หรือดูในพระราชนิพนธ์เรื่อง *พระราชพิธี ๑๒* เดือนตอนที่ว่าด้วยพระราชพิธีเดือน ๕ เกี่ยวกับสงกรานต์ก็ได้ ในนั้นมีพระบรมราชาธิบายและพระราชวินิจฉัยไว้พิสดาร อันมีค่าควรแก่ความรู้และความคิดเป็นอนุเคราะห์ประการ ผู้ใฝ่ใจความรู้เรื่องประเพณีเก่าของไทย ไม่ควรจะละเลยไปเสีย ในที่ต่อไปนี้จะเล่าเรื่องราวของสงกรานต์แต่ที่ข้องการ เพื่อประกอบข้อวิจารณ์ของข้าพเจ้า

นางสงกรานต์

สงกรานต์มีเรื่องราวเป็นตำนานเรียกว่า *นางสงกรานต์* นางสงกรานต์ที่กล่าวนี้เป็นนางฟ้าบนสวรรค์ชั้นจาตุมาหาราชิกา ซึ่งเป็นสวรรค์ชั้นต่ำที่สุดของเมืองฟ้า และมี

ด้วยกัน ๗ คน เป็นพี่น้องกันทั้งหมด ข้าพเจ้าใช้เรียกจำนวนนางฟ้าว่า ๗ คน ไม่เรียกว่า ๗ องค์ ก็เรียกอย่างที่โบราณท่านเคยใช้ เพราะนางสงกรานต์เป็นนางฟ้าชั้นสามัญ ไม่ใช่เป็นเทวีหรือเทวดาผู้หญิงโดยตรง นางสงกรานต์ทั้ง ๗ นี้เป็น *บาทบริจาริกา* แปลว่า นางบำเรอแทบเท้า คือเป็น เมียน้อย พระอินทร์จอมเทวราช และเป็นธิดาของท้าวกบิลพรหม หรืออีกนัยหนึ่งเรียกว่า ท้าวมหาสงกรานต์ นางทั้ง ๗ นี้มีชื่อต่างๆ กันและมีวัน ดอกไม้ เครื่องประดับ อาหาร อาวุธ และสัตว์เป็นพาหนะประจำแปลกๆ กัน จะกัณฑ์รายชื่อนางทั้ง ๗ พร้อมทั้งสิ่งประจำตัวมาให้ทราบไว้เสียก่อน ณ ที่นี้

ทุงษ	วัน	อาทิตย์
	ดอกไม้	ดอกทับทิม
	เครื่องประดับ	ปัทมราค
	อาหาร	อุทุมพร
	อาวุธ	จักร — สังข์
	พาหนะ	ครุฑ
โคราค	วัน	จันทร์
	ดอกไม้	ดอกบ๊วย
	เครื่องประดับ	มุกดาหาร
	อาหาร	น้ำมัน
	อาวุธ	พระขรรค์ — ไม้เท้า
	พาหนะ	พยัคฆ์
รากษส	วัน	อังคาร
	ดอกไม้	ดอกบัวหลวง
	เครื่องประดับ	โมรา
	อาหาร	โลหิต
	อาวุธ	ตรีศูล — ธนู
	พาหนะ	วราหะ

มัทนา	วัน	พุธ
	ดอกไม้	ดอกจำปา
	เครื่องประดับ	ไพฑูรย์
	อาหาร	นมเนย
	อาวุธ	ไม้เท้า—เหล็กแหลม
	พาหนะ	คัสพะ
กิริณี	วัน	พฤหัสบดี
	ดอกไม้	ดอกมณฑา
	เครื่องประดับ	มรกต
	อาหาร	ถั่วงา
	อาวุธ	ขอ—ปิ่น
	พาหนะ	กฤษร
กิมิทา	วัน	ศุกร์
	ดอกไม้	ดอกจงกลณี
	เครื่องประดับ	บุษราคัม
	อาหาร	กล้วยน้ำ
	อาวุธ	พระขรรค์—พิณ
	พาหนะ	มहिษฐ์
มโหธร	วัน	เสาร์
	ดอกไม้	ดอกสามหาว
	เครื่องประดับ	นิลรัตน์
	อาหาร	เนื้อทราย
	อาวุธ	จักร—ตรีศูล
	พาหนะ	นกยูง

ชื่อนางสงกรานต์ทั้ง ๗ นี้ ลงตำราก็มีชื่อคลาดเคลื่อนอยู่บ้าง ลงชื่อเช่น นาง ไคราค ประจำวันจันทร์ เป็น ไคระ และ ไคราค และ ไคราช ก็มี นาง มัทนา ประจำ

วันพฤหัสบดี เป็น *มณฑากิมิ* ก็มี นาง *กิมิทา* ประจำวันศุกร์ เป็นนาง *มิสึระ* ก็มี นอกนี้ชื่อของนางเทพธิดาทั้ง ๗ ลงชื่อก็ฟังไม่เพราะ แผลไม่เพราะ เช่น *นางรากษส* แปลว่า *นางยักษ์ร้าย* *นางกิริณี* แปลว่า *นางช้าง* *นางมโหทร* แปลว่า *นางมีพุงโต* และที่ข้าพเจ้าแปลไม่ออกก็มี ทำไมนางสงกวนต์ลงคนจึงชื่ออย่างนี้ จะเป็นนางฟ้าชนิดไหน ก็ยากที่จะทราบได้ชัด เพราะชั้นชื่อนางฟ้าตามที่เราหลับตาเห็น ต้องมีรูปร่างอรชรอ่อนแอ้น สะอาดสะอ้านทั้งนั้น ความงามของนางมนุษย์แพ้ความงามของนางฟ้าอย่างหลุดหล่ย ที่จะมีนางฟ้าเป็นยักษ์มาร หรือมีพุงโตอย่างชื่อนางมโหทรเป็นมีไม่ได้ ถ้ามีได้ก็ไม่ใช่นางฟ้าตามอุดมคติหรืออย่างที่เราเห็น และพระอินทร์คงไม่ทรงรับไว้เป็นบาทบริจาริกา หรือในสมัยนั้นจะมีอุดมคติอย่างสมัยใหม่ที่ว่า ความงามอยู่ที่มีรูปร่างล่ำสันเห็นกล้ำเนื้อเถะๆ มีกำลังประคองข้างสาร สามารถฟันดินหรือหาบหามของหนักๆ ได้ ว่านี้แหละคือความงาม ไม่ใช่มีร่างกายแบบบางอรชรอ่อนแอ้น ซึ่งเป็นลักษณะของผู้ไม่สามารถจะทำงานหนักอย่างกรรมกรได้ จึงถือว่าไม่เป็นความงาม แต่จะอย่างไรก็ตาม รูปนางสงกวนต์ตามที่ช่างเขาเขียนขึ้นไว้ มีรูปร่างอรชรอ่อนแอ้นและมีหน้าตางดงามทั้งนั้น จะหานางฟ้าเป็นรูปยักษ์หรือเป็นนางมีพุงโตตามชื่อไม่มีเลย เห็นที่จะเป็นเพราะชื่อนางฟ้าเหล่านี้ ไม่จำเป็นจะต้องตรงกับลักษณะหน้าตาแห่งผู้เป็นเจ้าของชื่อเสมอไปก็ได้ คุณแต่คนชื่ออย่างหนึ่ง แต่มีรูปร่างและลักษณะหน้าตาเป็นอีกอย่างหนึ่ง ไม่ตรงหรือไม่สมกับชื่อก็มีอยู่ถมไป แต่รูปร่างและหน้าตาของนางฟ้าที่ทำให้ข้องใจก็คือ มีลักษณะงามเหมือนกันหมด ถ้าไม่ได้ดูสีเนื้อและอารมณ์เครื่องประดับ ก็จะไม่เห็นว่าแตกต่างกันอย่างไร หน้าตาเป็นรูปไข่เป็นพิมพ์เดียว เลยไม่ทราบว่าอะไรเป็นความงามบนสวรรค์ เพราะว่างามเหมือนกันหมด ไม่มีที่เปรียบเทียบไว้ เท่ากับไม่มีแปลกมีใหม่ พระอินทร์ซึ่งมีนางฟ้าเป็นบาทบริจาริกานับจำนวนดูเหมือน ๔ โกฎิ หรือจะมากน้อยกว่านั้นเท่าไรก็จำไม่ได้ และมีความงามเป็นพิมพ์เดียวเหมือนกัน จะไม่ทรงรู้สึกเบื่อต่อความสุขอย่างซ้ำซากอย่างนี้บ้างหรือ น่าสงสารท่านจริง ๆ นี้ข้าพเจ้าบังอาจเอาความคิดของข้าพเจ้าซึ่งเป็นเพียงมนุษย์ปุถุชน ไปเปรียบเทียบตีเสมอกับความคิดอันเป็นอุดมคติของเทวดา มันจะเหมือนกันได้อย่างไร ข้อข้องใจยังมีอยู่อีกอย่างหนึ่งคือ นางทั้ง ๗ นี้เป็นธิดาท้าวกบิลพรหม หรือ กบิลมหาพรหม แต่ในเรื่องว่ามาจากสวรรค์ชั้นจตุรมาหาราชิกา ซึ่ง

เป็นสวรรค์ชั้นต่ำที่สุด ก็ท้าวภิลพรหมในพระนามของท่านก็บอกอยู่แล้วว่าเป็นพรหม
อยู่บนสวรรค์ชั้นพรหมโลก เห็นสวรรค์ของเทวดาขึ้นไปหลายชั้น และขึ้นชื่อว่าพรหม
ย่อมประพฤติกิรรมจรรย์ไม่มีเมีย แต่ไหนท่านจึงมีธิดาถึง ๗ องค์ แล้วก็ส่งให้ลงไปอยู่
ในสวรรค์ชั้นต่ำที่สุดของเทวดา หรือว่าท้าวภิลพรหมไม่ใช่พรหมอย่างที่เข้าใจ อาจเป็น
อสุภพรหมอย่างเรื่อง *รามเกียรติ์* ก็ได้ ที่ว่าเป็นบาทบริจาพระอินทร์ แต่ก็ได้อยู่บน
สวรรค์ชั้นดาวดึงส์ ซึ่งเป็นที่สถิตของพระอินทร์ ชะรอยจะเป็นบาทบริจาที่จะเก็บไว้บน
สวรรค์ชั้นดาวดึงส์ไม่ได้

นางสงกรานต์เมื่อมาก็ไม่ได้มาเฉย ๆ แต่ว่ามีสัตว์เป็นพาหนะทรง มีตัว
กัน ๗ ชนิด แต่ละชนิดประจำเป็นพาหนะของใครก็ของใคร คือ *ครุฑ พญาคีมุ วราหะ*
คัสพะ กุญชร มหิงสะ และนกยูง เรียกชื่อเป็นคำศัพท์ทั้งนั้น แต่ไหนจึงไม่เรียกนกยูง
ว่ามยุรให้เป็นคำศัพท์ได้ระดับชั้นเสียด้วยกันก็ไม่ทราบ ที่เรียกสัตว์เหล่านี้เป็นศัพท์ ไม่
เรียกเป็นภาษาไทย ๆ อย่างที่ชาวบ้านใช้ ก็เห็นจะเป็นอย่างที่เราเรียกเนื้อหมูว่าเนื้อสุกร
คือ ยกย่องมันเพื่อให้หายรังเกียจว่ามันเป็นสิ่งที่น่ารังเกียจและเพื่อให้ขลัง ถ้าใช้คำไทย ๆ
ก็ง่ายเกินไปจะหายขลัง ครั้นยกศัพท์ไปยกศัพท์มา ลงชื่อก็อาจทำให้งงได้ เช่น คัสพะ
ซึ่งเป็นสัตว์พาหนะของนางมณฑา นางสงกรานต์ประจำวันพุธ หมายความว่าสัตว์อะไร
โปรดแปลงเองเถิด ถ้าบอกให้แล้วท่านอาจแปลงอุทานว่า *พุทโธนี่กว่าสัตว์อะไร ที่แท้*
ก็เป็นสัตว์ไว้ ๆ มีชื่อกล่าวอยู่บ่อย ๆ ในนิทานอิสปนั่นเอง สัตว์พาหนะเหล่านี้นอกจาก
ครุฑแล้วก็ยังเป็นสัตว์ธรรมดาอย่างที่มีอยู่ในเมืองมนุษย์ ไม่ใช่เป็นสัตว์วิเศษวิโสอะไรที่มี
บนเมืองสวรรค์ แต่เมืองสวรรค์ท่านกล่าวว่าจะมีสัตว์เดรัจฉานขึ้นไปอยู่ไม่ได้ มีก็แต่
เทวดานางฟ้าเท่านั้น ถ้ามีก็ต้องเป็นเทวดาหรือยักษ์ที่มีฤทธิ์แปลงเป็นสัตว์ชั่วคราว เช่น
พระยายักษ์ชื่อกรุงบาดแปลงเป็นตัวตุ๊กตุ๊ก ไปเกาะอยู่ที่บานประตูวิมานของพระอินทร์
เพื่อลอบฟังมนต์ซึ่งพระอินทร์ร้ายปีศาจประตุมาน เป็นทำนองเรานั้นกาลด้นประแจประตู
เพื่อไม่ให้ใครลอบเปิดลวงล้าไปละลอบละลวงเห็นความไม่ดีในที่นั้น นี่แสดงว่าแม้เมือง
สวรรค์ซึ่งมีแต่เทวดาก็ยังไว้ใจใครไม่ได้ทั้งนั้น บัวยกกล่าวไปโยในเมืองมนุษย์ ตุ๊กแกที่
มีอยู่บนเขาไกรลาสของพระอิศวรคงมีอยู่ในเรื่อง *รามเกียรติ์* ก็เป็นยักษ์ชื่อ สรภู ปลอม
แปลงขึ้นไป เพราะฉะนั้น สัตว์พาหนะของนางสงกรานต์จึงต้องเป็นเทวดาหรือยักษ์ปลอม

ไม่ใช่สัตว์จริง ๆ มีแปลกในเรื่องสัตว์สำหรับสี่เหล่านี้อย่างหนึ่ง คือ สัตว์ที่เหมาะสมและควรใช้เป็นพาหนะทรงอย่างยิ่งกลับไม่มี โพลไปสี่เสือขี้หมู ซึ่งไม่น่าจะสี่ สัตว์ที่กล่าวนี้คือสัตว์อะไรนึกเอาเองก็ได้

นางสงกรานต์แม้มีสัตว์เป็นพาหนะทรง แต่ไม่ได้ทรงมาตามธรรมดาเสมอไป เพราะสี่ตามธรรมดาก็มี ยืนมาบนหลังก็มี นอนมาบนหลังก็มี ทั้งเมื่อนอนมาก็มีทั้ง ลืมตาและหลับตา ที่มีอาการมาบนหลังสัตว์พาหนะต่าง ๆ กันนี้ เกี่ยวกับเวลาที่มา ถ้าเป็นกลางวันตอนเช้า ก็ยืนมาบนหลังสัตว์พาหนะ ถ้าตอนบ่ายเลยตอนเที่ยงวันไปแล้ว ก็นั่งหรือสี่ตามธรรมดามา ถ้ามากลางคืนตอนหัวค่ำยังไม่เลยเที่ยงคืน ก็นอนลืมตามา ถ้ามาตอนดึกเลยเที่ยงคืนไปแล้วก็นอนหลับตามา ที่กำหนดอาการมาบนหลังสัตว์พาหนะเป็น ๔ ท่า ให้ตรงกับเวลาเช้า บ่าย หัวค่ำและดึกเช่นนี้ ต้องชมว่าฉลาดมาก เพราะครูปรารถนาเดี๋ยวก็รู้ได้ว่า พระอาทิตย์ยกขึ้นสู่ราศีเมษ คือ เริ่มวันมหาสงกรานต์ เวลาไร ก็ได้ง่ายและได้เร็วยิ่งกว่าดูตัวเลขตัวหนังสือ ซึ่งคนสามัญสมัยโน้นอ่านหนังสือออกได้ไม่กี่คน อย่างนี้โบราณโง่กว่าเรา หรือว่าเราโง่กว่าโบราณ ตอบได้ว่าลางอย่างโบราณโง่กว่าเรา และลางอย่างเราโง่กว่าโบราณ เรื่องมันเป็นคนละสมัย เอามาเปรียบเทียบกันยาก ถ้าเอามาเปรียบเทียบกันทั้งคุ่น ๆ ก็เป็นเขลา นอกจากทั้งสองสมัยจะมีอะไรเท่า ๆ กันนั้นแหละจึงจะเปรียบเทียบได้ความเป็นธรรม ถ้าไม่เช่นนั้นเราเองนี่แหละที่โง่กว่าคนโบราณ

นอกนั้นนางสงกรานต์ที่มายังตัดดอกไม้อะไร สีสอะไร มีแก้วมณีมีค่า อภรณ์เครื่องประดับอย่างไหน ถือสิ่งอะไรเป็นอาวุธและกินอะไรเป็นโภชนาหาร นี่ก็ว่าไปตามเกณฑ์ที่บอกไว้ในตำราตั้งกล่าวมาข้างต้น ในบรรดาดอกไม้ที่ตัดหุ้มดอกไม้ที่อยู่ชนิดหนึ่ง ซึ่งจะแปลกหูคนสามัญ คือดอกสามหาว จะเรียกชื่ออย่างชาวบ้านเรียกก็เป็นไม่สุภาพ เพราะเป็นชื่ออาการกริยาอย่างรุนแรงชนิดหนึ่งของผู้หญิงกับผู้หญิง ชอบใช้เพื่อทะเลาะกัน พุคตรง ๆ ไม่ได้เห็นจะเสียหาย แก้วหินที่ประดับเป็นอภรณ์เมื่อเทียบกับสี่ประจำวัน เช่นสีฝ้านุ่น ส่วนมากนับได้ว่าตรงกัน เป็นแต่สี่สำหรับวันพุธและพฤหัสบดีสับกันเท่านั้น

คั้งนี้

อาทิตย์

สี่ประจำวัน มณีแดง
 แก้วมณีประจำวันางสงกรานต์ บัทมราค (ทับทิม)

จันทร์

สี่ประจำวัน มุกดาหาร (สีจันทร์)
 แก้วมณีประจำวันางสงกรานต์ มุกดาหาร

อังคาร

สี่ประจำวัน เพทาย (สีหม้อใหม่)
 แก้วมณีประจำวันางสงกรานต์ โมรา

พุธ

สี่ประจำวัน มรกต (เขียว)
 แก้วมณีประจำวันางสงกรานต์ ไพฑูรย์

พฤหัสบดี

สี่ประจำวัน ไพฑูรย์ (เขียวเหลือง)
 แก้วมณีประจำวันางสงกรานต์ มรกต

ศุกร์

สี่ประจำวัน เพชร
 แก้วมณีประจำวันางสงกรานต์ บุษราคัม (เหลือง)

เสาร์

สี่ประจำวัน นิล
 แก้วมณีประจำวันางสงกรานต์ นิล

ส่วนอาวุธที่นางสงกรานต์ถือ มีอยู่อย่างหนึ่งคือ ปืน เคยเห็นรูปภาพที่เขียนไว้เป็นถือปืนไฟก็มี ถ้าเป็นเตี้ยวันนี้อาจเปลี่ยนเป็นปืนสะเทินหรือทอมสันก็ได้ เห็นจะแปลไปว่าปืนที่กล่าวนี้เป็นปืนไฟ ลูกศรและลูกหน้าไม้ก็เป็นปืน ถ้าเป็นลูกอาบด้วยยาพิษก็เป็นปืนยา อาวุธที่ถือมีอีกอย่างหนึ่งคือพิณ ซึ่งควรเป็นเครื่องดนตรี มากกว่าเป็นเครื่องอาวุธ เพราะขึ้นชื่อว่าของวิเศษแล้วใช้ได้ทุกอย่าง ที่มีอาวุธอยู่มากอย่าง เพราะ

นางสงกรานต์จะต้องถือทั้งสองมือ ไม่ให้มีว่าง ทำไมต้องถือสองมือก็ไม่ทราบ ถือเอาไปสู้รบตบมือกับใคร ยังคิดไม่เห็น และก็ไม่ใช่หน้าที่ของผู้หญิงจะถือ นอกจากความจำเป็นบังคับ ส่วนอาหารที่นางสงกรานต์ถือเอาเป็นภัตตาหารก็แปลก เป็นเทศานางฟ้า ทำไมไม่กินทิพย์ หรือว่าสิ่งเหล่านี้ก็เป็นทิพย์ด้วยเหมือนกัน จะได้ว่ารู้ว่าเจ้ากล้วยน้ำและโลหิตก็เป็นอาหารทิพย์ด้วย ที่แรกนึกว่าเทศานางฟ้าถ้ารู้สึกหิวก็เอาก็หายหิว แต่ที่ไหนได้ เห็นจะต้องเคี้ยวต้องกินแล้วกลืนเข้าไปเหมือนกัน ไม่เช่นนั้นจะมีปากมีฟันไว้กินไว้เคี้ยวทำไม ที่เราไม่เห็นพืชนางฟ้าว่าจะงามเหมือนไข่มุกสักปานไร ก็เพราะนางฟ้าไม่ยิ้มแย้มเขี้ยวยิ้มฟันให้เห็นเหมือนมนุษย์ในสมัยปัจจุบัน ช่างเขาก็ไม่ทราบว่าจะวาดให้เห็นได้อย่างไร ถ้าขึ้นวาทรูปนางฟ้าให้ยิงฟัน ก็ไม่เป็นนางฟ้าแต่กลายเป็นนางมนุษย์ นางฝรั่งฮอลลันด์ไปดู เทศานางฟ้าเมื่อกินอาหารทิพย์เข้าไปแล้ว ก็ต้องถ่ายกากออกเหมือนกัน ใน *ไตรภูมิ* ว่า ถ้าตีมด่ายก็จุกติหรือตาย ไม่ใช่ว่าเทศาเป็นอมรตายไม่ได้ อาหารที่นางสงกรานต์กินนั้น ถ้าปีใดกินแล้วกินงาอย่างพวกแขกหม้อ (ซึ่งข้าพเจ้าได้ฟังจากหญิงชาวชนบทคนหนึ่งบอก ที่แรกก็งงไม่ทราบว่าแขกหม้อเป็นแขกอะไร ภายหลังจึงเข้าใจว่าเป็นชาวอินทูล เพราะมีหม้อทองเหลืองสำหรับใช้ตั้ง ๑๐๘ อย่าง) บินนั้นราษฎรถือว่าดีจะมีแต่ความสุข เพราะข้าวปลาอาหารจะอุดมสมบูรณ์ นี่ก็ไม่สู้จะเข้าใจนักกว่า ถ้ากินแล้วกินงาทำไมข้าวปลาอาหารจึงสมบูรณ์ ถ้าปีใดนางสงกรานต์กินเลือด บินนั้นจะมีแต่เรื่องหัวร้างข้างแตก เลือดตกยางออกไม่ดี จะได้ระว่างอดปากอดใจ อย่าให้มีเรื่องไม่ดี มีทะเลาะวิวาทกันเกิดขึ้นได้ ดีเหมือนกันถ้าเชื่อและถือทั่วกันทุกคน ถึงไม่ทุกคน ได้ผู้ถือบ้างก็ยังคงดีกว่าไม่มีผู้ถือเสียเลย

อันที่จริง เรื่อง อย่างนี้ถ้าจะ แคะ ได้หาข้อก่อน ขอดกัน ก็มีมากและยุ่งยาก เพราะเป็นเรื่องเก่าบรมบรรพต มีอยู่ด้วยกันทุกชาติทุกภาษา ไม่มีใครเชื่อว่าอะไร เพราะเป็นเรื่องความรู้สึคนึกเห็น อย่าดีเลยว่าจะเหลวไหล ถ้าคนส่วนมากถือว่าเหลวไหลและเสียหาย เรื่องคงหมกไปเอง ไม่พังก้องมีใครบอก แต่ที่ยังเหลือสืบมาจนทุกวันนี้ก็เพราะมีผู้ต้องการอยู่ ถ้าไม่มีผู้ต้องการก็เหลืออยู่ไม่ได้ แต่คนในหมู่มีมากขึ้นด้วยกัน จะปรับให้มีปัญญาความคิดความเห็นกลางประการให้ราบเสมอเป็นหน้ากลองไม่ได้ แม้ทำได้ก็มีแต่เสียหายประตุเดียว เรื่องอย่างที่เราไม่ใช้มีแต่ของเรา ชาติอื่นๆ ก็มี เพราะเป็นเรื่องธรรมดาเป็นเรื่องของคนแต่ก่อน เป็นอย่างเรื่องของชาวบ้านพยายามจะอธิบายเรื่อง

ต้นเหตุของสงครามที่ว่า เรื่องมีมาอย่างไรราษฎรจึงต้องทำบุญและเล่นสนุกกัน แม้ในเรื่องของนางฟ้าทั้ง ๗ ก็มีกล่าวไว้ว่า ราษฎรกำลังเล่นนักชัศตฤกษ์สงครามที่อยู่ แสดงว่าสงครามก็มีมาก่อนเรื่องนางทั้ง ๗ แต่เมื่อลึ้มความหมายอันแท้จริงของสงคราม ซึ่งมีความแล้วมนานไกล จึงต้องอธิบายเป็นนิยายนิทานกันอย่างนี้ คนส่วนมากจึงจะเข้าใจ คือ สมมติเรื่องให้มีตัวคนขึ้นเพื่อให้เข้าใจง่าย แต่ว่าจะเข้าใจผิดหรือเข้าใจถูก จะเชื่อหรือไม่เชื่อแก่ไหนเป็นอีกเรื่องหนึ่ง เพราะถูกของสมัยก่อน อาจเป็นผิดของสมัยนี้ ถูกของสมัยนี้อาจเป็นผิดของสมัยหน้า เอาอะไรเป็นแน่กับเรื่อง ของโลกซึ่งหมุนเวียนอยู่เสมอ ถ้าเอาเป็นแน่สมัยนี้ก็ไม่เป็นแน่ในสมัยหน้า แต่จะแน่หรือไม่แน่โลกก็หมุนเวียนกลับมาหาที่เดิมเสมอ เมื่อหมุนไปครบรอบแล้วก็กลับเป็นใหม่ไปอีก เป็นธรรมชาติของพวกชาวบ้านย่อมชอบฟังเรื่องสมัยก่อน เพราะคุ้นจึงเข้าใจได้ง่ายและเหมาะกับปัญญาความคิดเห็นของเขา ส่วนคนที่มีความรู้ไม่ใช่อย่างชาวบ้าน แม้ไม่สนใจฟังหรือไม่เชื่อ ถ้าเป็นผู้ไม่เผลอความรู้ใหม่ๆ จนเกินความพอดีไป ก็ไม่ว่าอะไร แต่ผู้ที่สนใจย่อมอยากรู้ เพราะถ้าจะเปรียบก็เหมือนได้เหลี่ยมขูข้างหลังบ้างว่า ล่องมาแล้วเป็นอย่างไร ถ้าค้ำหลังไม่มีเพราะสูญเสียแล้ว ก็ได้แต่ดูค้ำหน้าค้ำเดียว ถ้าดูพลาดก็ช่วยเติมที่

ต้นเหตุที่จะเกิดมีนางสงครามนี้ เนื่องมาจากท้าวทนต์หรือเรียกอีกชื่อหนึ่งว่า ท้าวมหาสงคราม เพราะด้วยความเป็นพาลของท่านซึ่งไม่ประพฤติเยี่ยงอย่างพรหม ไปทำและแพ้นั้นลูกเศรษฐีชื่อธรรมบาลกุมาร จึงต้องตัดเศียรตนเองตามสัญญาพนัน ธรรมบาลกุมารที่ท้าวมหาพรหมไปแพ้นั้นนั้น เมื่อเกิดมาเศรษฐีผู้บิดาปลูกปราสาท ๗ ชั้นให้อยู่ เมื่ออายุครบ ๗ ขวบก็รู้ไตรเพทจบ เพราะฉะนั้น จึงเป็นเด็กพิเศษด้วยเป็นเทวดามาเกิด ท้าวทนต์ไปพนันตามปัญหา ๓ ข้อให้ธรรมบาลกุมารตอบ ธรรมบาลกุมารตอบไม่ได้ข้อผิด ๗ วัน เมื่อครบ ๗ วันก็ตอบปัญหานั้นได้ถูกต้อง เพราะไปลักแก้วรูมาจากนกอินทรีซุกกันเป็นภาษานก ซึ่งธรรมบาลกุมารฟังเข้าใจ หาใช่ว่าตอบจากสติปัญญาของตนเองไม่ ความข้อนั้นท้าวทนต์ก็ไม่วังวรู เหตุนี้จึงตัดเศียรของตนเองบูชาธรรมบาล แต่จะตัดเองด้วยทำไหน และบูชากันอย่างไรในเรื่องไม่กล่าวเศียรท้าวทนต์นั้นมีพิษมาก ถ้าตั้งไว้บนแผ่นดินก็เป็นไฟไหม้ทั่วโลกธาตุ ถ้าจะโยน

ชั้นบนอากาศฝนก็จะแล้ง ถ้าจะทิ้งในมหาสมุทรน้ำก็จะแห้ง จึงสั่งให้นางทั้ง ๗ ผู้เป็นธิดาเอาพานมารับเคี้ยวไว้ แล้วเชิญเข้าประทับฐานในมณฑป ณ ถ้ำคันธูลีเขาไกรลาส ตรงนี้ไม่ปรากฏว่าในถ้ำจะลุกเป็นไฟ แล้วทำไมจึงไปไว้ที่เขาไกรลาส ซึ่งเป็นที่สถิตของพระอินทร์ทางไสยศาสตร์ ไม่ไปไว้บนสวรรค์ของพุทธศาสนา เมื่อถึงปีใหม่วันสงกรานต์ทุกปีไป นางสงกรานต์คนหนึ่งในทั้ง ๗ มีหน้าที่อัญเชิญเศียรท้าวมหาพรหมออกมาแห่เวียนประทักษิณรอบเขาพระสุเมรุ เปลี่ยนเป็นเวรกันทุก ๆ ปี ทำไมจึงต้องนำออกแห่ในวันสงกรานต์เพื่อประโยชน์และจำเป็นอะไร และทำไมจึงต้องประทักษิณเวียนรอบเขาพระสุเมรุ ซึ่งเป็นการแสดงเคารพต่อภูเขานั้น ในเรื่องไม่มีกล่าว ต่อจากนั้นชาวสวรรค์ก็มีรีนเริงเลี้ยงกันด้วยน้ำเตาจมนาค ซึ่งไม่รู้ว่าเป็นเตาอะไร เห็นจะเลี้ยงกันอย่างเลี้ยงเหล่ากระมัง เพราะพระอินทร์และเทวดาโปรดน้ำโสม คือเหล้าหมักจากเชื้อไม้ ชนิดหนึ่งเรียกว่าโสม ที่เราสังเวทเทวดาต้องมีเหล้าสังเวทด้วย ก็คงมาแต่เหตุนี้ และทำไมจึงต้องแห่เศียรท้าวมหาพรหมแล้วกรีนเริงเลี้ยงกัน ดูประหนึ่งว่าเทวดานางฟ้าเลี้ยงน้ำเตาจมนาคกันได้ปีละครั้งในวันสงกรานต์เท่านั้น เตาจมนาคนั้นก่อนที่เทวดาจะเสวยได้ ต้องลงล้างในสระอโนดาต ๗ ครั้ง เป็นจำนวน ๗ ทั้งนั้น ปราสาท ๗ ชั้น อายุ ๗ ปี นางสงกรานต์ ๗ คน เป็นจำนวนซุ้มทราบจำพวกเดียวกับจำนวน ๕๐๐ และกระบวนแห่เศียรท้าวมหาพรหมก็มีจำนวนนางฟ้าและเทวดาเข้ากระบวนเป็นเทพบรรพชิตได้แสนโกฏิ ทำไมไม่เป็นจิตแสนโกฏิให้เข้าชุดกัน ข้าพเจ้าเล่าเรื่องสงกรานต์นี้เป็นเล่าอย่างกระแหนะกระแหนะ ด้วยต้องการจะวิจารณ์เรื่องเพื่อก่อในที่หลัง

ข้าพเจ้ามีปฏิทินบัตรแบบเก่าของพม่าอยู่แผ่นหนึ่ง ในปฏิทินบัตรฉบับนี้ตอนบนมุมซ้ายมีรูปภาพเป็นรูปคน แต่งตัวเป็นอย่างเทวดานางฟ้าหรืออย่างละครอยู่ในท่ายืน สองมือประกองพานชั้นเดียว บนพานมีรูปศิวะคนสวมชฎา นี่จะเป็นอื่นไม่ได้ นอกจากเป็นเศียรท้าวกบิลพรหม ถัดมาข้างหน้าเป็นรูปมนุษย์แต่งตัวเป็นอย่างนางละครในท่าคุกเข่า และกำลังยื่นมือทั้งสองข้างออกไปรับพาน นี่คงเป็นนางฟ้าธิดาคนใดคนหนึ่งของท้าวกบิลพรหม ถัดไปทางมุมด้านขวาเป็นรูปภาพมนุษย์ทรงเครื่องทรงชฎา เห็นจะเป็นเทวดามือขวาถือทวนมีปลายยื่นเฉียงออกไปข้างหน้า มือซ้ายถือขอข้างในท่าประทับบำนั่งแยงแย้ ยกเข่าขวาและคุกเข่าซ้ายอย่างท่ามหาราชาชิลลาของอินเดียอยู่เหนือหลังงูเห่า ซึ่งแลบลิ้นแผ่พังพาน ตัวงูเห่านั้นชูหัวและชูหางสูงเชิดเป็นรูปอักษร ๗ ข้าพเจ้าดูแล้วก็ไม่

เข้าใจได้ตลอดว่ารูปภาพนี้มีความหมายและเรื่องราวเป็นอย่างไร สอบถามเพื่อนชาวพม่าหลายคนก็ตอบอะไรไม่ได้มากนัก เป็นแต่บอกว่าเป็นเรื่องเก่า เขาไม่ใคร่ทราบและไม่สนใจ ชักให้ไปถามผู้รู้เรื่องอย่างนี้จึงจะทราบได้ แต่จะพบผู้รู้ได้ที่ไหน ต่อมานานจึงได้มีโอกาสพบผู้รู้ซึ่งพูดภาษาอังกฤษได้ เขาอธิบายว่าภาพที่เป็นรูปคนประคองพานั้นไม่ใช่เทวดา แต่เป็นนางฟ้าธิดาคนหนึ่งของผู้ซึ่งมีเสี่ยวอยู่ในพาน และนางฟ้าซึ่งกำลังทำท่าจะรับพาน ก็เป็นนางฟ้าธิดาคนหนึ่งอีกเหมือนกัน นางฟ้าธิดาคนแรกคือนางสงกรานต์ปีเก่า กำลังจะมอบพานเสี่ยวท้าวอภิสิทธิ์พรหมให้แก่นางสงกรานต์ปีใหม่ และเขาบอกต่อไปว่าคนเกิดปีใดถ้าตรงกับวันปีใหม่ ซึ่งเป็นวันมอบหมายเสี่ยวท้าวอภิสิทธิ์พรหม ก็จะมีความเป็นไปในชีวิตเป็นคนมีโชคดีหรือโชคร้าย ก็แล้วแต่ที่มีกำหนดไว้ในตำรา ซึ่งเขาจำไม่ได้ เป็นอันได้ความชัดเจนว่า เสี่ยวท้าวอภิสิทธิ์พรหมนั้นมีมอบหมายต่อกันทุก ๆ ปี ไม่ใช่เอาไปประดิษฐานไว้ในถ้ำคันธุลี เมื่อถึงวันสงกรานต์คหกหน้าทีของนางคนใด ก็เป็นผู้ไปรับช่วงเอามาแทน เขาว่าเสี่ยวของท้าวอภิสิทธิ์พรหมนั้นร้อนแรงนัก นีตรงกัน ส่วนรูปภาพเทวดาที่ทรงงูเท่านั้นเขาชี้แจงว่าเป็น *สภยมัน* คือพระอินทร์ท้าวสักกเทวราช ในวันขึ้นปีใหม่ ท้าวสักกระษัตริย์ลงมาบนมนุษยโลก ๓ วัน ลางก็ ๔ วันแล้วแต่การคำนวณเสด็จลงมาทำไมสอบถามไม่ได้ความ แต่สัตว์ที่ทรงนั้น มีเรื่องสำคัญเกี่ยวกับการทำนายทายทัก ถ้าปีใดทรงงูเห่า ก็ทำนายว่าปีนั้นจะมีงูเห่าชุกชุม ลางปีก็ทรงเหนื่อหลังโคหรือหลังมึงสา ลางปีก็ประทับมาบนหลังนาค ถ้าเป็นเช่นนั้นทำนายว่าปีนั้นจะมีฝนมาก ถ้าประทับมาบนหลังครุฑ ปีนั้นจะมีพายุพัดแรง ลางปีก็เสด็จมาด้วยพระบาท หัตถ์หนึ่งทรงถือโคมไฟและทรงสวมฉลองพระบาท (ตามปรกติเทวดาไม่สวมรองเท้า เพราะบนสวรรค์ไม่มีสิ่งสกปรก เทวดาไปไหนมาไหนก็เหาะไป รองเท้าจึงไม่จำเป็นแก่เทวดา แต่คราวนี้ท่านเสด็จโดยพระบาทมายังมนุษยโลกจึงทรงรองเท้า เพราะเมืองมนุษย์สกปรกนัก) ถ้าท้าวสักกระเสด็จมาในลักษณะนี้ ปีนั้นอากาศจะร้อนและแห้งแล้งอยู่นาน ท้าวสักกระนั้นทรงเทพศาสตราทั้งสองหัตถ์เสมอ ปีไหนทรงอาวุธอะไร ก็มีเรื่องจะต้องทำนายเอาจากอาวุธที่ทรงในปีนั้น ว่าจะมีเหตุอย่างไรเกิดขึ้นในเมืองมนุษย์ เขาชักตัวอย่างให้ฟัง แต่เจ็บใจจริงๆ ที่เอาไปลืมเสียนึกไม่ออก เป็นอันว่าในวันสงกรานต์พระอินทร์เสด็จลงมาด้วย ก็สมควรแล้ว เพราะว่ามีงานใหญ่โตทั้งทีในเมืองสวรรค์ แทนเสี่ยวท้าวอภิสิทธิ์พรหม มีเทวดาเข้ากระบวนแห่ตั้งแสนโกฏิ โฉนพระอินทร์ผู้เป็นนายเทวดาจะไม่ทรงร่วมการสมโภชด้วย นางสงกรานต์ของเราถืออาวุธทั้ง

สองมืออย่างพระอินทร์ และซีเสื่อ ซีข้าง ซีกรุก เป็นต้น แต่ของพม่าเป็นเรื่องของพระอินทร์ คุณนิทกว่าที่จะให้ผู้หญิงยิงเรือ แม้เป็นนางฟ้า ก็อาวูธและซีสัตว์ที่ไม่ควรซี เป็นอย่างทหารหญิง แต่ก็ไม่ได้อะไรเพราะความเจริญแห่งวัฒนธรรมและเป็นเรื่องในเมืองสวรรค์ด้วย นางฟ้าอาจทำหน้าที่เป็นอย่างเทวดาได้บ้างกระมังเมื่อจำเป็น วันเริ่มสงครามของพม่าเขามียิงปืนเป็นอาณัติสัญญาณ เมื่อสิ้นสุดสงครามก็ยิงปืนเป็นสัญญาณบอกให้รู้อีกครั้งหนึ่ง จะได้ว่าเริ่มสงคราม มีทำบุญสร้างน้ำพระและเล่นสาคันกันเมื่อไร และสิ้นสุดเลิกกันเมื่อไร ก็เมื่อสมัยผู้คนยังไม่มากเหมือนทุกวันนี้ และคนที่รู้หนังสืออ่านออกเขียนได้ยังมีน้อยอยู่

เล่ามาถึงตรงนี้ ไปอ่านพบเรื่องท้าวมหาสงครามของพม่า กล่าวแต่ย่ออยู่ในหนังสืออังกฤษเรื่องหนึ่ง (*Shin Utlamg Yaw And His Tawla by Po Byu, Journal of the B.R.S. Vol. VI Ipt. 2 p. 167.*) กล่าวว่าท้าวสักระคือพระอินทร์และพรหมชื่ออสิ เกิดโต้เถียงกันถึงปัญหาทางประการในพุทธศาสนา ท้าวสักระว่าศีลเป็นยอดของบุญ แต่อสิพรหมแย้งว่าทานเป็นยอดของบุญ เถียงไม่ตกลงกัน จึงเสด็จลงมาเมืองมนุษย์ด้วยกัน ไปหาพรหมผู้ทรงความรู้เป็นปราชญ์คนหนึ่ง ชื่อกระลาไมเอง ให้เป็นผู้ตัดสินว่าฝ่ายไหนถูกผิด สัญญากันว่าถ้าฝ่ายใดได้รับคำตัดสินว่าผิด ฝ่ายนั้นจะถูกตัดศีรษะของตน ที่สุดอสิพรหมเป็นผู้ผิดจึงถูกตัดศีรษะ แต่ท้าวสักระมาทราบว่าเป็นเรื่องอสิพรหมนี้ร้ายแรงมาก ถ้าโยนลงไปใต้มหาสมุทรน้ำในนั้นก็แห้ง ถ้าเอาไว้บนดินก็จะแห้งแล้ง ท้าวสักระจึงมอบศีรษะนี้แก่นางฟ้าเจ็ดคนเป็นผู้รักษา มีหน้าที่ถือศีรษะอสิพรหมไว้ตลอด เป็นเวรผลัดเปลี่ยนกันปีละคน และเปลี่ยนกันในวันปีใหม่ แต่ก่อนจะเปลี่ยนเวรกันต้องเอาศีรษะอสิพรหมไปสร้างน้ำเสียก่อน จึงได้เกิดมีการสร้างน้ำกันในวันสงคราม

พิจารณาเรื่องข้างบนนี้ ก็เป็นเรื่องผู้ใหญ่กับผู้ใหญ่ทะเลาะกัน ไม่ใช่อย่างเรื่องของเราที่ผู้ใหญ่คือท้าวบิลพรหมเป็นพาลรังแกเด็ก คือธรรมดา แม้เรื่องของพม่าจะเป็นเรื่องผู้ใหญ่กับผู้ใหญ่ทะเลาะกัน และเป็นผู้ใหญ่ชั้นพรหมชั้นเทวดาเสียด้วย ดูเรื่องก็ไม่น่าจะเป็นถึงกับต้องทำพินาศตัดศีรษะกัน ดูจะมีทิวอย่างหัวชนก่าแพงในเรื่องศาสนา ไม่มียอมกัน และต้องลงมาให้มนุษย์เป็นผู้ตัดสินด้วย แต่ก็ช่างเถิด เพราะเป็นเรื่องโบราณเมื่อยังนี้ด้วยกันทุกชาติทุกภาษา อาจเป็นเรื่องเปรียบเทียบแฝงความจริงอะไรไว้ในนั้นก็ได้อีก

วิจารณ์เรื่องท้าวทิลพรหม

พิจารณาเรื่องสงกรานต์ตามที่เล่ามา จะเป็นเรื่องเปรียบเทียบ คล้ายกับว่าเศียรท้าวทิลพรหมเป็นดวงอาทิตย์ จึงตกไม่ได้ในที่ไหนเพราะจะลุกเป็นไฟ จะต้องลอยอยู่ในท้องฟ้า แต่ในฤดูหนาวอย่างที่เรียกว่าฤดูวินเทอร์ (winter) ของฝรั่ง อากาศย่อมมีลมมัวไม่เห็นดวงอาทิตย์ ที่กล่าวว่าเอาเศียรท้าวทิลพรหมไปประดิษฐานไว้ในถ้ำกันธูลีเมืองสวรรค์ เห็นจะเป็นระยะฤดูนี้เอง เรื่องจึงยุ่ง ๆ ฟังยาก และพระอาทิตย์จะปรากฏดวงให้เห็นแจ่มใสภายหลังเมื่อสิ้นฤดูหนาวแล้ว เป็นเวลาย่างเข้าฤดูวสันต์ อันเป็นฤดูรื่นรมย์ของประชาชนที่อยู่ในเขตหนาว เทวดานางฟ้าจึงยินดีปรีดา แห่เศียรท้าวทิลพรหมเวียนรอบประทักษิณเขาพระสุเมรุ เป็นทำนองเดียวกับที่กล่าวว่า พระอาทิตย์เดินเวียนประทักษิณเขาพระสุเมรุฉะนั้น คำว่า ทิล ในชื่อของท้าวทิลพรหม ก็แปลว่า สีแดง ในต้นเรื่องของคัมภีร์ รามายณะ ของอินเดีย มีเรื่องฤษีทิลลิมตา ไฟไหม้กุมารโอรสของท้าวศร ๖๐,๐๐๐ คน ถึงแก่ความตายหมด คุณานองจะเป็นเรื่องเกี่ยวกับดวงอาทิตย์ นางทั้ง ๗ ธิดาท้าวทิลพรหมก็เห็นจะเปรียบได้กับ ๗ วันในสัปดาห์ เหตุนี้นางทั้ง ๗ จึงมีวันเป็นประจำของตน ที่เรียกนางทั้ง ๗ ว่านางสงกรานต์ และเรียกท้าวทิลพรหมว่าท้าวสงกรานต์ เมื่อนึกถึงคำสงกรานต์ หมายความว่า การเคลื่อนที่ หรือการย้ายของดวงอาทิตย์จากที่หนึ่งไปยังอีกที่หนึ่ง ก็จะต้องเข้าใจว่านางสงกรานต์คือนางอันเนื่องด้วยการเคลื่อนที่ของดวงอาทิตย์ และท้าวมหาสงกรานต์คือ ท้าวอันเนื่องด้วยการเคลื่อนที่อย่างใหญ่ของดวงอาทิตย์ คือในต้นฤดูวสันต์ เพราะฉะนั้น จึงน่าสงสัยว่าเรื่องของสงกรานต์จะอยู่ในจำพวกที่ในภาษาอังกฤษเรียกว่า Selarmyth ซึ่งมีความจริงปนอยู่บ้าง แต่เรื่องนี้มักเป็นคำของกวีพูดเล่นแทบทั้งนั้น เลือกเฟ้นเอาเนื้อหาได้น้อยเต็มที ถ้าใครไปหลงกิดคิดตามเพื่อวินิจฉัยมากไปก็ที่จะเป็นบ้า

ถ้าท่านดูภาพในปฏิทินบัตรอย่างเก่า ซึ่งบอกวันเดือนปี มีทั้งทางสุริยคติ และจันทรคติ เทียบไว้ให้ดูเรื่อยกันไป นอกจากจะเห็นเป็นรูปภาพนางสงกรานต์นั่งมาบนหลังสัตว์พาหนะ และมีชบวนแห่ของเทวดาและนางฟ้าเชิญเศียรท้าวทิลพรหม ยังมีผู้ที่แห่ออกหน้าชี้สัตว์และถือธงบอกชื่อปีตามชื่อสัตว์ในพวก ๑๒ นักษัตรที่ขึ้นมา ตอนล่างเขียนเป็นนาคพ่นน้ำหรือให้น้ำ และมีหนังสือบอกข้อความต่างๆ อันเป็นเรื่องทำนายเกี่ยวกับฝนฟ้าและน้ำทำธัญญาหาร ดังตัวอย่างต่อไปนี้

ปีฉลู เอกศก จุลศักราช ๑๓๑๑ พระพุทธศักราช ๒๔๙๒ ทางจันทรคติเป็น
 ประกิตมาสวาร ทางสุริยคติเป็นปรกติสุรทิน วันที่ ๑๓ เมษายน เป็นวันมหาสงกรานต์
 ตรงกับ ๔๕๕ ค่ำ (อ่านว่า วันพุธ ขึ้น ๑๕ ค่ำ เดือน ๕) เวลาเที่ยงแล้ว ๑๕ นาที ๙ วินาที
 นางสงกรานต์ ชื่อ มันทา ทรงพาหุรัดทัดดอกจำปา อภรณ์ไพฑูริย์ ภักษาหารนมเนย
 พระหัตถ์ขวาทรงไม้เท้า ซ้ายทรงเหล็กแถม เสด็จนั่งมาเหนือหลังคัสพะเป็นพาหนะ
 วันที่ ๑๕ เมษายน เวลาบ่าย ๔ โมง กับ ๓๐ นาที เปลี่ยนจุลศักราชใหม่เป็น ๑๓๑๑ ปีนี้
 วันจันทร์ธงชัย วันเสาร์อธิษดี วันอาทิตย์อุบาทว์ วันจันทร์โลกาวินาศ ปีนี้พฤษภศี
 เป็นอธิษดีฝน บันดาลให้ตก ๕๐๐ ห่า ตกในเขาจักรวาล ๒๐๐ ห่า ตกในป่าหิมพานต์
 ๑๕๐ ห่า ตกในมหาสมุทร ๑๐๐ ห่า มนุษย์โลก ๕๐ ห่า นาคให้น้ำ ๓ ตัว เกณฑ์
 ธัญญาหารได้เศษ ๒ ชื่อวิบัติ ข้าวกล้าในภูมินาจะได้ผลกึ่งเสียกึ่ง เกณฑ์ธรรมาธิคุณ ตก
 ราศีอาไป น้ำมาก

ข้อความข้างบนนี้เป็นสำนวนปัจจุบัน จึงรวบรัดเป็นอย่างสมัยใหม่ ถ้าเป็น
 สำนวนของเก่าจะผิดกับเดี๋ยวนี เพราะมีสำนวนรุ่มร่าม แต่ฟังไพเราะสละสลวย รู้สึกว่า
 ขริบ ได้ความหลังแก่ผู้ฟังในสมัยนั้น ดีกว่าสำนวนสั้นๆ ดังข้างบนนี้ จะขอคัดประกาศ
 สงกรานต์เมื่อ ๑๓๖ ปีที่ล่วงมานี้ มาเปรียบเทียบให้ตู่ตั้งต่อไปนี้

หนังสือเจ้าพระยาอัครมหาเสนาบดี อภัยพิริยปรากรมพาหุ สมุหพระ
 กลาโหม มาถึงพระยาศรีธรรมโศกราช ชาติเดโชชัย มหาสุริยาธิบดี อภัยพิริยปรากรมพาหุ
 พระยานครศรีธรรมราช ด้วยทรงพระกรุณาตรัสเหนือเกล้าเหนือกระหม่อมสั่งว่า พระยา
 ไทราชิตีโหมมีชื่อทำฎีกามหาสงกรานต์ ทูลเกล้าทูลกระหม่อมถวาย ศุภมัสตฺวพุทธ-
 ศาสนาสองพันสามร้อยห้าสิบห้าพระวรวงษา กาลกำหนดเจตรมาสสุกรบักษ์เอกาทศมีคดีย
 รวิวาระตัททิวากาล เพลาเข้ารุ่งแล้วสองชั่วโมง บรมเทพทินกรเสด็จจากมีนราศี
 ประเวศสู่เมษราศีทางโคनावิติใกล้พระเมรุราช ขณะนั้นมีนางเทพธิดาองค์หนึ่งทรง
 พระนามว่าทงขมมหาสงกรานต์ มาแต่จากุมหาราชิกาทะทำกฤษดาพิมล ทรงพาหุรัด
 ทัดดอกทับทิม ทรงอภรณ์อันแล้วด้วยแก้วบัทมราช พระหัตถ์ขวาทรงสังข์ พระหัตถ์
 ซ้ายทรงจักร ภักษาหารผลอุทุมพร เสด็จโคจรขึ้นไปเหนือหลังครุฑ พาหนะเป็น
 มัคนายก นำอมรรณาเทพดาแสนโกฏิ ประชุมชวนกันมารับพระเศียรทำวกบิล

มหาพรหม อันใส่พานทองประคิษฐานไว้ในถ้ำคันธูสี ที่เขาไกรลาสแดนหิมพานตประเทศ ขณะนั้นเทพยดาทำภาระวาศุขฎี ชำระสุคนธรวิเลปะนะบุชชายุควิรี อันควรด้วยดี ตามวิสัยจารีตโบราณแล้ว ก็แห่ทักษิณาวัดูเขาพระสุเมรุราช คำรบหกสิบนาทีแล้ว ก็เข้าไปในถ้ำคันธูสีดั่งเก่า จึงเทพดาเจ้านำมาซึ่งลดาวลัยอันชื่อลมนาค ใส่สุวรรณภาชนะทองเอาไปล้างในอโนดาตสระเจ็ดแถว เถาะลมนาคก็ละลายออกไปดั่งน้ำมันนัย แล้วพระเวศนุกรมเทวะบุตรจึงนฤมิตโรงอันหนึ่งชื่อภักวดี ให้หมู่เทพนิกธยัปรกัณยา เข้านิสีทานการนั่งพร้อมกัน จึงสมาทานรักษาศีล เอน้ำลมนาคเป็นทักษิณาทาน แจกกันสังเวทยทุก ๆ องค์ ก็ชวนกันชื่นชมโสมนัส เศษะกุศลผลได้กระทำนั้น ก็บันเทาโทษแห่งมหาสงกรานต์ ได้อันตรธานสูญไป ความเจริญที่ขายศิริสมบัติก็มีแก่เทพยดา ทั้งปวง รวิวาระเป็นวันมหาสงกรานต์ จันทวาระเป็นวันเนา ภูมวาระเป็นวันเถลิงศก หรือพระยววัน ครัน ฅ วัน เดือนห้า ขึ้นสิบสามค่ำ เพล่าบ้ายสี่โมง สั้นกะปี่สังวัจจร เป็น กุกกุฏสังวัจจร จุลศักราชขึ้นเป็นพันร้อยเจ็ดสิบห้า ปีระกา นักษัตร เบญจกค เนาววัน วันหนึ่ง เป็นวันสงกรานต์สามวัน ผลทำนายพลุสงกรานต์ อจินตสงกรานต์ สามัญสงกรานต์ เป็นสามประการ อธิบายเป็นสามัญ โลกทั่วทุกประเทศในสกลชมพูทวีป เกณฑ์พิรุณสารทพระจันทร์เป็นอธิปัตติ นาคราชสี่ตัวบันดาลให้ฝนห่าร้อยห่า อุบัติคดียัง เขาจักรวาลสองร้อยห่า อรัญญิกกาบีหิมพานต์ร้อยห่าสิบห่า มหาสมุทรร้อยห่า มนุษยโลกห่าสิบห่า ฝนต้นมือมัธยม กลางมือปลายมืออุคตม เกณฑ์ธาราธิคุณลงนระราศมีน อาโปธาตุ น้ำงามกว่าปีหลังศอกหนึ่ง นาลุ่มดี นาคอนทรมพอดี เกณฑ์ธัญญาหาร ออกเศษสุกรชื่อลาละ ข้าวกล้าในภุมินาได้ผลสิบส่วน เสียส่วนหนึ่ง ธัญญาหารผลาหาร มัจฉมังฆาหารอุคตม ครัน ฅ วัน เดือนห้า ขึ้นสิบสามค่ำ เข้าสามโมงหกบาท เสด็จการราชพิธีเผด็จกค เจ้าพนักงานชำระพระเครื่องต้น จะได้ตั้งเครื่องพระมูรธาภิเศก ชีพ้อพรหมณ์จะได้ถวายน้ำกลคน้ำสังข์ ขอเชิญพระบาทสมเด็จพระบรมนารถบรมบพิท พระพุทธเจ้าอยู่หัวเสด็จเข้าที่สงระสนาน ทรงเครื่องพระมูรธาภิเศกตามราชประเพณีสมเด็จพระกษัตริย์สืบ ๆ มา เพื่อทรงพระจำเริญพระราชสิริสวัสดิพัฒน์มงคล เมทนีคตสกลสัตว์โรกษย และให้เผด็จพระสงฆ์ราชาคณะเจ้าอธิการและราษฎรให้รู้จ้งทั่วตามรับสั่ง ครันหนึ่งสื่อนี้ มาถึงวันใด ก็ให้กระทำตามจ้งทุกประการ หนังสือมา ฅ วันเสาร์ เดือนสี่ แรมสิบเอ็ดค่ำ จุลศักราช ๑๑๗๔ บัวอก จัดาวาศก (คัดตามต้นฉบับวชิรญาณรายเดือน เล่ม ๕)

ต่อมาได้พบหมายสงกรานต์ของเก่าอีกฉบับหนึ่ง มีกล่าวถึงตำนานสงกรานต์
 แปลกกว่าที่ทราบกัน คือเป็นเทวดาสงกรานต์ ให้งายเป็นนางฟ้าสงกรานต์อย่างนางทั้ง ๗
 ไม่น่า และมีคำทำนายว่า อาภักษ์คุสงกรานต์ อาจิดสงกรานต์ สามัญสงกรานต์ เป็นสาม
 ประการ อธิบายเป็นสามัญทั่วประเทศ สกลชมพูทวีป นี่เองที่พระบาทสมเด็จพระ
 จอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงตำหนิและมีข้อความอื่นๆ อันเกี่ยวกับเรื่องทำนายทายทัก ผิด
 แปลกไปกว่าที่กล่าวมาแล้วบ้าง เห็นควรคัดเอามารวมไว้เสียด้วย ถ้าไม่สนใจก็อ่านข้าม
 ไปได้

สิริสุขุมสตุ มังคละไชยติเอกะวาระ พระพุทธศักราชล่วงแล้ว ๒๓๕๑
 พระพรรษา เศษเดือน ๑๑ เดือน กับ ๕ วัน ครั้นเจตรมาสกภาพักษ์ จมิตติยะตัสราตรีกาล
 เพลารุ่งแล้วนาที่หนึ่ง สมเด็จพระสุริยเทพนิกร เสด็จโคจรจากมীনราศีประเวศสู่เมษราศี
 โดยทาง โคนาวิถีดิลพระเมรุราช ขณะนั้นเทวดาองค์หนึ่งทรงพระนามกร ชื่อ มิค-
 สงกรานต์ มาแต่จากุมหาราชิกา ก่อนทำกฤษดาพิมลมีกำลัง ๑๑ คชสาร ทรงพาหุรัด
 ทัดดอกจำปา ทรงเครื่องวิบุษยาภรณ์ มีพรรณอันเหลือือง พระหัตถ์ขวาทือตะเคียว
 พระหัตถ์เบื้องซ้ายถือเชือก เสวยมังสังติบเป็นภักษาหาร ย่างเหยียบเหนือหลังราชา-
 อสุภราชเป็นพาหนะ มาโดยทิศอาคเนย์ นำอมรคนเทพยดา มีนางระสาเทวีบริวาร
 แสนโกฏิเป็นมัทนาค ประชุมชวนกันมารีบเวร เคียรทำวกบิลมหารพหมอันใส่ภาชนะ
 ทอง อันประดิษฐานไว้ในถ้ำคันธูลีที่เขาสไกรลาสแดนหิมวันตประเทศ ขณะนั้นเทพยดา
 กระทำคาระคุษัญญูชาญวิธอันควรด้วยคติตามวิสัยจารีตโบราณ และออกแห่ทักษิณาวฏ
 เขาพระสุเมรุราช มาแต่อาคเนย์ทิศเคารบ ๖๐ นาที เข้ามาโดยทิศพายัพ แล้วก็เชิญเข้า
 ในถ้ำคันธูลีตั้งเก่า เทพยดาเจ้าก็นำเอาซึ่งเถาสดาวลัย อันชื่อจมนาค ใส่สุวรรณภาชนะ
 ทอง เอาไปล้างน้ำในอนาคตสระเจ็ดแถว เถาจมนาคนั้นก็ละลายออกประจุคัง
 น้ำมันเนย พระเวศนุกรมเทวตรมิตโรงอันหนึ่งชื่อ ภักวดี ให้หมู่เทพนิกรอัปสร
 กัลยา เข้านิสันทนาการนั่งพร้อมกันสังเวททุก ๆ พระองค์ ก็ชวนกันชื่นชมโสมนัสเชกษล
 ผลได้กระทำนั้น ก็บันเทาโทษแห่งมหาสงกรานต์ก็อันตรธานสูญไป ความจำเริญที่ชายุ
 สิริสมบัติก็มีแก่เทพยดาทั้งปวง พุทธวาระเดือน ๕ แรม ๔ ค่ำ เป็นประณวัน วันคัน
 พระมหาสงกรานต์ ออกศรวาระเดือน ๕ แรม ๕ ค่ำ เป็นวันเนา ๖๐ นาที ศุกรวาระ

เป็นวันเดลิงศกคือพระยวั้น ครั้น ณ วัน ๖๖๕ ค่ำ เพลาเช้า ๕ นาฬิกา สั้นกปีสังวัจจร เป็นกุกกุกสังวัจจร ใช้จุลศักราช ๑๒๑๑ ปีระกา เอกศก เนาวันหนึ่ง เป็นพระยวั้นหนึ่ง ผลทำนายอาภักุสงกรานต์ อาจิดเสงกรานต์ สามัญสงกรานต์เป็นสามประการ อธิบาย เป็นสามัญทั่วทุกประเทศสกลชมพูทวีป เกณฑ์พิรุณสารทพระสุกราเป็นอธิปัตติตุกาล พระยานาคีเล่นสินธุวารี ๗ ตน เทพยูเจ้าเบ็องบนไซกนกรัตนบัญญัติพระศรี เปิดประตูศิวามีจะ ทะวาระ บรรดาวยุพัคชลนที อุทะกะสะสี่มีฝน ๔๐๐ ห่า อุบัติกยงพระมหาสมุทร ๑๓๓ ห่า ตกในอรัญญิกา ป่าหิมพานต์เขาสัตตปริภันท์ เขาทั้งหลาย ๑๕๐ ห่า ตกในไร่่นา ประชาชนคนไปมาถึงกัน ๗๖ ห่า เป็นละอองเข็นชานแห้งเสียดกลางอากาศ ๑ ห่า คันปี กลางปีฝนน้อย ปลายปีฝนมาก น้ำมัธยมขอบนาลิกนาสะเทิน นาคอนมัธยม เกณฑ์ธัญญา หารออกเศษ ๕ ชื่อวิบัติ ข้าวกล้าในภูมินาจะเกิดกิมชาติด้วงแมง จะได้ผลกึ่งเสียดกึ่ง เกณฑ์ธัญญาหรรผลาหรรหมัจฉมังสาหรรพอมมัธยม พระ ๒ ผลุดกลางเมืองคี่ พระ ๖ ตก กลางเมืองคี่ ว่าพาดิซลูกค่านานาประเทศจะมาสู่เมือง เจ้าเมืองจะมีลาภ พระ ๒ เผ่า เมืองว่าเจ้าเมืองอื่นจะเอาลาภมาให้ ถ้าบมีว่าประเทศต่างเมืองจะมาสู่ เจ้าเมืองจะมีลาภ แต่กลางปีข้าวจะแพงหน้อยหนึ่ง เขาจันทการเป็นพระยาเขา ปลาแกงกรีเป็นพระยาปลา งูเห่าปล้องเป็นพระยา งู บัวหลวงเป็นพระยาไม้ ไม้ฮ้อยเป็นขุน ต้นหัวเป็นมาก พรหมเลือกที่ให้ลูกไม้เลยก็เป็น (?) เกณฑ์ธาราธิคุณตกราทีอาโปธาตุน้ำ พระจันทร์ อยู่ราศีธนูเตโชธาตุ ในปีระกาเอกศกนี้ หาอธิกมาสมีได้ แต่เป็นวิปริตด้วยดิถีและสุทิน ซึ่งผู้ออกไปเดลิงศกปีจอชาคอยู่วันหนึ่ง ครั้นเดือน ๘ แรมค่ำ ๑ พระบวรชโนรส มหานาคจะได้ทำชำระกิจ ลงอุโบสถกรรมเข้าพระพรษาปวารนาออกพรษา ตามวินัย บัญญัติให้ชอบตามปี เดือน คี่วันเทศกาลฤดู ตามพระอาทิตย์และพระจันทร์ เป็น ประธานแห่งโลก ตามขนบธรรมเนียมราชประเพณีสืบ ๆ มา เป็นโมกขบริสุทธ์ เสร็จการ พระราชพิธี ควรมิควรขอโปรด (วชิรญาณรายเดือนเล่ม ๖)

ประกาศสงกรานต์ฉบับหลังนี้ฟังยากเต็มที ตอนท้ายกลายเป็นเรื่องทำนาย อย่างหมอกู ในการประกาศมหาสงกรานต์ปีจลุล สัปตศก ซึ่งเป็นพระราชนิพนธ์ใน รัชกาลที่ ๔ แห่งหนึ่ง มีพระราชวิจารณ์เรื่องทำนายไว้ดังนี้:—

ฝนจะตกก็ร้อยห้าต่อก็ร้อยห้า ตกในเขาเท่านั้น ในป่าเท่านั้น ในทะเลเท่านั้น ในมนุษย์โลกเท่านั้น แล้วก็แบ่งฝนเป็นสามมือ คือต้นมือ กลางมือ ปลายมือ ถ้าในมือใดตำราออกกว่าฝนมาก ก็ทายว่าฝนงาม ถ้าตำราออกกว่าฝนน้อย ก็ทายว่าฝนงามพอดี ไม่มีทายว่ามากเกินไปเลย ก็การทายนั้นเป็นแต่ช่วยช่วยให้พรบ้านเมืองไม่ทายจริงตามตำรา ด้วยกลัวคนจะตกใจ จะคิดอย่าง ๆ ไป หรือจะเป็นอุปมงคลแก่บ้านเมืองไป ว่าแต่พอรู้ในที่เป็นอย่างธรรมเนียมมา แล้วก็ทายน้ำงามในปีนั้น ๆ ว่า จะมากกว่าปีหลังคืบหนึ่งบั้ง สอกหนึ่งบั้ง หรือจะน้อยกว่าปีหลังคืบหนึ่งบั้ง สอกหนึ่งบั้ง ที่แท้การทายอย่างนี้ ตำราก็เหม่นเหม่นไม่น่าเชื่อ จึงได้ยกเสีย หาได้บอกมาในประกาศสงกรานต์แต่ก่อน ๆ ไม่

ที่มีพระบรมราชาธิบายมานี้ แสดงว่าประกาศสงกรานต์ในรัชกาลของพระองค์ ทรงคัดเรื่องทำนายของเก่าออกเสีย ชะรอยจะมีผู้บ่นว่าไปตัดของเก่าเขาออกจะไม่พอใจ จึงต้องทรงพระราชนิพนธ์ชี้แจงตั้งข้างบนนี้ ในประกาศสงกรานต์ทุกปีจะต้องมีบอกว่า วันใดเป็นวันธงชัย วันอธิบดี วันอุบาทว์ วันโลกาวินาศ และวันอธิบดีฝน และจะมีนาฬิกาให้หนักตัว วันใน ๔ วันแรก คือ วันธงชัย วันอธิบดี วันอุบาทว์ และวันโลกาวินาศนี้ขาดไม่ได้ เพราะราษฎรยังต้องการอยู่ ถึงเดี๋ยวนี้ก็ยังมีความต้องการ ไครจะทำงานการอะไร ที่ถือว่าเป็นมงคล จะต้องเลือกวันที่เป็นธงชัยและวันอธิบดี ถ้าไม่เลือกหรือไม่ถือ วันงานไปถูกวันอุบาทว์หรือวันโลกาวินาศเข้า ก็รู้สึกไม่สบายใจ ถูกชาวบ้านซุบซิบออกความเห็นเป็นต่าง ๆ แล้วเหมามาเป็นคนเข้วดีไม่ถืออะไร คุณประหนึ่งว่าถือพุทธศาสนาแล้ว ก็จะต้องถือเรื่องเหล่านี้ด้วย ถ้าทำไปแล้วมีเหตุอะไรไม่เกิดขึ้นก็เหมามาว่า ที่เกิดเหตุเช่นนั้นเพราะไปทำงานในวันอุบาทว์หรือวันโลกาวินาศ กล่าวมากไปกว่านี้ก็เป็นที่ขัดใจกันไม่พุดดีกว่า

ข้าพเจ้าไม่มีความรู้เรื่องทีกล่าวมานี้ เขาคำนวณกันอย่างไร รู้แต่เรื่องหาวันอธิบดีและจำนวนนาฬิกา ซึ่งเพื่อนคนหนึ่งเขามีแก้ไขจดส่งมาให้ดังนี้

สิทธิการियะ ถ้าจะหาเป็นวันอธิบดี ให้ตั้ง พ.ศ. ที่ต้องการลง เอา ๗ หารเหลือเศษเท่าใด เศษนั้นเป็นวันอธิบดี ถ้าเป็นเศษหนึ่งก็เป็นวันอาทิตย์ ถ้าเป็นเศษ ๒ ก็เป็นวันศุกร์ ถ้าลงตัวไม่มีเศษก็เป็นวันเสาร์

รู้แล้วก็ง่ายนิดเดียว เช่นใน พ.ศ. ๒๔๙๒ นี้ เมื่อเอา ๗ หารจะลงตัว ไม่มีเศษ ก็เป็นวันเสาร์ ถ้าต้องการจะทราบว่าเป็นปีนั้นจะมีนาคให้น้ำกี่ตัว ก็เอาวันอธิบดีตั้ง คุณด้วย ๕ บวกด้วย ๓ และหารด้วย ๗ เหลือเศษเท่าใด ก็เป็นจำนวนนาคให้น้ำเท่านั้นตัว เช่น ใน พ.ศ. ๒๔๙๒ นี้ วันเสาร์หรือวันที่ ๗ เป็นวันอธิบดี เอา ๕ คูณและเอา ๓ บวกก็เป็น ๓๘ แล้วเอา ๗ หาร เหลือเศษ ๓ ในปีนี้จึงมีนาคให้น้ำ ๓ ตัว เมื่อได้ความอย่างนี้ก็อย่ามใจ พอดีจะค้นหาให้ทราบถึงวันอื่นๆ ได้ จึงค้นหาปฏิทินอย่างเก่ามาพิจารณาดูหลายๆ ปีด้วยกัน ก็ปรากฏเป็นวันเหล่านี้ผู้คชขึ้นเป็นลำดับซ้ำกันทุกกระยะ ๗ วัน ดังนี้

พ.ศ. ๒๔๙๒	วันอธิบดี	เสาร์
	วันธงชัย	จันทร์
	วันอุบาทว์	อาทิตย์
	วันโลกาวินาศ	จันทร์
	วันอธิบดีฝน	พฤหัสบดี
	นาคให้น้ำ	๓ ตัว
พ.ศ. ๒๔๙๓	วันอธิบดี	อาทิตย์
	วันธงชัย	พฤหัสบดี
	วันอุบาทว์	พุธ
	วันโลกาวินาศ	อังคาร
	วันอธิบดีฝน	ศุกร์
	นาคให้น้ำ	๑ ตัว
พ.ศ. ๒๔๙๔	วันอธิบดี	จันทร์
	วันธงชัย	อาทิตย์
	วันอุบาทว์	เสาร์
	วันโลกาวินาศ	พุธ
	วันอธิบดีฝน	เสาร์
	นาคให้น้ำ	๖ ตัว

พ.ศ. ๒๔๕๕	วันอธิบดี	อังคาร
	วันธงชัย	พุธ
	วันอุบาทว์	อังคาร
	วันโลกาวินาศ	พฤหัสบดี
	วันอธิบดีฝน	อาทิตย์
	นาคให้น้ำ	๔ ตัว
พ.ศ. ๒๔๕๖	วันอธิบดี	พุธ
	วันธงชัย	เสาร์
	วันอุบาทว์	ศุกร์
	วันโลกาวินาศ	ศุกร์
	วันอธิบดีฝน	จันทร์
	นาคให้น้ำ	๒ ตัว
พ.ศ. ๒๔๕๗	วันอธิบดี	พฤหัสบดี
	วันธงชัย	อังคาร
	วันอุบาทว์	จันทร์
	วันโลกาวินาศ	เสาร์
	วันอธิบดีฝน	อังคาร
	นาคให้น้ำ	๘ ตัว
พ.ศ. ๒๔๕๘	วันอธิบดี	ศุกร์
	วันธงชัย	ศุกร์
	วันอุบาทว์	พฤหัสบดี
	วันโลกาวินาศ	อาทิตย์
	วันอธิบดีฝน	พุธ
	นาคให้น้ำ	๕ ตัว
พ.ศ. ๒๔๕๙	วันอธิบดี	เสาร์
	วันธงชัย	จันทร์

	วันอุบาทว์	อาทิตย์
	วันโลกาวินาศ	จันทร์
	วันอธิบดีฝน	พฤหัสบดี
	นาคให้น้ำ	๓ ตัว
พ.ศ. ๒๕๐๐	วันอธิบดี	อาทิตย์
	วันธงชัย	พฤหัสบดี
	วันอุบาทว์	พุธ
	วันโลกาวินาศ	อังคาร
	วันอธิบดีฝน	ศุกร์
	นาคให้น้ำ	๑ ตัว

ตามบัญชีข้างบนนี้จะเห็นได้ว่า วันอธิบดี วันโลกาวินาศ และวันอธิบดีฝน มีวันเรียงกันเป็นลำดับ ตั้งแต่วันอาทิตย์ถึงวันเสาร์ตามปีที่ถัดไปตั้งความหมุนของเครื่องจักร เช่น พ.ศ. ๒๔๙๒ วันเสาร์เป็นวันอธิบดี ปีถัดไปก็เป็นวันอาทิตย์ พอถึงวันศุกร์ครบ ๗ วัน ก็ขึ้นต้นเป็นวันเสาร์ไปใหม่ ส่วนวันโลกาวินาศและวันอธิบดีฝน ก็เป็นไปในทำนองเดียวกัน จะเหลื่อมวันกันกับวันอธิบดี ระยะ ๒ วันและ ๕ วัน คือวันเสาร์เป็นวันอธิบดี วันจันทร์ก็เป็นวันโลกาวินาศ และวันพฤหัสบดีเป็นวันอธิบดีฝน ส่วนวันธงชัย วันอุบาทว์ และจำนวนนาคให้น้ำ ไม่เรียงไปตามลำดับวันและตัวเลข แต่กระนั้นก็มีชุดของมันเป็นจำนวน ๗ เมื่อครบ ๗ ปีแล้วก็ตั้งต้นไปใหม่ และเหลื่อมลำดับกันในระหว่างวันต่อวัน เป็นจำนวน ๓ และ ๔ สลับกันเรื่อยไป เช่นถ้าวันธงชัยหรือวันอุบาทว์เป็นวันจันทร์ ปีถัดไปก็เป็นวันพฤหัสบดี วันอาทิตย์และวันพุธสลับกันไป และเมื่อเทียบกับวันอธิบดีก็มีวันต่อกันในชุดเหลื่อมสลับกันไป เป็นระยะ ๒๒๕ ตลอดจนจำนวนนาคให้น้ำ

เรื่องพระยานาคให้น้ำ

เรื่องสงกรานต์มีนาคให้น้ำก็ตัว มักเป็นที่สนใจของชาวบ้าน เพราะชาวบ้านส่วนใหญ่เป็นชาวกสิกร จึงสนใจเรื่องน้ำเกี่ยวกับทำนาของเขา นาคนั้นมีตั้งแต่ตัวเดียวจน

ถึง ๗ ตัวเป็นอย่างมาก ถ้าสงกรานต์ปีไหนนาคให้น้ำตัวเดียวก็เข้าใจอย่างซึ้งทราบว่าปีนั้น
ฝนจะอุดมสมบูรณ์ เพราะทำงานแต่ตัวเดียว ถ้าทำจริงก็ดีกว่าทำด้วยกันหลายตัว ถ้าทำ
ไม่เต็มที เช่นปีไหนนาคให้น้ำมากตัวฝนจะน้อยเพราะเกี่ยงกัน ค้วยต่างตัวมีเสรีที่จะไม่
ทำตามหน้าที่ก็ได้ เพราะไม่มีอะไรบังคับ เหตุค้วยพระยานาคที่ให้น้ำนั้นอยู่ในทะเล
สี่พันคร อันอยู่พันพิภพโลกนี้ไปไกลนัก พ่นน้ำในทะเลนั้นเล่น น้ำก็ลอยขึ้นไปในอากาศ
แล้วลมหอบมาเป็นฝน เป็นเรื่องเล่นน้ำของพระยานาค ไม่ใช่ทำงานตามหน้าที่ จะเล่น
น้ำให้น้ำอย่างไร ก็แล้วแต่พระยานาค ซึ่งมนุษย์ก็สามารถเดาได้ อนึ่ง ถ้าจะถามว่าปีใด
นาคให้น้ำตัวเดียว แต่ฝนกลับแล้งจะว่าอย่างไร ที่ทำนายไว้จะไม่ผิดหรือ แก้วว่าไม่ผิด
เพราะนาคให้น้ำตัวเดียว ลางที่ก็เหน้อยไม่เล่นน้ำต่อไป น้ำจึงน้อยเป็นอันทำนายไม่ผิด
ทั้งขึ้นทั้งล่อง ขึ้นชื่อว่าน้ำในทะเลจะเป็นทะเลสี่พันครหรือทะเลอะไรก็ตาม ตามปรกติก็
ต้องเป็นน้ำเค็ม ทำไมน้ำฝนจึงไม่เค็ม ขึ้นไปได้รับความจากคติข้างจีนว่า ฝนนั้นเกิดจาก
มังกรสำแดงฤทธิ์พ่นน้ำไปจากทะเล และน้ำทะเลเมื่อถูกฤทธิ์ของมังกรถูกเอาไปพ่น
ออกมา ก็เปลี่ยนสภาพของน้ำจากความเค็มมาเป็นความจืด นาคให้น้ำของเรา ก็จะเป็น
ทำนองเดียวกันกับมังกร ซึ่งถ้าจะว่าไปนาคและมังกรก็เป็นพวกเดียวกัน คือ เป็นงูมีเขี้ยว
จะต่างกันก็แต่ฝ่ายหนึ่งมีตีน และอีกฝ่ายไม่มีเท่านั้น

ถ้าว่าทางอินเดีย ผู้ที่ให้น้ำให้ฝนคือพระพิรุณ ซึ่งเป็นเทพสี่แห่งน้ำ เหตุนี้
คำว่าฝนลางที่เราเรียกว่าพิรุณ คือไปเอานามของท่านมาเรียก การส่งน้ำฝนมาให้โลก
มนุษย์ เห็นที่ท่านจะไม่ลงมือเองเพราะเป็นงานง่าย ๆ ดีร้ายท่านคงใช้พระยานาคซึ่งเป็น
พาหนะทรงของท่านเป็นผู้ทำหน้าที่แทน ถ้าจะเปรียบพระพิรุณทรงนาคเป็นเหมือน
กระทรวงเกษตร พระยานาคก็เท่ากับกรมชลประทาน ถ้าพระยานาคทำให้เกิดฝนมากเกินไปหรือเกิดฝนแล้ง
เป็นที่เดือดร้อนแก่ใครๆ พระพิรุณก็ไม่ต้องรับผิดชอบและพระยา-
นาคก็ไม่ต้องถูกลงโทษ นี่ข้าพเจ้าเป็นแต่คิดเล่น ส่วนพวกชาวบ้านชาวนาไม่คิด เพราะ
ที่ใดความไม่รู้เป็นสุขใจ ถ้าไปคิดเข้าก็เป็นเขลา สู้อยู่ในหุบเขาแห่งความไม่รู้ดีกว่า ถึง
จะอยู่ในที่คับแคบไม่ก้าวหน้า เพราะไปไหนไม่ได้ค้วยมีภูเขาใหญ่คือความไม่รู้กั้นไว้ ก็
ยังสบายใจไม่มีใครเข้ามารุกราน แต่ในที่สุดก็อยู่ไม่ได้ ความรู้มันต้องมีแทรกเข้ามาไม่
มากก็น้อยตามความเจริญของสมัย

คนแต่ก่อนถึงทุกวันนี้ในท้องถื่นกลางแห่ง ถ้าบีโศฝนแล้งทำนาไม่ได้ ก็ไม่โทษเอาที่พระพิรุณและพระยานาคเท่าไรนัก แต่โพลไปโทษเอาที่เจ้าเมือง บีโศฝนตกเป็นอุกมมรัยม ก็นับถือว่าเจ้าเมืองคนนั้นดี ถ้าบีโศฝนแล้งก็บ่นกระปอดกระแปดซัดเอาว่าเจ้าเมืองคนนั้นไม่ดี นี่ก็ไปเข้าคติทางพวกชาวบ้านของจีน แต่ของเขาคิดว่าที่มี เขียนคอยสอคล้องคูกุซซุซของราษฎร ถ้าเจ้าเมืองหรือใครคนไรทำดี ถึงจะเข้าที่อัจนเขียนก็ช่วยให้พ้น ถ้าเจ้าเมืองหรือใครทำไม่ดี เมื่อถึงคราวพลาตพลังชะตาตกเขียนก็ลงโทษซ้ำเติมให้ เป็นอย่างผีซ้ำคำมพลอย เหตุนี้คนจึงกล้าไม่กลัวทำชั่ว ที่นิยายนิทานของเก่ามีเรื่องเขียน เรื่องผี เรื่องเทวดา คอยให้ดีให้ร้ายแก่คนที่ทำดีหรือทำชั่วก็เป็นอุบายที่ดีในแง่หนึ่งที่จะสอนใจคนซึ่งมีระดับการศึกษาอยู่ในขั้นต่ำ ให้น่าเพ็ญแต่คุณงามความดี เป็นการบุญการกุศล และละเว้นประกอบกรรมทำชั่วซึ่งเป็นบาปเป็นอกุศล เพราะมีผีสางเทวดาและเขียนคอยสอคล้องคูกุอยู่ และให้ดีหรือให้ร้ายได้ ที่ราษฎรแต่ก่อนโทษเอาแก่เจ้าเมืองตลอดจนกรมการอำเภอด้วยก็ถูกแล้ว เพราะเขานับถือว่าเป็นที่พึ่งของเขา อาจให้ดีให้ร้ายแก่เขาได้โดยตรง ถ้าเขาทำอะไรแก่เจ้าเมืองไม่ได้ ชาวจีนพวกชาวบ้านก็เอาเจวิคเจ้าผี จะเป็นพระภูมิเจ้าที่หรือเป็นเจ้าผีองค์ใดอยู่ในตำบลท้องที่ของเขาไปลงโทษแทน โดยเอาเจวิคไปตากแดดหรือไปกดน้ำสาคน้ำเสียให้เปียกจนทนไม่ไหว ก็จะหมดความถือและต้องบันดาลให้ฝนตกลงมา หรือกลับกัน ถ้าฝนตกมากจนเกินความต้องการก็เอาเจวิคเข้าขังเสีย เมื่อโศฝนเลิกตกจึงจะไขกุญแจเอาเจวิคออกจากที่ขัง เขาถือว่าทำอย่างนี้เป็นได้ผลเสมอ

ลางที่ท่านเคยอ่านคัมภีร์ *ไตรภูมิ* อาจแย้งว่า ฝนที่ตกลงมาไม่ใช่เป็นน้ำมาจากทะเล และไม่ใช้พระพิรุณประทานหรือพระยานาคให้น้ำ แต่ว่าเป็นน้ำในสระอโนดาตบ้ำาหิมพานต์ ซึ่งถูกลมพายุหอบเอามา เหตุนี้ฝนจึงมีรสจีตสนิทและเย็นกว่าน้ำธรรมดา เพราะเป็นน้ำในสระทิพย์ เรื่องนี้ข้าพเจ้าก็รู้ว่า ในคัมภีร์ *ไตรภูมิ* กล่าวไว้เช่นนั้น แต่ก็ยังมีต้นเหตุของฝนอีกเรื่องหนึ่ง เป็นเรื่องของชาวบ้านว่า ในฤดูร้อนเทพวัสวลาหก คือ เทวดาเมฆฝน ทนความร้อนไม่ไหว ก็ปีตวิมานเมฆเสีย ฝนจึงไม่มีตก ครั้นพ้นฤดูร้อนแล้วก็ปีตวิมานออกมา จึงทำให้มีฝนตก ถ้าจะถามว่าเทพวัสวลาหกเอาน้ำฝนมาจากไหน ก็ไม่มีกล่าวไว้ จึงต้องนึกเอาเองว่า เห็นจะเป็นน้ำที่พระยานาคพ่นขึ้นไป หรือถูกลมหอบเอา

มาจากสระโณคาคขึ้นไปเก็บไว้ในวิมานเมฆ ต่อเมื่อเทวดาเปิดวิมานเมฆเมื่อใด ฝนก็ตกลงมา ชาวบ้านทางประเทศทิเบตว่า พระยานาคซึ่งเป็นใหญ่ในบาดาล ส่งให้มังกรผัวเมียขึ้นไปบนสวรรค์ ขึ้นไปทำไมไม่มีกล่าว แล้วมังกรผัวเมียนั้นก็ไปเกิดลูกบนนั้น (เดิมที่ไม่รู้จักที่สูงต่ำ) ก็มีความคึกใจเล่นสนุกเล่นไล่กัน ถ้ามีน้ำนมเหลือมาก ก็ให้น้ำนมมันไหลลงมาเป็นน้ำฝน เสียงที่ดังอยู่ ๆ เวลาฝนตก ก็เสียงมังกรตื่นเมฆเลี้ยวไล่กัน (G.A. Combe: *A Thibetan on Thibet*, p. 42) เรื่องเหล่านี้เป็นเรื่องพยายามจะอธิบายถึงต้นเหตุของฝนตามที่คนโบราณคิดเห็น ท่านจะเชื่อเรื่องไหนก็เลือกเชื่อเอาเถิด มีให้ท่านได้ตามชอบใจ

เกณฑ์น้ำฝนที่ว่าตกเท่านั้นห้าเท่านั้นห้า คือตกในเขาจักรวาลเท่านั้นห้า ในป่าหิมพานต์เท่านั้นห้า ในมหาสมุทรเท่านั้นห้า และในมนุษยโลกเท่านั้นห้า ถ้าวันอธิบดีฝนเป็นวันอังคาร ฝนที่ตกลงมารวมทั้งหมด ๓๐๐ ห่า ซึ่งเป็นจำนวนอย่างน้อยที่สุด ถ้าเป็นวันอาทิตย์หรือวันเสาร์ ๕๐๐ ห่า ถ้าเป็นวันจันทร์หรือวันพฤหัสบดี ๕๐๐ ห่า ถ้าเป็นวันพุธหรือวันศุกร์ ๖๐๐ ห่า ซึ่งเป็นจำนวนอย่างมากที่สุด ถ้าจำนวนรวมเป็นเท่าใด ก็เป็นตกในมนุษยโลกแต่ส่วนเดียวใน ๑๐ ส่วน เช่นจำนวนรวมเป็น ๕๐๐ ห่า ก็เป็นจำนวนตกในมนุษยโลก ๕๐ ห่า ทวีคูณจำนวนนี้ขึ้นไปเป็น ๘๐ ห่า ก็เป็นจำนวนตกในมหาสมุทร ถ้าทวีคูณและจตุคูณจากจำนวน ๕๐ ห่า ก็จะเป็น ๑๒๐ ห่า และ ๑๖๐ ห่า ซึ่งเป็นจำนวนที่ตกในป่าหิมพานต์และในเขาจักรวาลตามลำดับ ในจำนวนรวมจำนวนอื่นก็เป็นเช่นเดียวกัน นี้ข้าพเจ้าเอาประกาศสงกรานต์มาสอบวิจารณ์ดู ไม่ได้จากตำราโดยตรง จึงอาจผิดก็ได้

เกณฑ์ธัญญาหาร มี ๔ อย่าง เรียกตามลำดับเลขที่คำนวณได้ คือ

เศษ ๑ ชื่อ ลากะ	ได้ ๑๐ เสีย ๑
เศษ ๒ ชื่อ วิบัติ	ได้กึ่ง เสียกึ่ง
เศษ ๓ ชื่อ บัจฉิม	ได้ ๑ เสีย ๕
เศษ ๔ ชื่อ บัจฉิม	ได้ ๑ เสีย ๕
เศษ ๕ ชื่อ วิบัติ	ได้กึ่ง เสียกึ่ง
เศษ ๖ ชื่อ ลากะ	ได้ ๑๐ เสีย ๑
เศษ ๗ ชื่อ ปาปะ	ได้ ๑ เสีย ๑๐

เกณฑ์ธรรมาธิคุณ มี ๔ ราชี ซึ่งในที่นี้หมายถึงกองธาตุทั้งสี่ ถ้าตก

ราชี เตโช	น้ำน้อย
ราชี วาโย	น้ำน้อย
ราชี ปลูกวี	น้ำวามพอดี
ราชี อาโป	น้ำมาก

ปฏิทินบัตรแบบเก่าซึ่งมีบอกข้อความตั้งกล่าวมาข้างต้น เห็นจะมีเหมือนกันหมดในชาติต่าง ๆ ทางแหลมอินโดจีน แสดงว่าชาติต่าง ๆ เหล่านี้มีส่วนต่างๆ ที่ประกอบกันเป็นวัฒนธรรมหลายอย่างที่ร่วมกับเราได้ดี แต่ใครจะรุกหน้าไปไกลกว่ากันได้เร็ว ก็อยู่ที่รู้จักปรับปรุงและฟื้นฟูส่วนแห่งวัฒนธรรมเหล่านี้ มีประเพณีเป็นต้น เมื่อนึกถึงราษฎรส่วนใหญ่ของชาติต่าง ๆ ข้างต้นเหล่านี้ ที่เป็นพวกชาวบ้านและชาวชนบทนั้นมีมากกว่าชาวพวกอื่น ถ้ามีน้อยกว่าพวกอื่นก็ไม่ถ่วงสมดุลย์กับประเทศที่ประกอบภารกิจกรรมเป็นส่วนใหญ่ เพราะฉะนั้น เมื่อในสมัยก่อน การศึกษาอย่างสมัยใหม่ยังไม่แพร่หลาย ความรู้และความคิดของคนเหล่านั้นจึงก้าวช้าเพราะอยู่ในวงจำกัด ไม่เจริญและก้าวเร็วเหมือนชาวกรุงชาวเมือง ราษฎรเหล่านี้อยู่ใกล้กับสิ่งธรรมชาติ มีทุ่งหญ้าป่าเขาลำเนาไม้เป็นต้น และคุ้นอยู่กับประเพณีเดิมสืบต่อกันมา จนฝังลึกอยู่ในจิตใจเมื่อเห็นสิ่งใดเป็นของแปลกและของใหม่ ถ้ายังไม่รู้และยังไม่แน่ใจ ก็เปลี่ยนได้ช้า ไม่อยากทิ้งของเก่าและคว้าเอาของใหม่ ถ้าเขารู้และเข้าใจได้ดีว่าของใหม่มีคุณและเป็นประโยชน์แก่เขา ทำไมเขาจะไม่รับเอา ด้วยเหตุนี้ จะเอาความคิดความรู้และจิตใจของชาวบ้านของคนแต่ก่อนมาเปรียบเทียบกับคนสมัยนี้ ซึ่งมีการศึกษาดีกว่า จึงไล่กันไม่ทัน ถ้าเร่งให้ทันก็เป็นทันอย่างล้มลุกคลุกคลาน เพราะความสามารถความจำเป็นและความต้องการของเขาซึ่งเขาสนใจต่างกันกับเรา ความคิดเห็นและความรู้ก็ต่างกัน เพราะฉะนั้น จะอัดให้เข้าแม่พิมพ์เดียวกับของชาวกรุงก็ทำไม่ได้ ถึงอัดเข้าไปให้จนได้ก็ต้องเปี้ยว ๆ บูด ๆ นิ้วของเราทั้ง ๕ นิ้ว ถ้าเป็นพิมพ์เดียวกันหมด ก็จะเป็นนิ้วที่ใช้การอะไรไม่ได้ดี นิ้วทุกนิ้วก็มีหน้าที่ซึ่งกระทำต่าง ๆ กัน จึงจะเหมือนหรือเท่ากันไม่ได้ แต่ทุกนิ้วก็ต้องได้รับการบำรุงในลักษณะของนิ้วให้สมบูรณ์ จึงจะทำประโยชน์ในการใช้ประสานกันเป็นอันหนึ่งอันเดียวได้

เหตุใดในปฏิทินบัตรแต่ก่อนจึงไม่บอกวันคืนเดือนปีทางสุริยคติเหมือนอย่างปฏิทินบัตรสมัยใหม่ แต่ว่าบอกวันทางจันทรคติเป็นข้างขึ้นข้างแรม และบอกปีเป็นชื่อตาม ๑๒ นักษัตร คือ ชวด ฉลู ขาล เถาะ เป็นต้น ก็เพราะการนับวันทางสุริยคติ ดูเหมือนจะมีใช้ขึ้นเมื่อ พ.ศ. ๒๔๓๒ นี้เอง ก่อนนั้นขึ้นไปเขาใช้นับกันทางจันทรคติ ซึ่งราษฎรถึงจะไม่มีปฏิทินก็ใช้ดูจากดวงจันทร์เป็นเดือนเกิดเดือนดับ หรือข้างขึ้นข้างแรม พอสังเกตรู้ได้เป็นประมาณ นอกนั้นทางพุทธศาสนาก็ยังถือวันทางจันทรคติอยู่ การนับวันทางจันทรคติจึงมีความจำเป็นแก่เขา เพราะเกี่ยวกับการทำไร่นาตามฤดูกาลและการทำบุญสุนทานของเขา ถ้าเปลี่ยนการนับนี้เป็นเด็ดขาด ถ้ายังทางศาสนาด้วยแล้ว เปลี่ยนจากจันทรคติให้เป็นสุริยคติเป็นแบบสากลก็ยุ่งใหญ่ แม้แต่ในศาสนาคริสต์ก็ยังไม่ทิ้งการนับทางจันทรคติไปได้เด็ดขาด วันพระเยซูถูกตรึงบนไม้กางเขนและวันที่พระองค์กลับฟื้นพระชีพใหม่ ก็ยังถือวันทางจันทรคติอยู่ เหตุนี้ปฏิทินบัตรอย่างใหม่ลงฉบับจึงมีวันบอกไว้ทั้งสองอย่าง คือ สุริยคติและจันทรคติ เพราะราษฎรซึ่งรวมทั้งเราด้วย ยังต้องการให้อยู่ในลางคราว อีกอย่างหนึ่ง ถ้าเราจะไปตามเขาว่าเกิดวันที่เท่าไร เดือนไร ทางสุริยคติก็บอกกันไม่ได้ทุกคน แม้แต่คนชาวกรุงเอง มีกี่คนที่จำวันเกิดของตนทางสุริยคติได้ นอกจากจะจดหรือจำไว้เป็นพิเศษ ถึงเรื่องปีก็เหมือนกัน ถ้าบอกเป็นชวด ฉลูฯ ก็จำได้ง่าย เพราะนึกเห็นรูปสัตว์ตามชื่อปีนั้น ๆ แม้ใช้ได้ไม่ตีเหมือนใช้ตัวเลข เพราะใช้จำกัดอยู่ได้เพียง ๑๒ เท่านั้น แต่ถ้าว่าอีกแง่หนึ่ง ก็ดีกว่าจำตัวเลขล้วน ๆ ซึ่งจำยากคนโบราณซึ่งเราเข้าใจว่าจำอะไรเก่ง ว่ากันเป็นปรกค้อย่างทั่วไป เมื่อถึงจำนวนตัวเลขมาก ๆ ก็จำไม่ได้เหมือนกัน จนต้องมีเกณฑ์ลบพุทธศักราชเป็นจุลศักราชเรียกว่า *กนฺพายา* คือ เปลี่ยนตัวเลขเป็นตัวหนังสือ ให้เป็นคำเพื่อจำได้ มีเรื่องเกิดขึ้นในเมืองฝรั่งเรื่องหนึ่งซึ่งท่านผู้ใหญ่อ่านให้ข้าพเจ้าฟังว่า คนขึ้นรถไฟผิดคัน เพราะจำตัวเลขประจำรถพลาดเป็นอย่างน้อย ๆ เขาเห็นไม่ได้เรื่อง จึงเขียนเป็นรูปสัตว์ต่าง ๆ ไว้ที่ข้างรถด้วย คนก็ขึ้นรถไม่ผิดคัน เพราะจำได้ง่ายว่ามากับรถรูปสัตว์อะไร เรื่องจำชื่อปีเกิดเป็น ๑๒ นักษัตรก็เข้าทำนองนี้ ท่านผู้ใหญ่ออกข้าพเจ้าต่อไปว่า ญี่ปุ่นนั้นหนักมือ ใช้ ๑๒ นักษัตรหมายทั้งปีและเดือนตลอดจนโมงด้วย เพราะเป็นของจำง่ายกว่าเลข

สงกรานต์กำหนดวันทางสุริยคติ แต่ราษฎรคุ้นอยู่กับวันทางจันทรคติ จึงมีวันสงกรานต์เคลื่อนไม่ตรงกันทุกปี ทางราชการแต่ก่อนจึงประกาศบอกวันสงกรานต์ว่าตรง

กับวันไร เดือนไร ทางจันทร์คติ แล้วยังเขียนรูปร่างสงกรานต์แขวนไว้ที่บ้านพระทวารในพระบรมมหาราชวังด้วย เมื่อใครใคร่ดูก็ไปดู แต่ก็ไม่ได้สนับสนุนอะไร ทำอย่างนี้ จะเรียกว่าก้าวช้าหรือก้าวเร็ว เป็นสมัยเก่าหรือสมัยใหม่ก็ตามใจเถิดแต่ว่าเป็นก้าวเรื่อยไปโดยลำดับไม่มีข้ามก้าว เพราะความคิดและความรู้ของคนย่อมนงอกงามและเป็นไปโดยลำดับต้องเป็นเด็กมาก่อนแล้วจึงเป็นหนุ่มเป็นสาวและเป็นผู้ใหญ่ เป็นผู้ใหญ่เต็มที่แล้วก็แก่ชรา ไม่มีก้าวหน้าอีก ในที่สุดก็ตายไป คนรุ่นใหม่ก็สืบต่อๆ มา แต่ก็ไม่เหมือนเก่าทีเดียว เพราะต้องเปลี่ยนแปลงไปตามสมัย แต่ก็ไม่ใช่ทั้งเก่าของเก่าเสียทีเดียว จึงจะเป็นการสืบต่อจากเก่ามาเป็นใหม่ได้โดยไม่ขาดตอนกัน คนรุ่นเก่าถ้าก้าวหน้าเรื่อยไปโดยไม่มีหยุดและไม่ตายไปไม่ได้ เพราะคนรุ่นใหม่จะไม่มีโอกาสมาเกิดและสืบต่อแทนกันมา เมื่อคนรุ่นก่อนแก่ชราและตายแล้ว เขาก็เอาไปเผาหรือฝัง หรือจะเอาไปโยนทิ้งน้ำหรือโยนทิ้งไว้ให้แร้งกินก็แล้วแต่เรื่อง เพราะมันตายแต่ร่างกาย ส่วนชื่อและโคตรไม่ตาย เพราะมีเชื้อสายเป็นผู้สืบต่อ วัชชื่อและสกุลเป็นมรดกต่อไป คือ มีทั้งอดีต ปัจจุบัน อนาคตสืบเนื่องกันเป็นสังสารวัฏกันมานานแล้ว จนไม่ทราบที่เราตั้งต้นแต่เมื่อไร ถ้าไม่มีผู้สืบต่อก็เป็นสูญสิ้นเชื้อสันชาติอยู่เพียงนั้น นี้มีแก่คนฉันทิ ก็มีแก่ประเทศชาติได้ฉันทิด้วย เหตุฉันทิ ในท้ายประกาศวันมหาสงกรานต์ซึ่งเป็นพระราชนิพนธ์ในรัชกาลที่ ๔ จึงบอกเป็นเครื่องเตือนสติไว้ในวันขึ้นปีใหม่ ให้อาณาประชาราษฎร์ของพระองค์ จงรีบชวนช่วยประพฤติกการบุญการกุศลเป็นความสุจริตให้มาก ด้วยกาย วาจา และใจ โดยเป็นการรวดเร็วเหมือนอย่างชนที่ศรัทธาเพลิงไหม้ แล้วรีบร้อนจะดับไฟในศรัทธาของตนฉันทิ สรรพการกุศลทั้งปวงพึงส่ำสม ทำให้พร้อมมูลในสันดานด้วยความไม่ประมาท ด้วยประการทั้งปวงเทอญ นี้เป็นพระบรมราโชวาททรงพระกรุณาพระราชทานแก่ข้าราชการและไพร่ฟ้าข้าแผ่นดินของพระองค์ในวันขึ้นปีใหม่ จนมาเปลี่ยนเป็นพระราชทานสมุคปฏิบัติในปีใหม่ของหลวง ดังที่เป็นอยู่ในบัดนี้

กล่าวมาข้างต้นแล้วว่า สงกรานต์ตามปรกติมี ๓ วัน คือ วันต้นเป็นวันมหาสงกรานต์ วันถัดมาเป็นวันเนา และวันสุดท้ายเป็นวันเถลิงศก วันมหาสงกรานต์ คือวันต้นของปีใหม่ จึงถือว่าเป็นวันสำคัญ และมีทำบุญกันทั่วไปเป็นงานใหญ่ในงานวันนั้น วันเถลิงศกเป็นวันเปลี่ยนศักราชใหม่ ก็ถือว่าเป็นวันสำคัญของวันปีใหม่อีกวันหนึ่ง

ส่วนวันเนาซึ่งอยู่กลางของวันหัวท้าย ไม่มีเรื่องอะไรที่สลักสำคัญนอกจากเล่นนักชัฏฤกษ์ สงกรานต์สนุกสนานกัน จึงถือว่าเป็นวันอยู่เฉยๆ ไม่ได้ทำอะไรที่ถือว่าเป็นสิ่งสำคัญในวันเกี่ยวกับขึ้นปีใหม่ ผิดกับวันมหาสงกรานต์และวันเถลิงศก แต่เผอิญสองวันนั้นไม่พ้องกันเป็นวันเดียวหรือต่อเนื่องกันทำให้ขาดระยะไป จึงเอาวันเนาเข้ามาแทรกกลางเพื่อเชื่อมให้ต่อกันเป็นงานเดียว และก็พอดีเป็นงานมีสามวัน อันเป็นจำนวนซิมทราบที่เราถนัด อะไรๆ ก็ต้องเป็นจำนวนสามทั้งนี้ เรื่องก็เหมาะสม เท้าที่ข้าพเจ้ากล่าวมานี้ เป็นเรื่องการศึกษาทางวิพากษ์วิจารณ์ เรื่องจึงมีต่อไปว่า คำว่า เนว แม้จะเป็นคำเขมร แต่ก็ เป็นคำที่รู้จักกันดีในหนังสือ แต่ทำไมจึงต้องเลือกใช้คำนี้ จะใช้เป็นวันอยู่ หรือ วันว่าง เป็นคำไทย ๆ แทนคำว่า วันเนา ไม่ได้หรือ หรือว่าเรื่องจะคิดมาจากชาติอื่นก็ยังไม่รู้ไม่ได้ เมื่อไม่รู้ไม่ได้ก็ต้องมีความเห็นอยู่เพียงแค่นี้ก่อน

ข้าพเจ้าเล่าเรื่องสงกรานต์ที่แล้วมา ออกจะเป็นไปในทางวิพากษ์วิจารณ์ มากไป ยังไม่ได้เริ่มถึงเรื่องประเพณีเกี่ยวกับสงกรานต์ที่ชาวเราประพฤติกันอยู่ ทั้งนี้ ก็เพราะจำเป็นเพื่อเป็นความสะดวกต่อไปในการบรรยาย ข้าพเจ้าจะแบ่งเรื่องประเพณีเกี่ยวกับสงกรานต์ดังต่อไปนี้ :-

- ก. วันจ่ายสงกรานต์ ตอนนี้แทรกเรื่องแต่งตัวของชาวไทย อันไม่เกี่ยวกับเรื่องสงกรานต์เท่าไรนัก ถ้าไม่สนใจก็ข้ามไปได้ ฯลฯ
- ข. เรื่องทำบุญตักบาตร ก่อพระเจดีย์ทราย ปล่อยนก ปล่อยปลา ฯลฯ
- ค. เรื่องสงน้ำและรดน้ำ ฯลฯ
- ฆ. เรื่องสาดน้ำเล่นสนุกกัน
- ง. การเล่นรื่นเริงวันสงกรานต์
- จ. วิจารณ์เรื่องตรุษและสงกรานต์

การแต่งตัวของชาวไทย

ก่อนถึงวันสงกรานต์วันหนึ่ง คือ ในวันที่ ๑๒ เมษายน เป็นวันจ่าย เป็นวันเตรียมซื้อหาสิ่งของสำหรับทำบุญวันรุ่งขึ้น ก่อนวันจ่ายนั้นขึ้นไป พวกผู้หญิงโดยเฉพาะพวกสาว ๆ ต่างตัดผมจับเขมามากันไรเป็นพิเศษไว้ก่อนรับวันสงกรานต์ นี้กล่าวอย่างสมัยก่อน

ถ้าเป็นอย่างนี้ สมัยนี้ก็เปลี่ยนเป็นตัดผมแทนตัดผม และไม่ต้องเตรียมการเป็นงานพิเศษ เพราะผู้หญิงสมัยนี้ตัดผมกันบ่อยๆ ในปีหนึ่งก็หลายครั้ง ด้วยมีงานที่จะต้องแต่งตัว ไปอวดกันมีแทบทุกวัน ส่วนผู้หญิงสาวแต่ก่อนถ้าเป็นสามัญในหมู่พวกชาวบ้าน ไม่มีโอกาสจะแต่งได้บ่อยๆ จะแต่งอวดกันได้ก็นานทีปีละไม่กี่ครั้ง เช่นในวันสงกรานต์เป็นต้น ผมที่เขาตัดกันในสมัยก่อนคือเมื่อสมัยต้นๆ ของรัชกาลที่ ๕ และเหนือนั้นขึ้นไปข้าพเจ้า เกิดไม่ทันเห็น นอกจากเห็นในภาพถ่าย ซึ่งทำนทั้งหลายก็คงเคยเห็น และคงจะเคยได้ยิน ชื่อว่าผมมหาดไทยแท้ที่เรียกกันเป็นสามัญอย่างไม่สุภาพว่า ผมหลักแจว ผมมหาดไทยนั้นมีสองอย่างคือ มหาดไทยโกนและมหาดไทยตัด มหาดไทยโกน เขาโกนผมข้างๆ ให้เกลี้ยง เหลือไว้แต่ตอนกลางเป็นรูปกลมแผ่แบนดั่งแปรง ทรงผมชนิดนี้อย่างเก่าที่สุด เคยเห็นภาพเขียนในหนังสือจดหมายเหตุของลาลูแบร์ และยังมีต่อมาถึงรัชกาลที่ ๕ ภาพจิตรกรรมตามผนังโบสถ์วิหารก็เห็น ส่วนมหาดไทยตัด คือตัดข้างให้เตียนแทนที่จะโกน ถ้าตัดตอนบนให้ยาวเป็นลำค้ำขึ้นไปก็เป็นผมรองทรง แต่เขาถอนผมที่อยู่รอบๆ ตอนบนออกให้เห็นเป็นรอยเรียกว่าไรผม ถอนแล้วยังไม่เรียบบร้อยก็เอาไม้โกนกันไรเสียอีกที่ ที่กล่าวมานี้เป็นผมของผู้ชาย ถ้าเป็นผมของผู้หญิงเท่าที่ปรากฏในรูปภาพสมัยอยุธยา เป็นผมประจำมีไร อย่างที่ในบทเห่เรือว่า ผมประจำอำเอี่ยมไร ต่อมาจึงตัดเป็นผมสั้น ผู้หญิงสาวสมัยก่อน นอกจากตัดผมจับเขม่ากันไว้คงกล่าวมาแล้ว ยังจะต้องจัดหาแป้งหอมไว้สำหรับแต่งเตรียมให้พร้อม จะได้ผัดและลูบไล่ให้หอมฟุ้งจรุงกลิ่นไปทั่วภายในวันสงกรานต์

สิ่งสำคัญซึ่งจะต้องจัดหาไว้แต่เนิ่นอีกอย่างหนึ่ง คือผ้านุ่งผ้าห่มใหม่ๆ อย่างดี สำหรับจะแต่งในวันนั้น เครื่องนุ่งห่มนี้สมัยก่อนสำคัญอยู่ที่ผ้าห่ม จะต้องเตรียมล่วงหน้ากันหลาย ๆ วัน เพราะต้องย้อมเป็นสีต่างๆ ตามแต่จะต้องการ ถ้าอย่างดียังจะต้องจีบให้เป็นริ้วๆ ต้องอบให้หอมด้วย เมื่อใครได้กลิ่นจะได้เป็นสื่อชวนให้ชื่นใจ เมื่อข้าพเจ้าเป็นเด็กอยู่ เคยเห็นพวกผู้หญิงสาวๆ เขาย้อมผ้าห่ม เห็นเขาย้อมกันอย่างกุกกุกจอกันเปรอะ ตูกลักทุเลละเอะไปทั้งลานบ้าน สิ่งที่ใช้ย้อมเป็นสีเท่าที่ได้เห็นและจำได้ มีลูกพุด (สีจาปา) ลูกคำ (สีแสด) ขมิ้นชัน (สีเหลือง) ก้านดอกกรรณิการ (สีแดง) ใบยอ (สีเขียว) และใบแค (สีเขียวอ่อน) เขาเอาอย่างไหนกับอย่างไหนผสมกันจำไม่ได้ เพราะไม่ได้ใส่ใจ

อันที่จริงสิ่งที่ใช้ย้อมเป็นสี ยังมีสิ่งอื่นอีกหลายอย่างล้วนเป็นของได้มาจากพันธุ์ไม้แทบทั้งสิ้น จะดูตัวอย่างสิ่งเหล่านี้ที่ในหอพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติได้ ตรงห้องแสดงเครื่องเสื่อผ้า ยังเห็นเขาใช้สารส้มและน้ำมะกรูดย้อมทับอีกที ว่าเพื่อให้สีจับผ้าจะได้ไม่ตกง่าย ภายหลังมีสีสวอร์คบรรจุกระป๋องแบบๆ ยาวๆ นำมาขายจากต่างประเทศ ราษฎรก็ทั้งสีย้อมอย่างเก่ามาใช้สีสวอร์คแทน เพราะเป็นของแปลกของใหม่ และย้อมได้สะดวกและง่ายกว่าของเก่า ไม่ต้องโขลกต้องทำให้ลำบากลำบาก ทั้งสีก็คงงามฉูดฉาดดูนัยน์ตา แต่ความสดและความงามฉูดฉาดนี้ เป็นของงามชั่วแล่น เพราะผ้าที่มีย้อมด้วยสีสวอร์ค ใช้ไปไม่กี่วันสีก็ตกไปสวอร์คหมดสมกับชื่อ ผิดกับสีอย่างเก่าซึ่งเป็นสีเรียบๆ ถึงจะไม่เป็นสีฉูดฉาดกระทบตาเท่าไรนัก แต่ก็ทนทานอยู่ได้นานไม่ไปสวอร์คเร็ว

ย้อมและตากผ้าสีพอให้แห้งหมด แล้วเอาไปลงเครื่องหอม คือลูกชัค ชะลูด และใบเตย ของ ๓ สิ่งนี้มีกลิ่นหอม เอาไปต้มด้วยกันแล้วรินเอาน้ำ แล้วปล่อยให้เย็น จึงเติมน้ำดอกไม้เทศและน้ำมันระมัดเซ็ด ระมัดเซ็ดเป็นน้ำมันจากอันทะของระมัดชนิดหนึ่ง ซึ่งมันเซ็ดไว้ตามซีกวง เอาไม้ไปชุบน้ำมันออกมาและใส่ไว้ในใบพลู แล้วเอาไปย่างไฟให้แห้ง และบีบเป็นน้ำมันหยดเก็บไว้ในขวดเล็กๆ น้ำมันระมัดเซ็ดมีกลิ่นหอมฉุน ได้กลิ่นก็ชวนใจชอบกลคล้ายกลิ่นน้ำหอมของฝรั่งกลางอย่าง เอาผ้าที่ย้อมจุ่มลงไปใต้น้ำหอมที่กล่าวนี้ ถ้าไม่รีบเร่งและต้องการให้ผ้ามีกลิ่นหอมติดอยู่นาน ก็แช่ทิ้งค้างคืนไว้ รุ่งเช้าขึ้นจึงเอาผ้าขึ้นมาบีบให้หมดน้ำ ห้ามบิด แล้วเอาเครื่องจีบซึ่งเขาต่อด้วยไม้เป็นรางมีร่องลึกยาว มีไม้แผ่นบาง ๆ อย่างไม้บรรทัดแต่แคบกว่าราวครึ่งหนึ่ง หลายอัน สำหรับกดทับผ้าให้ลงไปอยู่ในร่องพอดีหรือๆ เป็นชั้นๆ เวลาสอดไม้ทับลงไปหลายชั้น ก็ชักตอนกลางออก ในที่สุดให้เหลือไว้แต่อันล่างกับอันบนเท่านั้น ทั้งค้างคืนไว้จึงเอาออกผึ่ง ถ้าไม่มีเครื่องจีบ ก็ใช้วิธีพับกลับไปกลับมาแล้วเอาเชือกผูกไว้และทับไว้ให้ขึ้นรอยริ้ว ทับเอาไว้นานพอสมควร ก็เอาออกมาคลี่และผึ่งแดดให้แห้งสนิท แล้วพับอย่างเดิม และเอาต้ายผูกม้วนไว้ บรรจุลงในหีบปิดหรือขวดโหลขนาดใหญ่ หรือบรรจุลงในภาชนะอะไรแล้วแต่เหมาะ และอย่างนี้ก็มิือบคว้นเทียน อบกำยานด้วยตะคัน เครื่องหอมและดอกไม้หอมสดๆ จะมี ดอกไม้ที่ใช้ย้อมผ้าเอากลิ่น มีดอกพิกุล ดอกมะลิ ดอกสารภี ดอกลำเจียก เป็นต้น ชั่วๆ นานๆ เปิดหีบหรือขวดโหล หยิบเอาผ้าที่น้อออก

มากลุ่มชุมหรือเอาออกมาอวดกัน แล้วบรรจงพับเก็บเอาเข้าที่ไว้ตามเดิม จนกว่าจะถึงเวลาแต่งในวันสงกรานต์

เรื่องยังไม่ใช้เท่านั้น แม้เมื่อเวลาจะยอมผ้า ยังมาสอบถามกันว่าจะยอมเป็นสีอะไรดี ย้อมวิธีใดจึงจะได้สีสวยสดงดงาม มาหาและไต่ถามกันจนหวัะไคไม่แห้ง ที่ไม่แห้งเพราะคนแต่ก่อนไม่มีใครชอบสวมรองเท้าและไม่ได้นั่งเก้าอี้ เมื่อจะขึ้นบนเรือนจึงต้องล้างเท้าที่หวัะไคเรือน ซึ่งเขามีน้ำใส่ตุ่มไว้ให้ตักล้าง ถ้ามีคนขึ้นบนเรือนบ่อยๆ ตอนหวัะไคจึงเปียกน้ำอยู่เสมอไม่มีแห้งได้ เหตุนี้เมื่อมีคนมาหาบ่อยๆ ถึงจะไม่ต้องล้างเท้าเพราะสวมรองเท้ากันมาก เราก็คงว่าหวัะไคไม่แห้งได้ ที่จริงเรื่องเครื่องนุ่งห่มผู้หญิงสาวสมัยก่อนและผู้หญิงสาวสมัยนี้ ก็มีจิตใจไม่ผิตอะไรกันมากนัก เดียวนี้แทนที่จะพูดกันด้วยเรื่องนุ่งห่มสีอะไร กลายเป็นคุุแบบเสื้อในหนังสือพิมพ์ว่าจะตัดแบบไหนดี และก็พูดกันพรวดด้วยเรื่องแต่งตัว ไม่เหมือนกับสมัยก่อน ซึ่งพูดเฉพาะก่อนหน้าเทศกาลตรุษสารทเท่านั้น เพราะไม่ได้แต่งกันบ่อยๆ ครั้ง ว่าครั้งหนึ่งมนุษย์เคยนุ่งน้อยห่มน้อย ครั้นเดี๋ยวนี้นุ่งมากห่มมาก แต่ก็เดือดร้อนเพราะคนอื่นเขานุ่งห่มเสื้อผ้าซึ่งมีราคาแพงมากกว่าของตน ก็อยากจะทำเกียกตะกายเอาอย่างบ้างเพื่อไม่น้อยหน้า ครั้งหนึ่งมนุษย์เคยทิวเพราะอด แต่เดี๋ยวนี้ในประเทศศิวิไลซ์ทุกประเทศ ต้องตายกันเป็นจำนวนร้อยจำนวนพันทุกปี เพราะด้วยโรคเกิดจากกินมากเกินไป (*Durant's Mansions of Philosophy*)

เครื่องแต่งตัวแต่ก่อนเท่าที่ข้าพเจ้าเคยเห็นสมัยเมื่อเป็นเด็ก ถ้าเป็นผู้หญิงก็นุ่งผ้าลายโจงกระเบนและห่มผ้าสีสไบเฉียง และอาจนุ่งสีตามวันที่มีกำหนดไว้ตามธรรมเนียม นุ่งห่มอย่างนี้เป็นแต่งอย่างแบบผู้หญิงชาววัง ซึ่งนิยมกันว่าสวยเก๋ตลอดจนกิริยามารยาทก็งดงามน่าดู เป็นอย่างขัดเกลามาดีแล้ว เรื่องนุ่งผ้าสีประจำวัน คนแต่ก่อนรู้จักกันว่าวันไหนควรใช้สีไหน เพราะถือเป็นประเพณีสืบกันมา ถึงเดี๋ยวนี้ก็ยังมีผู้จำกันได้ แต่เห็นจะน้อยกว่าเก่าในพวกที่เป็นรุ่นใหม่ เพราะไม่ได้นุ่งผ้าสีเป็นปรกติแล้ว เพื่อให้ทราบว่าจะทำอะไรใช้สีอะไร จะขอคัดเรื่องนี้จากหนังสือ *สวัสดิการึกษา* ของสุนทรภู่ มากล่าวไว้ดังนี้

อนึ่งภูษาทรงฉรงครับ
ให้มีครบเครื่องเสร็จทั้งเจ็ดสี
วันอาทิตย์สีทิวโชคโฉลกดี

เอาเครื่องสี่แดงทรงเป็นมงคล
 เครื่องวันจันทร์นั้นควรวีนวลขาว
 จะยืนยาวชั้นชาสกาผล
 อังคารม่วงช่วงงามสีครามปน
 เป็นมงคลขัตติยาไม่วาศี
 เครื่องวันพุธสุดคือด้วยสีแสด
 กับเหลืองแปดปนประดับสลัปสี
 วันพฤหัสบดีเครื่องเขียวเหลืองดี
 วันศุกร์สีเมฆหมอกออกสงคราม
 วันเสาร์ทรงดำจึงล้ำเลิศ
 แสนประเสริฐเสียนศึกจะนึกขาม
 หนึ่งพาชีชั้บประดับงาม
 จะต้องตามสี่สนจึงกันภัย

คำกลอนข้างบนนี้เป็นเรื่องสี่เกี่ยวกับพระภุษาผ้าทรงของพระมหากษัตริย์ เมื่อเสด็จออกผนวชคราวสงคราม. แต่ก็นำเอามาใช้เกี่ยวกับเครื่องนุ่งห่มตามปรกติด้วย เพราะถือกันว่าเป็นมงคล ด้วยเป็นสีประจำของเทวดาสัปตเคราะห์ ถ้าแต่งตามสีของท่าน ๆ ก็ช่วยให้เกิดสวัสดิมงคล แต่ตามปรกติผู้ที่ใช้ไม่ได้นึกอะไร เมื่อถือกันเป็นประเพณีอย่างนั้นก็ตาม ๆ กันมาอย่างนั้น เพื่อให้ไม่ขัดกับประเพณีเท่านั้น ถึงไม่ทำตามนั้นก็ไม่มีใครว่าอะไร เรื่องกำหนดสีเป็นประจำวัน ข้าพเจ้าเห็นว่ามิระเบียบงามดี ไม่ลักลั่นเป็นสีต่างๆ อย่างสี่เสื้อของสมัยนี้

เครื่องแต่งตัวผู้หญิงเขานุ่งลายห่มผ้าสไบเฉียง ถ้าจะเทียบกับเสื้อของผู้หญิงสมัยปัจจุบันลางแบบ ก็ไม่เห็นว่าจะผิดแปลกกันเท่าไรนัก เพราะใกล้เข้าไปทางเสื้อจำพวกยกทรง หรือเสื้อลางแบบที่ผูกขาดสำหรับแต่นาง ไม่น่ารังเกียจ เพราะเป็นของธรรมดาแห่งความเจริญ ที่มีนทมนวนเวียนกลับไปกลับมาเป็นวงกลม ถ้าเป็นผู้หญิงชาวบ้านแต่ก่อน และถึงเดี๋ยวนี้ก็ยังมี คือตามปรกติเมื่ออยู่กับบ้านก็ห่มผ้าคาดอก ถ้าทำงานกลางแจ้งกลางแดดจึงจะสวมเสื้อกระบอกมีแขนสั้น ๆ ยาวถึงข้อมือ ผ่าอก และมีลูกกระดุมเป็นแถว

แต่มีรังกระคุมอยู่ทางซ้าย ไม่ได้อยู่ทางขวาเหมือนเสื้อสมัยนี้ ซึ่งเราได้แบบอย่างมาจาก ตะวันตก ตรงที่เมื่อทำงานที่ต้องยกแขนขึ้นลง เช่นตำข้าว ถ้างมผ้าเขาก็ใช้คาดอก และ เอาสองชายผ้าไขว้กัน แล้วผูกไว้ที่คอทางคันทันหลัง คาดผ้าห่มอย่างนี้เรียกว่า คาด ตะเบงมาน หรือ ตะเบงมาน เสื้อสมัยใหม่สำหรับออกหน้าออกตา คล้ายคาดผ้าตะเบงมาน ข้างเจาก็เคยเห็น เรียกชื่อว่าเสื้ออะไรก็ไม่ทราบ ส่วนผ้าถุงมักเป็นผ้าพื้น ถ้าทำงานก็มักเป็นผ้าสีครามทั้งเสื้อและผ้าถุง เพราะถึงเบื่อนนิคหน้อยก็ไม่มีใครสังเกตเห็น ถ้างมผ้าเป็นสีก็เท่านั้นตรุษวันสงกรานต์ หรือในวันออกหน้าออกตาเท่านั้น ส่วนเสื้อผู้หญิงผู้ดีในสมัยที่ข้าพเจ้าเห็น ถ้าไปไหนมาไหนไม่ใช่ไปล่าลองก็ใส่เสื้อแขนยาวแบบฝรั่ง ซึ่งมีโป่งพองที่ปลายแขน แล้วเลื่อนไปโป่งที่ต้นแขนเหนือข้อศอก ในที่สุดไปจับโป่งที่ต้นแขนตอนใกล้บ่า เสื้ออย่างหลังนี้เรียกว่า เสื้อแขนหมูแฮม เพราะมันเหมือนกัน กี่ว่าได้ แล้วยังมีสะพานแพรเป็นอย่างห่มผ้าสไบเฉียงอีกที เพื่อรักษาเค้าของเดิมซึ่งยังคงชินอยู่ให้เหลือไว้บ้าง ต่อมาเห็นเขามีผ้าคาดเอวแผ่นใหญ่ๆ มีรูปร่างเกือบเป็นสะเต หรือ คอรัสเซต ทำด้วยแพรเยื่อไม้สีต่างๆ จับย่นๆ กันเข้าไป นิยมกันพักหนึ่งจึงเปลี่ยนเป็น คาดผ้าริบบิ้นแถบใหญ่ๆ เป็นสีต่างๆ มีหัวเข็มขัด หัวเข็มขัดนี้สำคัญมาก ออกโชว์กันที่ตรงหัวเข็มขัดนี้ ส่วนรองเท้านั้นถ้าไม่จำเป็นก็ไม่ใช้รองเท้าชู เพราะเป็นของมีราคาแพงและไม่สะดวกในการเดิน ตามปรกติใช้รองเท้าแตะหุ้มผ้ากำมะหยี่ ถ้าย่างที่ก็ปักคั้นเป็นลวดลายต่างๆ ไม่ใช่ใช้แต่ผู้หญิงถึงผู้ชายก็ใช้

เรื่องทีกล่าวมานี้คงมีผู้ที่ยังจำได้อยู่มากท่าน ถ้าข้าพเจ้ากล่าวตรงไหน ผิดพลาดไปก็ทรงทราบ และทีกล่าวมานี้ก็กล่าวเท่าที่ทราบและเคยเห็นเท่านั้น ที่ไม่ทราบหรือจำไม่ได้ ก็เป็นธรรมดาจะกล่าวอยู่ด้วยไม่ได้ นอกจากจะเอารูปถ่ายสมัยก่อนๆ มาพิจารณาเปรียบเทียบกันดู เดียวนี้ข้าพเจ้าเห็นเสื้อเกิดใหม่อีกชนิดหนึ่งคือ เสื้อผ่าหลัง อันที่จริงก็ไม่ใช่เสื้อเกิดใหม่เพราะเคยเห็นมานานแล้ว เขาต้องการให้คันทันหน้าเรียบจึงผ่าหลัง แต่เสื้ออย่างนี้ฟังคนอื่นเขาถลัดหลังให้ ตนเองทำไม่ได้ ต่อมาเมื่อข้าพเจ้าได้ยินชื่อเสื้อนี้ที่เขาเรียกกันก็เข้าใจ คือเขาเรียกกันว่าเสื้อออเซาะ หรือเสื้อสำออย เรียกกันเป็นสองอย่างแต่ได้ความเท่ากัน ใครเป็นผู้ตั้งชื่อให้ก็ไม่ทราบ เสื้อแบบนี้ถ้าไปถึงธรรมเนียมเก่าของไทยและจีน ก็ถือว่าเป็นเสื้อคนตายไม่ใช่เสื้อของคนเป็น เพราะการ

แต่งตัวศพ เขาแต่งตรงข้ามกับคนเป็นเสมอ เช่น นุ่งผ้ากลับ ใส่เสื้อกลับ คติอย่างนี้ ชาวชนบทยังถือกันอยู่ เพื่อนข้าพเจ้าคนหนึ่งเคยเล่าให้ฟังว่า ไปเจอผู้หญิงเขาใส่ผ้าหลัง โดยความหวังดีคิดว่าใส่เสื้อกลับจะบอกให้เขารู้ตัว เขากลับยิ้มไม่ว่าอะไรทำให้รู้สึกหน้าเรี่ยไปเอง

เสื้อสำหรับหญิงชาวบ้าน แต่ก่อนนี้เคยเห็นสาวรุ่น ๆ ใส่เสื้อคอกลมเป็นเสื้อ ต่อป่าในตัว ภายหลังเสื้อแบบนี้เมื่อมีผ้าลูกไม้เข้ามาขายจากต่างประเทศกันดกขึ้น ก็ใช้ผ้าลูกไม้ติดเป็นขอบรอบคอ แล้วร้อยผ้าริบบิ้นสีทิ้งรูปมาผูกเป็นหูกระต่ายไว้ข้างหน้า ภายหลังเปลี่ยนเป็นเสื้อคอพวงมาลัยมีป่าในตัว และจีบหน้าให้พองดีสำหรับคนออกพร่อง แต่เปลือยผ้า แล้วจึงถึงเสื้อคอตั้งหรือหูตั้ง คือ ติดสายคล้องป่า เป็นเสื้อไม่มีคอไม่มีป่า เหมือนเสื้อคอกลมพวงมาลัย กล่าวเท่านั้นก็พอ เพราะท่านรู้จักดีทุกคน ถ้าจะพูดไป ก็เหมือนเราห่มผ้าภาคอกมีสายรั้งคล้องคอ ที่ผิดกันก็มีลักษณะหลวม ๆ ไม่รัดแน่น เหมือนคาดผ้า ใส่สบายดีเพราะโปร่งไม่ร้อน แต่ก็ไม่ชอบกันเพราะมันไม่รัดทรงให้ดูเด่น เขาจึงแก้โดยใช้เส้อยกทรงอยู่ข้างใน แล้วใส่เสื้อคอตั้งคลุมอีกที นี่ก็ไปเข้าแบบของเก่า เพราะหัวอกเดียวกัน คือแต่ก่อนเขาใช้เสื้อหัตตะเข็บแขนสั้นอยู่ชั้นใน แล้วสวมเสื้อ คอกลมทับอีกที เสื้อหัตตะเข็บนั้นเขาคัดเข็บส่วนล่างให้รัดตัวเพื่อเป็นเครื่องช่วยยกส่วน บน ถ้าไม่ใช่เสื้อคอกลมทับนอกก็ใช้เสื้อหัตตะเข็บแขนยาว ถ้าอย่างที่ดีติดลูกกระดุมทอง รูปเป็นพุ่มแหลม ๆ อย่างตุ้มหู เคียนผู้หญิงมีอายุชอบใช้เป็นเสื้อใน ไม่ใช่ต้องการจะใช้ เป็นเครื่องส่งเสริม เพราะไม่มีจะส่งเสริมแล้ว แต่ที่ชอบใช้เพราะเขาเต็มเนื้อนี้ให้มี กระเป๋าสสำหรับใส่ธนบัตรได้ เคียนนี้ไม่ได้นุ่งผ้า อย่าเพิ่งตกใจว่าเคียนนี้ทำไมไม่ได้นุ่งผ้า ข้าพเจ้าควรจะพูดให้เต็มว่านุ่งผ้านุ่ง แต่ก็ไม่มีใครพูดกันเพราะเขินเข้อยู่ จึงไม่มีชายพก สำหรับพกได้เหมือนแต่ก่อน ได้อาศัยกระเป๋าสเสื้อนี้แทนพก ลืมกล่าวไปอีกหน่อย เสื้อคอพวงมาลัย ถ้าจีบตอนหน้าย่น ๆ เข้าไป เมื่อใส่แล้วก็เห็นเป็นหลีบ ๆ พองโต เสื่ออย่างนี้บางที่เรียกว่า เสื่อกระโปรง เป็นเสื่ออย่างดีของผู้หญิงชาวบ้านสมัยก่อน เสื่อ กระโปรงนี้ถ้ามันยาวมาถึงเข่า ก็เห็นจะไม่ผิดกับเสื่อเปตติโคต เสื่อเหล่านี้เขามักใช้ผ้า คอกสี ที่ใช้ผ้าคอกนอกจากจะดูงามตาที่เห็นกันในสมัยนั้น ยังสะดวกในการซักเพราะ เบื่อนก็ไม่ต้องซักง่าย และไม่ต้องการซักกันทุกวันเพราะเห็นเบื่อน ค้วยตบู้สมัยนั้นเป็นของ

หายาก ตามปรกติเขาใช้น้ำต่างชนิดกันแทนสบู่ ตามธรรมดาพวกผู้หญิงชาวบ้านมีเสื้อผ้าไว้ใช้เป็นประจำเพียง ๒ ชุด สำหรับใช้ชุดหนึ่งและเก็บไว้ผลัดอีกชุดหนึ่ง และมีชุดที่ไว้สำหรับแต่งออกหน้าออกตาอีกชุดหนึ่ง ทั้งเนื้อทั้งตัวมี ๓ ชุดเท่านั้น น่าสงสารจริงๆ คนแต่ก่อนนี้ไม่มีมากชุดเหมือนสมัยนี้ จะเอาเจริญมาจากไหน เดียวนี้เสื้อคอตั้งคอพวงมาลัดกลายเป็นเสื้อชั้นในไป เพราะถือว่าถ้าไม่มีเสื้อนอกอีกชั้นหนึ่งก็ไม่เป็นสุภาพ แต่ครั้นแล้วเจ้าเสื้อที่สมัยหนึ่งถือว่าไม่สุภาพ ก็กลายเป็นเสื้อสุภาพจำพวกแต่งราตรีกลับเป็นสุภาพอีก ถ้าได้แก่รูปปรับปรุงเสียบ้างเล็กน้อย กลับกันไปกลับกันมาเหมือนเหตุการณ์ของประวัติศาสตร์ที่เดินเป็นเส้นวงกลม ตามหลักที่ว่าทุกสิ่งทุกอย่างเมื่อขึ้นสูงแล้วก็กลับต่ำลงมาตามส่วนสัมพันธ์ของมัน ส่วนเสื้อห้าตะเข็บ ถ้ามันหคสั้นเข้าจนเมื่อสวมแล้วแลเห็นสะดือ และตอนบนก็ผายออก ก็กลายเป็นเสื้อยกทรงไป สุกก็

เด็กและผู้หญิงสาวแต่ก่อนนี้ มักสวมกำไลมือกำไลเท้า จะเป็นกำไลเงินนากหรือทองก็แล้วแต่ฐานะความมั่งคั่ง กำไลเหล่านั้นมีความหมายเป็นประเพณีว่า หญิงสาวที่สวมกำไลเหล่านั้นยังไม่มีเรือน แม้มีอายุเป็นสาวแก่หรือทึมทึกก็ยังสวมกำไลเท้าอยู่ เพราะถ้าไม่สวมกำไลเท้า ก็หมายความว่าไม่มีเรือนแล้ว นางละครสวมกำไลเท้าหรือนางเอกละคร และภาพยนตร์ที่เรียกว่านางสาว ก็มีนัยโดยทำนองเดียวกัน คือ ยังไม่มีเรือนจริงๆ ประเพณีสวมกำไลเท้ายังเหลือประเพณีกันอยู่ในหมู่ชาวชนบทกลางแห่งจนทุกวันนี้ ชาวกรุงเทพฯ คนหนึ่งไปพบมาก็เห็นเป็นแปลก นำมาเล่าให้ข้าพเจ้าฟัง เพราะเขาไม่ทราบว่าเป็นประเพณีเก่าของเรา แล้วก็ไม่ทราบด้วยว่าประเพณีนั้นยอมเปลี่ยนแปลงไปตามสมัย ประเพณีใดไม่มีใครต้องการหรือนิยมต่อไป ประเพณีนั้นก็หมดค่าในตัวของมันต้องหมดไปหรือเปลี่ยนแปลงไปเป็นธรรมดา

นอกจากสวมกำไลมือกำไลเท้าแล้ว เครื่องประดับอย่างอื่นก็มีบ้าง นี้ก็แล้วแต่ผู้แต่งอีก ถ้ามีงี้ก็มากอย่าง แต่เขาไม่ได้แต่งกันทั้งหมดทุกวี่ทุกวัน ต่อเมื่อมีงานที่จะต้องแต่งเป็นพิเศษ เช่น ในวันสงกรานต์เป็นต้น ก็ต้องแต่งกันเต็มที่มีเท่าใดก็เอามาแต่งหมด แต่คงไม่มากเท่ากับของผู้หญิงชาวอินเดียกลางดิน ซึ่งเขาวางเป็นกำหนดไว้ว่าต้องมีให้ครบ ๘ อย่าง คือ ตุ่มหู ตุ่มหรือแหวนจุมกุ สร้อยคอ สร้อยข้อมือ กำไลมือ กำไลแขน (พหุรัด) แหวนนิ้วมือและแหวนนิ้วแม่เท้า สวยใหญ่ เห็นจะเป็นอย่าง

ที่สมัยนี้ ทาเล็บเท้า ซึ่งเมื่อก่อนเขาใช้ทาด้วยใบเตียน คือ ที่ฝรั่งเรียกว่า hanna คิดว่า สมัยโบราณ เมื่อยังไม่สวมเสื้อคงมีสร้อยประดับกันด้วยอย่างที่เรารู้จักว่า แหวนประดับ ก้อย สร้อยประดับกัน รูปนางเอกในภาพเขียนก็เห็น ที่ไม่สวมเสื้อเขาต้องการจะอวด ผิวเนื้อกันว่าจะเหลืองเรื่อรองเป็นทองทาหรือไม่ คนชั้นต่ำหรือที่ห่มผ้าใส่เสื้อ รูปภาพจิตรกรรมจะเห็นว่า ตัวนายที่เป็นพระเอก นางเอก มักเปลือยท่อนบนเหมือนอย่างเทวดา นางฟ้า พวกไพร่พลและสาวใช้จึงจะสวมเสื้อ คาดผ้า ห่มผ้า ผู้ซึ่งเคยแต่งเมื่อยังเป็นสาว รุนอยู่ บอกข้าพเจ้าว่า แต่งไปจนเพียบก็ไม่มีอันตรายอะไร และยังกล่าวต่อไปว่า ถ้าเป็นวันตรุษ วันสงกรานต์ ชาวบ้านเขาไม่หวงลูกสาว ปล่อยให้สนุกรื่นเริงอย่างเสรี แต่เป็นเสรีที่มีขอบเขตจำกัดอยู่ในวงจรรยาประเพณี

กล่าวเรื่องแต่งตัวผู้หญิงแล้ว เพื่อความเป็นธรรม จะกล่าวถึงเครื่องแต่งตัว ของผู้ชายด้วย เพราะคนสองจำพวกนี้แม้ผิดกันตรงข้าม แต่ว่าอีกนัยหนึ่งก็เหมือนกัน จึงไปกันได้ดีเหมือนปีกกับขลุ่ย สิ่งใดแม้เป็นปฏิปักษ์กัน ถ้าเมื่อใดมีประโยชน์ร่วมกัน เมื่อนั้นก็ไปกันได้ดี เหตุนี้ในวันสงกรานต์ ถ้าขาดเสียแต่ฝ่ายใด ก็หมดสนุกหมดเรื่องมองโลก ไปถนัด โลกจะเจริญหรือเสื่อมก็อยู่ที่คนสองพวกนี้เป็นผู้รับผิดชอบ ขาดเสียแต่ฝ่ายใด โลกก็ไม่เจริญองงาม การแต่งตัวของผู้ชายคือการนุ่งผ้า ท่อนบนไม่มีอะไร นอกจากมี ผ้าขาวม้าตะบ่า ถ้าเป็นวันสงกรานต์ก็นุ่งผ้าลายใหม่เป็นพิเศษ เพราะผ้าลายใหม่เมื่อยังไม่ซักก็ขึ้นเงางามดี แต่เดินไปมันคงเป็นอย่างผ้าเสียคสีกัน และสีเอาขาอ่อนแสบไปหมด ข้าพเจ้าเคยนุ่งจึงพุดถูก ถ้าไม่มีผ้าลายก็นุ่งผ้าพื้นใหม่ๆ ผ้าขาวม้าที่ตะบ่า ก็มักใช้เป็นผ้าสีหรือผ้าใหม่ ถ้าอยากเป็นเจ้าชู้ก็มักชอบสีแดง อย่างที่เด็กวิ่งเล่นกันในเวลา เข้าผ้าว่า สีชมพูห้อยบ่า และต้องพาดสองไหล่ ถ้าจะให้เก๋ก็ควรถือพัดดำมั่วด้วย อย่าง ทศกัณฐ์แต่งเมื่อลงสวนไปเกี่ยวนางสีดา นีติดมาจากที่เขานิยมกันเมื่อก่อน ส่วนคนแก่ๆ เฒ่าๆ หรือเป็นคนมีลูกมีเมียแล้ว ก็ไม่สู้พิถีพิถันเรื่องเหล่านี้สัก ถ้าเป็นวันสงกรานต์ก็เป็น แต่นุ่งห่มด้วยเสื้อผ้าใหม่เรียบๆ เท่านั้น ตามปรกติสมัยหลังแม้เมื่อสวมเสื้อก็ยังคงมีผ้า ขาวม้าหรือผ้าอะไรตะบ่า ผ้านี้เมื่อจะเข้าไปยังสถานที่ศักดิ์สิทธิ์เช่นในโบสถ์ในวัดหรือ ในวัง หรือกระทำหน้าที่เกี่ยวกับการบุญการศาสนา เช่นตักบาตร ฟังเทศน์ ฟังสวดมนต์ เลี้ยงพระตลอดจนพบพระสงฆ์องค์เจ้า หรือผู้หลักผู้ใหญ่ที่นับถือ ก็ต้องเลื่อนผ้าจากบ่า

เอามาถือไว้หรือคาคพุงไว้หรือไม่ก็คล้องเจวียงบ่า จะเป็นบ่าซ้ายหรือบ่าขวาไม่กำหนดตามแต่จะถนัด โดยมากมักเป็นบ่าซ้าย เพราะคุ้นมาแต่เมื่อบวช และก็สะดวกเพราะใช้แขนขวาได้คล่อง ข้าราชการหรือผู้ที่สวมเสื้อครุยเข้าพิธีกรรมก็สวมแต่แขนข้างเดียว อีกแขนหนึ่งหิ้วไว้และตลบขึ้นเจวียงบ่าซ้าย ธรรมเนียมประเพณีอย่างนี้ ยังประพาศกันอยู่ในหมู่ชาวบ้านตั้งที่เคยเห็นกันอยู่ เมื่อมีผู้นั่งคุกเข่าอาราธนาศีลหรือฟังเทศน์เป็นต้น ทางประเทศอินเดียตอนใต้ เมื่อชาวบ้านของเขาเห็นคนใหญ่คนโตเดินมาแต่ไกล หรือตนเองจะเข้าไปในเทวาลัยสถานศักดิ์สิทธิ์ ถ้าโพกผ้าอยู่ก็ต้องเอาออกมามีถือไว้ หรือไม่ก็คาคพุง นี่เท่ากับธรรมเนียมเก่าของเรา เมื่อกางร่มอยู่ก็ต้องหุบร่ม หรือธรรมเนียมสมัยใหม่ก็ต้องเอาหมวกที่สวมอยู่ออก ถ้ามีเสื้อสวมอยู่ก็ต้องถอดเอาออกถือไว้หรือคาคพุง (J.R. Anthro Inst Vol. XLIX) ที่พระสงฆ์ท่านเข้าไปในบริเวณ โบสถ์ก็ต้องห่มเจวียงบ่าหรือห่มตองนี้ก็เป็นเรื่องแสดงความเคารพทำนองเดียวกัน

ข้าพเจ้าเคยซักถามท่านผู้เฒ่าคนหนึ่ง มีอายุแก่กว่าข้าพเจ้ามาก ท่านเล่าให้ฟังว่าสมัยที่ท่านเป็นเด็กอยู่ เครื่องนุ่งห่มของผู้หญิงถ้าอย่างนี้ก็นุ่งจีบ ตามธรรมดาผู้หญิงผ้าโจงกระเบน ผ้านุ่งนั้นถ้าเป็นผ้าลายก็นุ่งกันแต่ในพวกผู้ดี ส่วนตอนบนตามปกติแล้วก็คาคอกและห่มผ้าแถบ ถ้าสวมเสื้อก็เป็นเสื้อกระบอกรัดตัวแขนยาวลิบ มีลูกกระขุมเป็นแถวนี้ตรงกันกับที่ข้าพเจ้ากล่าวไว้ข้างต้น สาวที่มึนทึบชอบคาคอกมากกว่าที่ชอบสวมเสื้ออย่างนี้ก็มิใช่คาคอกอีกที่ ถ้ามีลูกแล้วหรือแก่แล้วก็ไม่ห่มผ้าเลย ปล่อยให้มันเป็นไปตามยถากรรม อย่างสบายใจ ไม่ต้องวิตกว่าใครเขาจะว่า และก็ไม่มีใครเอาใจใส่เหมือนเดี๋ยวนี้ ผิดกับผู้หญิงฝรั่งซึ่งข้าพเจ้าเห็นเพียงแต่ใส่เสื้อยกทรงตัวเดียวเดินเทิ่ง ๆ มาตามถนนเวลากลางวัน เพราะทนความร้อนในกลางเดือนพฤษภาคมไม่ไหว ใคร ๆ ที่เห็นก็อดมองดูผู้หญิงแหม่มคนนั้นไม่ได้ มองดูเป็นตาเดียวด้วยความสนใจเพราะเห็นแปลก นี้ก็ไม่ผิดอะไรกับของเราที่คาคอก แต่ของเราบางคนประพาศทีเดียวขอบเขตแห่งมารยาทประเพณีของสมัยไป คือไม่ห่อหุ้มอะไรเสียเลย อันที่จริงแม้ข้าพเจ้าไม่ใช่ผู้หญิงแต่ก็เห็นอกเขา ร้อนจะตายคาคแต่ผ้าก็หลุดบ่อย ๆ รำคาญ ปล่อยให้เห็นอกกันบ้างจะไปอายุใครเมื่อเป็นกันอย่างนี้โดยมาก ความเคยชินทำให้ไม่กระดากอาย ไม่ทำให้รู้สึกว่ารุนแรงอะไร จะมารุนแรงเอาเมื่อนุ่งน้อยห่มน้อย นี่เท่ากับมีเจตนาส่งเสริมให้เห็นบ้างไม่เห็นบ้าง

เป็นอย่างลับ ๆ ล่อ ๆ ก่อให้เกิดความนึกคิด นี่ร้ายแทบจะปรับได้ว่าเป็นอนาจารยิ่งกว่า ปลอ่ยมันหมดเสียอีก อย่างนี้ใครผิดใครถูก ใครเป็นผู้ชั่วผู้ก่อและเป็นความผิดของใคร ตอบได้ว่า ไม่มีใครผิดเพราะนิยมกันอย่างนั้น ถ้าจะผิดก็คือ แต่งตัวอย่างสมัยก่อนที่ ปลอ่ยล่อนจ้อนเพราะเขาในนิยมกันว่าดีจึงเป็นผิด

ข้าพเจ้าจำได้ว่าผู้หญิงไทยที่เป็นภรรยาชาวจีน เมื่อก่อนนี้เขานุ่งแต่ผ้าพื้นผ้า ค่ำ ไม่นุ่งผ้าลายเป็นอันขาด เพราะคำว่าลายและคำว่าดอกไม้ในภาษาจีนเขาใช้สำหรับเรียก ผู้หญิงเจ้าชู้ ไม่สมควรจะใช้เรียกภรรยาของเขา นอกนั้นก็เด็ก ๆ ตลอดจนเด็กหญิงรุ่น ๆ อายุ ๑๔-๑๕ ปี มักผูกเต่าผูกเอี่ยม ซึ่งเป็นผืนผ้ารูปสามเหลี่ยมสำหรับบีตอก มีสาย รังผูกไว้ที่ต้นคอและที่เอว เอี่ยมหนักกับเสื้อสมัยใหม่ชนิดที่มีแต่ด้านหน้า ส่วนด้านหลังไม่มีก็คล้ายคลึงกัน เเทาก็เหมือนเอี่ยม แต่มีปลายเสียมแหลมอย่างหางเต่ายาวลงอย่างผูก ตะบึง

ท่านผู้เฒ่าเล่าให้ฟังต่อไปว่า เครื่องนุ่งห่มของผู้ชายคือผ้าถุงอย่างคี่ก็ถุงปุมจีบ ปุมเป็นผ้าไหมมีลายเป็นสีดอกโต ๆ แค่มัว ๆ ไม่ใคร่ชัด คนมักเอาลายผ้าปุมไปเปรียบกับ ลายงูเหลือมว่าเหมือนกัน แต่ก็ยังเป็นเพียงลายหนึ่งเท่านั้น เพราะผ้าปุมมีเป็นลายต่าง ๆ ตามธรรมดาเมื่อนุ่งผ้าก็มีใจกระเบน ส่วนท่อนบนของร่างกายอย่างคี่ก็สวมเสื้อกระบอก แต่ตามปรกติแล้วก็ไม่สวมเสื้อ ใช้ผ้าขาวม้าตะเบาหรือไม้ก็ลาดพุง ถ้าต้องการทะมัด ทะแมง แม้เป็นขุนนางเมื่อเข้าเฝ้า หรือเป็นเจ้าบ้านผ่านเมืองเมื่อออกกว่าราชการก็ไม่ สวมเสื้อเหมือนกัน ตามประเพณีเก่าของเรา ผู้ที่เป็นข้าหลวงไปมอบตราแก่กรมการเมือง ก็ให้ข้าหลวงผู้ถือตราเอาเสื้อเกี้ยวพุง ถือตราในสองมือ ชูเพียงนม ส่งต่อมือพระหลวง หมั้นผู้รับตราในวางไว้ที่อื่น (ลักษณะพระธรรมนูญรักษาในกฎหมายเก่า) แสดงว่าถ้าเป็นการ เคารพต้องถอดสิ่งที่สวมอยู่ออก เช่นสวมหมวกสวมผ้าโพกตลอดจนผ้าขาวม้าก็ต้องเอา ออก (ธรรมเนียมสวมเสื้อเข้าเฝ้ามีประกาศให้ใช้ในรัชกาลที่ ๔ นี้เอง) ถ้าดูรูปถ่ายของคนชั้นสูงสมัยต้น ๆ ในรัชกาลที่ ๕ จะปรากฏว่านุ่งผ้าสวมเสื้อสักหลาดเบ็ดคอและผูกโบ มีสายนาฬิกาพก เส้นใหญ่ห้อยโยงมาจากกระเป๋าสีเสื้อ ไปขัดอยู่กับรังกระดุม คำว่านาฬิกาพกก็พ้องอยู่ในตัวแล้วว่าเดิมใช้ใส่เอาไว้ในพกผ้าถุง แสดงว่าเดิมไม่ได้สวมเสื้อกันเป็นปรกติ แม้ต่อมา เมื่อสวมเสื้อและย้ายนาฬิกาพุกนั้นไปใส่ในกระเป๋าสีเสื้อ ก็ยังเรียกว่านาฬิกาพุกอยู่นั่นเอง เดียว

นี้นาฬิกาพกหมดไปเพราะเลิกนิยมใช้ เปลี่ยนมาใช้นาฬิกาข้อมือตามแฟชั่น ถ้าใครไม่
 ภาดก็เสียไป

เขาว่าแต่งตัวนุ่งผ้าและสวมเสื้อสักหลาดเปิดคอผูกโบว์นี้ ว่าเป็นแบบได้มาจากฝรั่ง ภายหลังเมื่อรัชกาลที่ ๕ เสด็จกลับจากประพาสเมืองสิงคโปร์ ซึ่งสมัยนั้น
 เขาเรียกกันว่าเมืองใหม่ เมื่อแรกแต่งตัวกันอย่างนี้ พวกชาวบ้านเกิดปริวิตกว่าจะเข้า
 รีตฝรั่งกันเพราะสำคัญว่าโบว์ที่ผูกคอเป็นไม้กางเขน ลางคนอยากให้เป็นคนทันสมัย ก็เอา
 อย่างแต่งบ้าง แต่รังเกียจเจ้าโบว์ที่ผูกคอมีรูปเหมือนไม้กางเขน จึงแก้รูปเสียใหม่
 เอาใบลานมาตัดเขียนให้เป็นรูปโค้งอย่างเขาควยแล้วหุ้มด้วยผ้ากำมะหริศ ผูกใช้แทนโบว์
 ถ้าจะถามว่าเสื้อสมัยใหม่ที่กล่าวนี้ตัดได้ที่ไหน เพราะคงไม่มีร้านช่างตัดเสื้อกันคกคิ่น
 เหมือนสมัยนี้ ตอบได้ไม่ยาก สิ่งใดมีผู้นิยมและต้องการกันมาก สิ่งนั้นก็เป็ธรรมชาติ
 จะต้องมืผู้ตั้งร้านขายขึ้นในเวลาไม่ช้า เหตุนี้จึงมีพวกจีนช่างตัดเสื้อพากันเข้ามาตั้งร้าน
 ตึกแถวเสาชิงช้าก็สร้างขึ้นใหม่ในสมัยนั้น สำหรับเป็นย่านห้องหอที่ชุมนุมชน มีบาทวิถี
 สำหรับคนเดินภายในตึกได้ตลอดอย่างแบบตึกแถวที่เมืองใหม่ เมื่อแรกสร้างตึกแถวนี้
 ใหม่ ๆ ราษฎรตื่นตาตื่นใจเพราะไม่เคยเห็น บอกกันว่างามเจริญตาอยู่เรียบระเบียบด้วยกัน
 หมด ถนนก็กว้างขวางนำเดินเล่น เห็นอย่างไรบ้างเมื่อเทียบกับเดี๋ยวนี้อย่างดีเลยเพราะ
 เป็นคนละสมัย สมัยของใครก็ของใคร ใครก็ว่าดี ถ้าเราคิดว่าโบราณโง่ เราก็อาจถูกคน
 รุ่นหลังว่าเราโง่ได้เหมือนกัน

แต่งตัวนุ่งผ้าสวมเสื้อคอเปิดก็ดีหรือก แต่เสื้อเปิดค่อนั้นอย่างเราไม่มีประเพณี
 มาแต่ก่อน จึงดูเป็นครั้ง ๆ กลาง ๆ ตอนล่างเป็นไทย ตอนบนเป็นต่างประเทศ ต่อมา
 จึงเปลี่ยนเป็นเสื้อคอปิด เลียนแบบเสื้อกระบอกของไทยกลาง ๆ แขนกว้างแต่ไม่รัดแคบ
 ได้แก่เสื้อคอปิดที่เห็นกันอยู่เรียกกันว่าเสื้อราชปะแตน คือเสื้อแบบของพระราชามีเสื้อ
 ชั้นในเป็นเสื้อคอปิดตัดด้วยผ้าบาง ๆ เช่นผ้าบ้าน ผ้ามัสลิน เรียกกันว่าผ้ามิสกวี เป็น
 คำมาจากภาษาโตกก็ไม่ทราบ เสื้อมิสกวีมาหมดไปเมื่อมาใช้เสื้อชั้นในคอเบาะ เมื่อเปลี่ยน
 มานุ่งกางเกงสากล แม้รูปอย่างนี้ก็เคยเป็นไทย เพราะไม่เป็นครั้ง ๆ กลาง ๆ ถ้าจะแต่ง
 แบบสากลก็ให้เป็นสากลจริง ๆ ถ้าจะแต่งเป็นไทยก็ให้เป็นไทยจริง ๆ ตามที่ปรับปรุงแก้ไข
 แล้ว ไม่เป็นครั้ง ๆ กลาง ๆ เขาเล่าว่าสมัยเมื่อแต่งตัวกันอย่างใหม่ ข้าราชการผู้น้อยซึ่งไม่

มีโอกาสขึ้นแคร่ขึ้นเสลี่ยง เมื่อแต่งตัวกลับจากเผ่าแล้ว ก็ต้องให้บ่าวหิ้วรองเท้าตามหลัง กลับบ้าน ตัวเองเดินเท้าเปล่ามา สวมรองเท้าเดินไม่ได้ เพราะมันคับบีบหนวด ค้วยไม่เคยกัน คิดถึงเรื่องเครื่องแต่งตัวของคนที่เจริญเป็นคิวิไลซ์แล้ว ก็รู้สึกเห็นแปลก ยิ่งเจริญมากเท่าใด ก็ยิ่งมองไม่เห็นประโยชน์ที่ต้องเป็นธุระกันมากในการแต่ง คู่ประหนึ่งว่าผู้แต่งต้องเป็นทาสของสิ่งเหล่านั้น แทนที่จะเป็นนายมัน ต้องคอยระวังเพราะกลัวว่ามันจะไปถูกระไรประอะเบือน ต้องผูกผ้ารัดคอ ไขประโยชน์อะไรก็ไม่ได้ นอกจากจะต้องคอยระวังไม่ให้ปลายผ้าไปจุ่มลงในน้ำแข็ง ถ้าทะเลาะกันอาจถูกเขาลากดึงรัคคอตายก็ได้ เสื้อ มีลูกกระดุมที่แขน คิดไว้เฉยๆ อย่างนั้น เพราะไม่มีรังคุมสำหรับจะซัก เป็นเรื่องซึ่งครั้งหนึ่งเมื่อแรกมี มันมีเหตุผลเป็นความหมายทั้งนั้น ต่อมาแม้เมื่อมีความเจริญเปลี่ยนแปลงไป สิ่งที่เป็นของเดิมซึ่งยังเหลือสืบเป็นประเพณีมาหมกความหมายไป เราจึงมองไม่เห็นว่ามันจริงเป็นอย่างไร ทั้งนี้เป็นเรื่องต้องการจะรักษาประเพณีไว้นั่นเอง

พวกผู้ชายเจ้าชู้สมัยก่อน เขาชอบทักบูหรีและยาคุม ถ้าเป็นผู้หญิงเจ้าชู้ก็มักทักพลุจิบขนาดยาว แต่กักกินให้แห้งเสียบ้าง ที่เอาทักหูเพราะสวบเหลือไว้หรือกินเหลือไว้จะทิ้งก็เสียตาย ไม่ทราบว่าจะไปวางไว้ที่ไหน จึงทักหูเหมาะแล้ว นอกนั้นก็คักจรีทักขมบักค้วย ยาคุมทักหูยังมีผู้เห็นอยู่ เพราะล่วงสมัยมาเพียง ๖๐-๗๐ ปีเท่านั้น เขาทำไว้ขายตามร้านขายเครื่องเบ็งเครื่องหอม ซึ่งปัจจุบันนี้เปลี่ยนสภาพเป็นร้านขายเครื่องสำอาง แต่ก็เทียบกันไม่ได้สนิท เพราะร้านขายเครื่องเบ็งเครื่องหอม ก็ขายแต่เบ็งหอมน้ำมันหอม น้ำมันและสีผึ้งทาปากอย่างไทย ๆ เท่านั้น ร้านอย่างนี้สมัยนี้ไม่มีใครพบ เห็นจะเลิกหรือเปลี่ยนสภาพไปเพราะขายไม่ดี ยาคุมทักหูนั้น เขาทำเป็นห่อกลม ๆ ขนาดสักเท่าหัวแม่มือ ใช้ผ้าโปร่งสีขาวหรือสีอะไรก็ได้ เป็นเครื่องห่อไว้ ในห่อมีเทียนคำ ไขล การบูรและผิวมะกรูด หรือจะมีสิ่งอื่นเพิ่มเติมอีกก็ตามที่มีก้านไม้เล็ก ๆ ยาว ๆ เสียบกลางเป็นตางก้านห่อยาคุมสำหรับทักหู ก้านไม้นี้พันด้วยกระดาษทองอังกฤษ มีฟู่ห้อยเป็นระย้า ทำด้วยคั้นเลื่อมสลักกับเบ็งพวง คือ เบ็งกระเจาหยกบนเส้นค้ายเป็นระยยะ ๆ เบ็งพวงนี้ปะเหมาะจะได้เอาผัดหน้ากลางทางอย่างเดียวกับที่เขาแต่งตัวต่อหน้าธารกำนัลในที่สาธารณะ ปลายไม้ก้านยาคุมเสียมแหลมใช้สำหรับจิ้มฟัน เพื่อแกะเยื่อหมากที่ติดอยู่ตามซอกฟัน ถึงบูหรีสวบเขาก็มวนให้เป็นแหลมและแข็ง เพราะมวนค้วยใบจาก ใช้สำหรับจิ้มฟันไปในตัว บูหรีที่นิยมกันเรียกว่า บูหรีจันกบ เห็นจะเป็นชื่อเจ้าของผู้ออกแบบก็เป็นได้

สิ่งที่ปักขมับนั้น ข้าพเจ้าก็เคยปิดแก้ปวดศีรษะ เป็นชั้นผิวมะกรูดขนาดเล็ก ทาปูนแดงหรือสีผึ้งสีปากโรยพิมเสน ที่ใช้ปักขมับเล่น ที่จะนึกว่าเป็นเก๋ ดังมีกล่าวไว้ในบทละครพระราชนิพนธ์เรื่อง อิเหนา ว่า

นักเลงเหล่าเจ้าชู้จุกจาย

นุ่งลายฉีกบัคค์คัตผมใหม่

คัจฉริตปักขมับทาไฟล

ห่มแพรหนังไก่อสองเพลาะ

ก่อนนี้เขากินหมากกันแทบทุกคน เมื่อไปไหนมาไหนก็เอาหมากพลูติดตัวไปด้วย ถ้าเป็นเจ้านาย ข้าราชการและผู้มีเกียรติ ก็มีบ่าวถือหีบหมากตามหลังเป็นเกียรติยศ ถ้าเป็นชาวบ้านก็ใส่เข้าพกเข้าห่อไป หรือไม่ก็ห่มผ้าเหน็บพุงหรือถือไป ภายหลังมีกระเป๋าทรงรูปเป็นหีบเล็ก ๆ ก็ใช้กระเป๋านี้เป็นกระเป๋ามาก จนมาเป็นกระเป๋าสื่อกระเป๋าทรงในปัจจุบัน แต่เปลี่ยนจากใส่หมากพลูมาเป็นใส่เครื่องสำอางและสิ่งอื่น ๆ เคี้ยวนี้ (พ.ศ. ๒๔๔๔) กลับมานิยมกระเป๋าทรงหัว รูปเป็นหีบหรือสี่เหลี่ยมผืนผ้ากันอีก ส่วนที่เอาไว้ห่มมากไว้บุหรืของผู้ชาย ใช้กลักหรือกระเป๋าคาดไว้ที่พุง

ข้าพเจ้าเล่าเรื่องแต่งตัวมายี่ดียว ก็เพราะเป็นเรื่องของแฟชั่นที่หมกนิยมนแล้ว ก็เลิกไป ยังไม่ใช้เป็นประเพณี แต่ก็เป็นการรู้อย่างหนึ่งให้เห็นความเจริญและคลี่คลายของเครื่องแต่งกาย ว่ากลายมาเป็นอย่างไรในปัจจุบันนี้อย่างไร ถ้าไม่จกบันทึกไว้ก็สูญไป บัดนี้จะได้กล่าวถึงเรื่องสงกรานต์ในวันจ่ายต่อไป

วันจ่ายสงกรานต์

ในวันจ่ายของสงกรานต์ นอกจากเตรียมเครื่องเสื้อผ้าใหม่ ๆ ไว้แต่ง เขายังทำขนมกวนกันแทบทุกบ้าน สำหรับนำไปทำบุญถวายพระและแจกชาวบ้านร้านค้าในวันสงกรานต์ ขนมนั้นโดยมาก เป็นขนมเปียกข้าวเหนียวแดงและขนมกะละแมเป็นพื้น ถ้าบ้านไหนเจ้าบ้านเป็นผู้มั่งคั่ง ก็ต้องกวนขนมอย่างนี้กันเป็นจำนวนมาก จึงจะพอแจกจ่ายให้สมกับฐานะ ที่เขากวนขนมในวันสงกรานต์เพื่อแจกแก่ชาวบ้านเพื่อนบ้าน ก็เพราะสมัยนั้นหาที่ซื้อได้ยาก จึงต้องทำเองช่วยตนเอง การแจกนอกจากเป็นเครื่องแสดงไมตรีจิตในวันขึ้นปีใหม่ ยังเป็นเรื่องอวดฝีมือคิดว่าใครกวนขนมได้ดีกว่ากัน เป็นเรื่องอย่างเดียวกับการกวนกระยาสารทในพิธีสารท คนแต่ก่อนไม่ได้กินขนมกันทุกวัน ถ้าอยากกินต้องทำกินเองเพราะไม่มีใครขาย และขายก็ไม่มีใครซื้อ เหตุนี้ใน

วันสงกรานต์ หรือว่าในงานอะไรก็ต้องกวนขนมกันเป็นงานใหญ่ สำหรับเลี้ยงพระ และเลี้ยงลูกกัน และสำหรับแจกแก่ผู้ที่ยับถ้อและเพื่อนบ้าน เป็นการแสดงไมตรีจิต เห็นจะเป็นเช่นนี้จึงได้มีการกวนขนมกันในเทศกาลสงกรานต์และตรุษสารท มีเป็นประเพณีสืบกันมา ที่ประเพณีชาวตะวันตกทำขนมเค้กปีใหม่ไปให้กันหรือกำนัลใครที่เราเอาอย่างมาเพราะสะดวก ก็เป็นเรื่องทำนองเดียวกัน ซึ่งแต่เดิมาก็คงทำเองเห็นจะไม่ผิด

ข้าวเหนียวแดง กูจะเป็นขนมสำหรับสงกรานต์ของชาวไทยภาคกลางตามหัวเมือง ขนมกะละแมก็มีบ้าง มักเป็นขนมขายที่ตลาด ซึ่งได้อย่างทำไปจากกรุงเทพฯ ว่าโดยปรกติพวกชาวบ้านมักกวนกะละแมกันไม่ได้ที่บ้าน เพราะกะละแมเป็นขนมของเราได้มาจากต่างประเทศ ชื่อก็บอกอยู่ในตัวว่าไม่ใช่คำไทย ขนมนอกจากข้าวเหนียวแดง กะละแม อย่างอื่นก็มีทำกันบ้างในวันสงกรานต์ และทำเท่าที่รู้และจำได้และเคยทำ เดียวนี้เราเอาอย่างฝรั่ง คือใช้ขนมเค้ก เพราะเป็นขนมสากล แต่ว่าชาวจีนเป็นผู้ทำขาย เราเองโดยมากไม่มีเวลาทำหรือไม่ก็ทำไม่เป็น เมื่อมีผู้ทำไว้ขายสะดวกก็ธุระอะไรจะต้องทำเองให้เสียเวลางานการทางอื่น เดียวนี้มีความเจริญ งานการต่างๆ ก็ต้องแยกแบ่งกันทำตามหน้าที่ จะรวมทำเองอยู่ในตัวคนเดียวทั้งหมด ทำไม่ไหวแน่เป็นอันว่าขนมอย่างเก่าซึ่งเคยทำเป็นก็ทำไม่เป็นและหมดนิยม ขนมอย่างใหม่ส่วนมากก็ทำเองไม่ได้ ในที่สุดก็ไม่มีขนมอะไรเหลืออยู่ซึ่งเป็นขนมของชาติและทำเองเป็นรอดตัวที่พวกชาวบ้านยังถือกวนข้าวเหนียวแดงและกะละแมกันอยู่สืบต่อมาจึงไม่สูญ แต่เจ้าขนมข้าวเหนียวแดงและขนมกะละแมสองอย่างนี้ พระแก้วไม่ชอบฉัน ข้าพเจ้าเองก็ไม่ชอบ เพราะมันคำเหมือกและติดแน่นอยู่ในปาก พระหนุ่มก็ไม่สู้ชอบนัก เพราะเมื่อขาคะไกรในเมื่อเคี้ยว ถั่วกับบัตร์ไว้และได้ขนมอย่างอื่น ๆ ซึ่งดีกว่า ก็เลิกฉันข้าวเหนียวแดง

วันสังขารล่อง

ทางพายัพเขามีวันเรียกว่า วันสังขารล่อง คือวันที่ ๑๓ เมษายน ซึ่งเขาถือว่าเป็นวันมหาสงกรานต์ ชาวพายัพเขาเล่าให้ข้าพเจ้าฟังว่า เวลาเที่ยงคืนวันสิ้นปี ตัวสังขารปีเก่ารูปร่างเป็นผีแก่ผมยาว แต่งตัวนุ่งห่มด้วยเครื่องชาวพร้อมบริวาร ซึ่งนุ่งห่มเครื่อง

ชาวเหมือนกัน หอบข้าวของเสื้อผ้าของเก่าติดตัวไปด้วย จะปรากฏตัวในเวลากลางคืน ลอยละล่องไปตามน้ำ ผู้ใหญ่มักหลอกเด็กให้ลุกแต่เช้าก่อนรุ่งสว่าง เพื่อไปคุตัวสังขาร ล่องซึ่งเป็นผีปีศาจและแก่แล้ว กำลังจะล่องน้ำผ่านพ้นไป ถ้าคุไม่เห็น ก็ให้เข้าไปแอบคุ ในตงหนามก็จะเห็นแน่ แต่เด็กคนไหนจะอยากคุ เมื่อต้องบุกเข้าไปในตงเช่นนั้นเวลา เข้ามีต

ในวันสังขารล่อง เขาปิดกวาดทำสะอาดบ้านเรือนให้เรียบร้อย ทำกันเป็น งานใหญ่ ที่จำเป็นต้องทำตามประเพณี ใบไม้แห้งผงและอะไรที่เห็นรกสกปรกก็กวาด เอามากองไว้ แล้วเอาไปเผาให้หมดไป เวลาบ่ายวันนั้น จะเห็นควันที่เกิดจากสุ่มไฟ เผาใบไม้แห้งกลุ่มจนแสบตา การปิดกวาดบ้านเรือนวันสังขารล่องนี้ ก็เป็นทำนองเดียวกับประเพณีของชาวตะวันตกที่เรียกว่า spring cleaning คือการทำความสะอาดฤดูวสันต์ สงกรานต์ก็เป็นเรื่องของเริ่มต้นฤดูวสันต์ ตรงกับงานทำความสะอาดวันสาธารณสุข ก็ จัดได้ว่าเป็นงานคล้ายคลึงกัน แต่ราษฎรไม่ใคร่นิยมทำ เพราะไม่มีความเชื่อถือเป็นคติ ของประเพณีหนุนหลัง เหมือนกับงานทำความสะอาดวันสิ้นปีเก่าของสงกรานต์ เพราะ ฉะนั้น สิ่งใดที่จัดขึ้นเป็นของใหม่ ถ้าได้อาศัยสวมรอยของประเพณีโดยวิธีแปลความ เสียใหม่ ย่อมได้ผลดีกว่า

อนึ่ง ในวันสังขารล่องนี้ ราษฎรมักชอบไปชักผ้าริมน้ำ หอบเอาไปชักหมด ไม่ว่าอะไรตลอดจนกระทั่งมุ้ง เห็นจะเป็นประเพณีติดมาแต่ดั้งเดิม ซึ่งในปีหนึ่งจะชัก กันที่ ถ้าเป็นที่เชิงใหม่เขามักอุทิศสำหรับพากันไปชักผ้าถึงที่ห้วยแก้ว เขาในที่นี้ข้าพเจ้า หมายความว่าคนหนุ่มสาว ท่านทายถูกไหมว่าทำไมเขาจึงชอบชวนกันไปชักผ้าในที่ไกล เช่นนั้น ก็เพราะจะได้มีโอกาสเกี่ยวพาราสักตามวิสัยธรรมชาติของคนในวัยนั้น อย่า ห้ามเลย ถ้าไม่เกินขอบเขตของประเพณีก็ไม่เห็นว่าเสียหายอะไร นอกนี้ยังมีประเพณี อาบน้ำคำหัวเป็นพิธี คือ สระผมด้วยน้ำส้มป่อยและน้ำอบ อาบน้ำคำหัวแล้วเอา ดอกไม้ที่กำหนดว่าเป็น ดอกพระยา มาเสียบผม เป็นต้นว่าสงกรานต์ปีไหน กำหนดว่า ดอกอะไรเป็นดอกพระยาในปีนั้น ก็ใช้ดอกไม้อย่างนั้นเสียบประดับผม จะหมายความว่าอะไรและเพราะเหตุผลอย่างไรยังไม่ทราบ เห็นจะเป็นพวกเดียวกับดอกไม้ที่นาง สงกรานต์ที่ตักกระมิ่ง ทางภาคอีสานเขามีพระยาไม้ประจำสงกรานต์ ไทรค่านวดว่าปีนั้น

ไม้ชนิดนั้นเป็นพระยาไม้ คือไม้หว้า ไม้ยาง เป็นต้น และเปลี่ยนกันไปทุก ๆ ปี บางปีก็ซ้กันบ้าง ถ้าปีใดใครคำนวณว่าไม้ใดเป็นพระยาไม้ ราษฎรมักจะไปตากเปลือกหรือตัดเอากิ่งไม้นั้นมาแช่ไว้ในคุ่มน้ำ อบบ้างกินบ้าง ด้วยถือว่าเป็นที่ช่วยให้หายโรคร้ายต่าง ๆ ได้ (เรื่อง ลัทธิธรรมนิยมคนชาติลาว ของหลวงผดุงแคว้นประจันต์) นางสงกรานต์เขาเรียกว่านางพระยาปีใหม่ เห็นจะได้เรื่องไปจากใต้ คือ ถูตามเรื่องของนางสงกรานต์ และข้อแปลกคือเขาไม่ใช้คำว่าสงกรานต์ เล่นสาดน้ำสงกรานต์ก็ว่า รตนน้ำปีใหม่

เรื่องซักฟอกเสื้อผ้าและปัดกวาดทำความสะอาดบ้านเรือน ตลอดจนอาบน้ำคำหัวเป็นพิธี ก็เพื่อกำจัดสกปรกที่ถือว่าเป็นอัปปริยัจญ์ไรของปีเก่าให้หมดไป จะได้ต้อนรับปีใหม่ด้วยมีความบริสุทธิ์ผุดผ่องเป็นมงคล ราษฎรในภาคกลางตั้งแต่ใต้ทราบมา ก็มีคติถือเช่นนี้เหมือนกัน ถ้าเราจะสวมรอยคติความเชื่อของเดิม ชักชวนราษฎรให้ทำความสะอาดบ้านช่องในวันสิ้นปีเก่า เห็นจะได้ผลเป็นเพิ่มวันสาธารณสุขขึ้นได้อีกวันหนึ่ง เพื่อชดใช้วันสาธารณสุข ซึ่งมีทำตามที่ชักชวนก็แต่พวกที่รู้เหตุผลว่ามีประโยชน์อย่างไร ข้าพเจ้าเคยอ่านหนังสือฝรั่งเรื่องหนึ่งซึ่งคนจีนคนหนึ่งเป็นผู้แต่ง (*A Chinese Village by Martin Yang*) ว่าในวันแรม ๘ ค่ำของเดือนปีเก่าก่อนถึงตรุษจีน พวกชาวบ้านทำความสะอาดบ้านช่องเป็นการใหญ่ สิ่งใด ๆ ในบ้านทิ้งไว้ที่ไหน ก็เคลื่อนย้ายที่ทำความสะอาดแล้วจึงจะกลับเอาเข้าที่เดิมหรือจัดตั้งใหม่ เรือนตอนไหนชำรุดตลอดจนเตาไฟก็จัดซ่อมให้เรียบร้อย มีหยากไย่ที่ใดก็ปัดออก และไม่ทำกันเพียงเท่านั้น ถึงบริเวณบ้านและรวมทั้งคนในครอบครัวด้วยทุกคน ตลอดจนรูปบูชาและแท่นบูชาก็ต้องทำความสะอาดด้วย ในวันนี้เขามีพิธีสังเวยเจ้าเตาประจำบ้าน เพื่อส่งท่านขึ้นสวรรค์ไปกินเลี้ยงบนสวรรค์วันตรุษจีน

นอกจากปัดกวาดบ้านเรือนและอาบน้ำคำหัว แต่ก่อนนี้ทางภาคพายัพยังยังเป็นเป็นอย่างยิ่งเป็นอาภานาในพระราชพิธีสัมพัจฉรฉินท์ศกปี กล่าวคือ ตรุษไทย นี้ก็คงเป็นเรื่องขบไล่ไสส่งตะเพิดสิ่งอัปปริยัจญ์ไรปีเก่าให้เคลิดหนีไป เพราะคิดว่าตัวจัญไรเป็นพวกผีร้ายผีเลว ข้างจีนยิ่งรอบคอบกว่านี้ คือ เขาจุดประทัดในวันใกล้รุ่งของวันตรุษจีนเผื่อว่ายังมีผีจัญไรซ่อนเร้นตักค้างอยู่ จะได้ตกใจและหนีเคลิดเป็ดเปิงไป เหมือนกับผีของเราเมื่อได้ยินเสียงปืนอาภานาก็วิ่งหนีกันซุลมุนวุ่นวาย และล้มลุกคลุกกลานจนหน้าแข้งถลอกปอกเปิก

ใครเห็น ตอบว่า ถ้าเขาไม่เคยเห็นเขาจะพูดเป็นตุเป็นตะอย่างนั้นได้หรือ ที่กล่าวว่าจุดประทัดไล่ผี ลางท่านอาจแย้งว่า การจุดประทัดเป็นเรื่องของมงคล คือ จุดไฟเพื่อต้อนรับปีใหม่นี้ก็ไม่ผิด เพราะประทัดของเขาใช้ได้ทั้งงานมงคลและอัปมงคล คุณแต่เรื่องจุดพลุและดอกไม้ไฟตลอดจนเล่นไซนของเรา ใช้ได้ทั้งงานสมโภชที่เป็นมงคล และงานศพที่ถือว่าเป็นมงคล เรื่องจะเป็นมงคลและไม่เป็นมงคล อยู่ที่นำเอาไปใช้หนักไปทางไหนก็เป็นไปทางนั้น ทางพม่าเขายังบินในวันที่สงกรานต์มาถึง และวันส่งท้ายสงกรานต์ จะเป็นต้อนรับหรือขับไล่ก็ได้ทั้งนั้นสุดแล้วแต่จะมุ่งในแง่ไหน อันที่จริงจุดประทัดหรือยิงปืนเพื่อขับไล่ผีหรือเสนียดจัญไรให้ไปเสีย เมื่อมันหนีไปแล้วก็เป็นมงคลอยู่ในตัว ไม่เห็นแปลกอะไรว่า นี่เป็นมงคลหรือไม่เป็นมงคลในสิ่งเดียวกัน นอกจากจะถือและนึกไปเองซึ่งเราก็ต้องทำตามเพราะหมู่มากเขาทำกันเป็นประเพณี ฝรั่งยิงปืนสุดให้เกียรติยศ เมื่อเทียบกับยิงปืนขับไล่ผีหรือจุดประทัด ก็เป็นเรื่องให้มีเสียงดังกึกก้อง ผีร้ายได้ยินก็หนีไป เมื่อไม่มีผีร้ายก็เป็นมงคล

เรื่องตะเพิดไล่ตัวเสนียดจัญไร ตัวโรคภัยไข้เจ็บ หรือเหตุร้ายต่าง ๆ ให้หนีไปเสีย ดังเช่นเรื่องจุดประทัดยิงปืนอาภูนา และยิงปืนวันสงกรานต์จะมาถึงของพม่าเป็นต้น ย่อมเป็นพิธีซึ่งงมีมาแล้วแต่สมัยคึกค้ำบรรพ์ ชนชาติที่ยังล้าหลังก็ยังใช้กันอยู่สืบต่อมา ส่วนชนชาติที่ถือว่าเจริญแล้ว ก็ยังมีพิธีชนิดนี้เหลือตกค้างสืบมาในประเพณี แต่ว่าเปลี่ยนแปลงและแปลความหมายเสียใหม่ตามความเจริญของบ้านเมือง อุบายขับไล่ผีหรือสิ่งชั่วร้าย เป็นอัปรียัจญ์ไรซึ่งถือว่าผีตัวคนเป็นผีเหมือนกัน อาจแบ่งได้เป็นสองชนิด ชนิดหนึ่งสำหรับขับไล่สิ่งร้ายที่เป็นลม ๆ มองไม่เห็นตัว อีกชนิดมีตัวตนโดยสมมติขึ้นว่าเป็นสิ่งชั่วร้าย

ในหมู่ชนที่ล้าหลัง ถ้าเกิดเหตุเภทภัยเช่นเจ็บไข้ได้ทุกข์ ก็ถือว่าผีร้ายให้แรงต้องทำพิธีขับไล่ไล่ส่งให้มันไปเสีย ซึ่งชาติต่าง ๆ มีวิธีขับไล่เป็นต่างกัน เมื่อยอลงก็มักเป็นเรื่องมีวิธีใช้ไม้มือหรืออาวุธฟาดฟันไปในอากาศตรงที่ซึ่งสมมติว่าผีสิงอยู่ ปากก็ร้องเอ็ดอึงว่าเป็นมนต์เป็นคาถาและตีกลองตีเกราะเคาะไม้หรือสิ่งอื่น ๆ เพื่อขู่ส้าท้บให้ดังสนั่นหวั่นไหว ผีหรือสิ่งร้ายตกใจก็จะหนีไป ถ้าเป็นชาวอยู่ใกล้น้ำใกล้ทะเล ก็สมมติว่าไล่ต้อนรับ

ให้ผีหนีลงน้ำไป ส่วนพวกที่เป็นชาวคอน ก็ใช้วิธีต้อนผีที่เป็นลม ๆ ใหลลงหลุมลงหม้อ แล้วกลบเสีย (พิธีกลบบัตรสุ่มเพลิงก็อยู่ในจำพวกนี้) หรือปิดผนึกหม้อด้วยคาถาอาคม เอาไปฝังไปดวงทิ้งเสีย

ชนิดที่สอง คือ สมมติให้มีตัวคน โดยสร้างเป็นรูปตุ๊กตาเสียกบาลเป็นต้น แล้วทำกระตุงทำบัตรหรือต่อเรือเป็นแพ นำเอาผีร้ายใส่ไปแล้วเอาไปลอยแพ ถ้าอยู่คอนก็ใส่เกวียนสมมติหรือใส่บัตรเอาไปทิ้งเสียที่ทางสามแพร่งหรือในป่า ลางที่ก็ใช้สัตว์ หรือยิ่งกว่านั้นก็ใช้คนซึ่งสมมติว่าเป็นตัวโรค ขับไล่ให้ออกไปเสียจากหมู่จากถิ่น หรือยิ่งกว่านั้นเอาไปฆ่าบูชาญี่ ที่พระเยซูทรงรับบาปของมนุษย์และเพื่อถ่ายบาป และถูกตรึงขึ้นพระชนม์ชีพบนไม้กางเขน คิดว่าจะเป็นการทำนองเดียวกัน

การทำพิธีไล่ผีดังกล่าวมานี้ ย่อมทำเป็นครั้งคราวแล้วแต่จะมีเหตุเภทภัย ต่อมาก็ตื่อนมาทำเป็นพิธีประจำปี ถ้าอยู่ในแดนมีอากาศหนาวก็มักทำเมื่อต้นหรือปลายฤดูหนาว ถ้าอยู่ในประเทศร้อน ก็มักทำในต้นหรือปลายฤดูฝน หรือไม่ก็ทำในฤดูที่กำหนดเป็นระยะเวลาสั้นปี เพราะเวลาระยะเวลาหัวต่อเหล่านี้มักมีโรคภัยไข้เจ็บ ไม่มีความสบาย เพราะเปลี่ยนฤดู จึงต้องทำพิธีไล่ผีล่องหน้าหรือทำภายหลังฤดู ทั้งนี้ ก็เพื่อจะได้เริ่มความเป็นอยู่ใหม่ให้มีความสุขสบาย ปราศจากผีร้ายมารบกวนต่อแยกเป็นมงคล ในพิธีที่ทำนี้ประชาชนย่อมแสดงอาการว่าเร็ง และเลี้ยงดูกันก่อนเวลาจะขับไล่ผีก็มี ภายหลังเวลาเมื่อขับไล่ผีไปแล้วก็มี ภายหลังชาติที่เจริญก็เปลี่ยนแปลงการร้องเอ็ดโวยวายและตีเกราะเคาะไม้ มาใช้เครื่องอย่างอื่นที่ทำให้เกิดเสียงดังคึกกว่าของเดิม เป็นต้นว่าจุดประทัดและยิงปืน เท่าที่เคยอ่านพบในหนังสืออังกฤษ เกี่ยวกับเรื่องยิงปืนในวันนี้ใหม่เพื่อขับไล่ผี ก็มีชาวแคว้นตังเกี๋ย เขมร ไทย พม่า และชาวยุโรปบางชาติ เช่น ชาวโปแลนด์ ชาวเช็กแห่งประเทศเช็กโกสโลวาเกีย ซึ่งใช้ปืนใหญ่สามนัดแรกยังเป็นอาณัติสัญญาณ แล้วก็ยิงปืนกระบอกอื่นที่เตรียมไว้ให้พร้อม ๆ กัน อย่างไรก็ตาม เรื่องที่กล่าวมานี้เป็นเวลาล่วงมานานหลายสิบปีแล้ว มาบัดนี้เห็นจะเลิกกันหมดก็เป็นได้ ดูแต่การยิงปืนอาภูนาเมื่อวันที่สิ้นปีตรุษไทย บัดนี้ก็ไม่เหลือแล้ว ยังมีก็แต่ชาวจีนซึ่งใช้จุดประทัดสืบต่อเป็นประเพณีมาจนบัดนี้ แต่ก็ทำกันอยู่ในหมู่ชาวจีนสมัยเก่าเท่านั้น

ทางภาคพายัพเมื่อพ้นวันสังขารล่อง ก็ถึงวันเนา คือ วันที่ ๑๔ เมษายน ซึ่งตรงกับวันเนาทางนี้ ภายหลังเมื่อทำความสะอาดปักกวาดบ้านเรือนและซักฟอกเสื้อผ้า

เป็นงานใหญ่ในวันสังฆารตแล้ว รุ่งขึ้นเป็นวันเนา เขาก็พักผ่อนอยู่แต่ในบ้านไม่ไปไหน เป็นแต่หุงต้มอาหารจัดสำรับกับค้อน เตรียมเอาไปทำบุญอุทิศให้แก่บรรพบุรุษผู้ซึ่งล่วงลับไปในวันรุ่งขึ้น ซึ่งเป็นวันพระยาวัน ตรงกับวันเดลิงศกทางนี้ เวลาเย็นเสร็จจากจัดหุงต้มอาหาร แล้วก็แจกปันไปกันตามญาติมิตร และในวันเนา นี้เขาถือเป็นวันต้องระวังเนื้อระวังตัว อย่าให้เกิดเป็นบาดแผลขึ้นได้ เพราะจะเกิดเน่ารักษาให้หายได้ยาก นี่เขาแปลความหมายคำว่า เน่า เอาตรง ๆ นั่นเอง ในวันเนา นี้มีการขนทรายจากแม่น้ำปิงไปก่อพระเจดีย์ทรายกันที่วัด การเล่นสาดน้ำกันก็เริ่มมีในวันนี้ เขาเล่นสาดกันเองขณะขนทรายเข้าวัด สาดกันเประละอะไปหมดตลอดทางที่ขนทราย แต่ก่อนจะเข้าเขตวัดเขาบิดผ้าถุงที่ถูกสาดน้ำเปียกเสียให้แห้ง เพราะถือว่าทำให้น้ำที่ผ้าถุงไหลหยดลงในเขตวัดเป็นบาปมาก ถึงเล่นสนุกก็ยังเคารพต่อสถานที่ศักดิ์สิทธิ์ ไม่ทำให้รักเลอะเทอะเป็นอย่างไม่เอื้อเพื่อ

งานวัดก่อนวันสงกรานต์

จะตเรื่องของชาวบ้านไว้ก่อน ไปจับเรื่องทางวัดก่อนหน้าวันสงกรานต์ ท่านทราบอยู่ว่า วัดนั้นตามธรรมดามักเป็นที่วิเวกสงบ มีต้นไม้ใหญ่ขึ้นครึ้มและร่มรื่น และโดยเฉพาะไม่ขาดต้นไม้ เพราะเป็นไม้เนื้อแข็งด้วยพระพุทธรเจ้าตรีสุวัตรพระสัมโพธิญาณ เวลาลมพัดกระโชกมาแรง ๆ ใบโพธิ์ก็ปลิวสะบัด เสียงดังซ่า ๆ กราว ๆ เป็นระยะแต่ไม่หนวกหู ถ้าอากาศเย็บฟุ้งแล้วก็วังเวงใจ ใบโพธิ์ใบไหนแก่ก็ร่วงหล่นปลิวลงมาตกตามพื้นดินอยู่เกลื่อนกลาด ตกกระจายอยู่ทั่วบริเวณมณฑล ถัดไปมีลานเป็นดินทราย สำหรับเป็นที่ก่อพระเจดีย์ทรายในวันสงกรานต์ และเป็นที่ซึ่งชาวบ้านมาชุมนุมกันเมื่อมีงานทำบุญนี้ข้าพเจ้าพรรณนาเรื่องวัด ชนิดที่เป็นอารามซึ่งใคร ๆ ก็เคยเห็น ว่าเป็นที่ร่มรื่นเย็นตาเย็นใจ ถ้าลานในวัดกลางตอนมีทรายน้อย หญ้าก็ถือโอกาสงอกเป็นหย่อม ๆ ถ้าทอดทิ้งไว้ก็งอกงามลามปามจนปราบไม่ไหว ด้วยเป็นสิ่งทิ้งอองงามได้เร็ว ถ้าไม่ต้องการมีมันไว้เป็นสนามหญ้า ก็ต้องคอยถอนมันเสียแต่ต้นมือ ปล่อยให้ทิ้งไว้ไม่ได้จะรกและปราบยาก เพราะฉะนั้น จึงเป็นหน้าที่ของวัดจะต้องคอยถอนมันเสียแต่ต้นมือ และคอยกวาดใบไม้ที่ร่วงหล่นลงมาจกต้น ไม่ให้รกอยู่เสมอ พระกวาดใบไม้ไม่ได้ แต่ตัดหญ้าถอนหญ้าไม่ได้ เป็นอาบัติตามวินัย ต้องให้คนอื่นที่ไม่ใช่พระเป็นผู้ตัดผู้ถอน เหตุนี้วัดจึงเป็นสถานที่ถูกรับ

รินไม้รกตา ที่ข้าพเจ้ากล่าวนี้เป็นกล่าวถึงวัดลงวัด ไม่ใช่ทั่วไปทุกแห่ง วัดที่รกก็มี เป็นเรื่องจะเอาใจใส่หรือไม่เท่านั้น

ว่าทั่วไปตามธรรมดาพระท่านชยัน คอยกวาดใบไม้ทำความสะอาดดินให้แก่วัดอยู่เสมอ พระยาเดโชเจ้าเมืองขอม คำดินมาตามหาพระร่วงที่กรุงสุโขทัย ก็มาพบพระร่วงโดยตนเองไม่รู้จักตัว บวชเป็นพระกำลังกวาดลานวัดอยู่ ที่ใดถ้ามีหญ้าขึ้น ก็เป็นหน้าที่ของเณรและเด็ก ๆ พวกลูกศิษย์วัดเป็นผู้ถอน สิ่งของที่เขากวาดพระเป็นเครื่องอุทิศบริวารในงานทอดกฐิน ก็มีไม้กวาดสมทบไปด้วย สำหรับพระท่านจะได้ใช้กวาดใบไม้ในลานวัด ท่านจะออกกำลังกายกวาดหรือไม่กวาดเป็นเรื่องของท่าน แต่การกวาดวัดเป็นกิจวัตรของพระมาแต่โบราณ ถ้าท่านไม่กวาดก็ช่วยไม่ได้ ไม้กวาดนั้นผู้ที่เขาเคยเห็นเคยรู้ชี้แจงว่า เขาเอาไม้รวกมีขนาดยาวตามสมควร ผ่าปากข้างหนึ่งให้แยกออกเป็นหลายง่าม และเอาไม้จริงขนาดเท่ากำปั้นกลมเกลี้ยงเสียให้ดี เอาไม้ซี่ค้ำเข้าไปในปากไม้รวกที่ผ่าไว้เพื่อให้ปากถ่างบานออก แล้วจะจรูญกวาดเพื่อตรึงให้ติดแน่นอยู่กับไม้รวก จะได้ไม่เคลื่อนที่หลุดออกมา แล้วเอาไม้ไผ่จักเป็นอันเล็ก ๆ อย่างไม้เรียวยาว ถ้าจะว่าไม้เรียวยาวก็เห็นจะได้ เพราะเด็กลูกศิษย์คนไหนสนใจกันดี ถ้าพระท่านกำลังจักไม้กวาดอยู่ก็ใช้ไม้นี้เป็นไม้เรียวยาวเพราะมันเรียวยาวดีเหมือนเจ้าเด็กคนคนนั้นได้ทันที ผู้ที่เขาเคยถูกเขี่ยด้วยไม้นี้ บอกว่ามันเจ็บซาเนื้อพอใช้ได้ เป็นอย่างที่เป็นหนังสือเรียน มูลบทบรรพกิจ กล่าวว่า ไม้เรียวยาวเหยียด ข้างเคยเขี่ยหลายชั่วชั่วเขี่ย เขาไม่อย่างไม้เรียวยาวที่กล่าวนี้ผูกมัดเข้ากับลำไม้รวกตอนที่อัดอยู่ ก็จะเป็นไม้กวาดที่มีปลายอำพวงโต ใช้กวาดใบไม้ได้ดีไม่ติดทราย และกวาดเป็นวงกว้างไม่หนักแรงเพราะมีค้ำยาว

การกวาดลานวัด มักกวาดกันเวลาก่อนหน้าจะถึงวันพระ เพราะในวันรุ่งขึ้นซึ่งเป็นวันพระ ชาวบ้านเขามาทำบุญและฟังเทศน์กัน เหตุนี้ในวันโกนหรือในวันก่อนมีงาน เช่นวันก่อนจะถึงวันสงกรานต์เป็นต้น เด็กลูกศิษย์วัดเป็นหยุดเรียนหนังสือ ช่วยอาจารย์กวาดใบไม้และถอนหญ้าแล้วขนเอาไปสุมไฟเผาเสีย ที่ตอนใดต่ำหรือยังเป็นหลุมเป็นบ่ออยู่ ก็ถมและปราบให้ดูเรียบ เหตุนี้วัดกลางแห่งที่ได้รับความเอาใจใส่ คุรุบริณสะอาดตา เพื่อศรัทธาปสาทะแก่ผู้ที่เข้าไป ไม้รกรุงรังเหมือนป่าช้าที่ปล่อยทิ้งไว้ไม่ใคร่เอาใจใส่ จนเป็นคำพูดติดปากว่า รกเหมือนป่าช้า ซึ่งแต่เดิมมาก็เป็นป่าจริง ๆ แต่เมื่อมาอยู่ในเขตวัดแล้วมันก็ยังมาเป็นป่าอยู่นั่นเอง ไม่ยอมให้มีสภาพารายรื่นเหมือนป่าช้าฝรั่ง

ที่ลานวัดวันก่อนสงกรานต์ เขาจัดสร้างร้านม้า คือสร้างเป็นม้านั่งขนาดยาวตามแต่ต้องการ แต่ให้มีขนาดกว้างอย่างร้านขายของแต่แคบกว่า และมีขาปักอยู่กับดินจะยกไปไหนเหมือนม้านั่งธรรมดาไม่ได้ ร้านม้าปลูกสร้างขึ้นชั่วคราวที่ในวัดด้วยไม้ไผ่หรือไม้จริงแล้วแต่สะดวก มีขนาดสูงจากพื้นดินราวสองศอกหรือมากกว่านั้น แล้วแต่เห็นสมควร ส่วนขนาดยาวไม่มีกำหนด แล้วแต่ต้องการหรือจะสร้างเป็นหลายที่ก็ได้ ร้านม้าใช้เป็นที่สักบาตรวางบาตร เรียงกันเป็นแถวในวันงาน สำหรับชาวบ้านพากันมาทำบุญพร้อมกันเป็นจำนวนมาก ๆ ลางวัดถ้ามีกำลัง ก็มักสร้างร้านม้าก่อด้วยอิฐถือปูน อย่งนี้ก็มิตลอดายเป็นบัวคว่ำบัวหงาย สร้างเป็นของถาวร เพราะจะต้องใช้เป็นประจำปี ไม่ใช่แต่งงานสักบาตรที่วัดในวันสงกรานต์ ถึงในงานอื่นก็ใช้ด้วย ลางวัดสร้างเป็นทำนองศาลาเสาลงดิน แต่ไม่ยกพื้น สองข้างยกพื้นสูงขนาดแคร์ลตล้นกันเป็นสองชั้นสำหรับวางบาตรและเครื่องใช้อย่างอื่น อย่างนี้ก็เคยเห็น ร้านม้านั้นมีหลายอย่าง ถ้าใช้สำหรับสักบาตร ก็เรียกว่าร้านม้าสักบาตร ถ้าใช้เป็นที่บังสุกุลก็เรียกว่าร้านม้าบังสุกุล ถ้าใช้เป็นที่สำหรับตั้งศพซึ่งมีขนาดยาวพอดีกับโลงศพก็เรียกว่าร้านม้าตั้งศพ

โดยเหตุที่ใช้ร้านม้าตั้งศพกันบ่อย ๆ และเรียกกันสั้น ๆ ว่าร้านม้าเฉย ๆ จึงทำให้เข้าใจแคบ ขึ้นชื่อว่าร้านม้าแล้ว ก็ใช้เป็นที่ตั้งศพเท่านั้น ในเรื่อง ขุนช้างขุนแผน ตอนทำศพวันทอง ก็กล่าวถึงร้านม้านี้ ต่อมาที่ตั้งศพสำหรับเผา สร้างเป็นรูปสี่เหลี่ยมจะเอาอย่างเศษศพโกศ คำว่าร้านม้าก็หายไป ที่ตั้งศพสำหรับเผาก็กลับยาวออกเป็นอย่างร้านม้าอีก ทั้งที่เห็นกันอยู่ที่วัดมกุฏกษัตริยารามและที่วัดไตรมิตร แต่ก็ไม่เรียกว่าร้านม้า เพราะลืมนั่นแล้ว คงเรียกว่าที่ตั้งเผาศพเท่านั้น

ทำบุญสักบาตร

สงกรานต์วันต้นหรือวันมหาสงกรานต์ ชาวบ้านลุกขึ้นแต่ไก่ขันขมิ้นหมันหุงข้าวอุ่นแกงแต่งอาหาร เพื่อเตรียมไปสักบาตรถวายพระ พอรุ่งอรุณเห็นแสงเงินแสงทองหุงหาอาหารเสร็จ ก็จัดเตรียมอาหารและสิ่งของถวายพระบรรจุลงภาชนะมีถ้วยโถโอชามอย่างดีแล้วแต่จะมี แล้วเอาวางเรียงลงในถาดโต๊ะโตกหรือกระบุง หรือภาชนะอย่างอื่น ๆ ที่นิยมใช้กันในท้องถิ่น เพื่อนำไปทำบุญสักบาตรและเลี้ยงพระที่วัดประจำหมู่บ้านของตน

ซึ่งตามปกติในถิ่นชนบทแต่ละหมู่บ้านมักมีวัดเดียว หรือถ้ามีมากกว่าวัดหนึ่ง ก็ถือเอาวัดหนึ่งวัดใด เป็นวัดประจำตำบลหรือหมู่บ้านของตน และมักเรียกชื่อหมู่บ้านหรือตำบลตามชื่อวัด ทางภาคอีสานเรียกกันว่า คุ่ม เมื่อมีงานทำบุญก็รวมกันทำที่วัดของตน ไม่แยกย้ายกระจายกันไปทำบุญเพื่อไปเหมือนในกรุง ซึ่งมีวัดจำนวนมาก แม้ในตำบลเดียวกัน เหตุฉะนั้น การทำบุญของเขาจึงไม่บ่งพร่อง

สภาพของวัดเท่าที่กล่าวมาข้างต้นนี้ เป็นธรรมดาแห่งความเป็นอยู่ของหมู่ชนในสมัยก่อน เพราะรวมกันอยู่เป็นหมู่บ้าน ถัดหมู่บ้านออกไปก็เป็นทุ่งเป็นนาเป็นป่าเป็นเขาที่ทำเป็นสวนก็มีบ้าง แต่โดยมากเป็นชนิดสวนควัว ปลูกพืชพันธุ์พอใช้สอยสำหรับครอบครัวเท่านั้น และแต่ละหมู่บ้านก็ไม่ได้อยู่ติดต่อกันเป็นหมู่บ้านใหญ่เหมือนหมู่บ้านในกรุงในเมือง วัดปกติหมู่บ้านหนึ่งก็มีแต่วัดเดียว แม้มีวัดเดียวแต่กระนั้นในที่บางแห่งก็มีพระสงฆ์ประจำไม่กี่องค์ ที่มีเพียงองค์เดียวก็มี ดังที่ข้าพเจ้าเคยเห็นมาแล้ว แต่ตัวอย่างที่นำมากล่าวนี้เป็นอย่างน้อยที่สุด เพราะเป็นวัดของหมู่บ้านอยู่ในป่าในดง ห่างไกลจากตัวเมืองออกไปมาก ตามปกติเมื่อมีหมู่บ้านก็ต้องมีวัดขาดไม่ได้ เพราะเป็นสถานย่านกลางของหมู่บ้าน สำหรับไปชุมนุมกันทำบุญและเป็นสถานที่เล่าเรียนและอบรมของคนหมู่บ้านนั้น ถ้าไม่มีวัดของหมู่บ้านตนก็ลำบาก ว่าจะต้องไปทำบุญไกลจากหมู่บ้าน พระสงฆ์ที่มีประจำวัดของหมู่บ้าน ก็เป็นชาวบ้านในถิ่นนั้นเป็นส่วนมาก ยกเว้นสมภารเจ้าอาวาสอาจเป็นพระสงฆ์ที่นิมนต์มาจากที่อื่นก็ได้ วัดเป็นสถานย่านกลางที่ชุมนุมของชาวบ้าน ดังกล่าวมาแล้วข้างต้น เพราะชาวบ้านจะได้วิสาสะพบปะกันมาก ๆ ได้เป็นคราว ๆ อย่างงานสังคัมภ์ที่วัด ไม่ว่าใครในหมู่บ้านจะเป็นเด็กหรือผู้ใหญ่ เป็นหนุ่มสาวหรือแก่เฒ่า ถ้าจะอวดความมั่งมีหรือแต่งตัวอวดกันที่วัด ตลอดจนแสวงหาศิลปวิทยาการ และการบุญการกุศลซึ่งสงบเย็นใจ หรือจะไปสนุกรื่นเริงกันอย่างมีระเบียบไม่จู้จี้จ้านเมามาย เพราะเกรงบาปกลัวกรรม ตลอดจนมีงานมหรสพที่วัด แล้วก็อาจรู้ไม่ได้ว่าท่านได้เห็นเนื้อคู่ของท่านเป็นครั้งแรกที่วัด มีบุตรเมื่อโตขึ้นต้องการจะให้มีความรู้ และได้รับอบรมความประพฤติทางศีลธรรม ตลอดจนบวชเรียนที่วัด เมื่อตายเขาก็เอาศพของท่านไปเผาที่วัด กระดูกของท่านเมื่อเผากลายเป็นอัฐิด่านเก่าแล้ว เอาไปฝังหรือบรรจุไว้ที่วัด เพราะฉะนั้น เมื่อยกเว้นการทำมาหากินแล้ว วัดก็เป็นสถานที่ทุกสิ่งทุกอย่างที่ดี ๆ ในชีวิตของ

ชาวบ้าน ตั้งแต่เกิดจนกระทั่งตายไป ยิ่งกว่านั้นคนมาแต่บ้านอื่น เป็นอาคันตุกะเดินทาง มา ก็ได้อาศัยไว้เป็นที่พัก นี่เท่ากับเป็นโรงแรมของดินนั้นไปด้วยในตัว เคี้ยวในดินที่ เจริญ เราแยกสิ่งเหล่านี้หมด นอกจากการทำบุญเท่านั้น ข้าพเจ้าเล่าสภาพของวัดในสมัย ก่อนและในท้องถิ่นที่ห่างไกลจากความเจริญ ก็เพื่อจะให้เห็นสภาพเดิมเป็นมาอย่างไร ถึงเคี้ยวนี้ก็ยังมี เป็นความสะดวกแก่การบรรยายเรื่องของประเพณีซึ่งคลี่คลายมาโดยลำดับ

ย้อนมาต่อเรื่องทำบุญตักบาตรที่ค้างไว้ เสร็จเตรียมจัดของถวายพระแล้ว คราวนี้ถึง เรื่องแต่งตัวด้วยเสื้อผ้า เครื่องนุ่งห่มใหม่ ซึ่งเตรียมหาไว้ก่อนหน้าวัน สงกรานต์หลายวัน ทั้งได้พรรณนาไว้แล้วในตอนก่อน พวกที่ตื่นตื่นเรื่องเครื่องแต่งตัวคือ พวกหนุ่ม ๆ สาว ๆ โดยเฉพาะผู้หญิงสาว เพราะจะได้แต่งตัวให้สวยพริ้งเพื่อไปอวดกัน ตามวิสัยของคนหนุ่มคนสาวที่รักสวย รักงาม เพราะ แต่งตัวตั้งใจจะให้งาม ชมมันใส่สัม มะขามขัดสี แล้วอาบน้ำชำระอินทรีย์ ทาแป้งสารภีร์นวล นี่เป็นแต่งผิวของเก่า สมัยนี้ เลิกใช้ขมิ้นแต่งผิว เปลี่ยนเป็นพอกแป้งทาแก้มทาปากด้วยรูสและลิปสติก สวยงามเป็น คนละสมัย ข้าพเจ้าชอบเหมือนกัน ถ้าอาบน้ำแต่งตัวเข้าวันสงกรานต์ไม่ทัน หรือไม่อยาก อาบน้ำก็ไม่เป็นไร เพราะเขาคุยกันที่หน้าและเครื่องแต่งตัวภายนอกเท่านั้น ฝรั่งว่าต้นเหตุ แห่งความสวยความงามถ้าต้อนไป ๆ ให้ถึงที่สุด ก็มาแต่เรื่องความรู้สึกอันเป็นธรรมดา ของหนุ่มสาวนั่นเอง ข้าพเจ้าเห็นด้วยเต็มประตู แต่งตัวเสร็จแล้วก็สวยงาม ผิดกว่า เมื่อยังไม่ได้แต่งเป็นไหน ๆ เหตุนี้โบราณท่านจึงกล่าวว่า *ดูช้างให้ดูหน้าหนาว ดูสาว ให้ดูหน้าร้อน* เพราะหน้าหนาวช้างกำลังตกน้ำมันอาละวาดมาก เพราะขาดสิ่งที่มันต้องการ เกิดเป็นโรคเส้นประสาทอย่างรุนแรง ส่วนดูสาวให้ดูหน้าร้อน เห็นจะหมายถึงวันสงกรานต์ เพราะวันสงกรานต์เขาแต่งตัวกันเต็มที่ วันธรรมดาเขาไม่แต่งตัวกันพริ้งเพื่อ ชื่นแต่งตัว ให้สวยทุกวันก็ไม่สวย เพราะเห็นบ่อย ๆ ก็จิตตาารู้สึกว่ามลึชชืดไป

พวกผู้หญิงสาว ๆ แต่งตัวสวย ๆ เหล่านี้แหละเป็นส่วนมาก ที่เป็นคนยก เครื่องไทยธรรมของทำบุญ บ้างแบก บ้างหาบ ไม่มีทุนห้อยอย่างแขกอย่างฝรั่ง รวมกันเป็น หมู่ไปสู่วัด ต่างคนมีหน้าเบิกบานสบายใจ ตอนนั้นใครมีไม้คานงาม ๆ ปลายอน ๆ ก็เอ มาอวดกัน เรื่องไม้คานออกจะเป็นของขึ้นหน้าขึ้นตาของผู้หญิงสาวชาวชนบทในสมัยก่อน ซึ่งเคี้ยวนี้ดังแห่งก็ยังเป็นเช่นนั้น เมื่อมีงานทำบุญทำทานเมื่อใด เป็นเอาไม้คานออก

อวดกันเสมอ เพราะไม่มีอะไรจะอวดยิ่งไปกว่าไม้คาน ถึงวัดแล้วก็ได้เวลาตักบาตร ที่ลานวัดแออัดด้วยสัปบุรุษสีกา ทั้งแก่เฒ่าและหนุ่มสาว และรวมทั้งเด็ก ๆ ด้วย คุณนุกครีกครั้นมากอยู่ ที่ร้านไม้ตักบาตรคงได้พรรณนาไว้แล้ว มีบาตรเปิดฝา ตั้งเรียงรายกันเป็นแถว ฝาบาตรนั้นเอาวางไว้ข้างบาตรทางซ้ายมือเมื่อหันหน้าออก หรือจะวางไว้ข้างหน้าบาตรก็ได้ แล้วแต่สถานที่และความสะดวก แต่ตอนหัวแถวมีบาตรขนาดใหญ่กว่าสามัญ จะทำด้วยดินหรือเหล็กก็ได้แล้วแต่เรื่อง ตั้งวางไว้หน้าเพื่อนเรียกว่า *บาตรพระพุทธ*

ตักข้าวลงในบาตรพระพุทธรูปก่อน แล้วจึงจะตักบาตรอื่นๆ ที่อยู่ถัดมา ส่วนของข้าวของหวานและส้มสุกผลไม้ ของตักบาตรมีมากมายประเดี๋ยวเดียวก็เต็มบาตรเต็มฝา ลูกศิษย์ต้องคอยถ่ายลงกันกระบุงกันบ่อย ๆ ข้าพเจ้าเองเมื่อเด็กก็เคยอาสาเป็นลูกศิษย์พระ ไม่ใช่จะกละเอยากกินขนมของพระ แต่เห็นเป็นสนุกมากกว่า และก็รู้สึกสนุกจริง ๆ ด้วยตามประสาของเด็กที่นึกเห็น ตักบาตรกันอย่างนี้ เรียกว่าตักบาตรกลางลาน ถ้าจัดทำกันที่กลางทุ่งนาก็เรียกกันว่า ตักบาตรกลางนา ถ้าจัดทำกันในละแวกบ้านก็เรียกว่า ตักบาตรกลางบ้าน คือกลางหมู่บ้าน ถ้าจัดทำกันที่ท้องสนามหลวงทุ่งพระเมรุ ก็เห็นจะเรียกว่าตักบาตรกลางสนามได้ วัดใดในกรุงเทพฯ ในวันพระ มีสัปบุรุษสีกาไปฟังเทศน์กันมาก วัดนั้นก็ครึกครื้นมีคนไปตั้งร้านขายอาหารและของอื่นๆ สำหรับผู้มาฟังเทศน์ซื้อเพื่อตักบาตรถวายพระ หรือเพื่อประโยชน์แก่ความหิวของตนบ้าง ลางวัดลูกศิษย์พระจะนำขามเปล่าไปใหญ่สำหรับใส่ข้าวและสำหรับเปล่า เป็นถาดมีถ้วยขามเปล่าๆ วางเรียงไว้ราว ๔-๕ ใบ ยกมาตั้งเรียงไว้เป็นแถวที่ในศาลา เวลาจวนเพลสัปบุรุษสีกา พวกนี้ซื้ออาหารที่เขาตั้งขาย หรือจัดทำเตรียมเอามาจากบ้านก็มี ไปใส่ลงในสำหรับเปล่าที่วางเรียงไว้ในศาลา ไม่ช้าก็เต็มตลอดทุกสำหรับ เด็กลูกศิษย์วัดก็ยกเอาไปถวายพระอาจารย์ของตนที่บนกุฏิสำหรับถวายเป็นอาหารเพล ทำอย่างนี้จะเรียกว่าตักบาตรก็เห็นจะไม่ได้ เพราะไม่มีบาตรสำหรับตัก ขึ้นชื่อว่าบาตรแล้ว มีคนศรัทธาเสมอ เพราะฉะนั้น สำหรับที่นำมาเรียงไว้ ที่จะเหลือว่างไม่มีคนใส่เป็นไม่มี ถ้าเห็นที่ใดว่างอยู่ เป็นต้องมีผู้ศรัทธาใจบุญนำอาหารมาใส่ ไม่ยอมให้เหลือว่างอยู่ได้ ศาสนาจะรุ่งเรืองอยู่ที่มีคนศรัทธา ไม่ใช่อยู่ที่พระสงฆ์องค์เจ้า ซึ่งรู้หน้าที่ของท่านแต่ฝ่ายเดียว ยังต้องมีประชาชนส่วนใหญ่มีศรัทธารู้ว่าพระท่านทำอะไร เราจึงได้นับถือประกอบกันเป็นสองฝ่ายด้วย

ตัดบาตรเสร็จแล้ว มีเลียงพระฉันทน์เข้าที่บนศาลาการเปรียญ หรือปะรำซึ่งสร้างขึ้นเพื่องานนั้น มีคนยากเป็นผู้จัดการเรื่องปูเสื่อสาธิตอาสนะ ของที่เลียงพระฉันทน์มีมากมาย มีเหลื่อหลายก่ายกองหรือเยอะเยอะ เพียงพระหทัยฉันทน์สำหรับละกาก็อึด เพราะของทำบุญมากกว่าพระ มากจนพระฉันทน์ไม่หว่าดไหว ถ้าจะเลียงค้ำหมู่พวกชาวบ้านด้วยก็ไม่หมดเปลืองไหนเปลืองไปเขาไม่ว่า เพราะเป็นของทำบุญ คนแต่ก่อนแม้ไม่มีเงินทองเหมือนเดี๋ยวนี้ แต่ก็ไม่ได้คร้อนเรื่องอาหารการกิน เพราะมีอุคมเหลือเกิน จนมีคนเกียจคร้านอาศัยวัดกินก็มี เมื่อมีอุคมความตระหนี่เหนียวแน่นจึงไม่สู้มี เพราะมีมากก็ไม่ทราบว่าจะเอาไปทำอะไร จะตระหนี่เหนียวแน่นเอาไปทำไม เพราะไม่ใช่ตัวเงินที่สะสมได้ แต่ก่อนการทำบุญถือว่าสำคัญ ชาวบ้านต้องฟังพระในเรื่องการช่างและวิชาความรู้ และทั้งสิ่งอันเกี่ยวกับทางใจ และพระก็ต้องฟังชาวบ้านในเรื่องขบฉันทน์ และสิ่งอื่นอันจำเป็นแก่พระ เหตุนี้วัดกับบ้านจึงแยกกันไม่ได้ ต่างเป็นส่วนสำคัญแก่กัน สมัยนี้มีเงินทองจับจ่ายใช้สอย มีมากกว่าแต่ก่อนหลายเท่า แต่พระกลับอึดครัดเครื่องขบฉันทน์เพราะด้วยโลกเจริญ คนต้องจับจ่ายใช้เงินได้มากทาง ถึงพระก็เหมือนกัน ลางที่ก็ต้องมีเครื่องรับวิทยุไว้ฟังทั่ววัดด้วย

เวลาพระกำลังฉันทน์ ใครมีบิณฑบาตราชตะโพน ก็เอาไปบรรเลงประโคมเพื่อให้ครึกครื้นและเอาบุญ เรียกตามประสาพวกบิณฑบาตว่าทำเพลงฉันทน์ แสดงว่าบรรเลงเพลงอย่างนี้ พระฟังได้ไม่เป็นอาบัติ ถ้าหมู่บ้านไหนไม่มีบิณฑบาตแล้วกันไป ตรงนี้จะเห็นว่าคุณครูจะมีความสำคัญแก่ชีวิตมากเพียงไร แม้แต่พระฉันทน์ยังทำเพลงเพราะให้ท่านฟัง ท่านจะฟังหรือไม่ฟังก็ช่างท่านประไร เราทำด้วยศรัทธา เพราะคิดว่าถ้าทำเพลงเพราะๆ จับใจท่าน ท่านคงฉันทน์อร่อยได้มาก ๆ และเราก็ได้บุญมากขึ้น เพราะถือเป็นคนดีว่าพระฉันทน์ได้มากชาวบ้านดีใจ ตอนนี้ผู้เฒ่าผู้แก่ที่เป็นผู้ชาย เข้าไปคอยปฏิบัติพระ คอยดูว่าเครื่องขบฉันทน์อย่างไหนบกพร่องจะได้เอามาเพิ่มเติม พระฉันทน์เสร็จ ยถาสัพพีอนุโมทนาแล้ว ชาวบ้านก็กลับบ้าน แต่พวกหนุ่ม ๆ สาว ๆ เมื่อกลับบ้านแล้ว ก็รีบกินข้าวและแต่งตัวด้วยเสื้อผ้าสำหรับใหม่ แล้วพากันไปเก็บดอกไม้ในป่า ซึ่งจะยกไว้กล่าวอีกส่วนหนึ่ง ส่วนในที่ต่อไปนี้จะกล่าวถึงเรื่องก่อพระเจดีย์ทรายในวันสงกรานต์ไว้เสียก่อน

ก่อกษัตริย์

ไม่มีกำหนดแน่นอนว่าจะก่อกษัตริย์ในวันสงกรานต์ ถึงวันอื่น ๆ ที่อยู่ใกล้เคียงกับวันสงกรานต์ก็มีก่อกัน และไม่จำเป็นจะต้องก่อกันในวันใด สถานที่ที่อยู่ใกล้แม่น้ำคอนเหนือ ๆ ก่อกษัตริย์ที่หาดทรายในแม่น้ำก็มี เช่นจังหวัดกำแพงเพชร ในวันก่อนเขามีทำบุญเลี้ยงพระที่หาดทรายด้วย เรียกกันว่าก่อกษัตริย์น้ำไหล (โปรดดูเรื่องก่อกษัตริย์ทรายในพระราชนิพนธ์ของเรื่อง พระราชพิธี ๑๒ เดือน ตอนที่ว่าด้วยพิธีสงกรานต์ด้วย) เสร็จแล้วก็มีเลี้ยงพระและเลี้ยงลูกกัน ส่วนทางภาคอีสานทางแห่งเขาทำบุญสงกรานต์เป็นสองระยะ ระยะแรกทำบุญตักบาตรกลางลานในวันตรุษ ระยะหลังทำบุญตักบาตรที่บ้านในวันสงกรานต์ ทางอำเภอศรีราชา จังหวัดชลบุรี ข้าพเจ้าได้ทราบมาว่าเขาทำบุญตักบาตรกลางบ้านเหมือนกัน คือเลี้ยงพระกันที่สองข้างถนน จึงเห็นได้ว่า การตักบาตรจะทำกันที่ไหนก็ได้แล้วแต่สะดวกและนัดกัน ทางจังหวัดนครราชสีมา ตามที่ทราบมาทางแห่งเขามีก่อกษัตริย์เป็นสองตอน ตอนหนึ่งก่อกันที่ลานวัดในวันตรุษ และอีกตอนหนึ่งก่อกันที่กลางลานบ้านในวันมหาสงกรานต์ การก่อกษัตริย์ที่กลางลานบ้าน เขาก่อแต่องค์เดียวเป็นส่วนรวม จะใหญ่เล็กขนาดไหนก็ได้แต่กำลังที่จะไปหาขนเอาทรายมาได้มากน้อยเท่าไรสำหรับก่อกัน เลือกเอาที่นอกบ้าน ก่อนก่อกันปราบดินให้เรียบและมักเลือกที่สาธารณะอยู่ริมทางเดินเท่านั้นที่ทราบอยู่ว่า ถนนหนทางในหมู่บ้านชนบทแต่ก่อนนี้ ไม่มีถนนโรยหิน เป็นแต่หนทางเดินขนาดแคบ ๆ พอเกวียนเดินได้ แต่หลีกกันไม่ได้ ต้องแอบเสียข้างหนึ่งปล่อยให้อีกข้างหนึ่งไปก่อน จึงจะหลีกกันได้ หนทางเช่นนี้มีก่อกษัตริย์แล้วไปตามละแวกบ้าน หน้าฝนกลางตอนมักเป็นหลุมเป็นแอ่งมีน้ำขังเป็นปลัก หน้าแล้งมีฝุ่นฟุ้งเพราะถูกล้อเกวียนบด ได้ทราบมาก่อนเป็นกษัตริย์ข้างหนทาง เลิกแล้วพระเจดีย์ทรายที่ก่อกันไว้หลายองค์ ถมทางไปในตัว นับว่าเป็นกุศลได้บุญแรงสำหรับตนและคนอื่นด้วยเรื่องอย่างนี้ออกปากขอแรงกัน ถ้าไม่ใช่เรื่องบุญกุศลอย่างนี้ หรือไม่มีสนุก ไม่มีอวดกัน หรือไม่มีเรื่องชาติหน้าหนุนเป็นความเชื่ออยู่ด้วย ก็ยากที่จะหาความร่วมมือเพียงกันได้ง่ายด้วยความสมัครใจ ทรายที่ก่อกันนั้นเอามาจากไหน ก็ไปขนเอามาจากลู่วัยล้าธารหรือตามหาดทรายในแม่น้ำแล้วแต่จะสะดวก การขนทรายก็ไม่ต้องจ้างใครที่ไหน พวกหนุ่ม ๆ สาว ๆ และเด็ก ๆ นั้นแหละ เป็นผู้ไปโกยไปขนใส่กระบุงหอบคอนกันมาเวลาเย็น

ตอนนี้มีเต่างั่วและประกวดไม้คานเหมือนกัน ใครมีขันเงินหรือขันอะไรมากกว่า ก็เอาออกไปประกวดกันเวลาตกทราย การไปชนทรายมาก่อเป็นพระเจดีย์ ถือกันว่าได้บุญแรงจึงไม่มีใครรังเกียจ ล้วนเต็มใจมีศรัทธากันแก่กล้า เพราะมีสนุกด้วย ที่ไปหาบขันทันมาก เพราะจะได้เต่างั่วและประกวดไม้คานกัน นี่แหละเป็นแม่แรงทำให้เกิดศรัทธากล้าแข็ง ถึงการก่อพระเจดีย์ทรายที่วัด ก็ไปขนเอาทรายมาโดยทำนองเดียวกัน จะต่างกันที่ฝ่ายหนึ่งขนทรายเข้าวัด และอีกฝ่ายหนึ่งเป็นขนทรายเข้าบ้าน ทรายที่ไปขนเอามา ถ้าเป็นทรายหยาบมีสิ่งอื่นปน ก็ต้องเอามาร่อนมาแรงแเสียก่อน จึงจะก่อเป็นองค์พระเจดีย์ทรายได้ ทางภาคอีสานบางแห่งในท้องที่อยู่ใกล้แม่น้ำโขง เขามักใช้เรือไปขนทรายที่หาดในแม่น้ำนั้น เมื่อบรรทุกเรือมาถึงท่าที่ขึ้นแล้ว พวกหนุ่ม ๆ สาว ๆ และเด็ก ๆ อีกเหมือนกัน ที่ช่วยกันตักกันขนทรายไปวัดในคุ้มหรือตำบลของตน เป็นการขนทรายที่สนุกสนานและด้วยศรัทธา จึงเต็มใจช่วยกันด้วยจะเอาบุญ

ตรุษ - สงกรานต์

ที่ภาคอีสานทำบุญเป็นสองขั้ว ก็เป็นเรื่องของตรุษไทยระยะหนึ่ง และเป็นเรื่องของสงกรานต์อีกระยะหนึ่ง วันตรุษกำหนดเวลาตามจันทรคติ เริ่มแต่วันแรม ๑๔ ค่ำ เดือน ๔ ของปีเก่า ไปสิ้นตรุษในวันขึ้นค่ำ เดือน ๕ ของปีใหม่ ส่วนสงกรานต์กำหนดวันตามสุริยคติตั้งกล่าวมาแล้ว วันตรุษและวันสงกรานต์กลางปีถ้าวันระยะห่างกันมาก ก็มีทำบุญเป็นสองขั้ว ถ้าปีใดวันตรุษและวันสงกรานต์ห่างระยะกันเพียง ๒-๓ วัน หรือต่อกันพอดีซึ่งมีได้บางปี ก็มีทำบุญแล้วเล่นสนุกติดต่อกันตลอดไปเป็นงานเดียว

เรื่องตรุษและสงกรานต์ออกจะยุ่ง ๆ ปน ๆ กัน เรามักพูดรวมกันไปว่า วันตรุษ วันสงกรานต์ เล่นตรุษเล่นสงกรานต์ บางทีก็พูดว่า ตรุษสงกรานต์ ตรุษก็ตรุษ สงกรานต์ก็สงกรานต์ เป็นคนละเรื่อง คำว่า ตรุษ แต่ก่อนสะกดด้วย ศ ก็มี สะกดด้วย ส ก็มี ภายหลังเปลี่ยนเป็นสะกดด้วย ช และให้อ่านว่า ตะรุชะ เมื่อควบเข้าข้างหน้าคำสงกรานต์ อ่านว่า ตะรุชะสงกรานต์ ถ้าเป็นคำอยู่ตามลำพังหรือควบเข้าข้างหน้าคำไทย เช่น ตรุษไทย ตรุษจีน ก็อ่านว่า ตรุด ไม่อ่านว่า ตะรุชะ ใน นิราศเดือน เมื่อเริ่มต้นก็ว่าสนุกกันในวัน

สงกรานต์ ส่วนวันตรุษไทยไม่กล่าวถึง คือ กล่าวถึงนี้. ใ้ดูดูเดือน ๕ หน้าคิมหันต์ พวกมนุษย์สุขุสนุกครัน ได้ดูกันพิศวงเมื่อสงกรานต์ ดังนี้

เรื่องมันยุ่ง ๆ แยกกันยากว่า ตรุษไทยหรือตรุษสงกรานต์อย่างไรเป็นปีใหม่อย่างเก่าของไทย ข้าเรานับเดือนคั้งกันเอาเดือนอ้าย มาสิ้นปีเอาเดือน ๕ ทางจันทรคติ แต่ไปเล่นสนุกปีใหม่และเปลี่ยนศักราชปีเก่าเอาวันสงกรานต์ซึ่งเป็นวันทางสุริยคติ จะยกไว้กล่าววิพากษ์วิจารณ์ทีหลัง

ทางพายัพในวันพระยววัน ซึ่งตรงกับวันเถลิงศกของเรา เขานำภัตตาหารไปถวายพระที่วัด เรียกว่า ทานขันข้าว คือ นำสำรับคาวหวาน พร้อมด้วยส้มสุกลูกไม้ และหมากเมี่ยง เพื่ออุทิศเป็นกลปนาทักขิณาอนุประทานแก่ญาติที่ล่วงไปแล้ว เมื่อพระสงฆ์รับประเคนแล้ว ก็ทำพิธีกรวดน้ำอนุโมทนาจากขวดหรือภาชนะที่เขาจัดเตรียมไปด้วย ขอให้เทียบการทำบุญนี้กับเรื่องบังสุกุลในวันสงกรานต์ซึ่งจะกล่าวต่อไป จะเห็นว่ามี ความมุ่งหมายลงรอยเดียวกัน เสร็จทำบุญทานขันข้าว ก็ถือโอกาสฟังเทศน์ที่วัด ภายหลังเมื่อพระสงฆ์เสร็จฉันอาหารเช้าแล้ว ฟังเทศน์จบจะกลับบ้าน มักทิ้งตังเอาค้ายสายสิญจน์ ที่วางรอบบริเวณพระเจดีย์ทราย ทิ้งตัวไปค้ายเท่าที่จะแย่งเอามาได้ เพราะสายสิญจน์ มีน้อยกว่าคนที่ต้องการ ค้ายสายสิญจน์นี้เขาเก็บเอาไว้ใช้เกี่ยวกับเรื่องผูกขวัญ ซึ่งจะเล่า เป็นอีกเรื่องหนึ่งต่างหาก (ดูเรื่อง ทำขวัญผูกขวัญ) กลับจากวัดแล้ว ก็มีกรรมหน้าผู้ใหญ่ ขอพรทำนเพื่อเป็นสิริมงคลและมีสร้งหน้าพระพุทธรูป และพระสงฆ์ผู้ใหญ่ นอกนั้นก็ปล่อยนกปล่อยปลาด้วย เรื่องเหล่านี้จะทำได้ในวันสงกรานต์วันไหนก็ได้

ปล่อยนก - ปล่อยปลา

กลับมากล่าวถึงสงกรานต์ภาคกลาง ระหว่างสงกรานต์ทั้ง ๓ วัน นอกจาก รื่นเริงเล่นสนุกและสาดน้ำกัน ในหมู่พวกหนุ่ม ๆ สาว ๆ และเด็ก ๆ ผู้ใหญ่ก็มีบ้างเป็น ลางคน ก็มีทำบุญกันทุกวัน แล้วแต่ใครจะศรัทธา ตลอดจนปล่อยนกปล่อยปลา ส่วน ทำบุญก็มีตักบาตรกันทุกวัน ถึงเดี๋ยวนี้ก็ยังเป็นเช่นนั้น พระรับบิณฑบาตล้นบาตร ถึงกับต้องถ่าลงในกระเบื้องสังกะสีให้ลูกศิษย์ถ่ายขนไปวัดก็เคยมี ลางแห่งก็มีแห่ข้าวแช่

ไปถวายพระที่วัด แต่อย่างนั้นไม่ทั่วไป เข้าใจว่าเป็นประเพณีของชาวไทย ผู้ที่มีเชื่อมอญ เขาจัดทำกัน ทำอย่างนี้เหมือนกัน เพราะได้ทั้งบุญและการสนุกรื่นเริงไปในตัว

เรื่องปล่อยนกล่อยปลา ที่ทำกันมาก คือ ปล่อยปลา เพราะในกรุงเทพฯ ถ้ามีเงินก็ซื้อหาเอาไปปล่อยได้สะดวก เมื่อก่อนพอใกล้ตรุษใกล้สงกรานต์ จะได้ยินแจกร้องขายปลาปล่อยไปตามละแวกบ้าน ปลาปล่อยนั้นโดยมากเป็นปลาชนิดที่เขาไม่กินกัน เพราะเป็นลูกปลาตัวเล็ก ๆ จับเอามาก ๆ ได้สะดวกเพราะมันตกคลัก จับเอามาได้ก็รวมเอามาขายส่ง โดยมากเป็นลูกปลาหมอเพราะมันออกทนไม่ตายง่ายเหมือนปลาชนิดอื่น พวกแจกรับไปรีบเอามาขายอีกต่อหนึ่ง เมื่อก่อนซื้อขายกันร้อยตัวเป็นราคา ๑๐ สตางค์เป็นอย่างแพง แต่เดี๋ยวนี้ (พ.ศ. ๒๔๙๒) ขายตัวละ ๒๕ สตางค์ ผิดกับราคาขายเมื่อก่อนอย่างลิบลับ แม้มีราคาแพงขึ้นก็ยังขายน้อยเจ้า ไม่ใคร่ได้ยินเสียงร้องขาย *ปลาปล่อย* โว เข้าหูมากเหมือนเมื่อก่อน เพราะผู้ที่ซื้อก็มักเอาไปกิน ไม่ได้ซื้อเอาไปปล่อยกันทุกคน ปลาอย่างนี้จึงมีราคาเพิ่มขึ้นหลายเท่าตัว เพราะไม่มีพอกับจำนวนคนกิน ปลาเล็กปลาน้อยเดิวนั้นกินได้ทั้งนั้น เมื่อไม่ได้ซื้อลูกปลาเอาไปปล่อยแต่เอาไปกินอย่างนี้ก็แย่ อีกไม่ช้าปลาที่จะมีจำนวนลดน้อยลง ในที่สุดก็จะไม่มีปลากิน นอกจากจะต้องช่วยมันด้วยช่วยมันก็คือช่วยตัวเรานั่นเอง การปล่อยปลาในหมู่บ้านที่มีคนไทยเชื่อมอญ เขามีแห่ปลาปล่อยกันอย่างสนุกสนานถึงกับหนังสือพิมพ์นำเรื่องเอาไปโฆษณาว่า แห่ปลาบินที่นั่นที่นั่น มีผู้หญิงสาว ๆ แต่งตัวสวย ๆ เข้ากระบวนแห่กันมาก นี่เห็นไหม ถ้ามีแต่ย้ายแห่ไปแห่ก็คงไม่มีใครอยากไปดู เขาดูกันเมื่อสาวเมื่อหนุ่มที่ยังกระชุ่มกระชวยอยู่ต่างหาก ทั้งต้องการดูแปลกดูใหม่มากกว่าดูเก่าที่ซ้ำซากน่าเบื่อ ข้าพเจ้าจะพรรณนาเรื่องแห่ปลาก็ติดขัด เพราะยังไม่เคยเห็นด้วยตาสักครั้งเดียว อยู่แก่จุมูกก็ว่าได้ แต่ไม่มีโอกาสจะไปดู เพราะถึงสงกรานต์วันเนาที่เขาแห่ปลา ก็ติดธุระอยู่รำไป ทุกรูปภาพที่เขาถ่ายมาในหน้าหนังสือพิมพ์ ดูแล้วนึกอยากจะไปดูเพราะดูแต่รูปภาพ ก็เท่ากับที่กวักล่าวว่า ได้ขึ้นจินตนาการหนึ่งแต่เพียงฝัน เท่านั้น

มีผู้เล่าให้ฟังว่า การแห่ปลาของผู้ชายไม่แห่ปลาในตำบลของตน แต่มีประเพณีว่า ชายตำบลนี้ต้องไปร่วมแห่ปลาตำบลโน้น เพื่อเชื่อมสามัคคีกัน ที่จะเข้า

มาร่วมแห่ในตำบลของตนไม่มีใครมี เมื่อเสร็จแห่ปลาและเสร็จเล่นน้ำชัตฤกษ์สงกรานต์แล้ว ไม่ช้าจะปรากฏมีแต่งงานกันมากคู่ แสดงว่าสงกรานต์เป็นฤกษ์เลือกคู่ด้วย ทั้งจะกล่าวในตอนหลัง

เรื่องปล่อยนกปล่อยปลา ทำไมจึงต้องปล่อยกันในวันสงกรานต์ จะปล่อยในวันอื่น เช่น วันเข้าพรรษา วันสารท หรือวันอื่น ๆ บ้างไม่ได้หรือ ถ้าว่าเฉพาะเรื่องปล่อยปลาก็พอจะสันนิษฐานถึงเหตุได้บ้าง เพราะวันสงกรานต์เป็นหน้าแล้ง อากาศร้อนจัด ตามหนองและแอ่งน้ำทั่วไปแห้งเหือดแห้ง ก่อนหน้านี้เป็นเวลาหน้าน้ำ น้ำท่วมล้นฝั่งแม่น้ำลำคลองไหลป่าเข้าไปในทุ่ง ผุงปลาก็ว่ายเข้าไปวางไข่ ลูกปลายังไม่ทันจะโตก็ถึงหน้าน้ำลด น้ำขาดตอนเป็นห้วง ๆ คงเหลือที่มีน้ำก็แอ่งและหนองน้ำ ผุงปลาที่หนีตามน้ำลงมายังแม่น้ำลำคลองไม่ทัน โดยเฉพาะพวกลูกปลาก็ตกค้างอยู่ ในที่สุดน้ำในแอ่งในหนองแห้งงวดลงโดยลำดับ ปลาก็ตกคัก อีกไม่ช้าพอน้ำแห้งหมด ปลาเหล่านั้นก็จะตายเป็น นอกจากจะมีความอดทนหมกโคลนอยู่ได้นาน ๆ ซึ่งจะมีได้แต่ปลาลงจำพวกเท่านั้น เหตุนี้ชาวบ้านจึงพากันไปจับปลาคตกคัก ถ้าเป็นลูกปลาจะกินไม่ได้ เนื้อหนังอะไร ก็เลี้ยงไว้ในตุ่มในไหเพื่อเอาบุญ แล้วนำเอาไปปล่อยในแม่น้ำลำคลอง วันสงกรานต์ เพิ่มบุญกุศลที่ทำไว้ด้วย จึงเกิดมีประเพณีปล่อยปลาแห่ปลา และลามมาถึงปล่อยนกด้วย กระทำให้ปลาน้อยที่ตกค้างตกคักรอดตาย มีโอกาสสืบพันธุ์ได้ต่อไป เท่ากับได้ช่วยตนเองในทางเศรษฐกิจของตน คือ สงวนพันธุ์ปลา ซึ่งตนเองไม่รู้สึกรักตัว ข้าพเจ้ามีโอกาสไปเที่ยวอำเภอสรีราชาเมื่อวันสงกรานต์ (พ.ศ. ๒๔๔๔) ได้ซักถามชาวบ้านกลางถนนที่นั่นว่า มีทำบุญปล่อยปลาบ้างหรือเปล่า เขาตอบว่า ไม่มี ที่ไม่มีก็เห็นเหตุ เพราะประชาชนที่อยู่ริมทะเลย่อมมีอาชีพทางประมงส่วนใหญ่ มีแต่จับปลามากกว่าปล่อยปลา และการจับปลาในทะเล ไม่มีเหตุจำเป็นอย่างไรจะต้องกลัวว่าปลาคจะหมดจับได้มากเท่าไรก็ยังมี เพราะเป็นจับในทะเลซึ่งไม่มีเขตสุด ผิดกับห้วยหนองคลองบึง ซึ่งเป็นที่จำกัด ถ้าจับปลากันเสียหมดไม่ว่าปลาเล็กปลาน้อย ปลาค้อาจหมดได้ เพราะไม่มีโอกาสจะสืบพันธุ์ ส่วนผู้ที่อยู่คอนและทำไร่ เรื่องทำบุญปล่อยปลาคก็งไม่มี เพราะไม่มีที่จะปล่อย และไม่มากจนถึงจะปล่อยได้

บังสกุลอัฐิ

นอกจากปล่อยนกปล่อยปลาในวันสงกรานต์ ยังมีประเพณีบังสกุลอัฐิญาติผู้ใหญ่ การบังสกุลนั้นทำแต่ครั้งเดียว จะทำในวันสงกรานต์วันไหนแล้วแต่จะสมัคกันหมายกัน โดยมากมักทำในวันสงกรานต์หน้าพระหรือไม่ก็ทำในวันท้ายของสงกรานต์ ถ้าจะทำกันในวันแรกของสงกรานต์เมื่อพระฉันเพลแล้ว ให้เสร็จธุระกันไปก็ได้ ตามประเพณีแต่ก่อนเขาไม่เอาอัฐิเข้าบ้าน ถ้าเป็นชาวบ้านมักฝังอัฐิญาติผู้ใหญ่ไว้ใต้โคนต้นโพธิ์ในวัดฝังไว้ตรงเหลี่ยมไหนรากไหนของต้นโพธิ์ เขาจำเอาไว้ และนิมนต์พระไปบังสกุลที่ตรงนั้น ถ้าเป็นคนมั่งมีหน่อย ซึ่งโดยมากเป็นชาวเมือง มักก่อเป็นเจดีย์บรรจุอัฐิไว้ในนั้น ผู้ที่ไปบังสกุลมักเป็นคนแก่ ๆ เฒ่า ๆ พันวัยชอบสนุกเฮฮาแล้ว ทราบว่าทางบักซ์ได้เขาเก็บอัฐิไว้ที่วัด จะบรรจุโกศเล็ก ๆ บรรจุห่อหรือภาชนะอะไรก็ได้แล้วแต่จะมี แล้วเก็บรวม ๆ ไว้ที่เดียวกัน (แบบเดียวกับที่ในวัดมังกรกมลาวาสของจีน) ถึงวันกำหนดเวลาจะบังสกุล ต่างก็ไปนำอัฐิญาติผู้ใหญ่ของตน มาตั้งรวมกันไว้ที่โรงพิธี แล้วนิมนต์พระมาบังสกุล ใครจะออกเงินช่วยในการทำบุญมากน้อยเท่าไรแล้วแต่จะศรัทธา บาทหนึ่งสองบาทหรือมากกว่านั้นก็ได้ เอามารวมกันแบ่งเฉลี่ยถวายพระบังสกุลเท่า ๆ กัน แต่การบังสกุลของเขานี้ ไม่ได้ทำในวันสงกรานต์ หากไปทำกันเป็นประจำในเดือน ๑๐ เทศกาลสารท นี้ไม่มีที่สงสัยคงเป็นเรื่องพิธีสารทของอินเดีย ซึ่งเขาทำบุญอุทิศส่วนกุศลเป็นเบตพลีให้แก่ญาติผู้ใหญ่ที่ล่วงลับไป ประเพณีนำอัฐิไปบังสกุลที่วัดพร้อม ๆ กัน ได้ความว่าทางภาคกลางบางจังหวัดก็ยังประพฤติกันอยู่ ที่เรานำอัฐิมาเก็บไว้ที่บ้าน เป็นประเพณีเกิดขึ้นเมื่อต้นสมัยรัตนโกสินทร์นี้เอง ดังจะเห็นได้จากพระราชกำหนดใหม่ จุลศักราช ๑๑๖๗ เมื่อ ๑๔๖ ปีล่วงมานี้ ในพระราชบัญญัตินั้นกล่าวว่า ครั้นปลดศพญาติ เป็นต้นว่าบิดามารดาเสร็จแล้ว เก็บอัฐิใส่หม้อห่อผ้าไปไว้ในกุฏิวิหารการเปรียญใต้ธรรมาสน์อาสนสงฆ์ และอุปัชฌาย์พระพุทธรูปปฏิมากรพระเจดีย์พระศรีมหาโพธิ์ กระทำให้เป็นที่รังเกียจเกลียดกลัวแก่พระสงฆ์สามเณรและสัปบุรุษทายกทั้งปวง และต่อไปในพระราชกำหนดนั้นแนะนำว่า อย่าเก็บอัฐิทิ้งไว้ในที่ซึ่งกล่าว ควรจะเอาไว้ที่บ้านของตน หรือจะฝังในที่ควรฝัง ถ้าใครฝ่าฝืนไม่ทำตามนี้ย่อมมีโทษเป็นความผิด เมื่อเก็บอัฐิไว้ในบ้าน ถ้าเป็นผู้มีอันจะกิน ก็มักนิมนต์พระมาบังสกุลที่บ้านในวันสงกรานต์ ถ้าเป็นคนชั้นสามัญ ก็นำอัฐิไปบังสกุลรวมกันที่วัด ซึ่ง

สมภารเจ้าวัดเป็นผู้จัดหาหมาย ที่สุกถ้าไม่มีอัฐิ ก็เขียนชื่อผู้ตายลงในแผ่นกระดาษแล้ว บังสุกุลก็มี บังสุกุลแล้วเผากระดาษที่มีชื่อผู้ตาย ให้ไหม้ไปเหมือนเผาศพ

เรื่องบังสุกุลอัฐิวันสงกรานต์ ถ้าว่าถึงประเพณีชาวฮินดูก็ไม่มี เพราะเมื่อเขาเผาศพแล้ว ตามปรกติก็ทิ้งอัฐิและถ่านถ่านลงในแม่น้ำ โดยเฉพาะแม่น้ำคงคาเป็นอย่างลอยอังคาร เพราะฉะนั้น เรื่องบังสุกุลที่กล่าวนี้คงเป็นประเพณีเดิมของเรา ไม่ใช่มาจากอินเดีย นอกจากอนุโลมให้เข้าเรื่องทางพิธีของพุทธศาสนา คือการบังสุกุลเท่านั้น ตามประเพณีจีน เมื่อถึงวันที่ ๕ เมษายน เรียกว่าวัน เชนเหมง แปลว่าวันบริสุทธิ์แจ่มใส เพราะเป็นวันที่อากาศที่เมืองเขาปลอดโปร่งแจ่มใสในฤดูฤดูร้อน ชาวจีนพากันไปเยี่ยมหลุมฝังศพญาติผู้ใหญ่ของเขา ไปทำความสะอาดบ่อกวาดและถอนหญ้าที่ขึ้นมา ถ้าหลุมฝังศพตอนใดชำรุดก็จัดแจงบูรณะ เขาจัดทำสิ่งเหล่านี้ล่วงหน้า เมื่อถึงวันเชนเหมงก็นำเครื่อง เช่นเครื่องบูชาไปเช่นไหว้ที่นั่น ถ้าที่ฝังศพเป็นสวนจ๊วยอยู่ไกลออกไปในนาป่าเขา ก็ชักชวนกันไปเช่นไหว้แล้วก็เลี้ยงดูกัน และเที่ยวป่าเขาเป็นอย่างไรไปปีกนิถ ถ้าเป็นอย่างคนสามัญไม่มีหลุมฝังศพเป็นสวนจ๊วย ก็นำกระดูกญาติผู้ใหญ่ที่ขุดขึ้นเผาเป็นอัฐิแล้ว บรรจุภาชนะไปฝากไว้ที่วัด ดังจะเห็นได้เป็นตัวอย่างที่วัดมิ่งกรมลาวาส เมื่อถึงวันเชนเหมงก็นำเครื่อง เช่นไปเช่นไหว้อัฐิพร้อมๆกัน เป็นทำนองเดียวกับบังสุกุลรวมของชาวบ้านในวันสงกรานต์ ดังกล่าวนาข้างต้น ชาวไทยแต่เดิมมาเห็นจะมีการเช่นไหว้เป็นอย่างไรกับจีน เมื่อมีการเผาศพและนับถือพุทธศาสนาแล้ว จึงเปลี่ยนมาเป็นบังสุกุลหรือทานขันข้าวทางภาคพายัพในวันสงกรานต์ คิดเห็นอย่างนี้จะผิดถูกอย่างไรก็ไม่ทราบ

ในท้องถิ่นของเราบางแห่ง เมื่อถึงวันสงกรานต์ เขามีพิธีบวงสรวงผีปู่ย่าตายาย ประจำหมู่บ้าน ซึ่งทางภาคอีสานเรียกว่า ผีปู่ตา และภาคพายัพเรียกว่า ผีปู่ย่า ภาคบักขี้ไต้เรียกว่า ผีตายาย และผีประจำเมือง คือผีหลักเมืองและผีเสื้อเมืองด้วย จะทำพิธีกันวันไหนก็แล้วแต่จะนัดหมายบ่าวร้องให้รู้กัน ใครมีอาหารอะไรก็เอาไปเช่นสังเวยกันที่ศาลหรือหอผี ต่างครัวกันไป และมีการบูรณะศาลเป็นประจำด้วย ที่เขาทำเช่นสังเวยกันนี้ก็เพื่อขอความคุ้มครองและความอยู่เย็นเป็นสุขในวันขึ้นปีใหม่จากผี ซึ่งเป็นผู้ดูแลเมืองนั้น บ้านนั้น นอกนั้นก็ยังมีเช่นผีพ่อแม่ปู่ย่าตายาย ซึ่งเป็นกิจเฉพาะของครอบครัวเรือนอีกส่วนหนึ่ง ตลอดจนสังเวจรพระภูมิเจ้าที่ ที่จัดทำกันอย่างนี้ เห็นจะสืบมาจากประเพณีดั้ง

เดิม ๆ ก็คล้ายกับการเซ่นไหว้เจ้าไหว้ผีของชาวจีนในวันตรุษจีนขึ้นปีใหม่ ทราบว่าที่อำเภอศรีราชา ในวันสงกรานต์พวกเขาบ้านนำเอาข้าวและอาหารไปเซ่นที่ชายหาดในทะเลเวลาเย็น จะไปเซ่นวันไหนกันดีเหมือนกัน และไปที่ชายหาดเป็นแห่ง ๆ แล้วแต่ความสะดวก เรียกการเซ่นอย่างนี้ว่า กองข้าว เมื่อจุกธูปเทียนบูชาเซ่นไหว้ตามธรรมเนียมแล้ว ก็นำเครื่องเซ่นนั้นมาเลี้ยงลูกกันอย่างไปปีกนิก ทำนองเกี่ยวกับการเซ่นในวันเซ่งเหมงของจีน เรื่องก็จะเป็นคติเดียวกัน คงเป็นพิธีประจำปีของชาวอยู่ชายทะเลซึ่งเป็นเชื้อจีนเซ่นไหว้ผีน้ำผีบรรพบุรุษที่ตายจมน้ำไปในทะเล เท่ากับทะเลเป็นกัณฑ์ฝังศพหรือดวงจิตของเขา เดิมเห็นจะเอาข้าวและกับไปวางกองไว้ที่ชายหาดริมทะเล จึงได้เรียกว่าพิธีกองข้าว ภายหลังไม่ได้กองแล้ว แต่คำซึ่งมีความหมายเดิมยังคงติดมา

ตามที่เล่ามาจะเห็นได้ว่า การนับถือผีสงเทวดา ยังมีตกค้างอยู่ในพิธีต่าง ๆ เกี่ยวกับความเชื่อของเดิม พอได้อ่านพบเรื่องการนับถือผีสงเทวดาในแคว้นเชียงตุง ซึ่งฝรั่งคนหนึ่งแต่งไว้ (*Animism in Kengtung State* by J.H. Selford: J. Burm. Research Society Vol. XXVII pt. 2) และกล่าวว่า ได้พยายามศึกษาให้เข้าถึงความเชื่อถือทางศาสนาและของโบราณ ด้วยมีจิตอันเอื้อเฟื้อและปราศจากความลำเอียงเพื่อค้นหาว่ามีอะไรดีและน่าสรรเสริญบ้าง ในหนังสือชิ้นนั้นแห่งหนึ่ง (หน้า ๘๘-๘๙) กล่าวถึงพวกจีนและไทยใหญ่ว่า ชาวไทยนั้นมีความเจริญเป็นอารยธรรมเป็นแบบของตนเอง เป็นชาติที่ชอบอยู่กันเป็นบ้านเป็นเมือง พ้นจากลักษณะเป็นชาติเร่ร่อนไม่กิดอยู่กับที่ อันเป็นระยะแห่งความเจริญของมนุษย์ในขั้นนั้นมาแล้ว แต่กระนั้นก็ยังอาจกล่าวได้ว่า การเที่ยวเร่ร่อนไปอันเป็นสัญชาตญาณยังมีอยู่เป็นผิว ๆ ลางครึ่งลางคราว กล่าวคือเมื่อสิ้นหน้าหนาว ก็เอาสินค้าบรรทุกจวต่างและล้อต่างไปค้าทางไกล (ล้อคือสัตว์เกิดจากม้ากับลาผสมกัน) และมักไปกันเป็นเวลานาน ๆ เป็นระยะเวลาตั้ง ๓-๔ เดือน ก็เคยมีอยู่บ่อย ๆ ว่าทางศาสนา ชาวไทยเป็นผู้นับถือศาสนาพุทธ และวรรณคดีของชาวไทยก็เป็นเรื่องเกี่ยวกับศาสนา ถึงไม่ใช่ทั้งหมดแต่ก็กล่าวได้ว่าแทบทั้งหมด ตามหมู่บ้านตลอดไปในแคว้นเชียงตุง ย่อมมีวัดประจำแทบทุกหมู่บ้าน พระสงฆ์เป็นผู้นำทางศาสนาของชาวบ้านในหมู่บ้าน และทั้งเป็นผู้อบรมสั่งสอนเด็กชาย ซึ่งต้องไปเรียนที่วัด วัดเหล่านี้ลางวัดตกแต่งประดับประดากันงดงาม สถาปัตยกรรมของวัด แม้มุเฒ่า ๆ ก็ยังเห็นได้ว่ามีอิทธิพลจีนปนอยู่ด้วย วัดเหล่านี้มีมากวัดที่งาม

และสมควรเป็นเครื่องแสดงความรู้สึกทางศาสนาและความเชื่อของประชาชน ชาวไทย รักวัดของตน เพราะเป็นสถานที่สำหรับไปเคารพบูชา นอกจากอุทิศเวลาแรงกำลังและเงินทองเพื่อวัดแล้ว วัดยังเป็นดั่งเรือนที่อยู่แห่งใจของเขาด้วย

เมื่อชาวไทยเป็นผู้นับถือพุทธศาสนา ก็ไม่จำเป็นต้องกล่าวอะไรมากซึ่งเกี่ยวกับศาสนานี้ แต่อย่างไรก็ดีควรใส่ใจไว้ว่า ชาวไทยแม้เป็นที่ประจักษ์อยู่ว่า เป็นผู้ละจากคติความเชื่อผีสังเทวดา มานับถือพุทธศาสนาแล้วก็ดี และแม้ว่าจะนับถือพุทธศาสนา มาหลายร้อยปีก็ดี แต่มรดกจากการถือผีสังเทวดายังปรากฏอยู่ในชนชาติไทยเป็นพยานอยู่มาก ที่จะตัดจากความเชื่อนี้เสียทีเดียวไม่ได้ เพราะชาวไทยเห็นว่า ถึงจะมีความเชื่อถือทั้งสองอย่าง ก็ไม่ขัดหรือเป็นปฏิปักษ์ต่อกันแต่อย่างไร เพราะถึงทุกวันนี้ ชาวไทยเป็นผู้ถือศาสนาพุทธก็เมื่ออยู่เป็นสุขสบาย และเป็นผู้นับถือผีสังเทวดาก็เมื่อเจ็บไข้ได้ทุกข์

ข้อความที่น่ามากกล่าวข้างต้นนี้ ที่กล่าวว่าชาวไทยหมายความว่าชาวไทยใหญ่ และไทยเขินเป็นเฉพาะ แต่ก็อาจกล่าวได้ว่า เป็นความจริงแก่ชาวไทยอื่นๆ ด้วย ไม่น่าก็น้อย

อีกแห่งหนึ่งในหนังสือเล่มนั้นกล่าวว่า ชาวไทยเป็นชาติที่มีอยู่ในประเทศพม่า เป็นส่วนมาก ในแคว้นฉานและแคว้นเชียงตุง และเป็นชาติที่ใหญ่ปกครองแคว้นเหล่านั้น นอกนั้นก็ยังมีชาวไทยอยู่อีกเป็นจำนวนมากในแคว้นยูนนานประเทศจีน โดยเฉพาะทางตอนตะวันตกเฉียงใต้แห่งแคว้นนั้น และมีในแคว้นกวางซีด้วย ทางแคว้นสิบสองจุไทยซึ่งเป็นของฝรั่งเศส ประชาชนส่วนใหญ่ก็เป็นชาวไทยและในตอนเหนือของประเทศสยามก็มีเชื้อชาติไทยแทบทั้งนั้น เพราะฉะนั้น จึงเป็นชาติที่อยู่กระจัดกระจายทั่วไป แต่ไม่มีประเทศที่เรียกว่าเป็นของตนเอง (นอกจากประเทศสยามหรือที่เรียกในบัดนี้ว่าประเทศไทย) จึงไม่น่าแปลกใจอะไรที่ไทยเหล่านั้นไม่มีความรู้สึกความรวมกันเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันแห่งประเทศชาติ

ทางภาคกลางมีประเพณีอันเนื่องด้วยสงกรานต์อีกอย่างหนึ่ง คือ ห้ามตักน้ำคำ ข้าวเก็บผักหักฟืน อันเป็นงานประจำวันของครัวเรือนและเป็นงานอยู่ในหน้าที่ของผู้หญิง สิ่งที่จะทำเหล่านี้ ต้องเตรียมหาสารองเอาไว้ให้พร้อม ก่อนถึงวันสงกรานต์จะได้ไม่กังวล

ทางภาคพายัพในวันปากปี คือ สงกรานต์วันที่ ๔. ถัดจากวันเดลินกหรือพระยาวัน นอก จากห้ามจับจ่ายใช้เงินทองในวันนั้น ถ้ามีสิ่งใดที่กำหนดให้ทำในวันสงกรานต์ แต่ไม่มีโอกาส จะทำได้ในวันอื่น ๆ ของสงกรานต์ เช่น พิธีอาบน้ำดำหัวลอยสังฆารเป็นต้น ก็ต้องมาทำ ในวันปากปีให้เสร็จกันไป วันปากปีนั้นเขาถือเป็นวันห้าม วันสำรวม จะจับจ่ายใช้เงินใน วันนั้นไม่ได้ มีก็แต่ทั้งจิตอธิษฐานขอความสุขความสวัสดิ์ในวันขึ้นปีใหม่ นี่คล้ายประเพณี New Year's Resolution ของฝรั่ง ซึ่งเขาคึงใจอธิษฐานในวันขึ้นปีใหม่ของเขา เรื่องก็ คึงมาแต่เป็นวันขึ้นปีใหม่ เท่ากับมีชีวิตใหม่อีกกระยะหนึ่งในขวบปี ใครจะคิดทำอะไรในปี ใหม่ต่อไป ก็ควรตั้งใจแต่ที่เป็นเรื่องดีงามเป็นสวัสดิมงคล ส่วนที่เคยคิดเคยทำเมื่อปีเก่า ก็ผ่านพ้นไปแล้ว ลืมได้เพราะเป็นเรื่องที่เราไม่มีอำนาจอะไรกับสิ่งที่ล่วงมาแล้ว ส่วน ปีใหม่อยู่ในอำนาจของเรา เราจะตั้งใจและปรารถนาจะทำอย่างไรก็ได้ จะทำดีหรือทำ ชั่วก็อยู่ที่ตัวเรา สิ่งใดรู้ว่าชั่วก็จะได้พยายามทั้งมันเสีย ตั้งใจจะประพฤติและปฏิบัติแต่ ส่วนที่เป็นคุณงามความดีเท่านั้น เพราะท่านว่า แล้วจงพยายามเรียนรู้ไว้และดีมันเสีย แต่อย่าดีมันให้มากนัก ความรู้นั้นดี ปัญญานั้นดี การศึกษานั้นดี และเงินทองเป็นของจำ เป็นยิ่ง แต่เหนือสิ่งเหล่านี้ยังมี คือความนับถือตนเองในทางที่ชอบ ความกล้าหาญ ความหวังในสิ่งที่ดี และความมีใจเข้มแข็ง เพราะฉะนั้น ถ้าเรายังทรงงตัวอยู่ว่าไทยยังเป็น ชาติของตน ก็ควรให้เป็นเช่นนั้นอยู่ตลอดไป เพราะนี่แหละเป็นรากฐานของสิ่งทั้งหมด ถ้าเราต้องการให้คนอื่นเขานับถือเรา เราต้องนับถือตนเองก่อน

เล่าเรื่องประเพณีเกี่ยวกับสงกรานต์ (ถ่ายกเว้นเรื่องสงหน้า รทหน้า และสาทหน้า ซึ่งจะกล่าว ต่อไป) เมื่อว่าเป็นส่วนใหญ่เท่าที่ข้าพเจ้าทราบ ก็มีอยู่เพียงเท่านั้น ถ้าที่อื่นจะมีแตกต่าง ออกไปอีก ก็เป็นเรื่องปลีกเป็นเอกเทศของที่นั้นดินนั้น ขึ้นชื่อว่าประเพณีเกี่ยวกับ สงกรานต์ ถ้าว่าในหมู่พวกชาวบ้าน ก็ยังถือและประพฤติก็น้อยอย่างพร้อมเพรียง เขา ถือว่าถ้าละเลยเสียไม่ทำตามประเพณีก็เป็นอัปรีชัญไร เมื่อเขายังถือกันอยู่อย่างนั้นก็หมาย ความว่า เป็นประเพณีที่ยังเป็นความต้องการและจำเป็นของเขาอยู่ เหตุนี้ท่านจึงว่า ประเพณีนั้นตายยาก เพราะยังฝังอยู่ในความรู้สึกและจิตใจของเขาอยู่ลึกสืบเป็นประเพณี มาช้านาน ถ้าเราจะปรับปรุงแก้ไขสิ่งเหล่านี้ให้เหมือนกันหมดไม่มีกระดิก ทัวทั้งประเทศ

ก็จะไม่เป็นผลมีวัฒนธรรมที่เจริญก้าวหน้า เพียงแต่คนก็ยังมีหน้าตาไม่เหมือนกัน กล่าวไปโยถึงเรื่องประเพณีซึ่งอยู่ในอำนาจของสิ่งแวดล้อม และประเพณีที่สืบทอดกันมานาน ความเปลี่ยนแปลงก้าวหน้าของประเพณีอยู่ด้วยการศึกษา ถ้าประชาชนมีการศึกษาสูงขึ้น สิ่งอื่นก็สูงขึ้นตามเป็นสัมพันธกัน

มีเรื่องหนึ่งซึ่งข้าพเจ้าทราบมาว่า นายอำเภอคนหนึ่งมีความหวังคืออยากให้ประชาชนในอำเภอที่ตนปกครองอยู่ ได้มีความเจริญทางศาสนาและศีลธรรม เมื่อได้เห็นพระสงฆ์ในท้องถิ่นนั้น เทศน์สั่งสอนประชาชนเป็นเรื่องพระรามชาดกซึ่งเป็นนิยายนิทานพิลึกพิลั่น มีเนื้อหาในหลักธรรมคำสั่งสอนของศาสนานิกเดียว นอกนั้นเป็นเรื่องเกี่ยวกับผีสังเทวดาเลอะ ๆ เทอะ ๆ อันเป็นไปไม่ได้ ถ้าขึ้นฟังเอาบุญกันอย่างนี้ ก็ไม่ทำความก้าวหน้าแก้ปัญหาความรู้ เพราะด้วยมีความกรุณาและหวังดี เหมือนดังข้าหลวงใหญ่คลั่งที่เอาเครื่องโตสมัยใหม่ไปให้พวกชาวเขาตั้งเล่าไว้ที่อื่นแล้ว จึงออกคำสั่งห้ามไม่ให้เทศน์เป็นเรื่องเป็นนิยายนิทานที่ชาวบ้านนิยมฟังกัน ควรเทศน์ให้มีหลักธรรมเหมือนที่ทำกันอยู่ในท้องถิ่นที่เจริญแล้ว แต่ก็ลืมนึกไปว่า จะได้พระสงฆ์ที่ทรงความรู้สูงเช่นนั้นที่ไหนเพียงพอ แม้ได้มาชาวบ้านก็จะเข้าใจซึ่มทราบเรื่องที่เทศน์ได้แค่ไหน ถ้าใช้พระสงฆ์ที่มีอยู่ในหมู่บ้านนั้น ท่านก็มีความรู้ไม่ยิ่งหย่อนกับชาวบ้านแค่นั้น เป็นอย่างเดียวกับการดูละคร ถ้าให้ชาวบ้านเขาดูละครพูด เขาก็ดูไม่เข้าใจ และไม่ซาบซึ้งเท่ากับดูลิเก เรื่องที่นายอำเภอสั่งห้ามไปนี้ ทราบถึงพระเถระองค์หนึ่งซึ่งเป็นที่นับถือของชาวบ้าน ท่านจึงเชิญนายอำเภอไปพบและชี้แจงว่า คนที่อยู่ในตำบลนี้เปรียบเหมือนคนที่นุ่งผ้าสกปรกน่ารังเกียจ ถ้าสั่งเขาให้เอาออกย่นุ่งผ้าสกปรกอย่างนี้ และยังไม่สามารถมีผ้าใหม่มาให้ นุ่งแทน คนเหล่านั้นก็ต้องแก้ผ้า จะมีร้ายไปกว่าที่นุ่งผ้าสกปรกเสียอีกหรือ เรื่องที่เล่านี้ข้าพเจ้าได้มาจากสมเด็จพระเถระองค์นั้น ท่านเล่าให้ข้าพเจ้าฟัง

เพราะฉะนั้นจะเห็นได้ว่า การศึกษาเท่านั้นที่จะช่วยให้มีความเจริญก้าวหน้าได้ การศึกษาคืออะไร ก็คือสอนคนให้รู้จักทำมาหากิน สอนคนให้มีปัญญาความรู้ กระทำหน้าที่ของตนในฐานะที่เป็นหน่วยหนึ่งของประชาชาติในระบอบประชาธิปไตย สอนให้คนมีความเจริญองงามในความสามารถของตนที่เร้นอยู่ภายในตน และได้รับความสุขมีชีวิตรอยู่ด้วยดี

สร้างน้ำและรดน้ำ

ประเพณีที่ทำกันในวันสงกรานต์ นอกจากเรื่องทีกล่าวนมาแล้ว ก็คือเรื่องสร้างน้ำพระพุทธรูป สร้างน้ำพระสงฆ์ และรดน้ำผู้ใหญ่

พระพุทธรูปนั้น ตามปรกติแต่ก่อนเขาไม่เอาไว้บูชาในเรือนเดียวกันกับที่คนอยู่ คตินี้ยังประพดิกันอยู่ลางท้องถิ่นในภาคกลาง เห็นจะเกรงเรื่องสูงต่ำแก่สิ่งศักดิ์สิทธิ์ที่นับถือ สถานที่สำหรับประดิษฐานพระพุทธรูปตามปรกติ คือ ที่วัด ซึ่งเป็นสถานศักดิ์สิทธิ์ ถ้าจำเป็นจะมีไว้กับบ้าน ก็สร้างเป็นหอพระต่างหากไม่อยู่กับตัวเรือน ถ้าอยู่ในเรือนหลังเดียวกัน ก็ปั้นไว้เป็นส่วนสักไม่ให้ปะปนกัน หรือทำย่อมนลงมาสร้างเป็นตู้พระสลักเป็นลวดลายลงรักปิดทองอย่างงดงาม นี่กล่าวแต่ผู้มีอันจะกิน ถ้าเป็นคนธรรมดาที่มีห้องไว้เหนือหัวนอน เข็มคงจะไม่มีพระพุทธรูปไว้ที่บ้านตกดินเหมือนเดี๋ยวนี้ ชาวบ้านจึงพากันไปสร้างน้ำพระพุทธรูปกันที่วัดในวันสงกรานต์ เป็นการแสดงความพร้อมเพรียงทั้งวัดก็อยู่ใกล้ ๆ ในหมู่ตำบลของตน

เรื่องมีหอพระไว้ในบ้าน เคยมีพระราชปุจฉาในรัชกาลที่ ๓ เชิญออกไปเผด็จตามสมเด็จพระสังฆราชและพระราชาคณะว่า พระมหากษัตริย์ราชาเจ้าและเศรษฐีคฤหบดีมีตระกูล ที่มีจิตศรัทธาอยู่ด้วยกุศล ประกอบด้วยศรัทธาปสาทะเลื่อมใส ผูกพันอยู่ในพระพุทธคุณอยู่เป็นนิจ เพื่อประโยชน์จะให้เป็นที่อาศัยกุศลแล้วเห็นผลในทิศานุศรัทธาธรรมว่าเป็นมหามงคลอันใหญ่ยิ่ง จึงสร้างหอพระขึ้น เชิญพระบรมธาตุ สร้างพระพุทธรูปพระสถูปเจดีย์ มาประดิษฐานไว้กระทำการบูชา จึงสร้างหอพระในที่คามเขตและเป็นทีนิเวศน์วัง คั้งนี้จะควรหรือมิได้ควร นี้แสดงว่าแต่ก่อนนั้น มีผู้สร้างหอพระประดิษฐานพระพุทธรูปไว้ในเขตบ้านกันบ้างแล้ว และจะต้องเข้าใจด้วยว่า ที่จะเชิญพระพุทธรูปไปไว้บูชาในเรือน หรือเอาตั้งไว้เป็นอย่างเครื่องประดับแต่งเรือนเหมือนลางแห่งทุกวันนี้ คงจะยังไม่มี ยิ่งกว่านั้นอย่าว่าแต่พระพุทธรูป แม้ผ้าเหลืองหรือบาตรตลอดจนหัวโขน เขาก็ถือกันไม่ให้เก็บไว้ในบ้านว่าร้อน ด้วยถือว่าเป็นสิ่งศักดิ์สิทธิ์ ไม่บังควรเอาไว้ในเรือน

การไปสร้างน้ำพระพุทธรูป ก็มีดอกไม้ธูปเทียนไปบูชาแล้วเอาน้ำอบไปประพรมที่องค์พระ ทำเป็นสังเขปพอเป็นพิธี ว่าได้แสดงความเคารพบูชาและสร้างน้ำท่านแล้วในวันขึ้นปีใหม่ ลางแห่งเขาเชิญพระพุทธรูปออกมาตั้งเพื่อได้สร้างน้ำ ในที่ซึ่งจัดขึ้นไว้

เป็นพิเศษมีประจำเป็นลางที่ เมื่อเชิญมาก็มีแห่แหกันอย่างสนุกสนาน ถ้าวัดใดไม่เชิญ พระพุทธรูปออกมาตั้งสำหรับสรงน้ำโดยเฉพาะ ชาวบ้านก็เข้าไปสรงน้ำพระพุทธรูปที่ในโบสถ์หรือในวิหาร ซึ่งอาจเกิดเปราะเปื้อนแก่สถานที่ได้ถ้าไม่ระวัง เพราะลางคนเข้าไปถึงองค์พระไม่ได้สะดวกเพราะเบียดกัน ก็มักง่ายใช้สาดน้ำเข้าไป เสร็จสรงแล้วก็นั่งยอง ๆ พนมมืออธิษฐานขอพรเพื่อความสุขสวัสดิ์ปีใหม่ จะอธิษฐานขอพระอะไรบ้าง บอกกันไม่ได้ด้วยเป็นเรื่องในใจ และก็ไม่ต้องการจะบอกใคร

การสรงน้ำพระพุทธรูปลางท้องถิ่นเขาจัดเป็นรางท่อน้ำ เทน้ำสรงลงไปใ้รางให้ไหลตกไปเปียกพระพุทธรูป ลางที่ก็พระธาตุ ซึ่งประดิษฐานอยู่ที่ตรงปากท่อ อย่างนี้สรงกันมากคนได้สะดวก ไม่ต้องเสียเวลาแย่งกันสรง ซึ่งอาจไม่เป็นความสะดวกและเลอะเทอะมากก็ได้ ทางภาคอีสานตามที่หลวงผดุงแคว้นประจันต์กล่าวไว้ว่า วันสงกรานต์พระภิกษุสามเณรเชิญพระพุทธรูปออกจากโบสถ์ไปตั้งที่หอสรง ซึ่งชาวบ้านปลูกสร้างขึ้นเพื่อสรงน้ำในวันสงกรานต์ เป็นหอขนาดเล็ก ๆ พอจุพระพุทธรูปขนาดเล็กได้อย่างมากเพียง ๑๐ องค์ เวลาบ่าย ๒ โมง หรือ ๑๔ นาฬิกา ชาวบ้านซึ่งส่วนมากเป็นผู้หญิงทั้งแก่และสาว ต่างนำน้ำอบน้ำหอมตามมีตามเกิด ที่สุดแม้เป็นน้ำท่าเปล่า ๆ ก็ใช้ได้พากันไปสรงน้ำพระพุทธรูปทุกวันไป ได้ ๑๕ วันจึงเลิกการสรงน้ำพระพุทธรูป ใช้เครื่องสรงเรียกว่ากวงพัด ข้าพเจ้าไม่มีโอกาสเห็นกวงพัดที่กล่าวนี้ แต่ได้ความตามที่หลวงผดุงแคว้นประจันต์พรรณนาไว้ เป็นดังนี้ กวงพัดนี้เขาทำด้วยไม้ไผ่สี่ลูกปล้องเดียว ทะลวงข้อข้างหนึ่งคงไว้ข้างหนึ่ง แต่เจาะช่องรอบปล้องไม้ไผ่นั้นให้ได้ ๖ ช่อง และเอาไม้ไผ่ที่เล็กปล้องเดียวทำท่อธารน้ำ และท่อนั้นก็เจาะเป็นช่อง ให้น้ำไหลพุ่งออกได้ด้วยและเอาไม้ไผ่ขดเป็นวงโค้งคล้ายกงในปั่นฝ้าย และเอาครั่งอุดยารอบนอกให้มิดชิดดี รูปที่สำเร็จแล้วคล้ายกับส้อมปลาและมีรางรองน้ำอีกอันหนึ่ง ยาวประมาณ ๖ ศอกเศษ คล้ายรางรองน้ำฝนที่ใช้รองตามชายคาเรือนเรา นี้ เมื่อเวลาสรงน้ำพระ เขาให้เทน้ำอบน้ำหอมรวมกันลงในรางให้ไหลลงไปถึงกวงพัด พอน้ำตกถึงกวงพัดและไหลออกตามท่อ และกวงพัดก็หมุนได้ดั่งจักรเรือกำปั่น จะเรียกว่าจักรน้ำก็ได้ น้ำจะพุ่งฉีดไหลออกจากท่อเป็นฝอยเหมือนน้ำที่ออกมาจากท่อมีฝักบัว ลงไปตองพระพุทธรูป เสร็จสรงน้ำพระพุทธรูปแล้วก็พากันไปเก็บดอกไม้ที่ในป่าไปบูชาพระ ซึ่งจะเล่าเป็นอีกส่วนหนึ่ง ที่อำเภอศรีราชามี

ศาลเจ้าอยู่ศาลหนึ่ง ซึ่งผู้ที่เคยผ่านไปก็เห็น ค่ายตั้งเด่นอยู่ริมถนนใหญ่ชาวบ้านเรียกเจ้าที่ศาลนี้ว่า เจ้าพ่อสมุทรคำ เมื่อถึงวันสงกรานต์เขาจะเชิญเจวีศรูปของท่านซึ่งทำด้วยไม้ ออกแห่ไปตามถนน เมื่อผ่านไปก็ก็มีราษฎรเอาน้ำอบไปพรมเป็นอย่างสรรงน้ำท่าน แล้วแห่เจวีศนั้นไปก่น้ำในทะเลสมมติว่าอาบน้ำท่าน นี่คงเป็นเรื่องเกี่ยวกับอากาศร้อนจัด ถ้าเอาเจ้าอาบน้ำเสียให้เปียกโชก คือ เอาท่านก่น้ำเสีย ฝนอาจตกลงมาก็ได้ เป็นเรื่องที่ฝรั่งเรียกว่า magic ผสมเข้ากับประเพณีสรรงน้ำในวันสงกรานต์

นอกจากสรรงน้ำพระพุทธรูป ก็มีการสรรงน้ำพระสงฆ์ที่เคารพนับถือตลอดจนไปรดน้ำญาติผู้ใหญ่ หรือผู้ซึ่งเป็นที่เคารพนับถือ เพื่อขอศีลขอพรจากท่านตามประเพณี ท่านผู้ใหญ่เมตตาอธิบายให้ฟังถึงเรื่องอาบน้ำรดน้ำว่า

อาบน้ำสงกรานต์ ท่านผู้ใหญ่ก็ขึ้นเตียงตั้งชั้น ท่านตักน้ำอาบ ลูกลานก็เข้าช่วย แล้วมีน้ำหอมไปช่วยทำให้ท่าน เพียงอายุฉันทันเคยทำให้ท่านผู้ใหญ่ การรดน้ำแต่งงาน สมรสก็คือรดน้ำมนต์ เมื่อพระสวคมนตรีจับก้น้ำมนต์มา ญาติพี่น้องช่วยกันรด โคนจุกก็ขึ้นเตียงรดน้ำชำระกายเมื่อโกนผมแล้ว ศพก็ชำระให้สะอาด ล้วนแต่ญาติพี่น้องทำด้วยกันทั้งนั้น การสาดน้ำสงกรานต์เห็นจะมาแต่ลงทำอาบน้ำ เขาว่าประเพณีในเชียงใหม่ เจ้าผู้ครองเมืองลงทำแล้วขึ้นเสด็จกลับคุ้มทั้งเปียก ๆ ตามทางมีราษฎรสาดน้ำกันตลอดกระทั่งถึงคุ้ม ท่านจงดูพิธีรดน้ำในกฎมณเฑียรบาล มีคำว่าชำระราชการลงน้ำตามมาทีเดียว ดูเป็นที่ว่ามาเปียก ๆ เหมือนเชียงใหม่ แต่ไม่ได้กล่าวถึงราษฎรสาดน้ำชำระ เขาใจว่าเป็นประเพณีเดียวกัน

ว่าเฉพาะเรื่องรดน้ำผู้ใหญ่ ถ้าว่าถึงที่ทำกันในส่วนของภูมิภาค ชาวบ้านมักนัดหมายให้ไปประชุมกันที่วัด ณ ที่ซึ่งจัดไว้เป็นที่อาบน้ำ เมื่อนิมิตต์พระในวันนั้นมาให้ศีล แล้วก็เริ่มพิธีรดน้ำ รดอาบให้ที่เดียว อาบแล้วผู้รคนำผ้าใหม่มาให้ผลัด มีผ้าห่มผืนหนึ่งผ้าห่มผืนหนึ่ง พร้อมทั้งมีดอกไม้รูปเทียนเป็นสักการบูชา นี่คือต้นเหตุที่เรามีผ้าห่มผ้าห่มไปในงานรดน้ำผู้ใหญ่ ดังที่ประพดิกันอยู่เป็นเรื่องอาบน้ำรดน้ำจริง ๆ จึงต้องหาผ้าใหม่ให้ผลัดห่มสำหรับวันสงกรานต์ขึ้นปีใหม่ ข้าพเจ้าเคยซักถามเพื่อนชาวอินเดีหลายคนซึ่งเป็นชาวแคว้นต่าง ๆ มีแคว้นเบงกอล แคว้นปัญจาบเป็นต้น ได้ความร่วมมือกันว่า วันก่อนหน้าวันมหาสงกรานต์ หรือในวันมหาสงกรานต์และวันต่อ ๆ ไปอีกสองวัน

ประชาชนมีพิธีสรงนาคายคือ อาบน้ำเพื่อชำระมลทิน ถ้าอยู่ใกล้แม่น้ำคงคา ก็ไปสรงนาคายที่แม่น้ำนั้น ในแม่น้ำบางแห่งแน่นขนัดไปด้วยคนสรงนาคาย นับจำนวนเป็นแสน ๆ ตลอดเทศกาลสงกรานต์ ถ้าเป็นคนแก่ ๆ เฒ่า ๆ หรือผู้มีศรัทธาต่างไปทำพิธีบูชาตามลัทธิในเทวาลัย เสร็จแล้วแจกเสื้อผ้าและของขวัญแก่พวกเด็ก ๆ ลูกหลานและคนใช้ แล้วนำอาหารไปเลี้ยงคู่กัน ณ ที่บางแห่งเป็นอย่างไรบ้าง แต่สถานที่ซึ่งไปประชุมกันมาก คือพากันไปเล่นน้ำขุดฤกษ์สงกรานต์ร่วมกัน ณ ที่ซึ่งจัดไว้เฉพาะ และบางแห่งก็มีงานออกร้านไปด้วย

คำหว่า

เครื่องคำหว่าของภาคพายัพ ที่เขานำไปรดน้ำผู้ใหญ่ในวันพระยาวัน นอกจากดอกไม้รูปเทียนและผ้าใหม่สำหรับผลัด เขายังมีหมากพลูไปด้วย เพราะหมากพลูเป็นเครื่องแสดงความเคารพนับถือ และเป็นเครื่องแสดงไมตรีจิตด้วยอีกโสดหนึ่ง แล้วยังมีน้ำส้มป่อยและน้ำอบ น้ำส้มป่อยเป็นของใช้แทนสบู่ เมื่อยังไม่มีสิ่งนี้ สำหรับสระผมและชำระร่างกาย ผู้ใหญ่เมื่อรับเครื่องคำหว่าแล้วก็เอาน้ำส้มป่อย และน้ำอบประพรมบนศีรษะพอเป็นกิริยาว่า ได้รดน้ำสระหัวแล้ว ต่อจากนั้นก็ให้ศีลให้พรกันตามประเพณี

อนึ่ง ในวันนี้บางคนยังนำเสื้อผ้าของเขาสำหรับหนึ่ง ต่างคนเอาบรรจุลงในขันของตน พร้อมด้วยเครื่องบริวาร มีกล้วยอ้อยใบขนุนใบแก้วเป็นต้น นำไปตั้งที่ลานวัดภายในมณฑลวงค้ายสายสิญจน์ แล้วพระสงฆ์จะประพรมเสื้อผ้าเหล่านั้นด้วยน้ำมนต์เพื่อความบริสุทธิ์ของเสื้อผ้าสำหรับใช้ในปีใหม่ เสร็จแล้วนำกลับมาเก็บไว้อย่างนั้นหลาย ๆ วัน

สรงน้ำพระสงฆ์

ส่วนการสรงน้ำพระสงฆ์ โดยมากมักเป็นสมภารเจ้าวัด ก็เป็นสรงน้ำจริง ๆ เหมือนกัน ถ้ามีชาวบ้านหรือลูกศิษย์ลูกหาไปรดกันมาก ก็ต้องนัดหมายกำหนดวันและเวลา เพื่อได้ไปชุมนุมรดน้ำได้พร้อมเพรียงกัน มิฉะนั้นพระท่านก็แย้ เพียงรดท่านคนละขันพร้อม ๆ กัน ไม่ต้องมากันคนละที ท่านก็แย้อยู่แล้ว เพราะท่านเป็นผู้มีอายุแล้ว ถ้าต้องทนอาบน้ำอยู่นาน ๆ แม้จะเป็นหน้าร้อนก็เต็มทน เหตุนี้กลางวัดจึงจัดสรงมีท่อมี่วาง

อย่างเดียวกับสรงพระพุทธรูป หรือไม่เช่นนั้นก็ทำเป็นสังเขป คือเพลงที่มีของท่าน ให้นำ
 อาน้ำหอมที่รดไหลจากมือลงไปสู่ขันซึ่งรองรับไว้ แล้วท่านก็เอาน้ำทำเจีปนสำหรับ
 สรงของท่านเอง สรงเสร็จครองไตรจีวรใหม่ซึ่งสัปบุรุษสีกันนำมาถวาย ท่านก็ขึ้นธรรมาสน์
 เทศน์อำนวยการพรบิใหม่ให้แก่ผู้ที่ไปรคหน้า ทำอย่างนี้ลางทีก็ไม่สะดวก เพราะลางคนมาไม่
 ทันหรือเมื่อสรงเสร็จแล้ว ต่างคนจะรีบกลับเพราะมีธุระ ท่านก็เปลี่ยนเป็นมีเทศน์ก่อนสรง
 น้ำก็มี เป็นคักแปลงของเดิมให้เข้ากับความต้องการของอีกสมัยหนึ่ง บัดนี้เราเปลี่ยน
 วันบิใหม่เป็นวันที่ ๑ มกราคมให้เข้าแบบสากล เรื่องการรดน้ำผู้ใหญ่ที่เปลี่ยนวันนี้ก็
 แต่ที่คงถือแบบเดิมอยู่ก็มี ยังล็กลั่นกันอยู่ ถ้าต่อไปเปลี่ยนเป็นรดน้ำในวันบิใหม่แบบ
 สากล เมื่อนานเวลาเข้าก็มองไม่เห็นความหมายเดิม เพราะตกอยู่ในฤดูหนาว นอกนี้ยัง
 มีส่งบัตรบิใหม่เอาแบบอย่างมาจากตะวันตก ก็เป็นการดีเหมือนกันเพราะเป็นเครื่อง
 แสดงไมตรีจิตไม่เสียหายอะไร นอกจากจะส่งกันจนเป็นการหมดเปลืองไปโดยใช้เหตุ
 แต่การส่งบัตรบิใหม่นี้เป็นอยู่ในหมู่ผู้ศึกษาสมัยใหม่เท่านั้น

การสรงน้ำพระสงฆ์ ในถิ่นชนบทเขามักทำกันวันท้ายสงกรานต์ แต่ก็ไม่แน่นัก
 ลางแห่งจะทำในวันสงกรานต์วันไหนก็ได้ สุดแล้วแต่ความสะดวกและนัดหมายกันว่าจะ
 สรงวันไรเมื่อไร เป็นเรื่องของแม่สาว ๆ มากกว่าผู้ใหญ่ เรื่องอย่างนี้ผู้ใหญ่เป็นตามใจ
 ไม่ขัด เพราะเป็นการบุญกุศล เหตุไรพวกสาว ๆ จึงเป็นเจ้าก็เจ้าการมากกว่าผู้ใหญ่ ก็
 เพราะเมื่อเสร็จสรงน้ำสมภารเจ้าวัดและท่านให้ศีลให้พรแล้ว จะได้มีโอกาสเล่นสาคน้ำ
 และมอมหน้ากันให้สนุก ถ้าใครมีหลวงพี่ซึ่งชอบพอกันเคยกัน พอเสร็จสรงน้ำสมภาร
 แล้วก็ถือขันน้ำเรขึ้นกุฎเพื่อสรงน้ำหลวงพี่ด้วย ปะเหมาะหลวงพี่ไม่ทันรู้ตัว ได้ยินเสียง
 ไครมครามเหมือนมีใจขึ้นปลัน ยังไม่ทันรู้ว่าเรื่องอะไร ก็พอตึกุสาคน้ำเข้าไครมใหญ่
 ติมิตีที่นอนหมอมนึ่งถูกน้ำสาคเบียดหมก ไม่ว่าอะไรเพราะใจท่านดี ตอนนั้นไม่ใช่เรื่อง
 สรงน้ำพระ แต่เป็นเรื่องสาคน้ำพระ สนุกกันอย่างนี้ทำไมจะไม่เจ้าก็เจ้าการนัดหมายกัน

เรื่องการบุกรุกขึ้นไปสรงน้ำพระ หรือที่ถูกลูกน้ำพระถึงบนกุฎอย่างนี้ ผู้ที่
 เคยไปอยู่ภาคอีสานในสมัยก่อนเล่าให้ฟังว่า เขาก็เล่นสนุกกันอย่างนี้ ถ้าเป็นพระหนุ่ม ๆ
 สึกาก็ชอบสาค และก็คู้เหมือนพระหนุ่มก็ชอบให้สาคด้วย เพราะถือกันว่าถวายน้ำพระ
 ได้บุญแรง ถ้าเป็นพระผู้ใหญ่พวกชาวบ้านก็เข้าไปชอรคหรือรดถึงบนกุฎเหมือนกัน หรือ

ไม่ก็ที่บนหอดฉัน เพราะท่านรู้ตัวว่าอย่างไรเสียเป็นต้องมีผู้มาขอรดน้ำท่าน ถ้าขึ้นอยู่แต่ในกุฎิอาจโดนรดหรือโดนสาดก็ได้ เวลาที่เขาจะมารดมักจะเป็นเวลาบ่าย ๆ เวลา ก่อนเพลไม่มา คือไม่กล้านุกรุกเข้มารบกววนเวลาพระฉันเพล น้ำที่มารดไม่ใช่ขันหนึ่งหรือสองขัน ตกขนเอามาต้งหาบ ๆ ที่เดียว ถ้าที่ใดหาน้ำยาก เขาก็อุตสำห้ไปตกตามหนอง อยู่ไกลเท่าไกลก็ไปตกเอามา ถึงน้ำจะขุ่นก็ไม่เป็นไร เพราะพระฉันอย่างนั้นก็เคยชินกับน้ำอย่างนั้น และการสาดน้ำก็ไม่มียกเว้นใครหมด ถ้าพบเป็นไม้เลื้อกว่าพระสงฆ์องค์เจ้า หรือเป็นใคร สาดหมดไม่วัไหน ถ้าไปสาดถูกพระไปจากกรุงเทพ ๆ พอจะหนีเสี่ยงไป ได้ท่านก็หนี ข้าพเจ้าถามท่านว่าต้องหนีทำไม ท่านทำตาดูกวาวบอกวว่าไม่หนีได้หรือ เพราะน้ำที่เอามาสาดมันขุ่นเป็นน้ำกะทิที่เดียว เพียงสาดด้วยน้ำขุ่นยังพอทำเนา ถ้าถึงกับเลือกน้ำที่ใช้สาดเช่นเอาน้ำครำน้ำโคลนเลนที่สกปรกมาสาด เหมือนที่หลวงผดุงแคว้น ประจันต์กล่าวไว้ก็ออกจะเกินดีไป

ส่วนการรดน้ำผู้ใหญ่ เขาก็ทำเป็นทำนองเดียวกับรดน้ำพระ แต่รดน้ำเฉย ๆ ไม่มีน้ำอบน้ำหอมเพราะหายาก ถ้าเป็นผู้ที่เขาคุ้นเคยและเป็นที่นับถือของเขา เขาก็ไปขอรด ถ้าไม่คุ้นเคยก็ไม่กล้า ผู้ที่ดูกรทมากที่สุดคือเจ้าเมือง เมื่อเขามาขอรดหรือสาดน้ำให้แล้ว ก็ให้ศีลให้พรแก่เขาตามธรรมเนียม เป็นอย่างให้ความสุขขีใหม่ ถ้าผู้ที่เขาไปรดน้ำ มีใจกว้างขวาง ก็ให้พรกันด้วยเกล้า เขาถือว่าได้ไปรดคนใหญ่คนโต ก็เป็นเกียรติยศแก่เขา แสดงว่ามีความคุ้นเคยเป็นที่สนิทชิดชอบกับเจ้าบ้านผ่านเมือง ท่านที่เป็นผู้เล่าเรื่องนี้ให้ข้าพเจ้าฟังกล่าวต่อไปว่า เรื่องขนบธรรมเนียมเก่า ๆ ทางภาคอีสาน เกี้ยววันจะสอบถามใครโดยมากก็ไม่ใครมีใครรู้เรื่อง เพราะความเจริญมักทำให้ของเก่าเสียมาก ทั้งที่ดีและไม่ดี ผิดกับดินที่อยู่ฝากแม่โขงทางโน้น คนที่นั่นยังรักษาประเพณีเก่าไว้ได้เป็นส่วนมาก ที่กล่าวเช่นนี้ก็จริง เมื่อสมัยเก่าเปลี่ยน ประเพณีเก่าก็ต้องเปลี่ยนตามเพื่อให้เข้ากับสมัย เป็นเช่นนี้ไม่ว่าที่ไหน ข้อสำคัญอยู่ที่รู้จักรักษาและแก้ไขปรับปรุงเท่านั้น

ลาวจังหวัดทางภาคตะวันออก เขามีแห่ชักพระสงฆ์ไปสรงน้ำที่ปะรำ ซึ่งเขาปลุกสร้างขึ้นกลางนาเป็นเฉพาะ เขาเล่าว่า สงกรานต์วันต้นตอนบ่าย ชาวบ้านช่วยกัน ตกแต่งเกวียน ภาตผ้าสีแพรสีเป็นพาดานหลังคา และประดับประดาด้วยสิ่งต่าง ๆ ตามแต่จะเห็นงาม มีม่านมีพู่และเฟื้องแล้วแต่เรื่อง แล้วนิมนต์สมภารเจ้าวัดหรือพระสงฆ์ที่

นับถือขึ้นนั่งบนเกวียน มีขบวนแห่อย่างครึกครื้น เวียนประทักษิณอุโบสถสามรอบ แล้วก็ชักเกวียนไปยังที่ซึ่งจัดไว้ แต่ว่าไม่ได้ชักอย่างตรงไปตรงมา เขาเล่นชักเย่อกันด้วย โดยแบ่งพวกชาวบ้านออกเป็นพรรคบ้านเหนือและพรรคบ้านใต้ หรือตลาดบ้านเหนือและตลาดบ้านใต้ พวกที่ชักล้วนเป็นคนหนุ่มคนสาวกำลังฉกรรจ์ทั้งนั้น ชักเย่อกันไปชักเย่อกันมา ไม่ไปถึงไหน ลางที่นานตั้งชั่วโมงก็ไม่มีแพ้มีชนะกัน ถ้านานถึงเช่นนั้นก็ต้องหยุดพักเอาแรงกันเสียพักหนึ่ง แล้วจึงลงมือชักเย่อกันใหม่ต่อไป จนกว่าใครจะแพ้ลงข้างหนึ่ง ฝ่ายที่ชนะก็เต้นรำทำเพลงเยาะเย้ยฝ่ายที่แพ้ อย่างสนุกสนานฐานกันเอง ได้ตามผู้เล่าว่า พระสงฆ์ที่คกหน้าที่นั่งอยู่บนเกวียน ให้เขาเล่นสนุกชักเย่อกันอย่างแย่งศพนมอญ จะไม่เคียดร้อนบ้างหรือ จะต้องนั่งยกเอาตัวคลอนพัดไปพัดมา ไปทางโน้นที่มาจากนี้ที่ ถ้าผลอตัวไม่ระวังให้ดี อาจกระแทกเข้ากับเกวียนถึงเจ็บได้ ถ้าเป็นพระสงฆ์มีอายุมาก ถูกทรมานเพื่อให้เขาเล่นสนุกเอาบุญกันอย่างนี้ ฉวยพลาศพลั้งเกิดเป็นลมตายจะว่าอย่างไร อากาศหรือก็กำลังร้อนจัด มันจะมิกกลายเป็นสนุกจนตายได้บ้างหรือ เขาตอบว่าไม่เป็นไร เพราะข้าง ๆ เกวียนเขาเอาฟางยัดเป็นลูก ๆ อย่างกรุ๋ก้วยหมอนรอบค้ำ ถูกกระแทกเข้ากับเกวียนก็ไม่กระไรนัก และพระที่นั่งไปบนเกวียนก็ไม่ใช้พระแก่จนเกินไป ไม่เป็นไรเพราะสนุกดีท่านนั่งตัวคลอนไปคลอนมาในขณะที่เขาชักเย่อกัน ถ้ามั่นนานตั้งชั่วโมง มีอะไรเช่นน้ำเย็นน้ำฉ่ำไว้ให้ท่านบ้างไหม ตอบว่าไม่มี ถึงมีก็ไม่มีโอกาสจะฉ่ำได้ เพราะน้ำจะกระฉอกไม่เข้าปากท่าน ต่อหยุดพักลงจากเกวียนแล้ว เขาจึงจะถวายน้ำให้ท่านฉ่ำ คูลูกกับให้น้ำไก่ เมื่อชักเย่อกันถึงแพ้ชนะแล้ว ก็ช่วยกันชักเกวียนชักพระไปยังที่สงฆ์ ซึ่งยกพื้นเป็นแท่น คราวนี้ก็ลงมือสงฆ์น้ำกันตามธรรมเนียม

เสร็จสงฆ์น้ำพระแล้ว ก็ชวนกันเล่นสนุกสาคน้ำ และเลี้ยงกันที่ลานวัด ของที่เลี้ยงมีขนมปลากริมไข่เต่าและลูกแมงลักน้ำกะทิ ซึ่งชาวบ้านเรียไร่ออกเงินและจัดทำเอามาเลี้ยงกันด้วยความสามัคคี กินได้ทั้งคนที่ออกเงินและไม่ออกเงิน เป็นอย่างเลี้ยงให้กินเปล่า ถามว่าถ้าเป็นอย่างนี้คนที่ออกเงินก็แย่ เท่าไรจึงจะพอกัน ตอบว่าไม่แย่ไม่ต้องกลัวกินเท่าไรกินได้ก็กินไป ของเขาทำไว้ไม่แพ้คนกิน เพราะมีจำนวนมาก และราคาค่าซื้อของมาทำก็ถูกมาก ลูกแมงลักราคา ๒ ไพ (ราว ๖ สตางค์) หรือเพียงหนึ่ง (๑๒ สตางค์ครึ่ง) ก็ได้ลูกแมงลักเมื่อแช่น้ำบานแล้วตั้งโอ่งมังกร ละลายกับน้ำอ้อยลูกหนึ่ง

หรือกระสอบหนึ่ง ราคาที่ราว ๔ บาทเท่านั้น มะพร้าวหัวก็ลูกละไฟ (ราว ๓ สตางค์) ของสมัยนั้นมันถูกอย่างนี้ จะไปกลัวหมดเปลืองเอาอะไร ชักถามเขาว่า ชักพระแบบนี้มีที่จังหวัดไหน เขาตอบว่ามีที่อำเภอขลุ้ง จังหวัดจันทบุรี และที่อำเภอภินทรบุรี จังหวัดปราจีนบุรี แต่จะมีที่อื่นที่ไหนอีกเขาไม่ทราบ เพราะเคยเห็นนานมาแล้ว เมื่อเขายังเด็กอยู่

คิดว่าเรื่องที่เขาเล่าให้ฟังนี้บ่งชี้คงไม่มีแล้ว ถ้าเป็นเช่นนั้นก็น่าเสียดใจที่ไม่ใครมีผู้เอาใจใส่ประเพณีเก่าของพื้นเมือง ซึ่งเป็นคัมภีร์หรือชั้นโบราณคดีที่ทำให้เราสามารถรู้เรื่องความคลี่คลายของชาติ ประเพณีเหล่านั้นมันมีแต่จะสูญหรือกลายเป็นธรรมดา ตามความเจริญและเหตุการณ์ของบ้านเมืองทางประวัติศาสตร์ ครั้นได้สำนึกต้องการรู้เพื่อฟื้นฟูประเพณีเดิม ซึ่งเป็นมรดกร่วมกันของชาวไทย ก็ต้องสอบถามกันให้รู้แน่แท้ก็ช้าเสียแล้ว เพราะประเพณีบางอย่างขาดตอนไม่ต่อกัน ผู้ที่รู้ก็ล้มหายตายจากไปหมดด้วยเหตุนี้ นานาชาติที่เจริญจึงพยายามรวบรวมเรื่องประเพณี และความเชื่อถือของเก่าไว้ เพราะกลัวจะสูญก่อนที่จะจกเป็นเรื่องราวไว้ และจัดตั้งเป็นองค์การระหว่างประเทศ เพื่อแลกเปลี่ยนเรื่องเหล่านี้ เพื่อประโยชน์อันเกี่ยวกับการศึกษาวิชาการ เพราะเขารู้ว่าชาติต่าง ๆ เป็นชาติขึ้นได้อย่างมั่นคง ก็เพราะชาติเหล่านั้นยืนอยู่บนรากฐานแห่งกองมรดกซึ่งคนแต่ก่อนสร้างสมขึ้นไว้ แล้วคนภายหลังก็เสริมต่อและแก้ไขให้เข้ากับสิ่งแวดล้อม สืบตกทอดต่อ ๆ กันมาช้านาน นับเวลาดังพัน ๆ ปี ขึ้นไป ท่านกล่าวว่าประชาชนไม่จำเป็นจะเป็นประเทศชาติขึ้นได้ ถ้าขาดความรู้สึกร่วมกันและความระลึกร่วมกันถึงความหลัง ซึ่งบรรพบุรุษชาติของตนได้บากบั่นฟันฝ่าความยากลำบากมา เพื่อประโยชน์ของตนเองในปัจจุบันครั้งนั้น และเพื่อประโยชน์ของลูกหลานตนในอนาคตด้วย คนที่มีประเทศชาติร่วมกันเป็นอันหนึ่งอันเดียว คือผู้ที่ไม่ลืมอดีตชาติของตน สามารถระลึกได้ถึงภาระงานที่บรรพบุรุษของตนได้ทำมาแล้ว ทั้งที่เป็นความสุขสนุกสนาน และความทุกข์ยากที่ผิดพลาดมาแล้ว ระลึกถึงคุณงามความดีและความกล้าหาญอันมีอยู่ในประวัติศาสตร์ชาติของตนแล้ว อาจชี้ได้ว่านี่คือประเพณี นี่คือนิสัยและวรรณคดี หรือร่ายยอคนี่คือวัฒนธรรมที่ท่านแต่ก่อนสร้างไว้ให้แก่เรา นี่คือแผ่นดินที่ท่านได้สละเลือดเนื้อเพื่อให้ลูกหลานได้อยู่สุขสบาย เพราะฉะนั้น เราจะไม่เป็นผู้บำรุงส่งเสริมและสืบต่อสิ่งเหล่านี้ ซึ่งเป็นวัฒนธรรมของเรา เพื่อตัวเราและเพื่อลูกหลานของเราบ้างหรือ ประเทศชาติถ้าจะ

เปรียบก็เหมือนมีดวงวิญญาณของตน คือที่สำแดงออกเป็นวัฒนธรรม อันประกอบขึ้นด้วยจิตใจของประชาชนในชาติทุกคนรวมกัน ซึ่งระลึกอยู่เสมอถึงอดีตปัจจุบันและอนาคตแห่งชาติของตน ว่าต่อเนื่องเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน จริงอยู่เราควรมองไปข้างหน้าคืออนาคต และสนใจที่อยู่เฉพาะหน้าคือปัจจุบัน แต่ก็ควรเหลียวดูหลังคืออดีตบ้าง ไม่ให้มันขาดต่อกัน อันที่จริงดูหลังก็เพื่อจะดูหน้านั่นเอง

อาบน้ำในพิธีต่าง ๆ

จะเล่าเรื่องของสงกรานต์ต่อไป ถัดจากสงรงน้ำพระแล้ว ชาวบ้านที่เป็นหนุ่ม ๆ สาว ๆ ก็เล่นสนุกกัน ซึ่งจะยกไว้กล่าวในตอนหลัง ในที่นี้จะพิจารณาถึงเหตุที่มีสงรงน้ำ และรดน้ำ อาบน้ำ ในวันสงกรานต์เสียก่อน สงรงน้ำ รดน้ำ อาบน้ำ ถ้าแปลกันตรง ๆ ก็ได้แก่ชำระมลทินของร่างกายด้วยน้ำ อาบน้ำที่ทำในพิธีประจำชีพของชาวไทยแต่ก่อน ท่านผู้ใหญ่บอกให้ว่า มีเป็น ๔ กาละ คือ

๑. อาบน้ำเมื่อปลงผมไฟ	เพื่อล้างผมโกนที่ติดตัว
๒. อาบเมื่อโกนจุก	เพื่อล้างผมที่ติดตัวเหมือนกัน
๓. อาบเมื่อแต่งงานสมรส	เพื่อทำตัวให้สะอาดเตรียมเข้าหอ
๔. อาบเมื่อตาย	เพื่อทำศพให้สะอาด เตรียมขึ้นไป ไหว้พระจุฬามณีเจดีย์

ในการที่กล่าวมานี้ บรรดาญาติมิตรที่มาประชุมต่างช่วยกันรดน้ำ อาบน้ำให้ด้วยความเอื้อเฟื้อ เว้นแต่อาบน้ำโกนผมไฟเท่านั้น ที่ญาติมิตรมิได้ช่วยรดเพราะเด็กยังอ่อนอาบน้ำมากไม่ได้

อาบน้ำประจำปี เกิดขึ้นแต่การช่วยกันอาบน้ำดังกล่าวมาแล้วนั่นเอง เลยลามไปถึงกาลปรกติ ในเวลาเข้าฤดูร้อนคือสงกรานต์ ลูกหลานช่วยกันอาบน้ำให้พ่อ แม่ ปู่ ย่า ตา ยาย และสัปบุรุษสีกาช่วยกันตักน้ำถวายสมภารเจ้าวัดสงรง ที่สดเลยเสดากันเอง เป็นการเล่นสนุก กลายเป็นพิธีประจำปีขึ้นอีกอย่างหนึ่ง

อาบน้ำในพิธีจร เพื่อทำตัวให้สะอาดเมื่อจะเข้าพิธี ฝ่ายพราหมณ์มีตำราฟังปฏิบัติในการชำระกาย เรียกว่า อัคัมสูตร ส่วนพระมหากษัตริย์เรียกว่า อภิเชก เช่น ราชภิเชก สงครามภิเชก เป็นต้น

อาบน้ำเพื่อล้างจัญไรโรคร้ายให้เปลื้อง อย่างนี้ต้องการน้ำมนต์ หากผู้รู้ผู้ศักดิ์สิทธิ์
ให้ทำน้ำมนต์อาบ การอาบน้ำมนต์เป็นเรื่องบำรุงหัวใจให้ชุ่มชื้นด้วยอีกโสดหนึ่ง เพราะ
ฉะนั้น น้ำมนต์จึงเลยใช้ไปในการอาบน้ำเกือบทุกอย่าง ถ้าเป็นโอกาสอันพึงกระทำได้ ก็
แถมให้มีผู้ศักดิ์สิทธิ์รดให้ด้วย

ต่อมาภายหลัง การอาบน้ำเห็นเป็นประโยชน์พยายามอันยากเกินไป จึงทำ
ย่นย่อลงเพียงให้ผู้ศักดิ์สิทธิ์ หรือญาติมิตรหยอดหรือพรมน้ำลงเหนือหัวหรือที่ตัวที่มีมือ
แล้วแต่ที่ควรแก่เหตุสมมติว่าได้รดน้ำอาบน้ำให้แล้ว ดังนี้

น้ำเป็นเครื่องชำระล้างมลทิน และถือกันว่าเป็นเครื่องหมายแห่งความอุดม
สมบูรณ์ เพราะเมื่อมีน้ำการเพาะปลูกทำไรไถนาก็ได้ผล เหตุนี้น้ำจึงเป็นสิ่งใช้ในพิธี
การอาบน้ำในพิธีก็มีกันอยู่มาทุกชาติ อย่างว่าแต่อาบน้ำในพิธีเลย แม้แต่กิจที่ต้องทำกัน
เป็นธรรมดา ก็ยังก้องอาบน้ำชำระร่างกายให้สะอาดเสียก่อน ในลัทธิพราหมณ์ ก่อน
เริ่มทำพิธีใดก็ต้องมีพิธีสโนาน คืออาบน้ำเสียก่อน เพื่อจะได้เข้าพิธีด้วยความบริสุทธิ์
ประเพณีของเราเมื่อบวชนาค ก็อาบน้ำเจ้านาคในวันสุกดิบด้วยน้ำสั้มบ้อย และทาขมิ้นเสีย
เหลืองจ้อยเพื่อให้ร่างกายบริสุทธิ์เมื่อเข้าพิธีบวชในวันรุ่งขึ้น การชำระร่างกายบ่าวสาวก็เป็น
เรื่องทำให้ร่างกายบริสุทธิ์เพื่อเตรียมตัวเข้าพิธีขึ้นหอบ่าวสาว ไปเผาศพกลับมาก็ต้อง
อาบน้ำชำระล้างมลทินที่ติดมา เพราะฉะนั้น สรงน้ำ รดน้ำ หรืออาบน้ำวันสงกรานต์
ก็เพื่อชำระล้างมลทินของปีเก่าที่ถือว่าเมื่ออยู่กับเราให้หมดไป เพื่อให้มีความบริสุทธิ์สะอาด
และศกใสในวันปีใหม่

การสรงน้ำพระพุทธรูป เทียบกันได้กับการสโนานเทวรูปของลัทธิศาสนาฮินดู
คือเขาเชิญเทวรูปมาวางลงกลางภาชนะ แล้วรดน้ำด้วยสังข์ หรือจะรดด้วยเขางัว หรือ
ด้วยภาชนะอะไรที่มีพวยก็ได้ ถ้าเป็นพิธีสโนานอย่างใหญ่ก็เรียกว่า วิเศษอารมยะ ถ้าเป็น
การสโนานปรกติประจำวันก็เรียกว่า สามญอารมยะ ถ้าเทวรูปที่สโนานเป็นพระเป็นเจ้า หรือ
พระมหาละเป็นเจ้า เช่น พระอิศวร พระนารายณ์ พระอุมา พระลักษมี เป็นต้น
ก็มีดอกไม้มงคลประจำพระองค์พระเป็นเจ้าหรือพระมหาละ ลอยลงไปใต้น้ำสโนาน และมีหญ้า
แพรกและใบมะตูม ซึ่งถือว่าเป็นสิ่งมงคลผสมด้วย เช่น พระอิศวรใช้ดอกกล้าโพง พระ
นารายณ์ใช้ดอกมะลิ พระอุมาปางเป็นพระกาลิใช้ดอกชบา พระลักษมีใช้ดอกบัว เป็นต้น

ส่วนเรื่องสาคน้ำวันสงกรานต์ นอกจากเล่นสนุกกัน คิดว่าชั้นเดิมอาจมีความหมายแต่ลึกกันแล้ว เห็นจะหมายถึงความอุดมสมบูรณ์ของฟ้าฝนอย่างนาคให้น้ำเล่นน้ำ เพื่อประโยชน์แก่การทำไร่ไถนาด้วยก็ได้

ทำไมข้าพเจ้าจึงคิดเห็นเช่นนี้ ก็เพราะเคยอ่านเรื่องสาคน้ำเป็นประเพณีของชาวบ้านชาติต่าง ๆ อยู่ในหนังสือฝรั่งบ่อย ๆ เช่นในประเทศเยอรมันนี้ แม้พิธีสาคน้ำที่ทำกันจะไม่ตรงกับเรื่องสาคน้ำสงกรานต์ทีเดียว แต่มีหลักอย่างเดียวกันคือ ต้องสาคน้ำให้เปียก เพื่อจะได้มีความมั่งคั่ง (The Garden of Adonis in Frazer's The Golden Bough Vol 1, p. 10) ประเพณีเก่าของเราถ้าฝนแล้ง เมื่อถึงฤดูฝน ฝนก็ยังไม่ตกลงมา ลงดินเขาก็เอาพระพุทธรูปซึ่งนับถือว่าศักดิ์สิทธิ์ และมักเรียกชื่อว่าหลวงพ่อนั้นหลวงพ่อนี้ออกมาแห่ แล้วมีเล่นสาคน้ำรดกัน ลงแห้งก็มีแห่นางแมว

แห่นางแมว

การแห่นางแมว เขาเอาแมวใส่กรงแห่กันไปตามละแวกบ้าน พวกชาวบ้านก็ออกมาสาคน้ำนางแมว (เทียบสาคน้ำเจ้าพ่อสมุทรคำที่อำเภอศรีราชา) ว่าทำอย่างนี้ฝนจะตก แมวเป็นสัตว์ไม่ชอบน้ำ เห็นจะถือว่าแมวเป็นตัวแล้งกระมัง เมื่อถูกสาคน้ำก็หายเป็นตัวแล้ง คงจะเอาเคล็ดที่ตรงนี้ได้ ที่เกาะสุมาตราลงแห่ง ถ้าฝนแล้ง พวกผู้หญิงชาวบ้านต้องนุ่งน้อยห่มน้อย พวกกันลงไปลุยน้ำในแม่น้ำแล้วเล่นสาคน้ำรดกัน และจับเอาแมวคำตัวหนึ่งโยนลงไปในน้ำ ปล่อยให้มันว่ายตะเกียกตะกายขึ้นหนีขึ้นตลิ่ง พอมันขึ้นตลิ่งได้ พวกผู้หญิงก็ไล่ตามและสาคน้ำพอเป็นพิธี ทำอย่างนี้ฝนจะตก ทางเกาะชวาเขามีแห่แมวตัวผู้ตัวหนึ่งและแมวตัวเมียตัวหนึ่ง ไปอาบน้ำดำหัว เสร็จแล้วก็ปล่อยไป ว่าไม่ช้าฝนก็จะตก ในประเทศรัสเซียทางภาคใต้และภาคตะวันตก ถ้าฝนแล้งและต้องการให้ฝนตก ชาวบ้านจะไปรอกอยู่หน้าโบสถ์ พอบาทหลวงกระทำกิจพิธีทางลัทธิศาสนาเสร็จแล้วเดินออกมา ก็ช่วยกันจับบาทหลวงให้นอนลงกับพื้น แล้วเอาน้ำสาคน้ำให้เปียกทั้งตัว ลงแห้งถ้ามีชายแปลกหน้าผ่านมา พวกผู้หญิงจะจับชายนั้นโยนน้ำ หรือไม่ก็จับคน้ำให้เปียกโชกทั้งตัว

ตัวอย่างที่จะนำมาเล่ามีมาก ลงชาติก็ทำแปลกๆ ถึงเห็นขบขัน เช่น ในแคว้นเสฉวนประเทศจีน เขาจับเอาสุนัขมาแต่งตัวสมมติว่าเป็นเจ้าสาว แล้วแห่แห่

เยาะเย้ยกันไป เป็นเรื่องแห่งงหมาไม่ใช่นางแมว อย่างนี้ก็มิ แต่ที่เป็นเรื่องสาคน้ำรดน้ำมากกว่ามีเป็นวิธีอื่น เห็นจะคิดว่า ถ้าทำเสียอย่างใดก็จะได้ผลอย่างนั้น ถ้าต้องการให้ฝนตกเปียก ก็ต้องรดน้ำสาคน้ำให้เปียก จะได้ผลให้ฝนตกเปียกทำนองเดียวกัน ทำอย่างนี้ภาษาอังกฤษเรียกว่า sympathetic magic เรื่องพิธีบูที่นอนก็เป็นหลักเดียวกัน เพราะฉะนั้น เรื่องสาคน้ำ รดน้ำ และเล่นสนุกวันสงกรานต์ นอกจากสนุกรื่นเริงวันปีใหม่ อาจเกี่ยวกับเรื่องเพื่อความอุดมสมบูรณ์ด้วยฝนสำหรับการทำนา ซึ่งจะมาถึงในเร็ววันภายหลังสงกรานต์ จะได้บังพระมัง เมื่อกล่าวมาถึงเพียงนี้ พอที่อ่านพบเรื่องใน ลัทธิธรรมเนี่ยมลาว ของหลวงผดุงแคว้นประจันต์ กล่าวว่า การเล่นสาคน้ำนี้เป็นธรรมเนียมถือมาแต่โบราณด้วย เข้าใจว่าถ้าปีใดฝนแล้งและผู้แก่และหนุ่มสาวไม่เล่นสาคน้ำ ปีนั้นน้ำฝนมักจะน้อยไป เขาถือว่าการเล่นสาคน้ำนี้ เหมือนดั่งกิริยาพระยานาคเล่นน้ำในสระอโนดาต การเป็นดังนี้ จึงได้นิยมในการเล่นสาคน้ำกันนักด้วยถือว่าจะทำให้ฝนฟ้าตกบริบูรณ์ในฤดูปีเดือน นี้ก็เข้าใจเรื่องทีกาลไว้ว่า การเล่นสาคน้ำวันสงกรานต์เกี่ยวกับเรื่องความอุดมสมบูรณ์ของฟ้าฝน

สาคน้ำเล่นสนุกกัน

ข้าพเจ้านึกถอยหลังขึ้นไปในวันสงกรานต์ สมัยเมื่อล่วงมาแล้วได้ ๕๐ ปีกว่า ก็จำได้เป็นเหตุเป็นตะว่า ครึ่งกระโถนเมื่อเข้าฤดูร้อนวันสงกรานต์ ชาวบ้านที่ใจบุญจัดหม้อกะนั้นหรือโอ่งมังกร บรรจุน้ำเย็นหรืออย่างตักน้ำอายุทัย ตั้งไว้บนรั้วหน้าบ้านหน้าบ้าน เพื่อผู้กระหายน้ำจะได้ตักและดื่มกิน ที่ทำอย่างนี้ก็เหมาะแก่สภาพของท้องถิ่นสมัยนั้น เพราะครึ่งโถนเมื่อยังไม่มีน้ำประปา ร้านขายเครื่องดื่มและร้านกาแฟ ซึ่งมีอยู่คั่นทั่วทุกหัวระแหง ทุกวันนี้ข้าพเจ้านึกไม่ออกว่ามี ถ้าจะมีบ้างก็แต่ในชุมชนชนแควโรงบ่อนเบี้ย และคงมีไม่มากนัก ถ้ามีขายอยู่มากร้านก็ขายไม่ได้ ไม่มีใครซื้อด้วยไม่เคยกินทั้งเงินทองที่จะซื้อก็ไม่มีมากหรือหาง่ายเหมือนทุกวันนี้ สมัยโน้นถ้าไปไหนมาไหนในระยะทางไกล เวลากลางวันแดดร้อนจัด ก็ได้อาศัยน้ำเขาใส่หม้อตั้งไว้ให้เป็นทานเป็นเครื่องดื่มกินแก้ความกระหาย กินก็เย็นดีเหมือนกันเพราะความร้อนเป็นเครื่องช่วยให้น้ำที่ไม่เย็นก็มากน้อย ให้รู้สึกว่ามี ความเย็นยิ่งขึ้น ถ้าเป็นสมัยนี้ก็ต่อต้องแช่น้ำแข็ง แต่สมัย

นั้นน้ำแข็งแม้มีแล้วแต่ก็ยังไม่แพร่หลาย ได้ทราบว่ามีโรงทำน้ำแข็ง ฝรั่งเศสที่เคยกินน้ำแข็งต้องสั่งน้ำแข็งบรรทุกมากับเรือกำปั่นไฟจากเมืองใหม่หรือสิงคโปร์ เมื่อมาที่แรกๆ ราษฎรยังไม่เคยเห็น และก็มีมากคนที่ไม่เชื่อว่าจะปั้นน้ำให้เป็นตัวได้ ถึงกับต้องนำเอาน้ำแข็งใส่ตาชั่งไปตั้งให้ราษฎรดูที่ในมิวเซียม หรือหอพิพิธภัณฑน์ในพระบรมมหาราชวัง ลางคนไม่แน่ใจต้องขอเอามือแตะดู และขอน้ำแข็งก้อนเล็กๆ ที่เจ้าหน้าที่แจก นำเอาไปอวดคนทางบ้าน แต่เอาไปไม่ถึงไหนเจ้าก้อนน้ำแข็งก็ละลายหายไปหมด ต่อมาเมื่อมีโรงน้ำแข็งแล้ว ตั้งอยู่ในตรอกข้างที่ทำการโทรศัพทกลางเดี่ยวนี้น้ำแข็งซึ่งแต่เดิมมีราคาแพง มีผู้กินมันได้ก็แต่ผู้ดีคนมั่งมี ต่อมาก็มีราคาพอคนสามัญจะซื้อกินได้ จึงเกิดมีร้านเงินขายน้ำหวานล่อยก้อนน้ำแข็ง ขายแก้วละอัฐหรือเท่ากับสตางค์ครึ่งเดี่ยวนี้นักินเข้าไปเมื่อถูกก้อนน้ำแข็งก็รู้สึกเย็น ถ้าไม่ถูกน้ำแข็งก็ไม่เย็น ภายหลังใช้วิธีเอาน้ำราดลงไปบนก้อนน้ำแข็ง กรอกเทไปมาหลายๆ ครั้ง แล้วเติมลงในถ้วยน้ำหวาน ก็มีความเย็นดีกว่าวิธีเดิม แต่วิธีกรอกน้ำเทไปมาบนก้อนน้ำแข็งอย่างนี้มันช้าเสียเวลา จึงเกิดคนเจ้าปัญญาใช้กบใส่น้ำแข็งให้เป็นฝอยตั้งที่เห็นกันอยู่เวลานี้

ในวันสงกรานต์กลางบ้านที่มีอันจะกิน ตั้งโถงลูกแมงลักน้ำกะทิไว้ให้กินเปล่าเป็นพิเศษ ลางแห่งก็มีลอดช่องน้ำกะทิด้วย สมัยนั้นขึ้นตั้งไว้ให้กินเปล่าฟรีเดี๋ยวก็กินเกลี้ยง แต่สมัยนั้นตั้งไว้ก็ไม่ใครมีใครแล เพราะของถูกๆ เคยกินกันบ่อยๆ คนจึงไม่สู้ชอบกิน จะมีคนกินก็แต่พวกเด็กเสียโดยมาก ตั้งทิ้งไว้ตั้งครื่ก่อนวันจึงจะหมด คุเหมือนแมลงวันตอมก็ไม่มี ถึงมีก็เพียงตัวหนึ่งสองตัว ไม่มีมากถึงตอมหนึ่งเหมือนเดี่ยวนี้น และไม่มีใครเอาใจใส่รู้สึกกลัวว่ามันร้ายกาจอย่างไร ส่วนน้ำกินน้ำใช้ของชาวบ้านก็ตักจากบ่อจากคลอง เอามาใส่ตุ่มใส่โถงแล้วแกว่งสารส้มแล้วก็ใสใช้ได้ ไม่เห็นมีใครวิตกกกลัวเชื้อโรค เพราะความไม่รู้ทำให้สบายใจและไม่กลัว ที่สบายใจไม่กลัวเพราะไม่ใคร่ปรากฏมีโรคภัยถึงระบาค คนมีน้อยความสกปรกก็มีน้อยตามส่วน และอาจกินเชื้อโรคเข้าไปที่ระบาคน้อยไม่ถึงตายก็เกิดความต้านทานขึ้นได้ในตัว ค่อนานๆ จึงจะเกิดเป็นโรคระบาดขึ้นสักครั้งหนึ่ง และก็ไม่เข้าใจว่ามันมาจากกินน้ำซึ่งมีเชื้อโรค เมื่อไม่รู้และหาเหตุไม่ได้ว่าเกิดโรคระบาดขึ้นเพราะเหตุไร ก็เป็นธรรมชาติของคนเราต้องหาเอาจากสิ่งที่ตนลำเอียงเชื่ออยู่แล้ว คือ ชักให้แก่ผีท้าวว่ามันเป็นตัวกวระจะเอาคนไปใช้ในเมืองผี

ที่หน้าบ้านข้าพเจ้าเป็นคลอง มีคนมาจอดเรืออยู่ แล้วคนในเรือคนหนึ่งเป็นโรคลงรากตาย ข้าพเจ้าเป็นเด็ก เวลานั้นขึ้นก็ลงอาบน้ำคำว่ายเล่นในคลองนั้นอย่างสบายใจ ไม่ได้นึก สะดุ้งกลัวสักนิดเดียว และก็ไม่มีใครห้ามปราม เพราะไม่รู้จึงไม่กลัวและไม่มีใครห้าม กลับไประวังและกลัวผีห่ามากกว่า ถึงกับไม่กล้าออกนอกเขตบ้าน ที่แท้ถูกเขาหลอก ไม่ให้เที่ยวชุกชนโรงเต็มที เมื่อนึกถึงความหลังบัดนี้ก็รู้สึกเสียดายชอบกล แปลกใจว่าทำไม จึงรอดมาได้ ตอบได้เมื่อตอบอย่างอื่นไม่ได้แล้ว ว่าเคราะห์ยังดีผีคุ้มอยู่ ผีที่คุ้มนี้เป็น ผีเทวดา ไม่ใช่ผีห้าหรือผีร้ายที่กล่าวมาข้างต้น เพราะผีห้ามันไม่คุ้มครองใครและถ้ามีโอกาสก็ไม่ไว้หน้าให้แก่ใคร นอกจากมันจะกลัวเท่านั้น

เวลาบ่ายแดดตกวันสงกรานต์ เห็นเขาเล่นสาคันน้ำรดกันหรือไม่ก็เล่นปล้ำ มอมหน้ากันอย่างสนุกสนาน เป็นการเล่นสนุกระหว่างหนุ่ม ๆ สาว ๆ ตลอดจนคนแก่ แม่ร้างและสาวทิมที่กลางคนที่ยังสนุกอยู่ ก็เข้าร่วมเล่นสนุกด้วย เขาเล่นสนุกในหมู่ผู้ที่ รู้จักกัน ไม่เที่ยวไปถึงผู้อื่นที่ไม่รู้จัก และเล่นด้วยความยินดีสมใจ การเล่นสาคันน้ำ และเล่นมอมหน้ากัน เขามักเริ่มเล่นเมื่อสงกรานต์แล้ว คงได้เล่าพรรณนาไว้ในตอนที่ ด้วยสงกรานต์วันสงกรานต์นั้นแล้ว การเล่นสนุกของหนุ่มสาวพวกชาวบ้าน ตลอดจน ชาวชนบทในสมัยก่อนเป็นเรื่องสนุกสนานที่ปีน ไม่มีสนุกกันพร่ำเพรื่อ จึงรู้สึกว่าการส และสนุกจริง เป็นความสนุกอย่างง่าย ๆ เพราะฉะนั้น จะเอาความสนุกของสมัยนี้ที่เจริญ แล้ว เข้าไปเป็นมาตรฐานเปรียบเทียบกันไม่ได้ เกิดมาต้องมีสนุกบ้างเป็นบางครั้งคราว และความสนุกจะเกิดขึ้นได้อย่างแท้จริง ก็ต้องมาจากทำงานเป็นบ้จจัย เพราะทำงาน คร่ำเคร่งมานาน ก็ต้องมีเวลาพักผ่อนเล่นสนุกบ้าง ทำแต่งงานอย่างเดียว หรือเล่นสนุก อย่างเดียวไม่ได้ จะเดือดร้อนหาความสุขไม่พบ เพราะฉะนั้น จะหลีกเลี่ยงหรือกลัวความ สนุกเสียทีเดียวหาควรไม่ ถ้าห้ามไม่ให้เด็กและหนุ่มสาวมีเวลาเล่นสนุกบ้างเป็นครั้งคราว ก็หมกความเจริญงอกงามในชีวิตของพวกเขาเหล่านั้น และความสนุกก็ต้องเป็นไปตามสมัย ตามวัยและตามสภาพของท้องถิ่นและสังคม ให้เล่นสนุกด้วยกัน หรือไม่สนุกด้วยกันให้ เหมือนกันหมด มันก็ไม่สนุกเท่านั้น จะให้เด็กสนุกเหมือนผู้ใหญ่ ให้ชาวชนบทเหมือน ชาวกรุงชาวเมืองมันจะสนุกได้อย่างไร เพราะระบัตัวัฒนธรรมมีไม่เท่ากันและทำให้เท่า กันก็ไม่ได้

นึกสงสัยเพราะจำไม่ได้แน่ว่า ผู้หญิงชาวบ้านแต่ก่อนถ้าเป็นสาวเต็มตัวก็ ห่มผ้าจะสวมเสื้อก็แต่เป็นสาวรุ่น เป็นเสื้อจำพวก คอกกลม คอพวงมาลัยและคอตั้ง เมื่อ เล่นปล้ำมอมหน้ากัน ผ้าห่มจะไม่หลุดบ้างหรือ พอศิยายแก่คนหนึ่งซึ่งข้าพเจ้ารู้จักดี เพราะเคยอยู่บ้านข้าพเจ้ามาแต่สาวมาหาข้าพเจ้า จึงสอบถามแกลงถึงเรื่องนี้ ด้วยข้าพเจ้า จำได้ว่า แกคนหนึ่งเคยเป็นตัวการเมื่อครั้งยังสาวอยู่ แยกตบเสียงตั้งวางหน้าเลยว่า มันหลุดก็ช่างมันกลัวอะไร ข้าพเจ้าแย้งว่า ไม่ใช่เช่นนั้น ต้องการรู้ว่าถ้าเป็นสาวทั้งแก่ง ช่างมันได้หรือ แกหัวเราะอย่างเป็นได้สำนึกตัวว่า อ้อ (ลากเสียงและเบาหน่อย) ถ้ากลัว อย่างนั้นก็สวมเสื้อเสียซิ แต่สวมเสื้อนะไม่รัดกุม สู้คาคอกให้แน่นไม่ได้ มันจะหลุดไม่ได้ ง่าย หรือถ้าไม่แน่ใจคาคอกตะแบงมานเป็นประกันทับอีกที ก็ไม่ต้องกลัว ที่ไม่ต้องกลัวคือ ไม่กลัวคนมือไวไม่มีวัฒนธรรม แล้วแถมว่า ถึงผ้าห่มก็เหมือนกัน ห่มเหน็บชายพกไขว้ คอไก่เสีย ก็ไม่มีหลุด ห่มผ้าไขว้คอไก่ คือตัวคชายพกข้างหนึ่งไขว้อีกข้างหนึ่งให้รอบ แล้วเหน็บ ห่มอย่างนี้ไม่ต้องคาดเข็มขัดก็ได้ สมัยก่อนผู้หญิงชาวบ้านจะไปหาเข็มขัดที่ ไทเนอามาคาด

การเล่นสนุกมีมอมหน้ากันด้วยมินหม้อ มักแบ่งเป็นชายหนุ่มพวกหนึ่ง หญิง สาวพวกหนึ่ง ในจำพวกหลังนี้มีผู้หญิงที่จัดเข้าอยู่ในพวกแค้นแก้วอยู่หลายคน พวกนี้ มักออกหน้าเพื่อน พวกผู้ชายจะใช้กลวิธีปล้ำมอมหน้าอย่างไรไม่กลัวทั้งนั้น ข้าพเจ้า จำได้ว่า ผู้ที่เป็นหัวโจกฝ่ายหญิงแกชื่อเขียว แต่เราเด็กๆ เรียกแกว่า ยายเขียว ทั้งๆ ที่ แกยังไม่แก่ เคียนี่แกคงตายไปนานแล้ว ข้าพเจ้าจึงออกขานพานชื่อแกได้ เมื่อข้าพเจ้า เอ่ยถึงยายเขียว ยายแก่คนที่ข้าพเจ้ากล่าวมาข้างต้นก็หัวเราะ เห็นจะนึกถึงความหลัง แล้วถามข้าพเจ้าว่า นี่ยังจำได้หรือ เวลาปล้ำมอมหน้ากัน ถ้าชายหนุ่มคนใดเคราะห์ร้าย ถูกพวกผู้หญิงรุมปล้ำจับตัวไปได้ ถ้าเป็นชายหนุ่มทั้งแก่งก็ไม่ต้องสงสัยว่า ยายเขียวจะ ไม่เป็นคนหัวเรี่ยวหัวแรงในการจับเสียอย่างมู๋มู๋ย่า จับได้แล้วก็มีมัดตัวไว้รุมกันมอมหน้า เสียสะใจ แล้วจึงจะปล่อยตัวไป ข้าพเจ้าชักหญิงสาวชาวชนบทคนหนึ่งเมื่อล่องมา ไม่กี่วันนี่เอง ถึงการเล่นปล้ำมอมหน้าในถิ่นชนบท ก็เล่าให้ฟังเหมือนกับที่ข้าพเจ้า พรรณนามา แต่กล่าวเพิ่มเติมว่าไม่ใช่แต่จับเอามามอมหน้าเฉยๆ ยังฉีกเสื้อที่ใส่ให้ขาด รุ่งรังไปหมดด้วย ตามว่าทำอย่างนั้นเขาจะไม่โกรธหรือ ตอบว่าเขาไม่โกรธกัน ถึง

ชายบ้านอื่นพลัดเข้ามาก็ไม่เว้น เพราะอยากสะเออะเข้ามาเอง โกรธไม่ได้ คราวนี้ถ้าฝ่ายชายจับฝ่ายหญิงได้ ผู้หญิงก็จะถูกมอมหน้าและถูกมัดเท้ามือไว้ไม่ให้หนี จนกว่าจะยอมปล่อยตัวไปที่หลัง ข้าพเจ้าถามว่าเล่นสนุกกันถึงอย่างนี้ที่เดียวหรือ ได้รับตอบว่าอย่างนี้เขาไม่ถือกัน ได้สนุกกันเต็มที่ก็ปีละครั้งเท่านั้น ข้าพเจ้าทราบว่างานแห่งเล่นสนุกปล้ำกันรุนแรงยิ่งกว่านี้ก็มี เรื่องก็เพราะไม่ถือกัน สิ่งทั้งหลายไม่มีตีมีชู้ นอกจากจะนึกกันไปเอง เมื่อไม่ถือกันมันก็ไม่มีความสนุก คนสมัยเก่าเห็นคนสมัยใหม่เต้นรำก็บอกว่าดูไม่ได้ให้เสียใจ ก็เล่นปล้ำมอมหน้ากันของพวกชาวบ้านชนบท นั่นก็ไม่เห็นว่าจะผิดแปลกกันกับเต้นรำที่ตรงไหน นอกจากจะเป็นอย่างง่าย ๆ หรือประณีตขึ้นตามสมัยและชั้นของสังคมเท่านั้น ที่แท้มันก็มาตะเภาเดียวกัน คือการเล่นสนุกของสังคมอันเป็นความจำเป็นแก่ชีวิตที่ต้องการปล่อยความรู้สึกกลางประการให้ออกมา มิฉะนั้นนางคนอาจลัดมันตายก็ได้ ถ้าไม่มีทางระบายออกมาเสียบ้าง ให้พอเหมาะพอควรแก่ประเพณีนิยมการเล่นสนุกวันสงกรานต์อย่างนี้ คิดว่าเป็นจำพวกเดียวกับเล่นสนุกหลอกกันของฝรั่งในวัน April Fool's Day และงานโหลี่สาคน้ำแดงของชาวอินเดียตอนเหนือ เป็นเรื่องตลกมาแต่ดึกดำบรรพ์ คือเทศกาลรื่นเริงอย่างหัวทกกันชีวิตแห่งฤดูวสันต์ของคนโบราณ ซึ่งกล่าวไว้ในวิจารณ์เรื่องศรุษและสงกรานต์ส่วนหนึ่งแล้ว

เล่นปล้ำมอมหน้ากัน พวกเด็ก ๆ ไม่มีโอกาสจะเข้าผสมโรงกับเขาได้ ขึ้นเล่นเข้าพวกด้วยก็เสียเปรียบเขา ถูกเขามอมข้างเดียวเพราะเป็นเด็กและไม่สนุกด้วยกัน ทั้งสองฝ่ายด้วยผิดชั้นผิดวัยกัน ถึงจะลอบไปมอมหน้าเขาก็ไม่สู้สำเร็จ อาจถูกเขากดขยักเอาเพราะเขาไม่สนุกด้วย จึงได้แต่คอยดักสาคน้ำพวกผู้หญิงที่เขาผ่านมา รู้จักหรือไม่รู้จักไม่เข้าใจด้วย พบเข้าได้โอกาสเป็นสาคตะบัน เลือกสาคแต่ที่สาว ๆ ถ้าเป็นยายแก่ก็ไม่สาค เพราะปากแกรัยนัยและไปสาคแก่ทำไม ที่ซึ่งมีโอกาสสาคได้มาก คือปากแพรงหรือทางแยกซึ่งคนเขากลับจากตุลละครในงานก่อพระเจดีย์ทรายที่วัดจะต้องผ่านมา พวกเด็ก ๆ ไปออกันอยู่ที่ทางแยกมากคนด้วยกัน พอเห็นเดินมาเป็นแถวแต่ไกลก็บอกกันให้เตรียมตัว มาแล้วระวังดักสาคให้ดี นี่เป็นคำที่พวกเด็กมันบอกกัน คนที่จะผ่านมาก็รู้ว่าจะถูกสาคน้ำ แต่จะหลบหลีกไปเสียทางอื่นก็ไม่ได้ เพราะมันคอยดักอยู่ที่ปากแพรงทางจึงต้องยอมให้มันสาค ลางที่คนที่ผ่านมากคนเดียวมีท่าทางชอบมาพากล เจ้าพวกเด็กก็

ครั้นคร้าม ไม่กล้าสาตกมี รู้จักกลลวาทศกมีตวาระเหมือนกันถ้าเห็นว่าทำไม่ดี ถ้าเป็น เวลาละครเล็ก คนเขากลั้มามากๆ ก็เลือกสาตกแต่ที่สาว ๆ แต่งตัวสวย ๆ คือแต่งเกือบ เหมือนสวมเสื้อราตรีแบบ *เดกอลเต้* ในปัจจุบันนี้ สาตกก็ไม่สาตกเปล่ายังมีสาวอย่างผิด วัฒนธรรม คือฮาป่าให้ด้วยพอสาคโครมก็ฮา ตอนนี้อาจโมโหเกิดได้ง่าย สาตกถึงเบี่ยงก็ ไม่ว่าเพราะจะกลับบ้านอยู่แล้ว แต่มีฮาด้วยเหลืออด ถ้าเห็นมันมีมากคนถึงไม่ยอม อดโมโหก็จำต้องอด ไม่อยากไปต่อล้อต่อเถียงกับเจ้าพวกเด็กเกรเหล่านี้ เพราะเมื่อ เข้าพวกกันก็เกรแค้นแค้นไม่ใช่เล่น ส่วนพวกที่ไม่ค่อยถูกสาตกมักเป็นคนแก่ ๆ เฒ่า ๆ ถ้าเป็นผู้ชายพวกเด็ก ๆ ก็ดูเหมือนกันว่าจะสาตกดีหรือไม่ดี ถ้าเห็นว่าไม่ชอบมาพากลหรือ มีคนอื่นจะสาตกได้ดีกว่าก็ไม่สาตก แต่อย่างนี้กว่ารอดสาตกไปได้ถึงไม่ถูกเด็กผู้ชายสาตก ถ้า เป็นชายหนุ่มก็อาจถูกเด็กผู้หญิงหรือผู้หญิงสาวสาตกให้ก็ได้ นี่ก็ทะเลาะกันว่าไม่มีใครสาตก ที่ไหนได้เดินไปพอผลอดตัว ทันทีทันใดนั้นเองอาจมีเด็กหญิงหรือแม่สาว ๆ ถู้อันน้ำแร่ ปราดออกมาจากที่กำบังสาตกเข้าให้โครมใหญ่เบียดหมด สาตกแล้ววิ่งหนีเข้าไปแอบดูและ หัวเราะก๊าก ๆ อยู่ในบริเวณบ้าน ไม่ว่าอะไร เพราะว่าก็ไม่ได้ ได้ก็แต่พลอยหัวเราะสนุก ไปด้วยกับเขาเท่านั้น สนุกดีถ้าไม่ถึงกับเดือดร้อนเสียหายอะไรนัก เรื่องวิ่งปราดออกมา สาคน้ำแล้ววิ่งหนีไปอย่างรวดเร็ว ไม่ทันให้ผู้ถูกสาตกรู้ตัว ทำให้ข้าพเจ้านึกไปถึงแมว ตัวหนึ่ง มันคุ่มมากนัก เห็นสุนัขเดินมากวิ่งปราดออกไปตบให้ แล้ววิ่งหนีขึ้นเรือนไป ทำให้สุนัขตัวนั้นโกรธมาก เพราะไม่ทันระวังตัว แต่สุนัขมันหัวเราะไม่เป็นและไม่เห็น สนุกด้วย ได้ก็แต่ร้องเอง ในที่แรกเมื่อถูกตบแล้ว มีเสียงแหย่ตามมาแปลว่าโกรธ เหลือเกิน เรื่องสาคน้ำที่มักเกิดเรื่องก็ที่ไปสาตกผู้ที่เขาจะไปธุระไม่ใช่กลับจากวัดในงาน ถ้ารู้จักกันก็ไม่งอแต่ก็ขอตัวกันได้ ถึงกระนั้นอาจต้องเสียเงินเป็นค่าถ่ายเป็นของขวัญ วันปีใหม่

ข้าพเจ้าจำได้ว่าสาคน้ำด้วยขัน ถ้าเป็นขันขนาดใหญ่ก็สาตกไม่ถนัด สาตกถูก บ้างไม่ถูกบ้าง เพราะสาตกไม่ได้ไกล ทั้งขันก็หายากเพราะถูกพวกสาว ๆ แย่งเอาไปใช้ เสียหมด จะใช้สาตกด้วยกะลา ก็ไม่ได้เพราะเขาถือ สิ่งที่เหมาะสมคือกระป๋องเล็ก ๆ แต่สมัย นั้นก็เป็นของหาได้ไม่ยากนัก เกิดคนเจ้าปัญญาเอาไม้ไผ่ขนาดเล็กหรือไม้รวกมาทำเป็น กระบอกลึกใช้ได้ดีกว่าสาตกด้วยขัน เพราะกะบ่อถูกที่หมายได้แม่นยำและฉีกได้ไกล

ภายหลังร้านแจ็กบัตกรีทำกระบอกฉีดเหล็กวิลาศชาย ได้อัฐคือสตางค์ในสมัยนั้นก็เอาไปซื้อมาใช้ฉีด ตึกว่ากระบอกฉีดไม่ไผ่มาก ลางที่โชคไม่ดีฉีดพลาดหรือจะจงใจฉีดก็ตามที่จำเพาะฉีดถูกที่ซึ่งเขาไม่ต้องการให้เปียก เขาทำตาเขียว ก็ต้องเตรียมวิ่งหนีทันที ถ้าหนีไม่ทันเป็นโดนถูกเขาเขกถูกทุบ ถ้าผู้ที่เขาไปถูระมีร่มมาด้วย สมัยนั้นเขานิยมกางร่มสปริง ก็เป็นถูกฟาดด้วยร่มหนีไม่ไคร่พ้น เพราะค้ำร่มมันยาวฟาดได้ไกล ลางที่ไล่ตามติด ๆ มาจนถึงบ้าน ก็มายืนต่อว่าเอ็ดกะโรอยู่หน้าบ้าน ถ้าไม่รู้จักกันก็ไม่กล้าตามเข้าไป ได้ยินเสียงเอ็ดว่า *เต็กอะไร บอกแล้วว่าอย่าสาตจะไปถูระ ยังขึ้นสาตดูหรือเสื่อผ้าเประอะหมด* ถ้าเป็นอย่างนี้ผู้ใหญ่ในบ้านก็เดือดร้อนต้องออกมาขอโทษขอโพย เรื่องจึงเลิกกันไป ข้าพเจ้าเล่าเรื่องตอนนี้ได้ถนัด เพราะได้เห็นแก่ตาตนเอง สาคน้ำกันด้วยชั้น ภายหลังใช้กระบอกฉีดน้ำแทน ก็นับได้ว่าเป็นความเจริญทางวัตถุได้อย่างหนึ่ง แต่ความสำคัญที่เป็นเจตนารมณ์ของการสาคน้ำก็หายไป อย่างนี้เป็นความเจริญหรือความเสื่อมของประเพณีและจิตใจ ถ้าไปสาตถูกหญิงแม่แปรดเข้าด้วย เป็นได้ฟังเสียงเอ็ดอึ้งอันไม่เป็นมงคลแก่หูด้วยก็ได้ เพราะเป็นคนที่พูดไม่กระตาคปาก นี้จะพูดออกมาอย่างใดก็พูดออกไปอย่างนั้น มันเหลือฟังที่เดียวท่านเอ๊ย แต่ถ้าได้ยินได้ฟังเสียจนคุ้น ก็รู้สึกเฉยตั้นไปไม่เห็นเป็นหยาบ ถ้าลองแปลความดูจะเห็นหยาบร้ายแรงทีเดียว อ่านเรื่องเล่นสาคน้ำในวันสงกรานต์เมืองพม่าตามที่ฝรั่งเล่าไว้ในหนังสือว่า พวกเด็ก ๆ พม่าใช้กระบอกฉีดกระบอกไม้และกระบอกเหล็กวิลาศอย่างเดียวกับของเด็ก ๆ ไทยเหมือนกัน เป็นเรื่องมีวัฒนธรรมถึงกัน และเขาว่าเจ้าเด็ก ๆ เหล่านี้มีความชำนาญรู้เทคนิคการฉีดได้อย่างดี มันกะแ่งว่าอยู่ในระยะไหนจึงจะฉีดถึง และก็ฉีดไปถูกเป้าที่หมายได้อย่างแม่นยำเสียด้วย เด็กพม่าและเด็กไทยตลอดจนเด็กฝรั่งมันก็เด็กนั่นเอง ไม่มีอะไรจะต้องกล่าวอีก

ข้าพเจ้ามีอายุพอเห็นการเปลี่ยนแปลงเหล่านี้ในกรุงเทพฯ เพราะด้วยความเจริญ มีผู้คนมากขึ้นทุกที มีมากชาติหลายภาษา และตามถนนก็มีรถเล่นกันพลุกพล่าน การสาคน้ำเล่นสนุกกันวันสงกรานต์ในหมู่พวกชาวบ้านหรือในหมู่พวกกันเอง ก็ขยายตัวกลายเป็นมีคนอื่นเข้ามาแทรกแซงร่วมสนุกด้วย ไม่รู้โอไหนโอไหน สาคน้ำไม่เลือกว่าใคร ข้าเจ้าพวกเด็ก ๆ ก็เล่นแผลง ๆ ใช้น้ำลูกแมงลักที่เขาตั้งไว้ให้กินเป็นทาน หรือร้ายยิ่งกว่านั้น ใช้น้ำสปรกโสम्मหรือน้ำที่ทำให้เกิดผื่นคัน สาตรคไม่เลือก ทำให้เสื่อผ้าดี ๆ รีด

ไว้วางใจ ๆ ติดลูกแมงลักเปราะอะเบื้อนเสียหายหมด เกิดอันตรายรถทับเด็กก็มี เพราะมุ่งแต่จะเล่นสนุกไม่ระวังรถให้ตี ลางที่สนุกโครมเข้าไปในรถยนต์ คนขับรถใจไม่ทันรู้ตัว ก็เบนรถในทันทีทันใด เกิดอันตรายถึงรถคว่ำหรือแล่นไกลไปทับใครต่อใครก็ได้ มันเกิดเรื่องเสียหายมากกว่าเรื่องสนุกอย่างนี้ ในที่สุดจึงห้ามปราม ไม่ห้ามไม่ได้จะเดือดร้อนและเสียหาย เพราะผู้ที่สนุกส่วนใหญ่เป็นพวกเด็ก ๆ และหนุ่ม ๆ รุ่นตะกอย คนสองพวกนี้กำลังอยู่ในวัยคะนอง เป็นพวกกำลังเล่น หนุ่่นง่าย ถ้าไม่ระวังไว้บ้าง ก็มักเล่นเกินขอบเขตไปเมื่อเข้าพวกกัน เรื่องสนุกในกรุงเทพฯ จึงหมดไป เพราะเหตุการณ์และสิ่งแวดล้อมไม่เหมาะสมแล้ว แต่แล้วก็กลับมีขึ้นอีกประปราย ถ้าปล่อยมากเกินไปไม่มีขอบเขต เมื่อเกิดเสียหายมากขึ้นก็เห็นจะต้องห้ามอีก แต่ห้ามเด็ดขาดก็เป็นมากไป สู้ให้เล่นสนุกกันเองในละแวกบ้านเดียวกันเพื่อความสนุกรื่นเริงไม่ได้ เพราะในที่ซึ่งไม่พลุกพล่านด้วยรถยนต์ และไม่ไปสนุกคนอื่นอย่างไม่เลือก หรือสนุกเกินขอบเขตไป ก็เห็นว่าไม่เสียหายอะไร ซ้ำจะเป็นเล่นสนุกในหมู่กันเองด้วย ถึงเล่นมอมหมันกัน ถ้ามอมกันด้วยมินหม้อหรือโคลนก็พอทำเนา ลางคนเล่นเพลงเอาหินหม้อคลุกกับน้ำมันยางมอมกันก็มี นี่เล่นเกินขอบเขตแสดงว่าเล่นมอมหมันและสนุกกันในวันสงกรานต์ เมื่อก่อนก็มีคนอุบาค์เล่นเพลงอยู่เหมือนกัน ไม่จำเป็นจะต้องเป็นคนในสมัยปัจจุบัน เพราะเป็นธรรมชาติของคนมันต้องมีทั้งคนดีและคนด้อยอยู่ด้วยกัน แม้แต่ในตัวคน ๆ เดียวก็อาจมีทั้งดีและระยำอยู่ในตัวได้เหมือนกัน อย่างไหนจะปรากฏออกมาให้เห็น ก็แล้วแต่เหตุการณ์สิ่งแวดล้อม เว้นแต่จะได้รับการอบรมมีสติข่มใจ ก็เป็นอีกเรื่องหนึ่ง

หม่องส่วยโย คือเซอร์ยอชสก๊อต เล่าไว้ในหนังสือเรื่องชาวพม่าว่า ในเมืองพม่าเมื่อวันสงกรานต์มีสนุกน้ำกัน ชาวต่างชาติก็ไม่ขัดข้องอะไร เว้นแต่ชาวอินเดียที่ถือว่าเป็นผู้ดีชั้นสูงนั้นแหละขัดข้องไม่เห็นสนุกด้วย แต่พวกจีนตรงกันข้าม พลอสสนุกสนุกน้ำไปกับเขาด้วย ถึงกับลงทุนจ้างเขาตักน้ำไว้ให้สนุกกัน นี่ก็คล้ายกับกรุงเทพฯ เมื่อก่อนพวกเด็กพอเห็นผู้หญิงแต่งตัวสวย ๆ เดินมาแต่ไกลเห็นได้ง่ายเพราะห่มสี ก็เตรียมหน้าเป็นจ้ำละหวั่น หน้าไม่ทันก็ตีฟิงน้ำที่ชาวจีนเอื้อเพื่อตักไว้ให้ ลางที่ชาวจีนก็สนุกเข้าผสมโรงเล่นสนุกน้ำกับเขาด้วย ตามปรกติเมื่อผู้หญิงเดินมาเป็นแถว ๆ เห็นมีเจ้าพวกเด็กอุบาค์คอยตักสนุกน้ำกันอยู่หัวสลอน ผู้หญิงเขาก็ไม่ผ่านไปทางนั้น มักลัดเลาะแฝง

เข้าตรอกไปทางอื่น แต่ไม่สู้รอดพ้นไปได้สัก เพราะอาจไปถูกเด็กอุบาทว์อีกฝูงหนึ่ง คอยตักสวดอยู่ทางนั้น ส่วนชาวจีนที่เล่นสาคน้ำสงกรานต์ในเมืองพม่าตามที่หม่องส่วยโย คล่าวไว้ไม่ใช่เช่นนั้น คือไปลากเอาสบู่หน้าที่ขายอยู่ในร้านออกมาสบู่หน้าที่เดียว จ้างคนจีนประจำสำหรับสบู่หน้ากันวันยังค่ำ น้ำพุ่งออกจากสบู่พอจะใช้ดับไฟไหม้ได้อย่างเดียว ข่านทราบใหม่ว่า ถ้าแก่แก่สามารถเล่นสนุกสาคน้ำสงกรานต์ทำให้ใครๆ ถึงเปียกโชกได้นั้น ก็เพื่อประกาศแจ้งความขายสบู่หน้าของแกไปในตัวด้วย ถึงจะสนุกก็ไม่ลืมเรื่องเศรษฐกิจของเขา

จีนสนุกยังไม่เท่าฝรั่งสนุก ฝรั่งข้าราชการคนหนึ่งอยู่ที่เมืองแปร วันนั้นเป็นวันสงกรานต์ กำลังกินข้าวอยู่ในเรือนพร้อมกับเพื่อนฝรั่งอีกสองคน ขณะนั้นมีเพื่อนบ้านฝรั่งคนหนึ่งเขียนจดหมายมาบอกให้รู้ล่วงหน้าว่า พวกหญิงสาวชาวพม่ากำลังจะมาแสดงความนับถือให้เกียรติยศสาคน้ำ อีกประเดี๋ยวคงจะมาถึงบ้าน ฝรั่งคนนั้นก็ตระเตรียมการทันที สั่งให้บ๋อยแขกเอาถังใส่น้ำมาตั้งไว้ที่ระเบียงเรือน มีกระป๋องสำหรับตักสาคเตรียมไว้เสร็จ แล้วก็นั่งกินข้าวต่อไป เผอิญเคราะห์ร้ายไม่ได้สั่งให้ใครเป็นยามคอยระวังไว้พอรู้ตัวดี พวกแม่สาวๆ ก็มาถึงตัวเสียแล้ว เอาหน้าสาคเสียถนัดใจ ถูกฝรั่งคนที่อยู่ใกล้หน้าออกเข้ตเปียกหมด ฝรั่งลุกขึ้นทันทีตรงไปที่ถังใส่น้ำ แต่ที่ไหนได้ ถูกพวกแม่สาวๆ ยึดเอาเป็นที่มันเสียแล้ว แทนที่จะเตรียมเอาไว้สาคสว แต่สาวกลับเอาขันเงินตักสาค ฝรั่ง ตักสาคเอาสาคเอาไม่รั้งรอ ฝรั่งทั้งสามไปยังไม่ทันถึงถึงน้ำก็เปียกหมด แต่ฝรั่งคนหนึ่งไม่ยอมแพ้ ฝ่าเข้าไปตามสายน้ำที่ถูกสาคมา ตรงเข้าจับหญิงสาวคนหนึ่งกกลงไปในถังน้ำ ไม่ใช่ครั้งแรก กตน้ำเสียหลายครั้งเปียกไปหมด ผู้หญิงคนอื่นเห็นฝรั่งเล่นแผลงๆ เช่นนั้นก็ตกตะลึงและตกใจกลัว พวกนี้วงหนึ่งโครมๆ ออกจากบ้านไป มีแม่สาวผู้เคราะห์ร้ายเอามือกุมเสื้อผ้าที่เปียก วิ่งหนีตามคิดๆ กันไป คราวนี้พวกพม่าก็โกรธ เพราะผู้หญิงสาวเหล่านั้นเป็นลูกผู้ดีชาวพม่าทั้งนั้น เพียงแต่ใครมาจับมือถือแขนหญิงสาว แม้จะเป็นการเล่นสนุก ก็ผิดประเพณีร้ายอยู่แล้ว นี่ยังกว่านั้น ยังจับผู้หญิงสาวกตน้ำเสียด้วยผมเผ้าเปียกหมด เรื่องมันยิ่งร้ายไปกว่าจับมือถือแขน ฝรั่งหนุ่มเจ้าของบ้านคนนั้นในวันสงกรานต์ปีต่อไป ก็ไม่มีหญิงสาวชาวพม่ามาสาคน้ำเป็นการเคารพปีใหม่ ต้องเสียใจโศกครวญชวตสนุกไป

นี่เป็นเรื่องฝรั่งรู้จักประเพณีสาคน้ำสงกรานต์ของพม่า และแต่งตัวเตรียมถูกสาคน้ำ คือสวมแต่เสื้อเชิ้ตและกางเกงขาสั้น ถ้าเป็นฝรั่งมาใหม่ยังไม่รู้อิโหนอิเหน่เรื่องอย่างนี้ มาถึงเมืองพม่าเวลาเดือนเมษายน ฝรั่งด้วยกันก็ต้องบอกให้รู้กันไว้ แต่ฝรั่งคนหนึ่งไม่รู้เรื่อง แต่งตัวเต็มภูมิไม่ได้เปลี่ยนเป็นใส่เชิ้ตและกางเกงขาสั้น แต่เกาะเจ้าเสื่อยาวสวมหมวกต๊อบแฮ็ค ซึ่งมีรูปทรงเป็นปล่องไฟ ขึ้นรถม้าไปยังบ้านที่ต้องการจะไป พอถึงก็ขึ้นบันไดไปบนระเบียงชั้นบน พบหญิงสาว ๒-๔ คน คอยคักอยู่บนนั้น และขออนุ้มติสาคน้ำตามธรรมเนียมประเพณี ฝรั่งคนนั้นไม่รู้จักภาษาพม่า เข้าใจว่าเห็นจะถามว่ามาหาฝรั่งเจ้าของบ้านกระมัง ก็พยักพยิดเป็นที่บอกว่า เช่นนั้น พยักหน้าเสร็จทันใดนั้นก็ถูกแม่สาว ๆ เทน้ำในขันรดฝรั่งเสียฉันทใจ เบียดจนกระทั่งปล่องไฟที่สวมอยู่บนหัว ฝรั่งตกตะลึงงัน นึกว่านี่เห็นจะเป็นประเพณีของพม่าที่จะให้ชาวต่างประเทศหายร้อนเพราะตากแดดมากกระมัง ไม่ว่าจะอะไรหอก แต่ที่รดเปียกปล่องไฟด้วยนี้ดูไม่จำเป็นเลย ขณะนั้นฝรั่งเจ้าของบ้านออกมาจากห้อง เพราะเข้าไปหยิบเงินมาให้หญิงสาว ๆ เหล่านั้น เป็นของขวัญวันปีใหม่ พอถ่ายตัวไม่ให้ถูกสาคน้ำ เมื่อมาเห็นเพื่อนถูกสาคน้ำ ก็ขบขันหัวเราะร่วนงอไปงอมมา แต่เพื่อนถูกสาคตื้น้ำเชื่อไม่เห็นขบขัน ซ้ำจะฉุน ๆ เอาด้วย คงเสียตายเจ้าปล่องไฟไม่น้อย ต่อเมื่อชี้แจงบอกเล่าเก๋าสืบเป็นที่เข้าใจกันแล้ว ก็หายโกรธเป็นขบขันและหัวเราะได้ เสื้อผ้าที่เปียกถูกเจ้าความโกรธลุกเป็นไฟในทีแรก เผาเสียจนแห้งหมด ไม่สู้เดือดร้อนอะไรนัก

พันโท ไชมส์ ซึ่งเป็นทูตอังกฤษไปกรุงอังวะ เมื่อ พ.ศ. ๒๓๓๘ เล่าเรื่องสาคน้ำสงกรานต์ของพม่า (Symes, *An Account of An Embassy to the Kingdom of Ava*, P. 210-211) ไว้ว่า เมื่อวันที่ ๑๒ เมษายน ได้รับเชิญไปร่วมสนุกกับเจ้าเมืองพม่าในวันสิ้นปีเก่า เพื่อชำระล้างมลทินปีเก่าให้หมดไป และเริ่มปีใหม่ด้วยความบริสุทธิ์ผ่องใส ในวันนั้นพวกผู้หญิงดำพผู้ชายก็เอาน้ำสาค และผู้ชายก็สาคน้ำตอบแทนได้ เป็นการสนุกที่ไม่มีเสียหายอะไร และไม่มีเล่นสาคน้ำที่หยาบโตน น้ำที่สาคก็ไม่ใช้น้ำสกปรกผู้ชายจะจับต้องผู้หญิงไม่ได้ แต่จะสาครดให้มากเท่าไรไม่ห้าม ถ้าผู้หญิงเขามาสาครดก่อน เมื่อเขาขอตัว ก็เป็นที่เข้าใจว่าหญิงคนนั้นไม่มีกรรม ผู้ชายก็ยอมให้ผ่านไปไม่สาคน้ำให้ เวลาเย็นก่อนจะมีค้ำสักข์ชั่วโมง พันโท ไชมส์ กับคณะไปถึงบ้านเจ้าเมือง เขา

เตรียมน้ำใส่ตุ่มไว้ และมีขันสำหรับจ้วงตัก พันโท ไชมส์ กับพวกมีน้ำดอกไม้เทศไปด้วย คนละขวด และเทน้ำดอกไม้เทศลงบนฝ่ามือเจ้าเมืองคนละนิก เจ้าเมืองก็เอาประพรมตามเสื้อผ้าของตน แล้วมีเด็กหญิงเล็กๆ เป็นบุตรสาวเจ้าเมือง เทน้ำดอกไม้เทศปนกับผงไม้จันทน์ลงบนฝ่ามือของเจ้าเมือง แล้วก็หยอดเทบนฝ่ามือฝรั่งทุกคน เสร็จแล้วก็เล่นสาดน้ำกันอย่างสนุกสนานเปี่ยมใจไปหมดจนเหนื่อยจึงเลิกกัน

นี่เป็นเรื่องสาดน้ำวันสงกรานต์ในประเทศพม่า เมื่อสมัย ๑๕๐ ปีล่วงมาแล้ว ข้อความที่เล่าก็เล่าอย่างฝรั่งสังเกตเห็น รู้สึกไม่สู้ผิดอะไรกับเรื่องรดน้ำสงกรานต์ของเราเมื่อสมัยก่อน เล่นสาดน้ำกันอย่างสนุกสนานที่ ไม่มีข้อเสียหายอะไร ที่เทน้ำดอกไม้เทศลงในมือเจ้าเมือง ก็คงเป็นเรื่องรดน้ำผู้ใหญ่แน่นอน

เมื่อ พ.ศ. ๒๔๕๐ ข้าพเจ้ากับคณะมีโอกาสไปกรุงย่างกุ้งพอดีได้เห็นเขาเล่นสาดน้ำกันในวันสงกรานต์ เห็นพวกหนุ่ม ๆ รวมทั้งเด็กด้วย นั่งรถยนต์กระบะรวมกันไป ในรถคันหนึ่งหลาย ๆ คน ในรถมีน้ำบรรจุทุกไปถ้วย เมื่อแล่นไปตามถนนก็ร้องรำทำเพลงไปตลอดทาง ตามวิสัยของคนหนุ่มที่คะนองและสนุกรำเริง เมื่อมีรถอื่นผ่านมา ตลอดจนคนเดินถนน ก็ถูกพวกหนุ่ม ๆ เหล่านี้เอาน้ำสาดอย่างไม่ปราณี สาดกันเป็นชั้นใหญ่ ๆ เราไปรถยนต์เก๋ง เมื่อเห็นรดสาดน้ำมาแต่ไกล ก็รีบหมุนกระจกข้าง ๆ รดขึ้นกันเสียมิดชิด สาดมาอย่างไรก็ไม่เข้าไปในรถได้ สังเกตรถที่พวกเล่นสาดน้ำนั้นมา ดูเหมือนโดยมากจะผ่านไปแต่ตามถนนที่ไม่ใช่เป็นท่าเลตลาคชชุมชุมชน คงผ่านไปแต่ถนนที่มีชาวพื้นเมืองอยู่ ตามท่อน้ำประปาข้างถนนลงแ่ง ก็มีพวกหนุ่ม ๆ และเด็กผูกขาด ใช้น้ำเป็นประจำวันยังค่ำ รถหรือใครผ่านมาเป็นถูกสาด เห็นพวกที่มารดกระบะ หยุดรดทำสงครามสาดน้ำกันกับพวกที่อยู่ประจำท่อประปา สาดรดกันอย่างสนุกสนานจนน้ำนองถนนเประละอะไปหมด ส่วนในที่ต่าง ๆ ก็มีผู้คอยตักสาดเป็นรายบุคคล โดยมากเป็นผู้หญิงสาวและเด็ก ผลลัพท์ไม่ได้เป็นถูกสาดเปี่ยมหมด แต่พวกเราไม่กลัว เพราะเวลาใดไม่ได้ไปธุระ ก็แต่งตัวนุ่งโสร่งอย่างพม่า ซึ่งเพื่อนพม่าเขาอื้อเพื่อจกมาให้ ถ้าหลบหลีกไม่ทันถึงถูกสาดจนเปียกก็ไม่เดือดร้อนอะไร เมื่อรู้ตัวและเตรียมตัวกันอย่างนี้ เราก็พลอยสนุกไปกับเขาด้วย ที่บนลานพระราชกุศลเจ็ดยี่สิบตะเกียง มีคนพากันขึ้นไปนมัสการเนื่องกันไม่ขาดสาย แม้ที่บนลานชั้นทักษิณจะไม่มีสาดน้ำแต่ก็เประอะไปหมด เพราะ

คนที่ขึ้นไปมีสการกลางคนก็โดนสาคน้ำไปแล้ว จึงทำให้สถานที่กลางตอนและ นอกขึ้นในวันนั้นในตอนบ่าย เขามีประกวดแข่งรถ เมื่อรถผ่านมาถึงปะรำที่กรรมการตัดสินนั่งอยู่ รถที่แข่งก็หยุด คนบนรถส่วนมากเป็นพวกหนุ่ม ๆ สาว ๆ แต่งตัวสวย ๆ ที่แต่งตัวเป็นอย่างดีละครก็มี ก็ร้องรำทำเพลงต่าง ๆ ให้เข้ากับลักษณะของขบวนรถที่แต่งที่ลงมาร้องรำอยู่ข้างล่างเพื่อให้กรรมการดูก็มี การรำการร้องเป็นอย่างดีและทำนองเดิมของพม่า แต่ที่เป็นอย่างปัจจุบันสมัยใหม่อย่างของเราก็มี นี่กว่าจะมีคึกคักตื่นแต่ของเรา ของพม่าก็มี เพราะด้วยอำนาจแห่งวัฒนธรรมอย่างใหม่มีแรงมากกว่า แต่ก็เคราะห์ดีนักหนาที่เขาไม่ทิ้งของเก่าเสียทีเดียว ยังเหลือไว้ให้เราเห็นว่าพม่าแท้แต่เดิมนั้นเป็นอย่างไร หมายความว่าเขายังรักษาวัฒนธรรมดั้งเดิม อันมีรากหยั่งลึกมานานและเป็นบุคลิกลักษณะของชาติของเขาไว้ได้ จะงอกงามและเปลี่ยนแปลงแตกออกไป เป็นความเจริญก็แต่ส่วนกิ่งก้านสาขา ส่วนลำต้นเดิมยังอยู่มั่นไม่ถอนรากหรือเป็นใหม่อีกต้นหนึ่ง ซึ่งผิดกว่าต้นเดิม

มีเรื่องเกี่ยวกับวันสงกรานต์ในแคว้นเชียงตุงอยู่เรื่องหนึ่ง ซึ่งสมควรจะนำมาเล่าไว้เสียด้วย ในวันสงกรานต์เจ้าฟ้าเชียงตุงมีออกขุนนาง ฝรั่งเศสมีโอกาสไปเฝ้าในวันนั้นด้วย เล่าว่าเจ้าฟ้าเชียงตุงประทับนั่งขัดสมาธินั่งคล้ายพระพุทธรูปอยู่บนอาสนะทรงเครื่องคันเป็นอย่างของพม่า คือมีทรงชฎาเป็นต้น พวกเข้าเฝ้าเข้าไปบังคมกันโดยลำดับ เสร็จแล้วเจ้าฟ้าก็ถวายพระปีใหม่เป็นภาษาบาลี ขณะนั้นประคูด้านหลังที่นั่ง ก็ค่อยแย้มเป็ดออก เจ้าฟ้าก็เสด็จหายลับเข้าไปในประตูนั้นทันที

ทันใดนั้น พวกข้าราชการซึ่งเฝ้าอยู่อย่างสงบเสงี่ยม ต่างลุกขึ้นอย่างขมิ้มมันแย่งกันหนีออกจากที่เฝ้าอย่างสับสนอลหม่าน เหตุที่พวกเข้าเฝ้ามีกริยาอาการลุกลงจะหนีไป เป็นเพราะขณะนั่นเอง มีพวกราษฎรพากันยกพวกแห่กันมาเพื่อสาคน้ำสงกรานต์ พวกเข้าเฝ้า ที่คองหนีกันโครมครามไม่มีรั้งรอ ก็เพราะล้วนแต่งตัวดี ๆ เป็นเครื่องเต็มยศทั้งนั้นอยู่ได้หรือ ขึ้นซักซ้าเป็นลูกสาคน้ำ และผู้สาคน้ำก็สาคอย่างเต็มรัก ไม่มีปราณีถ้าหนีไม่ทันก็อย่านึกหวังเลยว่าจะรอดพ้นไปได้ ฝรั่งเศสที่เล่าว่าตกตะลึงย่นเกล้า ๆ กัง ๆ เพราะไม่รู้เรื่อง จนเจ้าฟ้าออกมาแล้วหัวเราะด้วยขบขันที่เห็นฝรั่งเศสนั้นทำหน้าตื่นเจ้าฟ้าแฉะให้ฝรั่งเศสนั้นรีบหนีลอบออกไปทางซ้ายหอคาคือปราสาททองของเจ้าฟ้า ฝรั่งเศส

คนนั้นนอกจากหอค้าได้ก็วิ่งหนีสุดแรงเกิด เพราะถ้ำขึ้นรี ๆ รอ ๆ ซ้ำอยู่อีก เป็นลูกน้ำตั้งถึง ๆ สาคเปียกปอนหมกเป็นของเน่ ธรรมชาติอย่างที่เราเล่ามานี้ จะคงมีอยู่หรือเล็กแล้วก็ไม่ทราบ ถ้าที่เผ่าเป็นอย่างสมัยใหม่ปุ่พรมเจียมและเก้าอี้ก็เห็นจะไม่ไหวแน่

ท่านอ่านเรื่องสาคน้ำในวันสงกรานต์ คงได้พรรณนามาข้างต้นจะไม่พบเรื่องสาคน้ำนี้ว่า มีต้นเหตุและความหมายเดิมคืออะไร และชาวไทยภาคอื่นเขาสนุกกันอย่างไรที่ไม่มึ้กแล้ว เพราะได้เล่าสันนิษฐานวินิจฉัยไว้ส่วนหนึ่ง ข้าพเจ้าเลือกเอาตอนนั้นมาตีพิมพ์ไว้ก่อน ก็เพื่อเล่าเป็นความหลัง เรื่องสาคน้ำของชาวบ้านที่ประพฤติเป็นการเล่นนักชัฏฤกษ์ส่วนหนึ่งของวันสงกรานต์ที่ในกรุงเทพฯ มีอย่างไรในสมัยเมื่อข้าพเจ้าเป็นเด็กแล้วคลี่คลายมาเป็นอยู่บัดนี้อย่างไร เพราะอดีตปัจจุบัน อนาคตแม้เป็นระยะเวลาต่างกันแต่ก็ต่อเนื่องถึงกันเป็นอันเดียวกันเอง

การเล่นรื่นเริงวันสงกรานต์

ครั้นชาวบ้านทำบุญตักบาตรที่ลานวัดในวันแรกของสงกรานต์ คงได้เล่ามาแล้ว พวกหนุ่ม ๆ สาว ๆ ต่างถือโอกาสรีบกลับบ้าน จัดแจงกินข้าวเข้าอย่างรีบเร่ง เสร็จแล้วแต่งตัวใหม่พากันไปเก็บดอกไม้ที่ในป่า มีดอกกุหลาบหรือดอกราชพฤกษ์และดอกประดู่เป็นต้น ซึ่งบ้านรับตรุษและสงกรานต์ เห็นเหลืออยู่รวมเป็นกลุ่ม ๆ และสล้างไปทั้งป่า ท่านอย่านึกว่าป่าอยู่ไกลบ้านเหมือนในกรุงเทพฯ ถ้าพูดถึงชนบทแม่แต่ที่เป็นตัวเมืองพอพ้นบ้านก็ถึงป่า ป่าในที่นี้หมายความว่าป่าไม้ คือเป็นที่รกร้างว่างเปล่า ไม่มีใครอยู่หรือทำการเพาะปลูกเป็นปรกติ มีก็แต่โคกละเมาะโชคนินและต้นไม้เส็งเค็ง ทั้งใหญ่และเล็กหลายอย่างต่างพันธุ์ ขึ้นกันสะพรั่งสุดแล้วแต่จะแย่งกันขึ้น เป็นเรื่องแข่งกันเพื่ออยู่ ถ้าต้นใดพันธุ์โตสู้เขาไม่ได้ ก็ต้องซังกะตายขึ้นไม่มีความเจริญงอกงาม ในที่สุดก็ต้องตายไปและสูญพันธุ์ คงเหลือแต่ไม้ที่สามารถต่อสู้ จึงจะอยู่และสืบพันธุ์ต่อไปได้ นี่เป็นธรรมชาติของสิ่งต่างๆ ที่มีชีวิตในธรรมชาติ ไม่มีแต่ต้นไม้ ถึงคนและสัตว์ ตลอดจนสิ่งที่เป็นวัฒนธรรมที่คนสร้างขึ้น ก็มีลักษณะเป็นอย่างเดียวกัน

การไปเก็บดอกไม้ในป่าของคนหนุ่มคนสาวในวันสงกรานต์ เขาพากันไปเป็นหมู่ ๆ หมู่ละ ๕ คน ๑๐ คน หรือมากกว่านั้นก็มิ ปะปนกันไปทั้งหญิงและชาย เมื่อเวลา

เขาพากันไปเก็บดอกไม้ ไม่จำเป็นต้องกล่าวว่าเขามีความสนุกเบิกบานใจกันเพียงไร
 ลองเอาใจของท่านนึกย้อนขึ้นไปเมื่อหนุ่มเมื่อสาว คราวที่ยังไม่มีห้วงบ่วงโย ยังขาด
 ความชัดเจนชำนาญรู้เรื่องอันแท้จริงของชีวิต ก็ย่อมเห็นโลกสดชื่นน่ารักนุ่มอยู่เสมอ
 ผิดกับผู้ที่ชัดเจนเรื่องพรรณนั้นมาดีแล้ว ก็หมดความริเริ่มที่จะก้าวหน้า เชื่องช้าไปเพราะ
 หมดกำลังความแรงคั้น ส่วนคนหนุ่มคนสาวสมัยก่อน เมื่อมีโอกาสจะสนุกได้อย่างนี้ก็
 นานที่ปีหนไม่พำร่าเพื่อจนและเอะอะ ท่านจะให้พวกหนุ่มอยู่กับเหย้าเฝ้ากับเรือนเหมือน
 แมวคราวอย่างไรได้ เพราะผิดวิสัยของแมวหนุ่มและรวมทั้งแมวสาวด้วย ธรรมชาติ
 จัดสรรไว้ดีแล้ว ต้องการให้ผู้ที่กำลังความคิดอันแรงกล้า ได้มีโอกาสรีบสืบเชื้อต่อชาติ
 ไม่ให้ขาดสูญไป ลำพังพึ่งคนแก่ให้รับหน้าที่เป็นผู้สร้างห้วงบ่วงโยตะพืดตะพื่อไปไม่ไหว
 แน่ เพราะหมดความเจริญงอกงามในชีวิตแล้ว ถ้าขึ้นก็เป็นผืนเพราะเป็นตัวละครอยู่บน
 เวทีของโลกนานพอแล้วและเบื่อแล้ว ถึงกลางท่านจะไม่เบื่อก็ช่างท่านเถิด เพราะเป็น
 เรื่องของท่าน แต่อย่างไรก็ตามความจำเป็นมีบังคับอยู่ คือในที่สุดตัวละครที่อยู่บนเวที
 นาน ก็ต้องเข้าโรงเป็นของแน่ เพื่อละครตัวใหม่ซึ่งยังไม่เคยออกมาแสดง ได้มีโอกาส
 มาเต้นมาร้องมารำละครนั้นจึงจะเล่นต่อไปได้

ข้าพเจ้าคิดว่าพวกหนุ่ม ๆ สาว ๆ ที่พากันไปเก็บดอกไม้ ก็เป็นเหมือนตัว
 ละครเมื่อแรกออกโรง ย่อมแสดงได้แข็งขันกระฉับกระเฉง เพราะยังไม่เบื่อในการแสดง
 เห็นจะเป็นเช่นนี้ คนแต่ก่อนท่านรู้ดีจึงตามใจ งานรื่นเริงอย่างนี้จึงไม่มีห้ามปราม
 นอกจากห้ามเรื่องทะเลาะวิวาทกัน ซึ่งตามปรกติก็ไม่ปรากฏมี จะเกี่ยวพาราตีหยอกล้อ
 กันก็ได้ให้อภัยด้วยเป็นพวกเดียวกัน ขออย่างเดียวแต่อย่าล่วงเกินจนผิดจารีตประเพณี
 ของท้องถิ่น หรือกล่าวอย่างสมัยนี้ก็อย่าผิดมารยาทและศีลธรรมแห่งสังคม การพากันไป
 เก็บดอกไม้ ลางดินพระหนุ่มก็ไปสนุกกับเขาด้วยเพราะจะเอาบุญ และเขาเล่าให้ข้าพเจ้า
 ฟังว่า ท่านเกี่ยวสีกาเก่งเหมือนกัน ท่านอย่าเฟิ่งนิกไปตำหนิท่านนัก เพราะถ้าจะมีบ้าง
 ก็ลางองค์และลางท้องถิ่นเท่านั้น เป็นเรื่องของหญิงสาวชายหนุ่ม ที่เคยชอบพอหรือติด
 พันรักใคร่กันมาก่อน เมื่อฝ่ายชายไปบวชตามประเพณี ยังไม่มีโอกาสจะสึกออกมา
 เพราะตัวอะไรก็ตามที่ เมื่อมีโอกาสเช่นนี้ จะให้ท่านเป็นพระอิฐพระปูนเป็นพระแก่
 หรือเป็นพระที่เคร่งได้อย่างไร อีกไม่กี่เดือนถ้ามีโอกาสก็จะสึกหาออกมาครองเรือนเป็น

ฆราวาส เมื่อมีคนชอบพอกันอยู่ใกล้ ๆ ก็เป็นธรรมดาจะต้องมีช้อยกเว้นบ้าง ข้าพเจ้า ชักถามผู้ที่เล่าให้ฟัง ก็ให้ความว่าเป็นเช่นนั้นข้าพเจ้าคิดเลยไปว่าประเพณีเรื่องไปเก็บ ดอกไม้ที่ในป่าวันสงกรานต์นี้ ถ้ามีกับหมู่ชนที่เจริญแล้ว และเป็นคนฝึกชั้นฝึกพวก และไม่มีจารีตประเพณีเป็นเครื่องคุ้มครองเหมือนคนแต่ก่อน ก็เห็นจะต้องถึงห้ามเป็น แน่ ที่ลัทธิธรรมจรรยาไม่ใช่มีแต่หมู่ชนในบ้านในเมือง ในชนบทซึ่งอยู่ห่างไกลต่อความ เจริญ ก็มีเหมือนกัน จะมีตีมีเลวก็เป็นไปตามส่วนของสังคมซึ่งเป็นของเปรียบเทียบ คู่ กันไป หลวงผดุงแคว้นประจันต์ กล่าวถึงราษฎรทางภาคอีสานไว้ว่า เมื่อเขามีชุมนุมเล่น สนุกกัน ถึงจะพุดจาโลบจาบตลกคะนองก็ตี เมามายจนครองสติไว้ไม่ได้ก็ตี แต่การที่ จะเกิดชกตีวิวาทกันเพราะเมามาย หรือความหึงหวงผู้หญิงในระหว่างชายหนุ่มต่อชาย หนุ่มไม่ว่าใครมีเลย การปกครองของเจ้าเมืองกรมการหรืออำเภอกำนัน ก็ไม่ว่าใครจะเข้ม งวดกวดขันอย่างไร หากเป็นธรรมดาประเพณีของคนชาติหนึ่ง ซึ่งไม่ว่าใครชอบใช้การ ประพฤติตนเป็นคนเกะกะแต่โบราณมา การที่จะเกิดตีรันฟันแทงกันในการประชุมใหญ่ เช่นนั้น นาน ๆ ปีหนึ่งหรือสองปีจะมีสักคู่หนึ่ง บางทีถึงสี่ห้าปีไม่มีเลยก็มี นับว่าเป็น ความเรียบร้อยในกิริยาที่ประพฤติกว่าเขาได้ส่วนหนึ่งดังนี้ ก็เป็นเรื่องที่ล่วงมาแล้วตั้ง ๓๐-๔๐ ปี ซึ่งสมัยนั้นยังไม่มี ความเจริญเหมือนเดี๋ยวนี้ก็ไม่ได้

เมื่อต่างเก็บดอกไม้ได้แล้ว ก็พากันนำดอกไม้ไปวัดตำบลหมู่บ้านของตน ไปที่บริเวณโบสถ์หรือเจดีย์ คราวนี้แยกกันเป็นสองพวก หญิงพวกหนึ่ง ชายพวกหนึ่ง ต่างฝ่ายนั่งยอง ๆ พนมมือถือดอกดอกไม้ กล่าวอธิษฐาน ซึ่งต่างฝ่ายจะมีผู้เป็นต้นบท กล่าวนำ ชายเป็นฝ่ายเริ่มก่อน ขึ้นต้นว่า พิชฐานเอ๋ย มือหนึ่งถือพาน พานแต่ดอก... ตรงนี้ไม่จำเป็นต้องออกชื่อดอกไม้ที่ถืออยู่ในมือ จะออกชื่อดอกไม้อะไรที่นึกขึ้นก็ได้ ขอให้เป็นชื่อได้สัมผัสกับชื่อของหญิงที่เจาะจงไว้ ซึ่งอยู่ในหมู่ฝ่ายโน้น ต่างว่าในที่นี้ สมมติว่าเป็นดอกอ้อ ก็จะเป็นกลอนว่าดังนี้ พิชฐานเอ๋ย มือหนึ่งถือพาน พานแต่ดอกอ้อ เกิดชาติใดแสนใด ขอให้ได้คนชื่อลออ ต่อไปพวกลูกคู่ฝ่ายของตนก็ร้องรับว่า พิชฐาน วานไหว้ ขอให้ได้ตั้งพิชฐานเอ๋ย หรือถ้าจะไม่เจาะจงออกชื่อจะกล่าวเป็นอื่นก็ได้ เช่น พิชฐานเอ๋ย มือหนึ่งถือพาน พานแต่ดอกแก้ว เกิดชาติใดแสนใด ขอให้ได้แม่คนห่มแพร แล้วรับพร้อม ๆ กันว่า พิชฐานวานไหว้ ขอให้ได้ตั้งใจเราคิด พิชฐานเอ๋ย พิชฐานลง

ขอให้ตรงดั่งพิชฐานเอ๋ย ต้องรับแล้วหยุดสักครู่ เพื่อให้ฝ่ายหญิงมีเวลาร้องตอบ ซึ่งชั้น
 ต้นมีข้อความเป็นอย่างเดียวกัน จะต่างกันก็แต่ที่ชื่อของดอกไม้และเป็นคำปฏิเสธเสมอ
 เช่น พิชฐานเอ๋ย มือหนึ่งถือพาน พานแต่ดอกกรัก เกิดชาติใดแสนใด อย่าให้ได้กับชายชื่อ
 ภัทธร (ถ้าผู้ชายที่ร้องก่อนมีชื่อนั้น) แล้วลูกคู่ฝ่ายหญิงก็รับ มีข้อความแบบเดียวกับลูกคู่ฝ่าย
 ชาย การร้องนั้นถ้าคนใดร้องไม่เป็นก็ฝึกหัดเป็นลูกคู่เขาไปก่อน หรือถ้าชอบพอติด
 พันอยู่กับคนใด ก็วานคนอื่นในพวกที่เขาร้องเป็นให้ร้องแทนตัว ลางที่เกิดสนุกสนาน
 เกินขอบเขต อาจจะมีพิชฐานเอ๋ยชื่อดอกไม้ให้สัมพันธ์กับชื่ออื่นที่ไม่ใช่ชื่อก็ได้ เช่น ผู้ชาย
 พิชฐานว่า พิชฐานเอ๋ย มือหนึ่งถือพาน พานแต่ดอกบัว เกิดชาติใดแสนใด ขอให้ได้เป็น
 คู่คนชื่อ.... (ออกชื่อหญิง) อย่างนี้เป็นต้น กล่าวคือพิชฐานกันถึงขั้นอย่างนี้ ฝ่ายหญิง
 อาจตอบว่า พิชฐานเอ๋ย มือหนึ่งถือพาน พานแต่ดอกแคะ เกิดชาติใดแสนใด ขอให้ได้เป็น
 แม่คนชื่อ.... (ออกชื่อชายคนนั้น) ถ้าได้ตอบรุนแรงถึงขั้นนี้ ผู้ใหญ่รู้เรื่องเป็นห้ามไม่ให้
 เล่นต่อไป ความสนุกของเรื่องว่าเพลงพิชฐานอยู่ที่มีปฏิภาณไหว หาชื่อดอกไม้มาสัมพันธ์
 กับคำที่ต้องการได้ทันกัน ในที่นี้ควรสังเกตว่า การบูชาไม้แต่ดอกไม้ ส่วนรูปเทียนไม่มี
 เพราะเป็นของหายาก

เสร็จบูชาแล้วก็พากันมาเล่นสนุกที่ลานวัด หรือจะเล่นที่ลานหมู่บ้านก็ได้
 ถ้ามีลานเล่นได้สะดวก การเล่นมีพวงมาลัย ช่างชัย ชักเย่อ มอญซ่อนผ้าเป็นต้น ซึ่ง
 เป็นการเล่นมีทั่วไปในภาคกลาง ส่วนภาคอื่นก็มีการเล่นประจำพื้นเมือง ของภาคนั้น
 เล่นกันจนเพลก็เลิกกลับบ้าน ถึงตอนบ่ายก็นัดหมายกันมาเล่นรื่นเริงอีก เล่นกันอย่างนี้
 จนบ่ายมากแล้ว ก็เลิกและกลับบ้านหุงข้าวหุงปลากินข้าวเย็นเป็นเวลาแตกครวราย ๕
 โมง ก็ออกไปเล่นสนุกที่ลานหลังบ้านหรือหน้าบ้าน แล้วแต่จะมีที่เล่นได้พอ ลานนี้เป็น
 ลานส่วนรวมของหมู่บ้าน และเป็นการเล่นรวมใหญ่ เล่นกันสนุกสนานยิ่งกว่าตอนอื่น
 การตั้งวงเล่นมักมีหัวใจผู้หญิงคนหนึ่งในหมู่บ้านนั้นเป็นผู้จัดการตั้งวงให้เล่น และ
 เป็นผู้ที่เคยผ่านการเล่นมาแล้วจนชำนาญ รู้จักสอนลูกหลานให้เล่นเป็น เมื่อจะลงมือเล่น
 ลางแห่งเช่นภาคอีสาน ใช้ตีโหมบอกให้พวกผู้ชายมา และตามธรรมดาผู้ชายบ้านนี้มัก
 ไปเล่นบ้านโน้น บ้านโน้นมาเล่นบ้านนี้ บ้านในที่นี้หมายถึงหมู่บ้านเรียกกันว่าเล่น
 นักชัตฤกษ์สงกรานต์ เล่นอยู่อย่างนี้จนมืดก็กลับบ้าน หรือถ้ายังสนุกอยู่ก็เล่นกันต่อไป

มีค่าก็จุดใต้ไฟกันตามมีตามเกิดแล้วแต่ใครจะหามา ไข่ไข่จุด ๒-๓ ดวง ก็สว่างเป็นวง ได้ดีเหมือนกัน การเล่นตอนนี้ผู้ชายกลางคนกินน้ำเมาน้ำชาขามาแต่อื่นแล้ว แต่เป็นเมากันอย่างสนุกสนานไม่ใช่เมาอะอะจนเคี้ยวอ้วนรำคาญ เพราะถ้าขึ้นประพาศติกริยาเช่นนั้นก็จะถูกลงโทษ เล่นสนุกกับเขาไม่ได้ ตอนนี้มักเล่นรำหมู หรือถ้ามีฝนก็นัดหมายตกลงเล่นมอมกันด้วย ส่วนการเล่นตอนกลางคืน มีเล่นเพลงดงลำไยแก่กัน หรือเล่นระบำบ้านไร่ ไม่เช่นนั้นก็เล่นเข้าแม่ศรี หนูผี ลิงลม นางคัง หรือเล่นรำหมู สุกแล้วแต่จะเลือกเล่นกันในหมู่บ้านไหน

การเล่นนักชัตฤกษ์สงกรานต์นี้ ลางที่ก็มีเล่นกันเพียง ๓ วัน ลางที่ก็ถึง ๗ วัน ถ้าฝนไม่ตกทำนายนังไม่ได้ ก็เล่นกันต่อไปถึง ๑๕ วันก็เคยมี ถ้าเล่นนักชัตฤกษ์สงกรานต์กันหลาย ๆ วัน การเล่นจะต้องซ้ำซาก เขาจึงมักแบ่งการเล่นแปลก ๆ เปลี่ยนไปไม่ให้ซ้ำกัน การเล่นมีมากหลายอย่าง ถ้าต้องการรู้วิธีเล่นเหล่านี้ จะอ่านดูได้จากหนังสือ *กีฬาพื้นเมือง* ซึ่งกรมพลศึกษาเป็นผู้รวบรวม หรือดูการเล่นลงในหนังสือชุด *วัฒนธรรมไทย* เรื่องการเล่นพื้นเมือง และเรื่องเล่นเพลงในหนังสือ *ลัทธิธรรมนิยมต่าง ๆ ภาค ๒๕* ในที่นี้จะกล่าวแต่การเล่นดงอย่าง ซึ่งข้าพเจ้าได้มาจากพระเทวาทินิมิต (ฉาย เทวาทินิมิต) และนายธนิศ อยู่โพธิ์ แม้ข้อความที่พรรณนามาแล้วแต่ต้นนี้ ก็ได้มาจากท่านทั้งสองที่กล่าวมาเป็นส่วนมาก ขอขอบคุณไว้ในที่นี้ด้วย นอกจากการเล่นที่กล่าว อาจมีเล่นแข่งม้า แข่งวัว หรือเล่นอย่างอื่น ๆ อันเป็นเอกเทศของท้องถิ่น ถ้าได้รวบรวมไว้ก็จะทราบได้ว่า ท้องถิ่นไหนเขามีการเล่นนักชัตฤกษ์สงกรานต์ผิดแผกกันออกไปอย่างไรบ้าง เป็นประโยชน์แก่การค้นคว้าเรื่องความรู้เกี่ยวกับชาติได้ส่วนหนึ่ง อนึ่งหากจะสงสัยว่าถ้ามีเล่นนักชัตฤกษ์สงกรานต์ จนเลยวันสงกรานต์ไปแล้วตั้งหลาย ๆ วัน ไม่เป็นอันทำมาหากินกัน ทำไม่จึงทนเล่นอยู่ได้ ทั้งนี้ก็เพราะอาชีพสำคัญของชาวไทยอยู่ที่ทำนา ถ้าฝนยังไม่ตกก็เริ่มทำนาไม่ได้ อยู่เฉย ๆ ทำไม เล่นสนุกกันก่อนเดิมนานที่บีบน จะได้มีแกใจทำนาซึ่งเป็นงานหนักกันต่อไป อันที่จริงสนุกกันหลาย ๆ วันก็แต่หนุ่ม ๆ สาว ๆ ส่วนคนแก่คนเฒ่าสนุกอย่างนี้กับเขาไม่ได้ ก็ต้องอยู่กับเหย้าเฝ้าอยู่กับเรือนเป็นแนวคราวนี้ ๆ นอน ๆ พักผ่อนไปตามเรื่อง ใต้แต่ร้องบ่นเฮ้อ ๆ ไปตามภาษาคนแก่ไม่ไหวแล้ว

ต่อไปนี้จะเล่าถึงการเล่นรำ ซึ่งมีเล่นกันในภาคกลางจังหวัด การเล่นแบ่งพวกเป็นชายฝ่ายหนึ่ง หญิงฝ่ายหนึ่ง มีเส้นชีวิตปั้นแตนกันไว้ที่กลางลาน การรำนั้นจะรำกันอย่างไรรักก็ตามใจ รำได้ไม่ได้ก็ต้องรำ และรำอยู่ในเขตภายในเส้นของตนเป็นจำพวก ช่วงรำ ตามปรกติผู้เป็นหัวหน้ารำมักเป็นพ่อม่าย หรือแม่ม่าย หรือเป็นคนผู้ใหญ่น้อย พวกหนุ่มสาวอยู่ข้างหลัง ถ้าใครรำล้ำเส้นเขตแตนออกไป อาจถูกอีกฝ่ายหนึ่งจับตัวไว้ ซึ่งเป็นธรรมดา คงมีผู้สมัครให้ถูกจับ ไม่เช่นนั้นก็ไม่สนุก จับไปได้แล้วจะถูกบังคับให้แต่งตัวเข้าพวกผู้ที่อยู่ตรงกันข้าม เป็นคนฝ่ายหญิงจับฝ่ายชายไปได้ ก็ถูกบังคับให้ชายนั้นแต่งตัวเป็นหญิง หรือให้ร้องเพลงเป็นคราว ๆ หรือให้รำ หรือให้ทำอะไรที่เห็นว่าขัน ๆ และต้องมีคนคอยคุมตัวระหว่างเล่น มิฉะนั้นอาจหนีกลับไป แต่ตามธรรมดา มักมีการถ่ายตัวกันได้ เป็นราคาสิ่งหนึ่งหรือสองสิ่ง ถ้าไม่เป็นเงินก็เป็นเหล้าและของกินเล็กน้อยแล้วก็เอาเงินไปจับจ่ายซื้อของมาทำเลี้ยงกัน ผู้เล่นทั้งหมดต้องเป็นคนบ้านเดียวกัน ถ้ามีคนบ้านอื่นมาเข้าพวกเล่นด้วย ก็ต้องเป็นผู้เกี่ยวข้องกับใครที่เล่นกันอยู่ในหมู่บ้าน แปลว่าเป็นการเล่นสนุกในหมู่บ้านเดียวกัน การแต่งตัวผู้ชายนุ่งผ้ามีผ้าแถบ ผ้าขาวม้าคาดพุง ผู้หญิงนุ่งผ้าสวมเสื้อ แกแล้วก็คาดอกด้วยผ้าแถบ ชีวิตของหนุ่มสาวย่อมมีเวลาสนุกรื่นเริงร่วมกันเป็นคราว ๆ เรื่องนี้ถ้าห้ามหรือกักกันไว้ไม่มีโอกาสพบปะกันบ้าง ก็อาจเกิดเสียหายได้ ข้าพเจ้าคิดว่าการเล่นแบ่งพวกรำเป็นฝ่ายหญิงฝ่ายชายและใครล้ำเขตก็ถูกจับตัวเอาไว้ จะเป็นการเลือกคู่ของสมัยศึกจำพรรษาที่เหลือสืบมา เป็นชนิดที่ภาษาอังกฤษเรียกว่า folkdance เกี่ยวกับ Sexual selection and attraction คือเต้นรำพื้นเมืองของพวกชาวบ้าน เกี่ยวกับการเลือกคู่และเป็นสื่อให้ติดต่อกัน เป็นทำนองเดียวกับเรื่องแห่ปลาของมอญตังกกล่าวมาข้างต้น

การเล่นอีกอย่างหนึ่งคือชิงช้า ซึ่งเล่นกันในตอนบ่าย ชิงช้านั้นผูกด้วยเชือกพวน คือเชือกถักด้วยหวาย ถ้าไม่เช่นนั้นก็ใช้เชือกหนัง ส่วนที่รองนั่งเป็นไม้ไผ่ การจัดทำชิงช้าเป็นหน้าที่ของผู้ชาย แบ่งพวกเล่นเป็นฝ่ายหญิงฝ่ายชายและผลัดกันไกวเป็นพวก ๆ ชิงช้านั้นนั่งได้พอดีสองคนและจะนั่งคู่กันได้แต่ที่เป็นเพศเดียวกัน ผิดเพศกันนั่งไม่ได้ เขาห้าม ถ้าฝ่ายชายนั่งฝ่ายหญิงก็เป็นผู้ไกว ถ้าฝ่ายหญิงนั่งฝ่ายชายก็เป็นผู้ไกว เวลาไกวมีร้องเพลงชิงช้าเป็นอย่างกล่อม ซึ่งผู้ไกวจะเป็นผู้กล่อม ต่อไปคือบทร้องโยนชิงช้าหรือไกวชิงช้าบทหนึ่ง

ต้นบทหญิงร้อง ข้า เจ้าพระยาหงส์เอ๋ย บีกหงส์หัก ใครเขาผลักหงส์ลง ข้า
ในดงเคย ไม่ทันมีทุกข้มียาก พี่มาจากน้องไปเฉยๆ

รับ เอ๊ยข้าเจ้าเอ๋ย กินนะรินกินนะร่อย เจ้าสร้อยสนเอ๋ย เจ้าสร้อย
สังวาลมณฑล เจ้างามเจ็ดจินเอ๋ย
ระเนระนาดเอ๋ย เอาผ้าไปพาดที่ต้นมะขามโพรง พี่ไปไหน
มา คูนุ่นแต่ผ้าตาโถง

รับ สูงเอ๋ย รำระเนระนาดเอ๋ย น่ารักน่าชม น่าสมคะเน
เพสลาดอ่อนเอ๋ย

ต้นบทชายร้อง ข้าเจ้าหงส์เอ๋ย บีกพี่ไม่หัก ใครเขาไม่ผลักพี่ลง พี่อยู่ในดง
นางแย้ม พี่ขอฝากจุมูกของพี่ด้วยเหนอ จะได้เป็นเกลือกัน
กับแก้ม

รับ เอ๊ยข้าเจ้าเอ๋ย กินนะรินกินนะร่อย เจ้าสร้อยสนเอ๋ย เจ้าสร้อย
สังวาลมณฑล เจ้างามเจ็ดจินเอ๋ย

หญิง ระเนระนาดเอ๋ย เอาผ้าไปพาดที่ต้นพิกุล พี่ไปไหนมาหรือ
มาหาหมาที่ใต้ถุน

รับ สูงเอ๋ย รำระเนระนาดเอ๋ย น่ารักน่าชม น่าสมคะเนเพสลาด
อ่อนเอ๋ย ตั้งนี้

(นายชนิด อยู่โพธิ์ จกมาให้)

เห็นจะสนุกก็มีแก่นในบทกล่อม ข้าพเจ้านึกว่าถ้าหนุ่มคนใดอึดคักคัมขืน
ไปนั่งบนเปลชิงช้า อาจโดนบทกล่อมว่าลักข้าวเม่าเขากินก็ได้ ตามตัวอย่างการเล่นที่เล่า
มานี้ เป็นการเล่นเพื่อความสนุกรื่นเริงของชาวบ้านในชนบทแท้ ๆ เป็นการเล่นง่าย ๆ ไม่
เจือปนของปลอม ซึ่งอาจทำให้แตกร้าง ผู้เล่นเป็นผู้สนุกเอง ไม่ใช่สนุกที่ดูคนอื่นเขา
เล่น คนแต่ก่อนเห็นจะร้องรำเป็นมาแต่เด็กทุกคน ไม่ต้องเสียเงินให้เขามาร้องมารำให้
เราฟัง เราดูตะพิศตะพือไป

กล่าวเรื่องหนุ่มสาวชาวบ้านพากันไปเก็บดอกไม้ที่ในป่ามาบูชาพระ เมื่อเขาไปและเมื่อเขากลับมา เขาร้องรำทำเพลงคล้ายเหมือนกัน ต่อไปเป็นเพลงร้องแห่ดอกไม้ เริ่มด้วยคำร้องของฝ่ายหญิงดังนี้

หน้าพ่องาม หน้าเจ้านกกระเหว่าเสียงหวาน ถ้าพี่เรียกขานน้องก็ร้องเขา
พ่อนื้อเย็นเขามาเจรจา ข้าเจ้าจะแข่งใจร้องสองใจว่าน้อง มิได้ช้าเลยเอ๋ย

เอ๋ยเอ๋ยนะพ้อ เปรียบเหมือนกระต่ายที่ตื่นตัว ลงมากินน้ำที่ปลายหญ้า ตัวพี่
เป็นหงส์ พี่จะมาหลงด้วยหุ่น มันไม่สมสกุลดอกกะพีชา ตัวพี่เป็นหงส์มาหลงด้วยกา
ใช้ว่าจะว่าเลยเอ๋ย

หน้าเจ้าโฉมยง น้องเป็นวิหคคนกบ้ำ มากินแต่ลูกหว้าลูกพง อยู่ตามภูเขาเนาไม้
ไม่มีใครเขาต้องประสงค์ ได้ยินสำเนียงเสียงก้อง เสียงพี่มาร้องถึงในคอง พี่เป็นนกต่อจะ
มาล่อให้หลง พ่อนีมอนนงค์นางเอ๋ย

ต่อไปนี้เป็นคำของชาย

เอ๋ยเอ๋ยแม่เอวบาง พี่จะเอาเพนียดน้องเอ๋ยมาพองเอาไว้ที่กิ่งฝรัง ใจสกใจใจ
หกโก ถ้าแม่น้องไม่ไผ่ลงมาหาพี่บ้าง หรือมาติดตาข่ายใจหวัง จะพาน้องเข้าวังนอนเอ๋ย

โฉมเอ๋ยแม่โฉมยง พี่เป็นนกต่อ พี่ไม่ล่อให้หลง แม่นีมอนนงค์นางเอ๋ย

โฉมเอ๋ยแม่โฉมฉิน ถ้าพี่เป็นนกเป็นกา พี่จะพาน้องบิน ไม่ให้ตกดินเลยเอ๋ย

ฟังดูถ้อยคำนำมาเป็นตัวอย่างข้างบนนี้ แม้จะมีถ้อยคำไม่สู้จะเก๋านัก แต่ก็
ยังไม่ถึงแก่ความเป็นบทร้องเล่นของชาวบ้านในภาคพื้นชนบทปัจจุบันตประเทศ ซึ่งเป็นผู้อยู่
ใกล้ชีวิตธรรมชาติ ใกล้ป่า ใกล้เขา ลำเนาไม้ ได้ยินแต่เสียงนกเสียงการ้องระงมวังเวงใจ
ผู้ที่อยู่ในกรุงจะไม่ใคร่ได้ยินเสียงอย่างนี้ นอกจากเสียงเอ็ดอึงจ้อแจ แลไปข้างไหนก็
ไม่ได้ไกล เพราะติดตึกกรมบังไว้หมด เดินไปก็ไม่ใช้บนพื้นดิน แต่เป็นพื้นซีเมนต์และ
พื้นลาดยาง ยิ่งกว่านั้นก็มักไม่ได้เดิน เพราะนั่งรถยนต์กันโดยมาก ติไปคนละทาง เมื่อ
เบื้อที่จ้อแจ มีโอกาสออกนอกเมืองไปเห็นธรรมชาติบ้าง แต่เจ้ากรรม ประกาศแจ้งความ
บอกขายของ มันลุดลามาออกไปอยู่เป็นป้ายขัดจิ้งหระทำลายความงามของธรรมชาติ
เพราะด้วยความเจริญ แต่ไม่เป็นไรเห็นบ่อย ๆ ก็ชินตาเห็นดีไปเอง จะฟังเสียงนกวิหค
ร้องก็มีแต่เสียงกาเป็นส่วนมาก ลางที่ก็ต้องขบใจมัน ที่ช่วยทำความสะอาดแก่สิ่งเน่าบูค

ที่มนุษย์ทำเอาไว้ แม้ลองดูได้ยินเสียงนกกะเหว่าร้องเวลาเช้ามีตบ้าง แต่ก็หนวกหูเหลือประมาณ มันคงหนวกหูเสียหมดดี ถ้ามันร้องอยู่ใกล้บ้านก็เกือบรื้อนเต็มทน มันมาอยู่กรุงเทพฯ ก็ไม่เป็นนกกะเหว่าเสียงหวานเหมือนเมื่อมันอยู่ป่าเพราะคงหิวหวิดถึงแก้วหู แต่ก็ยังดีกว่าเสียงจากเครื่องขยายเสียงและเสียงแตรรถยนต์ ถ้าท่านแต่งกลอนหรือร้องเพลงชมนกกะเหว่าที่มันจับอยู่บนต้นไม้ใกล้ห้องนอนท่าน ว่ามันร้องเสียงหวานข้าพเจ้าคนหนึ่งจะต้องวิพากษ์วิจารณ์กลอนของท่าน ว่าไม่หวานเพราะจับใจ ถ้ามันไปร้องก้องอยู่ในคางคานได้ยินแต่ไกล นั่นแหละจึงจะฟังเป็นเสียงหวานวังเวงใจ นกตัวเดียวกันร้องอย่างเดียวกัน ร้องไม่เหมือนกันก็ได้ แล้วแต่เราและสิ่งแวดล้อมที่ทำให้เรามีความรู้สึก

หลวงผดุงแคว้นประจันต์ พรรณนาเรื่องเก็บดอกไม้ไปบูชาพระทางภาคอีสานไว้ในหนังสือ สัทธรรมนิยมต่าง ๆ ภาคที่ ๑ ซึ่งแปลยกออกไปจากที่เล่ามาข้างต้น ขอขอบคุณท่านผู้แต่ง ที่อุทิศสำเนียงประเพณีต่าง ๆ ของภาคอีสานไว้ให้หลายเรื่อง คนรุ่นหลังอย่างข้าพเจ้าขอขอบคุณ เพราะได้อาศัยความเอื้อเฟื้อของท่านให้ความรู้และความบันเทิงกุศลทางไว้ให้ มิฉะนั้น จะต้องเสียเวลาสอบถามและค้นหานานอยู่ และลงอย่างในบัดนี้ก็คงสูญไปแล้ว จะมีผู้รู้และจำได้คงน้อยคน ประเพณีเก็บดอกไม้ไปบูชาพระของภาคอีสาน มีดังต่อไปนี้

เวลาบ่าย ๒ โมง เสร็จสงฆ์หน้าพระพุทธรูปแล้ว หญิงสาวชายหนุ่มและรวมทั้งภิกษุสามเณรด้วย ก็พากันไปเก็บดอกไม้ตามป่า มีเครื่องสำหรับปักดอกไม้ทำด้วยแผ่นไม้เป็นกำไ้ ๓ เปลาะ แล้วมัดแผ่นนั้นทำเป็นสามขาสำหรับตั้งดอกไม้ให้ล้ม เมื่อจะไปเก็บดอกไม้ พระแจกมัดแผ่นนี้แก่หญิงสาวชายหนุ่มถือไปคนละมัด ครั้นถึงป่าหรือโคกที่มีดอกไม้ก็หยุดพักตามร่มไม้แล้วต่างคนไปหักหรือเด็ดช่อดอกไม้ มาปักเข้ากับมัดแผ่นประดับประดาตามสีของดอกไม้ให้เป็นพุ่มพวง ความตามประสาของชาวบ้านบึงจันทประเทศ ขณะนั้นเป็นเวลาเย็นแดดอ่อน ตะวันชายสงรอน ๆ เริ่มจะลับฟ้าอยู่เรื่อย ๆ แลดูภูมิภาพของป่าไม้ขณะนั้นเจริญตาเจริญใจ เหลียวแลไปทางไหน ล้วนเห็นแต่พุ่มไม้ใบไม้เขียวไปทั่วโคก ลางแห่งก็มีดอกออกช่อสลบสี มองดูตามพื้นดิน ก็มีพันธุ์หญ้าต่าง ๆ เชี่ยวลาดคาดเป็นทางไปตามร่มเงาไม้ ดูตระการตา นับว่าเป็นความรื่นเริงสบายใจ

ตามประสาของชนบทบ้านนอก สภาพแห่งธรรมชาติอย่างนี้ มีน้อยครั้งนักที่ชาวกรุงจะเคยเห็น ไซ้แต่เท่านั้น ย่อมมีนครีของชาวป่าตามไปประโคนในการนี้ด้วย นครีนั้นคือ กลองตบมีรูปคล้ายกลองเดียดึง แต่มีสองหน้าใบ ๑ หม้องหมุย ๑ ฉาบ ๑ ตามสิ่งนี้เป็น นครีตามไปประโคน เมื่อเก็บดอกไม้ได้แล้วก็พากันแหกกลับมา ถึงแล้วก็นำดอกไม้ นั้นไปวางตั้งไว้ที่หอสร้าง รอบองค์พระพุทธรูป ถึงเวลากลางคืนราวทุ่มหนึ่ง ก็ตีกลองใหญ่ ขึ้น ๒ - ๓ ตูม ราษฎรชาวบ้านหนุ่มสาวชายหญิง ก็ไปประชุมกันที่ลานวัด พวกผู้หญิง มีหน้าที่จัดหมากพลูบุหรี่ยายแก่พระสงฆ์ ส่วนพวกหนุ่ม ๆ ก็แอ้วบั้ง ขับแคนบั้ง เป็นการสนุกกรีกครั้นของชาวบ้าน การประชุมเช่นนี้ อยู่ตีประมาณ ๔ ทุ่มหรือ ๕ ทุ่ม จึงเลิก แล้วกลับไปบ้าน ส่วนเจ้าหนุ่ม ๆ ก็ตามหญิงสาวไปส่งถึงเรือนของหญิง พุคเกี้ยวพาน กันไปตามประเพณีของชนชาวภาคนี้ อนึ่งการเก็บดอกไม้ตามโคกนี้ ลางที่ก็ไปประจวบ กันเข้ากับบ้านอื่นหรือวัดอื่น ก็ตีกลองตบแข่งกันเพื่ออวดอ้างว่าข้างไหนจะเสียงดังกว่ากัน ถ้าข้างไหนเสียงดังกว่า ข้างนั้นก็ชนะ แต่การชนะนี้ มิได้เกี่ยวข้องแก่การพนันเสียเงิน เสียทองแต่อย่างใด เพียงแต่ทำให้เกิดสนุกกรีกครั้นเท่านั้น ฝ่ายไหนชนะก็ได้หน้าได้ตา เอิกเกริกกันไป

ท่านฟังเรื่องที่เล่ามานี้ แล้วลองหลับตานึกถึงสภาพความเป็นอยู่ของชาวบ้าน ปัจจุบันประเทศว่าเป็นอย่างไร ก็จะทำให้ถึงเวลาสนุกรื่นเริงก็สนุกรื่นเริงด้วยกัน ไม่ว่า หญิงหรือชายเด็กและผู้ใหญ่ ตลอดจนพระเณรก็ร่วมสนุกด้วยเป็นกันเองไปหมด ไม่มีแบ่ง ชั้นวรรณะเป็นชาติเป็นตระกูล เป็นชีวิตอย่างง่าย ๆ การพนันเอาเงินทองกันก็ไม่มีมาก เพราะเงินในดินเช่นนั้นและในสมัยนั้นยังไม่เป็นแก้วสารพัดนึกเหมือนเดี๋ยวนี้ และไม่มี มากพอจะให้ เป็นแก้วสารพัดนึกด้วย ถ้าเป็นแก้วสารพัดนึกขึ้น เมื่อใดเมื่อนั้นก็ เป็นความ เจริญมีทั้งก้าวหน้าและถอยหลัง มาเป็นคู่กันไปตามส่วนของมัน และจะกลับไปเป็นตาม สภาพเดิมไม่ได้ อีก การเมามายหรือวิวาทหึงหวงกันก็มีน้อยเต็มที เพราะถ้าผิดจรรยา ประเพณีก็จะถูกพวกเดียวกันบังคับขั้บไซ้ เป็นตำรวจกันไปในตัว การแข่งขันตีกลอง เอาชนะกันว่า ใครตีได้ดังและเร็วกว่ากัน นี้ก็เป็นลักษณะขั้นต้นของศิลปะ อย่างเดียวกับเรื่องสีส่น ก็ต้องขั้นต้นด้วยสีจืดจางมาก่อน สภาพความเป็นอยู่อย่างง่าย ๆ เช่นนี้ ทุก ๆ ชาติไม่ว่าชาติใดก็ต้องผ่านมาก่อนทั้งนั้นแล้วจึงจะเจริญต่อไป เป็นชีวิตอันซับซ้อน และยุ่งยากโดยลำดับ

ข้าพเจ้าเคยกล่าวมาแล้วว่า ออกนอกบ้านไปไม่ไกลก็เข้าป่า ที่แรกก็เป็นป่าสุ่มทุ่มพุ่มไม้เป็นหย่อม ๆ เป็นป่าละเมาะก่อน แล้วก็ถึงป่าไม้ยืนต้นและป่าดงป่าสูง ที่อย่างนี้ลางแห่งเดี๋ยวนี้ไม่เป็นเช่นนั้นแล้ว ผู้ที่เขาเคยเห็นมาเมื่อเป็นเด็ก กลับไปใหม่เมื่อเป็นผู้ใหญ่แล้วก็เห็นผิดตาไปมาก ที่ซึ่งเคยเป็นป่าส่วนมากกลายเป็นไร่เป็นนาไปหมด ถ้าจะไปให้ถึงป่าจริงๆ ก็ต้องเดินไปไกลกว่าเดิมจึงถึง การสนุกเหมือนแต่ก่อนดูเสื่อมซาไปเพราะมีการพนันเข้ามาแทนที่ ผู้ที่สนุกก็ไปสนุกแต่เรื่องอุบายมุข แม้แต่เด็กเล็กมีอิฐมีฟสบ้าง ๒-๓ อิฐ ก็เอาไปเล่น เพราะเจ้าชุกชุกชุกนำเต่าปูปลา มีคนต่างชาติพาเข้าไปสอน ถ้าเป็นวันไปเก็บดอกไม้วันสงกรานต์ ก็มักมีคนไปปูเสื่อเล่นการพนัน คักอยู่ปากทางที่จะไปเก็บดอกไม้ พวกเหล่านั้นลางคนก็อดไม่ได้ ต้องแหวะเล่นกันเสียก่อน การเก็บดอกไม้ที่เคยสนุกสนานพร้อมเพรียงกันแต่ก่อน ก็ลดความครึกครื้นลงไป ถามผู้ที่เขาเล่าให้ฟังว่า เล่นการพนันไม่กลัวถูกจับหรือ ตอบว่าจะกลัวใคร วันตรุษวันสงกรานต์ เขาอนุญาตให้เล่น เจ้าภาษีไม่กล้าห้ามแม้เวลาอื่นถ้าจะเล่นก็เล่นได้ พวกเดียวกันทั้งนั้น เพราะหัตถ์ที่ต่อมาต้องห้ามเพราะผิดกฎหมาย มิฉะนั้นจะหนักมือยิ่งกว่านั้น ข้าพเจ้าเองเมื่อเด็ก ก็เคยเห็นและเคยเล่นชุกชุกชุกนำเต่าปูปลาในวันสงกรานต์ พวกจีนมาตั้งเสื่อให้คนเล่นอยู่ข้างถนนที่ในกรุงเทพฯ นี่เอง เด็ก ๆ ใ้อิฐมาก็เอาไปเล่นเสียหมดแทบทุกคราว แต่ก็ชอบเล่นเพราะเห็นเป็นสนุก และหวังจะได้ถ่ายเดียว ฝ่ายเสียไม่คิดถึงจึงชอบเล่น พวกผู้หญิงก็ล้อมวงกันเล่นไพ่ ก่อนนั้นขึ้นไปก็เล่นเบี้ย คือ การพนันทั่วไปกันได้เป็นพิเศษในวันตรุษวันสงกรานต์

วิจารณ์เรื่องตรุษและสงกรานต์

ในพระราชนิพนธ์ เรื่องพระราชพิธี ๑๒ เดือน แห่งหนึ่ง (หน้า ๓๕๐ ฉบับตีพิมพ์ พ.ศ. ๒๔๖๓) กล่าวว่า ตรุษศุภีและสงกรานต์ขึ้นปีใหม่ อีกแห่งหนึ่ง (หน้า ๑๓๓) เมื่อกล่าวถึงพระราชพิธีเดือน ๔ ว่า จะแยกเดือนกันให้เด็ดขาดก็ยาก จึงเป็นการจำเป็นที่จะต้องกล่าวถึงพิธีสัมพัจฉรฉินท์หรือตรุษนี้เลย ไปจนกระทั่งถึงเดือน ๕ ก่อนหน้าสงกรานต์บ้าง

ในหนังสือ แสดงกิจจานุกิจ ซึ่งเจ้าพระยาทิพากรวงศ์ (ข้า บุนนาค) เป็นผู้แต่งแห่งหนึ่งกล่าวว่า ตรุษณ์ (สะกดคำเกือบเหมือนกับปัจจุบัน) นั้นบอกว่ากำหนดสิ้นปี จึงเรียกว่าตรุษณ์ ก็ควรที่จะทำบุญให้ทานเป็นการระลึกถึงสังขารว่าล่วงมาได้สิ้นศุภีแล้ว

ตามข้อความที่ยกมาข้างต้นนี้ แสดงว่า *ตรุษ* หมายความว่ากำหนดสิ้นปี แต่เดิมเขียน *ตรุษ* สะกดด้วย *ศ* ก็มี สะกดด้วย *ษ* มี น การันต์ด้วยก็มี แปลไม่ได้ใน *ปทานุกรม* ของกระทรวงศึกษาธิการจึงกล่าวว่า *ตรุษ* น่าจะมาจากคำ *ตรุฎิ* หรือ *ตรุฎ* ซึ่งแปลว่า *ตัด* ตูก็เข้ากันได้กับความหมายของคำว่า สัมพัจฉรฉินท์ หรือคำว่า เผด็จศึก ของเก่า ซึ่งเป็นชื่อพระราชพิธี *ตรุษ* แปลว่า *ตัดปี* และยังมีเป็นอาฎานา ซึ่งชาวบ้านเข้าใจว่ายังขับไล่ ผีปีเก่าให้หนีไป ก็เชื่อได้ว่า *ตรุษ* เป็นเรื่องสิ้นปีเก่า มาในรัชกาลที่ ๖ เปลี่ยนเขียน *ตรุษ* เป็น *ตรุษ* คือเปลี่ยนจากสะกด *ศ* เป็น *ษ* และให้อ่านนำ สระอุหะ แปลว่า ยินดี (สันสกฤต *อุหะ*) และเรียกพระราชพิธีของหลวงในวันสงกรานต์ว่า พระราชพิธี *ตรุษ* สงกรานต์ เป็นอันว่า *ตรุษ* มีสองคำ *ตรุศ* อย่างเก่า เป็นเรื่องของการตัดปี อ่านว่า *ตรุศ* อย่างใหม่ *ตรุษ* เป็นเรื่องสงกรานต์ แปลว่า ยินดี อ่านว่า สระอุหะ

วัน *ตรุษ* หรือที่เรียกกันว่า *ตรุษ* ไทย เริ่มตั้งแต่วันแรม ๑๔ ค่ำ และ ๑๕ ค่ำ เดือน ๔ ซึ่งถือว่าเป็นวันสิ้นปีเก่า และวันขึ้นค่ำเดือน ๕ ซึ่งถือเป็นวันต้นของปีใหม่ ถ้า *ตรุษ* เป็นวันปีใหม่ ทำไมจึงเอาวันปีเก่ามาคาบเกี่ยวด้วยถึง ๒ วัน ถ้า *ตรุษ* หมายความว่า *ตัดปี*เก่า ก็ควรอยู่ในปลายเดือน ๔ โฉนจึงเอาวันปีใหม่คือวันแรกในเดือน ๕ เข้ามาคาบเกี่ยวด้วย ถ้า *ตรุษ* เป็นเรื่อง ของปีใหม่ เหตุไรจึงไปสนุกรื่นเริงและเปลี่ยนจุลศักราชใหม่ในวันสงกรานต์ ยิ่งกว่านั้น *ตรุษ* นับเดือนทางจันทรคติ ส่วนสงกรานต์นับวันทางสุริยคติ เรื่องยุ่งอย่างนี้แต่ก่อนจึงมีผู้พูดถามกันเล่นว่า *ตรุษ* มาก่อนสงกรานต์หรือสงกรานต์มาก่อน *ตรุษ* ที่ถามเช่นนั้นเพราะพูดกันว่า เล่น *ตรุษ* เดือน ๔ คือปีเก่า และ เล่นสงกรานต์เดือน ๕ คือปีใหม่ ด้วยเหตุดังนี้ในพระราชนิพนธ์เรื่อง พระราชพิธี ๑๒ เดือน จึงกล่าวว่า จะแยกเดือนกันให้เด็ดขาดก็ยาก เพราะไม่ทราบ *ตรุษ* หรือสงกรานต์เป็นเดือนขึ้นปีใหม่กันที่ตรงไหน ในพระราชนิพนธ์ พระราชกริยานุสรณ์ (หน้า ๘) กล่าวว่า ในการที่เกี่ยวข้องอยู่ในเดือนห้า คำหนึ่งนั้นไม่เป็นการพระราชพิธีมาแต่โบราณ เพราะพึงเกิดในแผ่นดินพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว นี้แสดงว่า *ตรุษ* ไทย เห็นจะเกิดขึ้นในเร็ว ๆ นี้เอง ดีร้ายจะได้คติมาจากลังกา มีเค้าให้เห็นอยู่ในประกาศพิธี *ตรุษ*

ก็แหละการแบ่งเวลาเป็น วัน คืน เดือน ปี และกำหนดเวลาตอนไหนเป็นวัน เดือนปีใหม่ เป็นเรื่องของมนุษย์กำหนดขึ้นเองเพื่อความสะดวกของตน หาใช้ธรรมชาติ

กำหนดขึ้นเองไม่ โลกหมุนรอบตัวเอง ได้รอบหนึ่งก็เป็นวันกับคืนหนึ่ง แล้วยังหมุนรอบดวงอาทิตย์ครบรอบ หนึ่งก็ว่าเป็นปีหนึ่ง จะขึ้นต้นลงท้ายในรอบหนึ่งที่ตรงไหนก็ทราบไม่ได้มนุษย์จึงต้องสมมติกำหนดขึ้นเองแล้วแต่เหตุการณ์ที่เห็นเหมาะ หรือเพื่อสะดวกแก่ความเป็นอยู่และการครองชีพของตน เหตุนี้วันขึ้นปีใหม่ของชาติต่าง ๆ แต่โบราณจึงมีต่าง ๆ กันและก็เปลี่ยนย้ายได้ แม้ทุกวันนี้วันขึ้นปีใหม่ของชาวอินเดียในส่วนภูมิภาคต่าง ๆ ก็ยังไม่ตรงกันส่วน วันปีใหม่ที่มาตรงกันมากชาติในปัจจุบันเป็นเรื่องเกิดทีหลัง เมื่อวัฒนธรรมของชาติที่เจริญกว่าแผ่มาถึง แล้วเอาอย่างกันเพราะเป็นความสะดวกแก่การคบค้าติดต่อกัน การตั้งต้นปีใหม่ในเดือนใด คงมาจากเหตุที่มนุษย์สังเกตเห็นความเปลี่ยนแปลงของโลกธาตุ คือดินฟ้าอากาศ มีฤดูกาลบอกให้รู้ จึงกำหนดเอาฤดูใดฤดูหนึ่งที่เห็นว่าเหมาะในต้นปีของตน

วันขึ้นปีใหม่ของไทยแต่เดิมมาคงเป็นเดือนอ้าย เพราะชื่อบอกอยู่ว่าเป็นเดือนต้นของปี แต่ไทยถิ่นอื่น ๆ เท่าที่สอบได้เรียกเดือนต้นปีว่าเดือนเจียง นี่ตรงกับชื่อเดือนต้นของจีนซึ่งเรียกว่าเดือน เจียง (แต่จึงเป็นเดือนเจียงหรือเจียงวู เจียงเป็นคำเดียวกับเจ้ง แปลว่าเดือนกำหนดเป็นเดือนปีใหม่) การเรียกชื่อเดือนอย่างเก่าของเรา ก็เหมือนกับของจีน คือให้ชื่อเดือนเป็นจำนวน ๑ ๒ ๓ ทางอินเดียเรียกชื่อเดือนตามชื่อดาวฤกษ์ ส่วนของฝรั่งให้ชื่อเดือนปนเปกันเลอะเทอะเป็นชื่อจำนวนก็มี เป็นชื่อเทวดาก็มี เป็นชื่ออย่างอื่นก็มี วันขึ้นปีใหม่ของจีนเวลานี้ถือเอาวันที่ ๑ มกราคมอย่างฝรั่ง แต่ราษฎรชาวจีนยังนิยมวันขึ้นปีใหม่อย่างเก่าอยู่ และถือเป็นวันทำบุญและสนุกรื่นเรริงกัน จะชักชวนให้เล่นตรุษอย่างใหม่ก็ไม่สำเร็จ เพราะยังเข้าถึงจิตใจเหมือนอย่างเก่า ซึ่งถือสืบเป็นประเพณีกันมานานเป็นปีจจย หนุนหลัง จะเปลี่ยนอย่างใหม่กลับไปเป็นอย่างเก่าก็ไม่ได้ เพราะจะเป็นถอยหลังเข้าคลองทางราชการของเขาจึงต้องเปลี่ยนชื่อตรุษจีนอย่างเก่า ว่าเป็นนักขัตฤกษ์วันสัตตฤกษ์ไป เพื่อให้ชัคกับวันขึ้นปีใหม่ของทางราชการ คือวันที่ ๑ มกราคม

วันขึ้นปีใหม่อย่างเก่าของจีนหรือตรุษจีน ตกในราวเดือน ๓ ถ้าเราถือว่าเดือนอ้ายเป็นเดือนต้นของเรา เดือนต้นของเราก็แก่กว่าเขา ๒ เดือน ถ้าเราถือเดือน ๕ เป็นเดือนต้นของเรา เดือนต้นของเขาก็เร็วกว่าเรา ๒ เดือน การนับเดือนของไทยทางภาคพายัพเร็วกว่าของเรา ๒ เดือน เดือน ๕ ของเราก็เป็นเดือน ๗ ของเขา เพราะฉะนั้น เดือนเจียงหรือเดือนต้นของเขา จึงตกในเดือน ๓ ของเรา แต่เดือนเจียงของไทยใหญ่ตกใน

เดือนธันวาคม คือในเดือนอ้าย ตรงกับเดือนต้นของเรา แต่เขาไปเล่นสนุกปีใหม่เอาในวันสงกรานต์ เห็นจะมีที่หลังโดยเอาอย่างพม่า หรือจะกล่าวให้ตรงคือเอาอย่างอินเดียด้วยกัน ของเราก็เป็นลักษณะเดียวกัน ตลอดจนไทยทางภาคอีสานและภาคบักซ์ได้ ก็ถือเอาวันสงกรานต์เป็นวันขึ้นปีใหม่ หาได้ถือเอาเดือนเจียงหรือเดือนอ้ายเป็นเดือนขึ้นปีใหม่ไม่ เรื่องมันยุ่ง ๆ กันอย่างนี้

เหตุไรแต่เดิมเราจึงถือเอาเดือนอ้ายเป็นต้นปี ข้อนี้มีพระบรมราชาธิบายในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวว่า โบราณคิดเห็นว่า ฤกษ์หนาวเป็นเวลาพ้นจากมืดฝนสว่างขึ้น เปรียบเหมือนเวลาเช้า คนโบราณจึงได้คตินับเอาฤกษ์หนาวเป็นต้นปี ฤกษ์ร้อนเป็นเวลาสว่างร้อนเหมือนกลางวัน จึงได้คิดว่าเป็นกลางปี เวลาฝนเป็นเวลามืดคลุ้มโดยมาก และฝนพรำเที่ยวไปไหนไม่ได้ จึงได้คิดเห็นว่าเป็นเหมือนเวลาค่ำ ตามกระแสพระราชดำรินี้ ประกอบกับเดือนเจียงของไทยใหญ่ ก็ตกอยู่ในเดือนอ้าย แสดงว่าเราแต่เดิมคงถือเอาเดือนอ้ายเป็นต้นปี คือถือเอาฤกษ์ที่เป็นทักษิณายนสงกรานต์ เมื่อพระอาทิตย์บ่คลุกได้เป็นหลัก ที่เดือนเจียงของพม่าเร็วไป ๒ เดือน คือ ตกในเดือน ๑๑ เป็นเพราะเหตุไรยังไม่ทราบชัด ครั้นเมื่อเราอพยพย้ายถิ่นมาอยู่ในแหลมอินโดจีนแล้ว เราได้รับวัฒนธรรมจากอินเดียผ่านมาจากเขมร จึงถือเอาวันสงกรานต์เป็นวันขึ้นปีใหม่ เพราะเหมาะกับความเป็นอย่างของเรา ค่ายเป็นเวลาว่างจากการทำอะไรไกลาตั้งกล่าวไว้ในตอนอื่นแล้ว ผิดกับเดือนอ้ายซึ่งยังเป็นระยะเริ่มเก็บเกี่ยวข้าวอยู่ ไม่เหมาะแก่จะสนุกรื่นเริงฉลองปีใหม่ แต่ชื่อเดือนอ้ายยังคงตกค้างมา ซึ่งหมกความหมายเป็นปีใหม่แล้ว

เมื่อถือเอาวันสงกรานต์เป็นวันขึ้นปีใหม่ เหตุไรเราจึงเริ่มต้นของปีเอาที่ตรุษไทย ซึ่งตกอยู่ในต้นฤดูวสันต์ อันเป็นปีใหม่ของชาวอินเดียกลางภาค ข้อนี้อาจารย์ยังคิดไปไม่ได้ตลอด ทราบแต่ว่าใน พงศาวดารเหนือ กล่าวว่า พระยาสุรคำแห่งเมืองทักสิลามหานคร โปรดให้ตั้งจุลศักราชขึ้น เอาเดือน ๕ เป็นเดือนขึ้นปีใหม่ แต่ถ้าวันสงกรานต์ยังไม่ไป ยังเอาเป็นปีใหม่ไม่ได้ ดังนั้น เหตุไรจึงเอาเดือน ๕ เป็นต้นปี ก็ไม่มีกล่าวไว้ นอกจากจะเชื่อเอาตาม พงศาวดารเหนือ เป็นข้อที่ว่าเอาเดือน ๕ ขึ้นปีใหม่เท่านั้น และคงมีเหตุการณ์อะไรอย่างหนึ่งเกิดขึ้น จึงได้ตั้งปีใหม่เอาเดือน ๕ แต่ที่ให้

เปลี่ยนศักราชปีใหม่ในวันเถลิงศกสงกรานต์ ก็คงเนื่องมาจากเดิมเมื่อยังใช้มหาศักราชของอินเดีย ซึ่งคำนวณเดือนเอาตามสุริยคติ คือ ตั้งต้นปีในวันเมื่อพระอาทิตย์ยกขึ้นสู่วราศีเมษแล้ว ๒ วัน เมื่อเปลี่ยนมาเป็นจุลศักราช ซึ่งคำนวณเดือนเอาตามจันทรคติ จึงคงการคำนวณทางสุริยคติไว้ต่อมาด้วย สมเด็จพระยาตำราจาราษาอนุภาพทรง อธิบายไว้ในหนังสือ สำหรับสอบศักราช ว่า จุลศักราชเป็นของพระเจ้าแผ่นดินพม่าพระองค์หนึ่ง ทรงบัญญัติตั้งขึ้นเนื่องในตำราโหราศาสตร์ ต่อมาในสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ ตั้งศักราชใหม่เป็นรัตนโกสินทรศก ยกเอาวันที่ ๑ เมษายน ตามสุริยคติเป็นวันขึ้นปีใหม่ แล้วพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงเปลี่ยนเป็นใช้พุทธศักราช เอาวันที่ ๑ เมษายนเป็นวันขึ้นปีใหม่ เช่นเดียวกับวันขึ้นปีใหม่ของรัตนโกสินทรศก หาได้ใช้วันพระปรีดิพพาน ซึ่งคำนวณทางจันทรคติเป็นวันขึ้นปีใหม่ไม่ เพราะไม่อยู่ที่ตรงกัน ต่อมาเปลี่ยนปีใหม่ในวันที่ ๑ มกราคมให้เข้ากับแบบสากล แต่อย่างไร้พุทธศักราชตามเดิมอยู่ วันเดือนขึ้นปีใหม่จึงคลาดเคลื่อนเพราะเปลี่ยนกันมาเป็นทอด ๆ และก็ยังรักษาประเพณีเดิมกลางประการไว้ด้วย เรื่องจึงยุ่งสวาทันเดิมได้ยาก ถ้าเหตุการณ์นั้นล่วงเวลาเลยมาแล้วตั้งพันปี เรื่องวันเดือนขึ้นปีใหม่ของฝรั่ง ซึ่งกลายมาเป็นแบบสากลก็เปลี่ยนแปลงกันมาเป็นทอด ๆ เหมือนกัน จนกว่าจะยุติมาเป็นวันที่ ๑ มกราคม

เราแบ่งฤดูกาลของเราเป็น ๓ ฤดู เหมือนกับของอินเดียภาคใต้ แต่ทางภาคเหนือของประเทศนั้น ซึ่งอยู่ในเขตของโลกที่มีอากาศหนาวกว่าประเทศของเรา เขาแบ่งระยะเวลาออกเป็น ๖ ฤดู และเขาก็มีฤดูวสันต์ และฤดูสารทเป็นอย่างเดียวกับของประเทศจีนและประเทศในยุโรป แต่ฤดูทั้งสองนี้ซึ่งเราแปลว่า ฤดูใบไม้ผลิและฤดูใบไม้ร่วง ทางของเราไม่มีตรงกัน ในฤดูใบไม้ผลิหรือฤดูวสันต์ เป็นฤดูที่ดีและสบายที่สุดของเขา คงได้บรรยายไว้ข้างต้นแล้ว

คนโบราณแต่สมัยดึกดำบรรพ์ ว่าเฉพาะที่อยู่ในดินแดนที่มีฤดูวสันต์ เมื่อสังเกตเห็นสภาพของสิ่งแวดล้อมตัวเขาในฤดูหนาว ฤดูประหนึ่งว่ากำลังจะตายไป และก็จะกลับฟื้นขึ้นใหม่ในฤดูวสันต์ ก็เกิดความพิศวงในอาการปรากฏของธรรมชาติที่ว่านี้ เพราะเป็นเรื่องเกี่ยวกับสิ่งแวดล้อมซึ่งเป็นปัจจัยเรื่องหากินเพื่อความเป็นอยู่ของเขา พวกที่หากินทางจับสัตว์ล่าสัตว์เป็นอาหารเลี้ยงชีพ เมื่อเข้าฤดูหนาว ถ้าไม่มีสัตว์จะให้

จับให้ล่าได้ คนก็จะต้องอดตาย ถ้าหากินทางเลี้ยงสัตว์หรือทางเพาะปลูก ซึ่งเรียกเป็น
 คำรวมเวลานั้นว่าเกษตรกรรม เมื่อเข้าฤดูหนาวถ้าสัตว์ที่เลี้ยงต้องตายเพราะความหนาว
 หรือพืชพันธุ์ธัญญาหารที่ปลูกไว้จน ไร่หรือ ไร่ไม่ออก คนจะต้องเดือดร้อนเช่นเดียวกัน
 เพราะฉะนั้น คนโบราณจึงอยู่ในอำนาจของธรรมชาติ และคิดว่าอาการปรากฏของ
 ธรรมชาติซึ่งให้ดีและให้ร้ายแก่คนได้นี้ เกิดจากผีสงเทวดาซึ่งมีอำนาจอยู่เหนือคนและ
 แผงอยู่ในสิ่งเหล่านั้นเป็นผู้บันดาลให้เป็นไป

เพื่อให้สิ่งที่มีอำนาจอยู่เหนือคนได้ช่วยเหลือ คนสมัยนั้นจึงหาอุปเท่ห์ด้วย
 อุบายวิธีต่าง ๆ ที่ตนคิดเห็นว่าจะจะเป็นผลสมความปรารถนาโดยหลักที่ว่า ถ้าทำอย่างไรก็
 จะได้ผลอย่างนั้น คนและสัตว์สี่เท้าพันธุ์และงองามได้ด้วยวิธีใด ก็นึกว่าธรรมชาติก็
 คงเป็นเช่นเดียวกัน ถ้าทำเป็นตัวอย่างให้ธรรมชาติเห็น ก็จะได้ผลเป็นปัจจัยกระตุ้นเตือน
 ธรรมชาติเร่งให้ทำหน้าที่สี่เท้าพันธุ์เช่นนั้นด้วย เมื่อธรรมชาติงองามเพื่อสี่เท้าพันธุ์ไม่มีตาย
 ตนเองก็จะไม่อดตายด้วย เหตุนี้ เมื่อพันธุหนาวและย่างเข้าฤดูวสันต์แล้ว คนก็ยินดี
 ปรีดา แต่ยังไม่แน่ใจว่าธรรมชาติจะฟื้นตัวจริง ๆ และสี่เท้าพันธุ์ได้ตลอดไปหรือไม่ คน
 สมัยดึกดำบรรพ์จึงเข้าช่วยเร่งธรรมชาติด้วย โดยร้องรำทำเพลงด้วยลักษณะอาการซึ่ง
 เมื่อเทียบกับสมัยนี้ ก็อาจกล่าวได้ว่าหยาบคายถึงลามกอนาจารทีเดียว ทั้งนี้ ก็เพื่อ
 ประโยชน์ส่งเสริมธรรมชาติให้คืนตัว จะได้ไม่ล้มการสี่เท้าพันธุ์ หรือเกิดความกระตือรือ
 กระคาอายต่อการทำอย่างนั้น เหตุนี้ชนชาติซึ่งอยู่ในเขตหนาวของโลก จึงถือเอาฤดู
 วสันต์ในวันวิษุวัตเป็นต้นปีใหม่ หรือเป็นปีเกิดของเขาสี่เท้าเป็นประเพณีมา

วันวิษุวัตคงได้กล่าวไว้แล้ว เป็นวันที่พระอาทิตย์อยู่กึ่งกลางพิภพ หรือโลก
 ของเรา มีวันและคืนวันนั้นเท่ากันพอดี ปีหนึ่งมีสองครั้งคือในฤดูวสันต์และในฤดูสารท
 เรียกว่าวสันตวิษุวัตและสารทวิษุวัต วันวสันตวิษุวัตเวลานี้ตกวันที่ ๒๑ มีนาคม แต่ใน
 สมัยโบราณกำหนดวันนี้เอาตามจันทรคติ จึงไม่อยู่เหมือนกำหนดวันทางสุริยคติ แม้
 เมื่อกำหนดเอาตามสุริยคติแล้ว เมื่อล่วงมานานถึงพันปี ก็เคลื่อนไปที่ละนิด ๆ ทุกปี
 วันวิษุวัตที่กำหนดไว้ก็คลาดที่ได้ไปหลาย ๆ วัน เป็นเพราะอำนาจของพระอาทิตย์
 พระจันทร์และดาวพระเคราะห์ ดึงดูดเอาตอนกลางของโลกที่อยู่เด่น กระทำให้แกน
 ของโลกเพล้เคลื่อนที่ไปทางทิศตะวันตกที่ละนิดทุกปี จุดที่เป็นวิษุวัตก็เคลื่อนไปด้วย

ตามส่วนเหตุนี้ วันวิษุวัตซึ่งกำหนดและสืบมาแต่เดิมจึงเป็นต่าง ๆ กัน ดังที่มีพระบรมราชธิบายไว้ในพระราชนิพนธ์เรื่องพระราชพิธี ๑๒ เดือนซึ่งได้ยกมาอ้างไว้ที่อื่นแล้ว

ท่านผู้รู้ผู้หนึ่งบอกข้าพเจ้าว่า วันมหาสงกรานต์คือวันที่ ๑๓ เมษายน เป็นวันวิษุวัตวันนั้นเอง ซึ่งคำนวณวันอย่างเก่า วันที่ ๑ เมษายนซึ่งฝรั่งถือเป็นวัน April Fool's Day ของเขา และเล่นสนุกล้อหลอกกันก็ดี วัน Easter ซึ่งประชาชนคริสตังมีความยินดีปรีดา เพราะนับถือว่าเป็นวันพระเยซูคืนพระชนม์ชีพ ภายหลังเมื่อถูกตรึงบนไม้กางเขนสิ้นพระชนม์ชีพไปแล้ว ซึ่งตกในวันเพ็ญเดือนมีนาคม ภายหลังวันที่ ๒๑ ของเดือนนั้นก็ดี และวันเซงเหมงของจีนซึ่งตกในวันที่ ๕ เมษายน เหล่านี้เป็นวันวิษุวัตทั้งนั้น ที่คลาดเคลื่อนไม่ตรงกันก็โดยนัยที่กล่าวมาข้างต้น พิธีโหลี่ของชาวฮินดู ซึ่งมีศาสนาแก่กัน ก็เป็นวันเล่นนักขัตฤกษ์สงกรานต์ต้นวิษุวัตฤดู ซึ่งเดิมเขาถือเอาวันกลางเดือนจัตริมาศ (เดือน ๕ ของเรา) ใกล้ระยะวันสงกรานต์ ภายหลังถือเอาวันกลางเดือนฆราวาส (เดือน ๔ มีนาคม) แต่ยี่สิบวันเริ่มพิธีเหนือขึ้นไปก่อนวันเพ็ญ ๓ หรือ ๔ วัน นี้ใกล้ระยะวันตรุษสิ้นปีอย่างเก่าของเรา ในวันโหลี่อย่างเก่าของเขา เขาหยุดงานการเหมือนวันโหลี่และทำบุญกันเอิกเกริกอย่างใหม่ เทียบได้กับตรุษไทยและสงกรานต์ของเรา ตรุษไทยเราทำบุญพอสังเขป และไปทำบุญเอิกเกริกเล่นสนุกกันเอาวันสงกรานต์

วันโหลี่ของอินเดีย เขาถือว่าเป็นวันเริ่มเข้าวันวิษุวัตกาล ควรยินดีปรีดาเหมือนดังได้มีชีวิตใหม่ เป็นฤดูกาลที่ความรักมาปรากฏแก่โลกโดยสมบูรณ์ ประชาชนจึงเล่นนักขัตฤกษ์รื่นเริงเป็นวิษุวัตโคตสวะ และเพื่อให้เห็นความรักมีเป็นตัวตน เขาถือว่าวิษุวัตจะเป็นชื่อของเทพผู้เป็นมิตรสหายของกามเทพ ผู้เป็นเทพแห่งความรัก พิธีโหลี่มีทำกันทั่วไปในอินเดีย แต่เรียกชื่อเป็นต่าง ๆ ตามท้องถิ่น เพื่ออนุโลมให้เข้ากับลัทธิศาสนาที่นับถือเป็นเอกเทศของท้องถิ่น แล้วมีเรื่องเป็นตำนานประกอบเพื่อให้เข้ากับลัทธิที่ถือ เป็นต้นเรื่องหนึ่งเล่าว่า

นานมาแล้ว เมื่อพระยูธิษเฐียรภษัตริย์องค์ที่ ๑ ในพวกปาณฑพ ครองกรุงหัสตินาปุระ เกิดโรคป่วงใหญ่เป็นระบาคคนตายมาก พระยูธิษเฐียรทรงปรึกษาพระกฤษณะผู้พระญาติ และเป็นพระวิษณุনারายณ์อวตารปางที่ ๘ พระกฤษณะตรัสว่า โรคระบาคที่เกิดขึ้นนี้ เป็นเพราะนางยักษ์ชื่อโหลิกา เป็นผู้มาสังหารคนเมื่อเวลาตอนหลับ กว

ทำพิธีสุมไฟให้เป็นกองเป็นงานประจำปี เรียกว่าไฟโหล่ ก็จะสามารถขับไล่ยักษ์ให้หนีไป ด้วยเหตุนี้ ประชาชนจึงแสดงการร้องว่าทำเพลงที่หยาบโลนเป็นสามกอนาจาร เพื่อเร่งให้นางยักษ์หนีไป อย่างไรก็ตาม นางยักษ์แม้จะร้ายแต่ก็ยังมียางอายุ จึงต้องหนีไป นี้เป็นพยายามอธิบายต้นเหตุของพิธีโหล่ อย่างอธิบายเป็นปริศนาธรรมของเราขอไปที่เมื่อไม่ทราบต้นเหตุซึ่งเป็นที่มาเสียแล้ว ที่กองไฟในวันโหล่เป็นการดี เพราะจะได้เผาสิ่งปฏิกูลให้หมดไปเป็นประโยชน์ทางอนามัย เหมือนอย่างเผาขยะมูลฝอย ในวันจะถึงวันสงกรานต์

อีกเรื่องหนึ่งเล่าว่า นางโหล่กาหรือโหล่ เป็นน้องสาวสัมพัค (แปลว่าปี) ครั้งหนึ่งสมัยแรกเริ่มเดิมทีสัมพัคตายไป นางโหล่เสียใจยิ่งนักจะขอเข้ากองฟอนของสัมพัคเพื่อตายตาม ด้วยอำนาจแห่งความภักดี สัมพัคก็คืนชีพมาใหม่ เหตุนี้จึงได้สุมไฟทุกปีในวันโหล่ เพื่อเป็นที่ระลึกแห่งเหตุการณ์นี้ นี่ก็เป็นพยายามอธิบายต้นเหตุของพิธีโหล่เรื่องหนึ่ง เพื่อให้เห็นว่าเป็นเรื่องบีบเกี่ยวกับใหม่ขนานคาบเกี่ยวกัน คือมีตายมีเกิดต่อเนื่องกัน

หนังสือที่ข้าพเจ้าคัดเอาเรื่องของพิธีโหล่มากล่าวนี้ (*The Brahmans, Theists and Muslims of India by J.C. Oman, pp. 249 - 250*) ได้กล่าวเรื่องโหล่ซึ่งประชาชนจัดมีขึ้นที่เมืองละโฮแคว้นเบญจาบ (เมืองหลวงของพหุจิก เดียวนีอยู่ในประเทศปากีสถาน) ว่า ตั้งแต่เข้าฤดูฤดูแล้งแห่งสันต์วิษุวัต ชาวอินเดียนทั้งหญิงและชายนับจำนวนเป็นร้อย ๆ ต่างพาทยอยกันมา ล้วนมีสีแดงเปรอะเลอะที่หน้าที่เสื้อผ้า เล่นสนุกสนาน้ำแดงกันอย่างหัวทกกัน ขวิดไม่มียางอายุ เสียงหัวเราะเฮฮาว่าเริง และกล่าวคำหยาบคายอันเป็นอุลามกอนาจาร ซึ่งไม่ใช่คำกล่าวที่มุ่งร้ายหมายขวัญแก่ใคร และไม่ปรากฏว่ามีใครจะถือสากัน แม้คำที่กล่าวออกมาอันจะหยาบโลนเสียสุดดี เป็นอย่างนี้ทุกมุมชอกตรอกถนนตลอดไปทุกวันของพิธีโหล่สืบหลังจากาคาศฟ้าศึก ช่องหน้าต่างหรือที่ใด ๆ ซึ่งพอจะดูเขาเล่นสนุกกันอย่างนี้ได้ ก็มีคนคอยดูกันสลอนทั้งไพร่และผู้ดี ไม่ว่าสาวเฒ่าแก่ และดูกันอย่างพอใจ ดูด้วย ขบวนแห่พวกสนาน้ำแดงผ่านมา ลางขบวนก็ใช้ผู้ชายแต่งเป็นผู้หญิง ต่างว่าเป็นเจ้าสาวขี้เมา แล้วก็ร้องรำทำเพลงและออกท่าทาง เป็นอย่างหมกขางอายุอันไม่สามารถนำมาพรรณนาได้ ลางขบวนหาชายหนุ่มมาแต่งตัวเป็นพระกฤษณ์ และมีหญิง

๔-๕ คน แต่งตัวเป็นนางโคบีหรือนางเลี้ยงโค ซึ่งเป็นเหล่านางอันเป็นที่รักของพระกฤษณ์ สักครู่เห็นคนเซและตากันเข้าไปที่แห่ คล้ายกับว่ามีอุบัติเหตุอะไรเกิดขึ้น แต่เปล่า เขาพากันวิ่งไปดูคนแห่แสดงท่าทางอย่างหลอกลอก ๆ อันเป็นอุลามกอนาจารเกี่ยวกับการเกิดการสืบพันธุ์ ตำรวจสองคนก็อยู่ที่นั่น ไม่เห็นห้ามปราม เข้าใจว่าจะเป็นผู้แนะนำ ส่งเสริมให้แสดงอย่างนั้นเสียด้วยซ้ำ ผู้บรรยายกล่าวเสริมว่า ดู ๆ ก็เหมือนว่าคนเหล่านั้นกำลังคลั่งและมัวเมาอยู่กับสิ่งเป็นอนาจาร จะร้องจะรำก่นอย่างไร คุณเหมือนจะหูผึ่งฟัง และจ้องตากู ไม่ว่าหญิงสาวและเด็ก คุณไม่มีละอายแก่ใจอย่างไรเลย

หนังสือเล่มที่ข้าพเจ้าเก็บความมาเล่านี้ เล่าถึงขบวนแห่แต่งเป็นอย่างอื่นอีกหลายอย่าง แต่ก็เป็นเรื่องหยาบคายทำนองเดียวกันทั้งนั้น และไม่มีใครรู้สึกว่าการอะไรในวันโหลี่ เห็นจะเป็นเพราะคุ้นกันอย่างนี้มาทุกปีตั้งแต่เด็ก เข้าอิหฺรอบเกี่ยวกับคำตำพล่อย ๆ ปากของเรา ถ้าไม่นึกแปลกก็ไม่รู้สึกว่ายาบคายร้ายอะไร เพราะคุ้นหูมาตั้งแต่เด็ก นึกเจตนาถึงเรื่องแต่งรูปประกวดในวันสงกรานต์ของพม่าที่กรุงย่างกุ้ง ซึ่งได้เล่ามาแล้ว ลางที่จะมีเค้าเหมือนแห่โหลี่ของอินเดียบ้างกระมัง ถ้าเป็นเช่นนั้นก็ต้องชมว่ารู้จักแก้ของเก่าให้เป็นเรื่องสนุกครึกครื้นไปโดยไม่ทิ้งของเดิม

ข้าพเจ้าเคยสอบถามเพื่อนชาวอินเดีย เขาบอกว่าพิธีโหลี่นั้นยังทำกันอยู่อย่างครึกครื้น แต่เรื่องร้องรำทำเพลงและเล่นหยาบคายไม่มีแล้ว ถ้าจะมีก็พวกต่ำ ๆ เล่นกันเฉพาะหมู่บ้านชนบท ซึ่งอยู่ห่างไกลจากที่ชุมนุมชนออกไป เล่นในเมืองไม่ได้เขาห้าม ข้าพเจ้าเข้าใจว่าเรื่องแห่โหลี่ดังกล่าวน่าจะข้างต้น เห็นจะเป็นเรื่องเมื่อก่อนนี้ล่วงมาหลายสิบปีแล้ว เพราะหนังสือเล่มที่ข้าพเจ้ายกเอามาพรรณนา ก็มีอายุได้เกือบ ๕๐ ปีแล้ว ข้าพเจ้าอยากทราบคำแปลของบทร้องของชาวฮินดูสาคน้ำแดงวันโหลี่ ว่ามีข้อความอย่างไรบ้าง ถามเพื่อนชาวฮินดูหลายคนก็บอกว่าจำไม่ได้ มีคนหนึ่งบอกว่าทราบ แต่ก็อธิบายแปลกลับเป็นไทยไม่ได้ เพราะไม่ทราบภาษาไทยดี หรือไม่ก็ไม่อยากบอกเพราะกระดากอาย อันที่จริงก็เห็นใจ จะถ่ายกลับถ้อยคำจำพวกนี้จากภาษาหนึ่ง มาเป็นอีกภาษาหนึ่ง เห็นจะยากเต็มที เรื่องใช้น้ำแดงสาคกันหมายความว่าอะไร ก็ไม่ปรากฏว่ามีอธิบายไว้ที่ใด ถามชาวฮินดูเองก็ไม่ได้ความ เมื่อโหลี่เป็นเรื่องกับวสันต์ฤดูเนื่องด้วยการใหม่ของธรรมชาติ น้ำแดงที่เล่นสาคกัน จะเป็นเครื่องหมายมงคลแห่งการเกิด

เหมือนตั้งระบุประจำเดือนบ้างไม่ได้หรือ หรือว่าคนสมัยก่อนประวัติศาสตร์ตามที่กล่าว
สันนิษฐานไว้ว่า ชอบเอาดินแดงทาตัว และที่เราแต่ก่อนทาขมิ้นและปูนแดงให้แก่เด็ก
นอกจากเรื่องรักษาผิวจะสืบมาแต่เรื่องเดียวกันบ้างจะไม่ได้หรือ นี่เป็นเคาเอาตามเรื่อง
ที่คิดเห็น แต่มาเข้าเค้ากันดีกับเรื่องสาคูในวันสงกรานต์ ซึ่งข้าพเจ้าเห็นว่าเกี่ยวกับ
ความอุดมสมบูรณ์ของฟ้าฝน เพื่อประโยชน์แห่งความมั่งคั่งของพืชพันธุ์ดังกล่าวมา
แล้ว แล้วยังนึกเห็นเลยชอบเซตออกไปอีกว่า พิธีโหล่ของอินเดียที่ทำกันแต่ก่อนอาจ
เป็นปัจจัยส่งเสริมในการเกิดด้วยอีกโสดหนึ่งก็ได้ อินเดียจึงมีพลเมืองมาก

ความจริงก็เป็นที่ทราบกันว่า การสนุกรื่นเริงประจำปีของประชาชนไม่ว่า
ที่ใด มักเนื่องกับเวลาที่จะเริ่มเพาะปลูก หรือเมื่อเวลาที่เก็บเกี่ยวพืชผลแล้ว คือ ในวัน
วสันตวิษุวัตและวันสารทวิษุวัตแทบทั้งนั้น ที่เป็นอย่างนี้ไม่แปลกอะไร เพราะเกิดจาก
อาการที่ปรากฏจากธรรมชาติอันเนื่องด้วยฤดูกาล ทำให้คนโบราณรู้สึกพิศวง ต่อการ
แตกพืชพันธุ์และงอกงามของสิ่งมีชีวิต แล้วก็เกิดอารมณ์เป็นปีติยินดี ลงชาติมีความ
รู้สึกเรื่องอารมณ์อย่างแรงกล้า ก็ปล่อยความก้ำใจว่าเริงจนไม่เห็นยวรงค์ ชาติกรีกและ
ชาติโรมันก็มีพิธีเกี่ยวกับรื่นเริงถึงขนาดเกินขอบเขตอย่างของอินเดียเหมือนกัน เช่น
เทศกาลแบกคะนาเลีย (Bacchanalia) และเทศกาลสะเตอานาเลีย (Saturnalia) ซึ่งมีการ
เล่นรื่นเริงเมามายกันอย่างเลอะเทอะจนคำชื่อพิธีทั้งสองนี้เข้าสู่ภาษาฝรั่งเป็นคำปรกติ มี
ความหมายว่าหนุ่ม ๆ สาว ๆ เขาสนุกเมามายกันอย่างเลอะเทอะ เทศกาลคาร์นิวัล
(Carnival) ซึ่งกลางแห่งมีแต่งรถแห่ และขว้างปากันด้วยดอกไม้ซึ่งเรียกกันว่าสงคราม
บุปผชาติ ก็ว่าเป็นเรื่องที่สืบมาจากการเล่นรื่นเริงอย่างเลอะเทอะของวสันตฤดูเหมือนกัน

ข้าพเจ้าสอบถามเพื่อนชาวฝรั่งเศสคนหนึ่ง เขาบอกว่าฤดูวสันต์ในยุโรปจะ
สังเกตเห็นความแตกต่างกัน ระหว่างฤดูหนาวและฤดูวสันต์ได้ชัดอย่างกลับหน้ามือเป็น
หลังมือทีเดียว ผิดกับที่เมืองไทยซึ่งไม่รู้สึกสังเกตว่าผิดกันก็มากนัก ถ้าอยู่ในยุโรป
ออกไปอยู่บ้านนอกในฤดูวสันต์ จะเห็นธรรมชาติได้ดีกว่าอยู่ในเมืองในารุง จะรู้สึก
เหมือนเกิดใหม่ที่เดียว ในทุ่งนาจะเห็นต้นไม้ต้นหญ้าออกดอกและออกไปใหม่เต็มพริ้ว
ไปหมด ดูราวกับเป็นพรมผืนใหญ่มาทาบปูไว้ งามแท้ ๆ แผลงผิ้งก็ทิ้ง ๆ บินว่อนเวียน
เกล้าเรณูเกสรของดอกไม้ เสียงนกตัวผู้เรียกร้องหาตัวเมีย ระวังอยู่ตลอดเวลา รู้สึกว่า

ใจคอเบิกบานเท่ากับเกิดใหม่ ผิดกันตรงข้ามกับเมื่อฤดูหนาวซึ่งใจคอเหี่ยวหู่ รู้สึกว่าหน้าหนาวมีกลางคืนยาวนานเหลือเกิน ฤดูหนาวเปรียบเหมือนคนชรา ฤดูวสันต์เปรียบเหมือนคนหนุ่มคนสาว ซึ่งเป็นพวกเลือดคึกขันสมองแรงกว่าคนแก่ จึงรู้สึกยินดีว่าวิ่งเล่นสนุกกันในฤดูวสันต์ เพราะธรรมชาติใส่ไฟให้มีความอบอุ่นจัก ถูกต้องกันไม่ได้ร้อนเหลือเกิน ตรงนี้ข้าพเจ้าจัดตรงตามถ้อยคำที่เขากล่าว เขาเล่าต่อไปว่าอยู่ในกรุงเทพฯ ๖ ที่นี้ไม่รู้สักอะไร แต่อยู่ที่เชียงใหม่ยังรู้สึกว่าฤดูวสันต์บ้าง ที่เมืองหลวงพระบาง วันสงกรานต์ ฤดูวสันต์ คนหนุ่ม ๆ สาว ๆ ที่นั่นเขาเล่นสนุกกัน “เฮ้อเป็นแบกกระนาเลี้ยที่เดียว” เขาพูดแล้วก็หัวเราะด้วยรู้สึกขบขันชอบใจ ว่าเรื่องอย่างนั้นมันมีเหมือนกันหมดไม่เลือกว่าชาติไร หากแต่ถือกันว่าถ้าประพาศหรือทำกันในที่แจ้ง ก็ไม่เป็นบาปเป็นอนาจาร

ข้าพเจ้าเล่าเรื่องการเล่นนักชกฤกษ์สงกรานต์มาถึงตรงนี้ ทำให้นึกไปถึงเรื่องดนตรีในพระธรรมวินัย ของนายธนิธ อยู๋โพธิ์ (แสดงเป็นปาฐกถาอบรมครูพระปริยัติธรรม ณ วัดสามพระยาเมื่อวันที่ ๑๙ มิถุนายน พ.ศ. ๒๔๙๐) ซึ่งอยู่แห่งหนึ่งกล่าวว่า

ส่วน วิสูกทสฺสน นั้น ท่านนิยมแปลกันว่า การเล่นเป็นขำศึกแก่กุศล กล่าวคือ ท่านแปล วิสูก ว่าการเล่นเป็นขำศึกแก่กุศล ถ้าจะถามว่าการเล่นชนิดใดบ้างเป็นขำศึกแก่กุศล หรือการเล่นชนิดใดบ้างที่นับเป็น วิสูก พระอรรถกถาจารย์เจ้าทั้งหลายไม่ได้ระบุไว้ พระอรรถกถาจารย์ผู้รจนาคัมภีร์ปรมตฺถโชติกอาธรรกถาททกปาฐ เมื่ออธิบายอุโบสถศีล ข้อ ๗ นี้ ตอนต้นท่านแยกไว้ ๔ ประเภท คือ นจฺจ พ็อนฺวา ๑ ถิตฺการร็อง ๑ วาพิตฺ ประโคมคณฺตรึหรือตีตตีเป้า ๑ และ วิสูกทสฺสน การเล่นเป็นขำศึกแก่กุศลอีก ๑ ตามที่ท่านแยกเป็น ๔ ประเภทนี้ ก็ดูเข้าที่ตี แต่พอในที่ต่อมา ท่านกลับเอาไปรวมกันเสียว่า วิสูก ก็คือ นจฺจ ถิตฺ และ วาพิตฺ นั่นเอง หรือถ้าเราจะพูดกลับอีกอย่างหนึ่งก็ว่า ท่านเรียก นจฺจ ถิตฺ และ วาพิตฺ ทั้ง ๓ จำพวกนั้นเป็นคำรวมว่า วิสูก ด้วยเหตุนี้กระมังท่านจึงจำเป็นต้องขยายความของคำว่า ทสฺสน ที่แปลว่าดู ในคำว่า วิสูกทสฺสนา นั้น ให้กว้างขวางออกไปอีก ว่าหมายความว่าตลอดไปถึงการฟังด้วย คือ ทสฺสน ที่เคยแปลกันในที่อื่นว่าดูว่า เห็น คำเดิวนั้น ในที่ตรงนี้ท่านเกณฑ์ว่าทั้งดูทั้งฟัง หรืออย่างอื่นที่อายตนะ และประสาทจะพึงรับได้ แม้ที่ไม่เห็นได้ด้วยจักขุทวาร ถ้าจะหมายถึงสุดลึ้มสัมผัสด้วย ดูก็ออกจะเกินไป

นายธนิต อยู่โพธิ์ กล่าวต่อไปว่า ได้เรียนถามพรหมณ์ ป.ส. ศาสตราจารย์เป็นการ สอบสวนยืนยันดูอีก อธิบายว่าในภาษาสันสกฤตมีคำว่า วิษุ แปลว่าเสมอกัน เท่ากัน ซึ่ง หมายถึงวันที่พระอาทิตย์โคจรเข้ามาในจักรราศี มีระยะเวลากลางคืนกับกลางวันเท่ากัน ที่เรียกว่า สงกรานต์ ปีหนึ่ง ๆ มีเช่นนี้ ๒ ครั้ง คือราวต้นเดือนเมษายนและต้นเดือนตุลาคม คำว่า วิษุภ ก็แปลว่าการที่เกี่ยวข้องกับสงกรานต์ อธิบายว่า วันนั้นนับเป็นวันนักขัตฤกษ์ ประชาชนชาวบ้านต่างมีการเล่นรื่นเริงสนุกสนานกันเป็นการใหญ่ ทั้งนี้

ถ้า วิสูกทสุสเม หมายถึงการร้องรำและทำเพลงในงานนักขัตฤกษ์โห่ร้องได้ พรรณนามาข้างต้น ก็สมควรแล้วที่ต้องห้าม เพราะเป็นการเล่นที่เป็นข้าศึกแก่กุศลจริง ๆ และเป็นพาลนักขัตฤกษ์ก็ด้วย ในความเห็นของเราสมัยปัจจุบันคงไม่หมายความเพื่อ ไปถึงการเล่นที่ไม่เป็นข้าศึกแก่กุศลด้วย ในคัมภีร์ มังคลัตถทีปนี ในคำว่า วิสูกทวิภวน ทิตานี ท่านแปลว่า แห่งกิลเสทำให้ตั้งรณ -ก็สื่อให้เห็นอยู่ว่าคำ วิสูกทสุสเม เป็นเรื่อง คูเขาร้องรำทำเพลงอันเกี่ยวด้วยการยั่วให้เกิดกิเลสราคะ อย่างคู การสนุกรื่นเริงในนัก ขัตฤกษ์สันตฤดู ท่านจึงห้าม ถ้าคูการร้องรำทำเพลงที่ไม่ทำให้เกิดกิเลสราคะ ก็น่าจะ ไม่ห้ามทีเดียว เพราะท่านองพระสวดพร้อม ๆ กัน ลางท่านองก็เป็นท่านองเพลง ท่าน จึงเรียกท่านองสวดอย่างนี้ว่า สังคีติ หรือ สังคีต ก็เป็นฟังพระสวดเป็นท่านองอย่างนี้ก็ ไม่ได้ คงเป็นด้วยเหตุนี้ การทำดนตรีเมื่อเวลาพระฉัน คือให้พระฟังได้ไม่ห้าม ถ้าเป็น ผิดท่านก็ห้ามเสียแล้ว เพราะเสียงดนตรีที่เป็นท่านองไพเราะ ลางท่านองเมื่อฟังแล้ว ทำให้ผู้ฟังมีจิตใจผ่องแผ้วขึ้นสู่ฝ่ายสูงด้วยความศรัทธาเลื่อมใสก็มี ลางท่านองเมื่อฟังแล้ว ก็รู้สึกว่าเป็นไปทางฝ่ายสูงหรือฝ่ายต่ำ คือเป็นกลาง ๆ ก็มี ลาง ท่านองเมื่อฟังแล้วตั้งจิตใจให้ลงฝ่ายต่ำเกิดกิเลสราคะก็มี ที่ท่านห้ามฟังดนตรี คงหมายถึง ฟังดนตรีอย่างหลังนี้ คงไม่มุ่งไปถึงสองอย่างแรก แต่โดยเหตุท่านองดนตรีลางชนิด อยู่คาบเส้นก็มี เป็นกลาง ๆ หรือข้างต่ำก็ได้ ท่านจึงห้ามเสียเลย ก็เป็นการดีแล้วด้วย ประการจะนี้

ประเพณีในเดือน ๖ และ ๗

เมื่อพ้นเทศกาลสงกรานต์แล้ว เป็นระยะเวลาอย่างเข้าฤดูฝน เริ่มหน้าฝนแต่
ฤดูเกี่ยวกับการทำนายนั้ไม่มีอะไรที่จะต้องทำก็มากนัก นอกจากทำพิธีไถแรกนาและ
ตกกล้า ซึ่งกินเวลาทำไม่มากนัก (ดูเรื่อง *ชีวิตของชาวนา* ของเสรีไทยเทศ) ก็มีเวลาเหลือ
อยู่บ้าง มีงาน เช่น โคนจุก แต่งงาน และบวชนาคในระยะตอนนั้ การก่อดพระเจดีย์ทราย
ซึ่งเล่าไว้แล้วในเรื่องเทศกาลสงกรานต์ ยังมีก่อกันบ้างลางวัด กลางเดือน ๖ หรือลางปี
ก็เดือน ๗ เป็นวิสาขบูชา ซึ่งใน *นิราศเดือน* กล่าวว่า

รำกะนึ่งถึงนุชสุคติก	ถึงเดือนหกเข้าแล้วหนาเจ้าข้าเอ๋ย
เขาแต่งงานปลุกหอขอกันเขย	เราจะเฉยอยู่ก็เห็นไม่เป็นการ
เขาแรกนามาแล้วมานักขัตฤกษ์	เอิกเกริกโคนจุกทุกสถาน
ที่กำตักจัดแจงกันแต่งงาน	มงคลการตามเล่ห์ประเวณี

เดือน ๖ มีแต่งงานกันมาก เพราะถือเป็นประเพณีกันมาว่าจะต้องทำพิธีแต่ง
ในเดือนคู่ ส่วนเดือนคี่ไม่แต่ง (นอกจากเดือน ๕) เพราะเหตุไรแจ้อยู่ในตัวแล้ว แต่ที่แต่ง
กันมากคู่ในเดือน ๖ เพราะจะรอไปถึงเดือน ๘ เป็นเทศกาลเข้าพรรษา เขาถือไม่แต่ง
กัน ถ้าจำเป็นจริงๆ จะต้องแต่งในเดือน ๘ เป็นกรณีพิเศษ ก็ต้องแต่งในวันข้างขึ้นก่อน
เข้าปุริมพรรษาเอาเคล็ดในคำว่เก้ขึ้น แต่ไม่มีใครทำกันนัก เขามักจะไปแต่งกัน
เดือน ๕ ซึ่งเป็นเดือนคี่ ยกเว้นให้เป็นพิเศษเฉพาะเดือนนั้ เพราะฉะนั้น ถ้ามีโอกาสแต่ง
ไค้ก็แต่งในเดือน ๖ มิฉะนั้น ก็จะต้องรอไปถึงเดือน ๘ เป็นเวลาชั้ตออกไปอีกตั้ง ๒ เดือน
รอไหวหรือ อีกประการหนึ่ง ระยะเวลาทำนาคั้งแต่แรกทำจนถึงวันเข้าพรรษา เป็นเวลา
ทำงานหนักเกี่ยวกับไถนาทำนา ไม่มีเวลาพอจะมาจัดพิธีเรื่องแต่งงาน จนกว่าจะเลย
เวลาเข้าพรรษาแล้วในเดือน ๕ เมื่อหว่านคำข้าวเสร็จแล้ว ก็มีเวลาลางชั้คราวอยู่พักหนึ่ง
รอเวลาจนกว่าข้าวจะสุกและเก็บเกี่ยว ซึ่งเป็นงานหนักอีกครั้งหนึ่งเป็นครั้งสุดท้าย เหตุนี้
กระมังจึงผ่อนผันให้แต่งในเดือนคี่คือเดือน ๕ ได้เป็นพิเศษ ลางที่ถ้าจะต้องแต่งงานบุตร
สาวในปีเดียวถึงสองคน เขาถือไม่ยอมแต่ง ว่าไม่เป็นวันมงคล เห็นจะเป็นเพราะพิธีแต่ง
งานแบบเก่า ถ้าว่าในหมู่พวกชาวบ้านก็เสียเวลาและหมกเปลืองมากอยู่ และเป็นภาระ

แก่ผู้มาช่วยงานเป็นสองซ้ำ เพราะคำว่ามาช่วยงานหมายความว่า ถ้าบ้านไหนเขามีงานจะเป็นเรื่องแต่งงานหรืองานอะไรก็ตาม เพื่อนบ้านก็แสดงไมตรีจิต นำเอาสิ่งของมีข้าวปลาและของอื่นมาช่วย เพื่อได้หุงต้มเลี้ยงพระทำบุญและเลี้ยงคน ที่สุดผู้ที่ไม่ได้ช่วยสิ่งของก็ช่วยแรง มาช่วยทำงานมีหุงข้าวต้มแกงหรือทำงานอื่น ๆ เป็นช่วยงานซึ่งมีตอบแทนกันด้วยความสามัคคี ไม่ใช่มาช่วยชนิดงานที่นั่งอยู่เฉย ๆ อย่างเป็นทางการซึ่งควรจะเรียกว่า ฝรั่ง จะเหมาะกว่าเรียกว่า ช่วยงาน ตามความหมายเดิมที่เป็นจริง สภาพความเป็นอยู่อย่างทีกล่าวนานี้ เมื่อว่าในชุมชนที่อยู่ในกรุงในเมืองเปลี่ยนแปลงไปแล้ว ความจำเป็นในเรื่องที่กล่าวจึงไม่มี แต่ก็ยังประพฤติก่อและถือกันเป็นประเพณีมา ไม่ใคร่มีใครกล้าออกนอกแบบของเก่า เพราะหวาดไปว่าจะไม่เป็นมงคล แท้จริงมงคลและไม่มงคลอยู่ที่ความประพฤติที่เข้ากันได้เหมาะสมกับสิ่งแวดล้อม และเป็นความสะดวกด้วยกัน ข้าพเจ้ายังไม่กล่าวถึงเรื่องประเพณีเกี่ยวกับแต่งงานในที่นี้ เพราะเป็นเรื่องใหญ่และเป็นประเพณีเฉพาะครอบครัว ไม่ใช่ประเพณีเกี่ยวกับส่วนรวม ซึ่งเป็นเรื่องที่บรรยายอยู่ในเรื่องประเพณีโกนจุกก็เช่นเดียวกันจะคงไว้ เพราะเป็นประเพณีเฉพาะครอบครัว และเป็นประเพณีที่กำลังจะหมดไป เอาไว้กล่าวเป็นอีกส่วนหนึ่งโดยเฉพาะดีกว่า

เรื่องแรกนา เป็นเรื่องเกี่ยวกับพระราชพิธีพืชมงคล และพิธีจรตพระนังคัล คือพิธีแรกไถนา ซึ่งมีกล่าวในพระราชพิธีเรื่อง พระราชพิธี ๑๒ เดือน ไว้พิสดารแล้ว เดียวงานพระราชพิธีจรตพระนังคัล (นังคัลแปลว่าไถ) ทางราชพิธีก็เลิกแล้ว* คงจัดทำอยู่ที่แต่งานรัฐพิธีพืชมงคล ซึ่งมีการประกวดและแจกพันธุ์ข้าวปลูก แทนการโปรยข้าวปลูกลงในนา ซึ่งพระยาผู้ทำพิธีไถเป็นผู้โปรย และราษฎรแย่งกันเก็บเอาไปผสมเป็นเชื้อกับพันธุ์ข้าวปลูกของตน สำหรับปลูกในปีนั้น เพื่อให้ข้าวมีความเจริญงอกงาม แต่โบราณมา นอกจากเมืองหลวงตามหัวเมืองกลางแห่ง ก็ทำพิธีแรกนาของตนเองไม่เกี่ยวกับงานหลวง บางจังหวัดก็จัดทำเป็นงานหลวง เมื่อราษฎรจะลงมือทำนาหรือแรกนาเป็นฤกษ์ จะต้องรอคู้ว่าทางราชการทำพิธีแรกนาแล้วหรือยัง ถ้าแรกแล้วตนจะลงมือทำนาของตนได้ แต่ทำอย่างนี้ไม่สะดวก ด้วยฤดูทำนาหัวเมืองทำก่อนกรุงเทพ ฯ โดยมาก

* บัดนี้ฟื้นฟูพระราชพิธีนี้ขึ้นอีกแล้ว

ราษฎรไม่ลงมือไถนาก่อนฤกษ์แรกนา ลางบีฬนมีก่อนฤกษ์ การที่รอเสียประโยชน์การทำนา จึงโปรดให้เลิกแรกนาหัวเมืองเสีย (พระราชพิธี ๑๒ เดือน)

คราวนี้ลองสอบถามราษฎรชาวนาเมื่อจะแรกไถนา มีประเพณีที่ทำกันอย่างไรบ้าง การทำนาจะว่าเริ่มต้นตั้งแต่วันขึ้นค่ำ เดือน ๖ ก็เห็นจะได้ เพราะตั้งแต่เวลานั้นเป็นต้นไป เขาตระเตรียมเครื่องใช้ไม้สอยสำหรับทำนา มีคราดไถเป็นต้น ให้พร้อมรวันฤกษ์งามยามดีเพื่อทำพิธีแรกไถนา หรือเรียกสั้น ๆ ว่าไถนา ซึ่งจะในวันใดวันหนึ่งในเดือน ๖ นี้ ให้เลือกเอาวันแรกนา ดูเหมือนเป็นวันคู่มากกว่าวันคี่ ชาวบ้านเอาจากสมุคตำรา เช่นตำราปลูกข้าวของโบราณซึ่งมักมีอยู่ตามวัด ถ้าไม่มีตำราก็ขอหยิบยืมของคนอื่นที่เขา มี เอามาดูจดจำหรือลอกคัดไว้ ถ้าไม่เป็นหนังสือก็ถามเอาจากผู้รู้ ส่วนกำหนดเวลาฤกษ์ ถ้าในตำราบอกนาฬิกาวันที่ เมื่อไม่มีนาฬิกาจะดู ก็ใช้เงาวัดกลางแดดเป็นกำหนดก็ชั้นฉาย คือวัดเงาของตนเอง ด้วยขนาดสั้นยาวของช่วงเท้าคนซ้อนต่อ ๆ กันไปได้ก็ช่วง ก็เป็นเท่านั้นเท่านั้น ฉาย ถ้าเป็นเวลาเช้าดวงตะวันเพิ่งจะขึ้น เงาที่อยู่กลางแดดจะยืดยาวกว่าเวลาสาย เอาเท้าวัดเงาของตนได้ก็ช่วงระยะ ก็เป็นเท่านั้นชั้นฉาย

ก่อนหน้าเวลาฤกษ์ จัดปลุกศาลพระภูมินาเป็นศาลชั่วคราว ณ ที่ใกล้คันนา ซึ่งกำหนดไว้เป็นที่แรกนา เมื่อถึงฤกษ์วันแรกน่านำเครื่องสังเวทมีกุ่มพล่าปลาอย่างละชนิด และเครื่องบูชาดอกไม้ธูปเทียน ไปบูชาสังเวทพระภูมินา สังเวทบูชากันเฉย ๆ ไม่มีเจว็ด หรืออะไรเป็นกำหนดหมายว่าเป็นพระภูมิ ถ้ารู้สึกว่าจะอยู่จะหยิบเอาก่อนดินก้อนหนึ่งขึ้นไปวางไว้บนศาล ต่างว่าก่อนดินนั้นแหละคือพระภูมิก็ใช้ได้ ขณะสังเวทจะกล่าวด้วยคำอ้อนวอน เช่น ขอให้ทำนาปีนี้เป็นมรรคเป็นผล ให้ข้าวงอกออกรวงงามได้ผลบริบูรณ์อย่าให้มีภัยพิบัติ เช่นปลูกถนบกินเป็นต้น เสร็จสังเวทบูชาแล้ว จึงลงมือไถอันนาที่กำหนดไว้เป็นปฐมฤกษ์ พอเป็นพิธีว่าแรกนาแล้ว กินเวลาไถราวชั่วโมงเดียวเสร็จแล้วกลับบ้าน ไม่ทำอะไรต่อไปอีก ศาลพระภูมินาก็ทิ้งไว้อย่างนั้น จะทำพิธีสังเวทบูชาอีกกระยะหนึ่ง ก็เมื่อเริ่มปักดำข้าว ทางภาคอีสานเรียกพระภูมินาว่าผีตาแฮกหรือผีตาแรก หรือที่แรกเขาใช้เช่นสังเวทด้วยไก่ตัวหนึ่ง (สมแล้วที่ว่าพระภูมิกินไก่) ไก่นี้เป็นเครื่องเสียสอยไปในตัว ดังกล่าวไว้ที่อื่นแล้ว ลางแห่งเช่นในภาคกลางจังหวัดอยุธยา เขาจัดธงรูปสามเหลี่ยมจะเป็นธงสีขาวหรือสีอะไรก็ได้ มีจำนวน ๔ ธง ไปปักที่นาของตน

มูมโตมูมหนึ่งทางทิศเหนือ บึกเรียงกันเป็นรูปสี่เหลี่ยม แล้วนั่งลงบอกเล่าแม่โพสพ แม่ธรณี และพระภูมิเจ้าที่ ขอความคุ้มครองอย่าให้สัตว์ร้าย มีเพลิงहनอนและปูเป็นต้น ทำอันตรายแก่ข้าวที่จะหว่านดำ (จากเรื่อง *ชีวิตของชาวนา* ของเสรีรโกเศศ)

เรื่องเช่นสังเวทตามที่เราเล่ามา แม้เดี๋ยวนี้ก็จะจืดจางไปไม่ใคร่ทำกันเหมือนก่อนก็ ตี แม้กระนั้นก็ยังไม่วายต้องหาเวลาฤกษ์ยามที่ เมื่อเวลาเริ่มแรกนา เพราะถือว่าสำคัญ ที่สุดกลางคนจะไม่ได้หาฤกษ์วันของตนเอง ก็ยังอาศัยฤกษ์ผู้อื่นซึ่งเป็นผู้ใหญ่บ้าน หรือเป็น ประธานในหมู่บ้านนั้น ลงมือแรกนาเมื่อใด ตนจึงจะลงมือทำตาม ส่วนผู้ที่ยังหวาดหวั่น ไม่ไว้ใจ ก็ยังนำดอกไม้ธูปเทียนไปวางไว้ที่หัวคันนา บนบานศาลกล่าวกันไปตามที่เชื่อ ถือ อย่างนี้ก็ยังมีทำกันอยู่ เป็นเรื่องเข้ากระดูกดำ ไม่ทำอย่างนั้นก็ต้องทำอย่างนี้ จึง จะสบายใจ ยิ่งกว่านั้นผู้ที่ถือฤกษ์ยาม เมื่อลงมือไถแรกนา ถ้าเป็นผู้รู้ก็ต้องไล่ให้ถูกทิศ ถูกทางที่ดี จึงจะเป็นมงคลมีโชคชัย เรื่องฤกษ์ยามและทิศทาง ท่านนึกหรือว่าจะมีแต่ เรื่องของชาวนา ชาวกรุงเองก็ยังทำกันอยู่ ดูเรื่องแต่งงานที่ต้องมีฤกษ์รหน้าฤกษ์ส่งตัว และบ่าวสาวต้องนั่งให้ถูกทิศตามวันและเวลา มีใครก็คนที่กล้าฝ่าฝืนไม่ทำตามประเพณี ที่กล่าวมานี้ เพราะฉะนั้นเราอย่าดูความเชื่อถือของคนอื่นด้วยความไม่เอื้อเฟื้อ เราต้อง สำนวญดูตัวของเราเองด้วย

วิสาขบูชา

งานในเดือน ๖ อีกอย่างหนึ่ง คือ วิสาขบูชา วิสาขะเป็นชื่อดาวกลุ่มหนึ่งใน จักรราศี เป็นจำพวกดาวฤกษ์ พระจันทร์โคจรผ่านดาวกลุ่มนี้เมื่อวันกลางเดือน ๖ จึง เรียกว่าวันวิสาขะ หรือวันวิสาขบูชา แปลว่าวันพระจันทร์เต็มดวง เมื่อผ่านกลุ่มดาว วิสาขะวันนี้ถือกันว่าเป็นวันที่พระสัมมาสัมพุทธเจ้าประสูติ ตรัสรู้ และเสด็จดับขันธปริ นิพพานซึ่งเป็นอภิสิทธิ์กาลสำคัญยิ่งวันหนึ่งทางพุทธศาสนา บรรดาผู้ที่นับถือพุทธศาสนา ย่อมทำการบูชาพระพุทธเจ้า และประกอบการบุญการกุศล จึงเรียกว่าวิสาขบูชา เรื่อง วิสาขบูชา มีประเพณีจัดทำกันอย่างไร ย่อมเป็นที่ทราบกันดีแล้ว และอาจอ่านเรื่องใน หนังสือพระราชนิพนธ์ *พระราชพิธี ๑๒ เดือน* ได้โดยพิสดาร และในหนังสือต่าง ๆ ที่ว่าด้วย เรื่องนี้ก็มิได้อยู่แล้วมากเล่มด้วยกัน จึงไม่จำเป็นจะนำมากล่าวซ้ำไว้ในที่นี้ ส่วนที่จัดทำกัน

ตามวัดในชนบท ข้าพเจ้าทราบว่าเขามีแต่สวดมนต์และมีเทศน์ ส่วนการเดินทางและ
 ประทักษ์พระอุโบสถอย่างเอิกเกริก ไม่มี ข้าวัดกลางแห่งก็ไม่ทำพิธีทางศาสนาในเวลา
 กลางคืน เพราะไม่สะดวกเรื่องประทีปโคมไฟ ถนนหนทางในเวลาค่ำคืนก็เดินยาก ที่ทำ
 เหมือนกรุงเทพ ฯ ก็ที่เป็นวัดหลวงในจังหวัด ซึ่งจัดทำตามอย่างวัดในกรุงเทพ ฯ ข้าพเจ้า
 จำได้ว่าที่ในกรุงเทพ ฯ ด้วยมีผู้ริเริ่มส่งบัตรวิสาขมาสในวันวิสาขบูชานี้ เป็นทำนองเอา
 อย่างชาวนับถือลัทธิศาสนาคริสต์ ส่งบัตรรื่นเริงให้แก่กันในวันคริสต์มาสจะนั้น แต่ก็
 ไม่ติดเพราะไม่มีผู้นิยมทำกันเป็นประเพณี ถัดจากวันวิสาขบูชาไปจนถึงวันแรม ๘ ค่ำ
 เป็นวันที่ถือกันว่าเป็นวันถวายพระเพลิงพระพุทธสรีระ ตามวัดมักมีงานทางศาสนา คือ
 มีสวดและมีเทศน์ในวัดเวลากลางคืนตลอดรุ่ง อย่างเดียวกับที่ทำในวันวิสาขบูชา ลางวัด
 ก็มีสร้างเป็นที่ถวายพระเพลิง เพื่อเพิ่มความศรัทธาและความครึกครื้นให้เห็นจริงเห็นจัง
 วัดในชนบทเขาจะทำกันอย่างไรบ้าง จะผิดแปลกกว่าที่นี้อย่างไรข้าพเจ้าไม่ทราบ

สลากภัต

เดือน ๗ มีงานทำบุญสลากภัต สลากภัตคือภัตตาหารที่ทายกถวายพระตาม
 สลาก นับเข้าในสังฆทาน สมเด็จพระผู้มีพระภาคทรงมีอนุญาตไว้ในคำสอนนิตยว่า
 เป็นอติเรกลาภส่วนหนึ่ง แต่ครั้งพุทธกาลถวายกันโดยไม่นิยมกาล สุดแต่ศรัทธาเมื่อใด
 ก็ถวายเมื่อนั้น แต่สมัยนี้มักทำกันในเดือนที่มีผลไม้ต่าง ๆ บริบูรณ์มาก ระหว่างเดือน ๖
 ไปหาวันพรรษา วิธีทำสลากภัตที่ทำกันเป็นประเพณีอยู่โดยมาก มีทายกเป็นหัวหน้า
 บ่าวร้องกันด้วยปากบ้าง และทำเป็นใบฎีกาบอกบุญเที่ยวแจกกันบ้าง และกำหนดวัน เวลา
 และสถานที่ตามที่เห็นสะดวก ตามอารามต่าง ๆ บ้าง ตามศาลาโรงธรรมอันมีตามละแวก
 บ้านบ้าง เมื่อถึงวันกำหนด ผู้รับสลากก็จัดภัตตาหารกับไทยธรรมมากบ้างน้อยบ้างตาม
 สติกำลัง นำไปสู่สถานที่ที่กำหนดไว้ บางรายทำอย่างครึกครื้นถึงแห่แห่นกันอย่างสนุกสนาน
 ครั้นประชุมพร้อมกันในสถานที่ที่กำหนดไว้แล้ว หัวหน้าทายกก็ให้ผู้รับสลากภัตจับสลาก
 การจับสลากนั้น บางที่เขียนชื่อพระสงฆ์ในวัดนั้นทั้งสิ้น หรือเท่าจำนวนที่กำหนดไว้
 ทำเป็นธงม้วนไว้ให้ทายกจับ จับได้ชื่อพระสงฆ์องค์ใด ก็ถวายของคั้นนั้น บางที่เขียนเป็น
 เลข ๑ ไปจนเท่าจำนวนพระสงฆ์ ทำเป็นธงให้ทายกจับ แล้วไปเสียบไว้ที่ทานวัตถุของตนๆ

แล้วทำสลากอีกส่วนหนึ่งเท่าจำนวนเลขที่ทายจับไปแล้วให้พระสงฆ์จับ ถ้าพระสงฆ์จับ
ได้ตรงกับเลขของใคร ผู้นั้นก็ถวายแก่พระสงฆ์องค์นั้น ข้อสำคัญของสลากภัตทานมีอยู่ว่า
ให้ทายกตั้งใจถวายตามสลากจริง ๆ อย่าแสดงความยินดียินร้ายในผู้รับทาน.....
เมื่อเสร็จพิธีจับสลากแล้วจึงว่าคำถวายสลากภัต พิธีถวายหัวหน้าทายกเป็นผู้ว่านำก่อน
เจ้าของสลากภัตจึงว่าตามจนจบ ว่าคำถวายจบแล้ว พระสงฆ์รับว่าสาธุพร้อมกัน และ
อนุโมทนา จบแล้วทายกถวายไทยธรรมตามสลากของตน

วิธีถวายสลากภัตนี้ ข้าพเจ้าคัดมาจกหนังสือ วิธีทำบุญ ฉบับของหอสมุด
แห่งชาติ พรรณนาไว้กะทัดรัดหมดจดดี (ครุฑข้อความเรื่องสลากภัตในเรื่อง พระราชพิธี ๑๒ เดือน
ประกอบด้วย) เรื่องตอนนี นีราศเดือน กล่าวไว้ว่า

กระทั่งถึงเดือนเจ็ดไม่เสร็จโศก	บังเกิดโรคแรงนักด้วยรักสมร
สลากภัตจัดแจงแต่งหีบคอน	อย่างแต่ก่อนหีบกระต่ายมีลายทอง
ในคานรูปนาคาวายุภักษ์	ครั้นเดินหนักดูเห็นแผ่นผอง
สาแทรก้อยห้อยพวงมาลัยกรอง	ใส่ข้าวของหาบงามตามกันมา
ทุกวันนี้มีแต่จะทำแปลก	ใส่โศกแบกเดินควมมาถ้วนหน้า
สารพันแอมโอสโกชานา	ตามศรัทธาสัปบุรุษุชอนงค์
ทั้งผู้ดีเข็ญใจก็ไปมาก	จับสลากหนังสือชื่อพระสงฆ์
รู้จักนามตามพบประสบองค์	ต่างจำนน้อมถวายรายกันไป

นี่เป็นเรื่องอวคไม้คานกันอีก ภายหลังเปลี่ยนเป็นใส่โศกแบกไปแทนหีบ แสดง
ว่าแฟชั่นเปลี่ยน ทางภาคพายัพ ระหว่างเดือน ๗ คือเดือน ๕ ของเขา ก็มีการถวายสลากภัต
ซึ่งเขาเรียกว่า กัวยสลาก กัวยเป็นชื่อตะกร้าชนิดหนึ่ง ซึ่งเขาบรรจุเครื่องไทยธรรมและ
ประดับประดาให้งดงาม นำไปถวายพระโดยวิธีจับสลาก เป็นทำนองเดียวกับที่กล่าวมา
ข้างต้น การถวายสลากภัตนี้ไม่ได้ทำพร้อมกันในวันเดียว จะถวายวัดไหน วันไหน ใน
ระยะเดือนที่กล่าวมานี้ก็ทำได้ การถวายสลากภัตในชนบทบางแห่งไม่มีจับสลาก เป็นแต่
บอกบุญตามชาวบ้าน ใครมีศรัทธาก็จัดสำหรับคาวหวาน พร้อมทั้งมีของแห้ง เช่นพริก
แห้ง ปลาร้า ปลาเค็ม และที่สำคัญคือข้าวสารขาดไม่ได้ ของแห้งเหล่านี้คือของที่
จะเป็นเครื่องขบฉันสืบมือสืบวันกันไป ที่ชาวบ้านถวายของแห้ง เพราะต่อไปเป็นเวลาทำนา

ไม่มีผู้มีเวลาจะหุงหาอาหารถวายบิณฑบาตได้ตามปรกติ ของถวายเหล่านี้พระจะได้ขบฉันในฤดูเข้าพรรษา เป็นทำนองตักบาตรข้าวสารในพรรษา หรือในกาละใดก็ได้ มากกว่าจะเป็นการถวายสลากภัต การตักบาตรของแห่ง วัดมีกระบุงตะกร้าหรือภาชนะอะไร ก็เอามาตั้งไว้ยังที่ตักบาตรเป็นแถว ข้าวสารเขาคักลงในกระบุง ของอย่างอื่นก็ใส่ภาชนะเป็นส่วน ๆ ไป พริกก็ใส่ส่วนพริก เกลือก็ใส่ส่วนเกลือ ใส่ลงในกระบุงกระบายตามเรื่อง ปลาแห้ง ปลาเค็ม ปลาย่างใส่ลงในกระตัง ส่วนกะปิปลาร้าห่อใบตองเป็นห่อ ๆ ซึ่งเป็นหน้าที่ของศิษย์วัดจะจัดเอาเข้าให้เข้าหม้อเมื่อภายหลัง ไม่ใช่เรื่องของชาวบ้าน ที่ชาวบ้านเขาทำบุญกันอย่างนี้ ไม่เหลือปากว่าแรง เพราะจำนวนพระในวัดบ้านนอก มีน้อยองค์ ตามวัดนอก ๆ ออกไปมีอย่างมาก ๒๐ องค์ ของแห่งที่ถวายมีจำนวนมาก ตรงที่พระฉันทั้ง ๓ เดือนตลอดฤดูเข้าพรรษาก็ไม่หมด เวลาเย็น ๆ ลูกศิษย์วัดมักไปบิณฑบาตมากพลู ปูน ยา สีสียศ ได้ ข้าวสาร พริก เกลือ และอะไรอื่น ๆ ซึ่งเป็นของจำเป็นแก่พระ แต่ถ้าถวายของแห่งตักกล่าวมาข้างต้นแล้ว ก็ไม่ต้องไปบิณฑบาต

เทศกาลเข้าพรรษา

ถึงเดือนแปดแคว้นอัปพายัพ

ฤคฤคพระพรรษาเข้ามาขวาง

จนจะบวชเป็นพระสละนาง

อยู่เหินห่างเห็นกันเมื่อวันบุญ ฯ

ประดับพุ่มบุปผาพฤกษากระถาง

รูปแรดช้างโคควายชายกันวุ่น

ตุ๊กตาเจ้าพรหมณังงามละมุน

ต้นพิกุลันจีตุตจีวง ฯ

ต้นไม้ทองเสารงหงส์ขี้ผึ้ง

คู่สลึงเขาชายพวกชายหญิง

อุณรุฑุกินนระชะอันพริ้ง

มีทุกสิ่งข้อมาบูชาพระ ฯ

ข้อความข้างบนนี้มาจากเรื่อง นิราศเดือน กล่าวถึงเทศกาลเข้าพรรษา ซึ่งเริ่มต้นตั้งแต่กลางเดือน ๘ ไปสิ้นสุดกลางเดือน ๑๑ เป็นระยะเวลา ๓ เดือนพอดี ระหว่างนี้ฝนกำลังตกชุก ถ้าว่าถึงท้องถิ่นในชนบทก็ไปไหนมาไหนไม่สะดวก นอกจากจะใช้เรือเพราะถนนหนทางเป็นโคลนเลนไปหมด ท้องฟ้าหาเวลาปลอดโปร่งแจ่มใสไม่ใคร่ได้ มีแต่มีดครีမ်แตกอัปพายัพ เห็นเมฆตั้งคำมีคล้อยกันมาจากทิศตะวันตกดูเป็นทิว บัดเดียวฝนก็โปรยชุ่มมาพักใหญ่แล้วแตกออก ประเดี๋ยวเดียวแตกหุบกลับพายัพมีด ฝนตกลงมาอีกชุ่มใหญ่ แล้วโปรยลงมาเป็นฝอยหนักบ้างเบาบ้างไม่ขาดเม็ด เป็นละอองน้ำชุ่มชื้นไปหมด ลงเวลาฝนตกหนักเป็นพัก ๆ ทั้งกลางวันกลางคืน ตกแฉกวันยังค่ำ ท้องฟ้าฉ่ำหลาย ๆ วันติดกันไปก็มี เวลาอย่างนี้เป็นคราวไถคร่าวหว่านและคร่าวดำ การทำนาจะได้ผลอุดมสมบูรณ์หรือขาดแคลนก็อยู่ที่ชะมักเข้มข้นกัน สำคัญอยู่ในตอนนี้ ชาวบ้านไม่ว่าหญิงชายเด็กหรือผู้ใหญ่ ต้องมีหน้าที่ระดมกันทำงานกันอย่างหนักทุกคน ต้องตากแดดกรำฝนคลุกอยู่กับโคลนตมตลอดทั้งวัน ไม่มีใครไปไหนมาไหนโดยไม่จำเป็น เพราะเสียงน

เสียการทำมาหากิน และถนนหนทางก็เป็นโคลนเป็นหล่ม ลางแห่งน้ำท่วมต้งบ้นเอว ก็เคยมี เรื่องสนุกรื่นเรริงนับแต่วันสิ้นสงกรานต์แล้ว และตลอดไปในฤดูกาลเข้าพรรษา จึงไม่มี มีก็แต่งงานทำบุญเป็นครั้งคราวเท่านั้น เช่นหล่อเทียนเข้าพรรษา ซึ่งในลางท้องถิ่น เช่นภาคอีสานเขามีแห่แห่นประกวตประชันกันสนุกสนาน แต่ก็เป็งานชั่ววันเดียว นอกนี้มีเรื่องถวายผ้าจ่านำพรรษา ซึ่งตามประเพณีของชาวบ้านที่ทำกันอยู่สมัยนี้ ทำกันเป็นสองอย่าง อย่างหนึ่งเป็นของเจ้าภาพคนเดียว อย่างหนึ่งเป็นการเรียไร คือ ทายกหัวหน้าแจกฏีกา หรือบ่าวร้องพวกชาวบ้านให้ช่วยกันรับไปพอเท่ากับจำนวนพระสงฆ์ ส่วนผ้าที่จะถวายนั้น มิได้จำกัดให้เป็นอย่างเดียวกัน จะเป็นผ้าไตรจีวรก็ได้ สุดแล้วแต่ศรัทธา ลางที่ก็มีไทยธรรมอื่นๆ เป็นบริวาร เมื่อถึงกำหนดนัดแล้วทายกและชาวบ้านก็พากันนำผ้าและเครื่องไทยธรรมไปพร้อมกันในที่อันสมควร มีในโบสถ์เป็นต้น เมื่อพระลงมาประชุมกันแล้ว ถ้าเจ้าภาพคนเดียวมีไทยธรรมเหมือนๆ กัน ก็ถวายเรียงไปที่เดียว ถ้าเป็นการบ่าวร้องถึงต้องจับสลาก ทายกหัวหน้าว่าค่าถวายให้ผู้อื่นว่าตาม (จากหนังสือ วิธีทำบุญ ของหอสมุดแห่งชาติ)

ประทีปจ่านำพระวพรรษา

ฝ่ายมหาชนประชาชนชายหญิงในตระกูลต่าง ๆ ทั่วไป ทั้งพระราชอาณาเขต ขัณฑสีมาประชุมกันเป็นพวกเป็นเหล่าตามวงศาอาณาญาติ ต่างตกแต่งกรี้ดกรายประกวตกัน แห่เทียนจ่านำพระวพรรษาของตน ไปทางบกบ้าง เรือบ้าง เสี่ยงพิณพาทย์ฆ้องกลองสนั่นไปทุกแห่งตำบล เอ๊กเกริกด้วยประชาชนคนแห่ คนดู ทั้งทางบกทางน้ำเป็นมหานักขัตฤกษ์

แล้วเชิญประทีปจ่านำพระวพรรษา เข้าตั้งในอุโบสถวิหาร จุดตามบูชาพระรัตนตรัย สิ้นไตรมาสสามเดือนทุก ๆ อารามราษฎร์

ข้อความข้างบนนี้ คัดเอามาจากเรื่อง นางนพมาศ กล่าวถึงเรื่องแห่เทียนจ่านำพรรษา ว่าเป็นที่เอ๊กเกริกสนุกสนานยิ่งนัก ทุกวันนี้ไม่เคยเห็นแห่เทียนในกรุงเทพฯ เห็นจะทำกันเหมือนอย่างแต่ก่อนไม่สะดวกด้วยประการทั้งปวง หากจะมีทำกันบ้างก็คงเป็นในที่นอกกรุงออกไป เทียนจ่านำพรรษานั้น ตามที่ทราบว่าเป็นวัดหลวงก็พระราชทาน

เทียนของหลวงไปจุดด้วยไฟหลวง ไม่มีการแห่แห่นอย่างใด อยากทราบเรื่องต้องดูในเรื่องพระราชนิพนธ์เรื่องพระราชพิธี ๑๒ เดือน ว่าด้วยถึงวัตรราษฎร์ ดูเหมือนจะไม่มีพิธีอะไร นอกจากนำเทียนไปจุดในโบสถ์เท่านั้น และคงไม่ได้จุดกันตลอดไปถ้วนไตรมาสเหมือนดังในเรื่องที่นางนพมาศกล่าวไว้ ใครรู้ว่าประเพณีแห่เทียนจำนำพรรษาดังที่นางนพมาศพรรณนาไว้ยังจะมีตกค้างเหลืออยู่ในท้องถิ่นชนบทบ้างหรือไม่ เพราะดินเหล่านั้นย่อมเป็นสถานพิพิธภัณฑ์แห่งขนบธรรมเนียมประเพณีของเก่า มีประโยชน์แก่นักศึกษาเรื่องวัฒนธรรมไทยไม่น้อย เรื่องอย่างนั้นนับวันจะเสื่อมและสลายไปตามเหตุการณ์แห่งความเจริญ ถ้าจะได้ออกเอาไว้ก็จะดี ก็พอดีที่พระเทพวาทินิมิต (ฉาย เทพวาทินิมิต) ยังจำได้ถึงเรื่องแห่เทียนเข้าพรรษาทางภาคอีสาน จึงขอร้องช่วยเล่าให้ฟัง เพราะเท่าที่เคยอ่านเรื่องซึ่งมีผู้เรียบเรียงไว้ยังไม่จุใจ เรื่องที่พระเทพวาทินิมิตเล่าให้ฟัง มีดังต่อไปนี้

ก่อนถึงเข้าพรรษาประมาณเดือนหนึ่ง คือในเดือน ๗ ทายกของวัดในละแวกหมู่บ้านจัดการเรียไร้ผึ้ง เมื่อได้พอแล้ว ชาวบ้านก็ช่วยกันทำพิธีหล่อเป็นเทียนที่ในบริเวณวัด มีขนาดแล้วแต่จำนวนผึ้งที่ทำได้ ลางที่มีขนาดใหญ่วัดผ่าศูนย์กลางอยู่ในราว ๒๕ เซ็นต์ สูงตั้ง ๒ เมตรก็เคยมี จุดได้ตลอดไปตั้ง ๓ เดือนก็ไม่หมด รูปเทียนนั้นเป็น ๘ เหลี่ยมบ้าง เป็นรูปกลมบ้าง หล่อเสร็จแล้วช่วยกันตกแต่งประดับประดาเทียนให้งดงามด้วยลวดลายกระดาษทอง ลางเล่มทำลวดลายด้วยผึ้งในตัว แล้วปิดทองคำเปลว มีเชิงรองทำด้วยไม้จริง เสร็จแล้วก็เก็บรักษาไว้ แต่ส่วนมากมักทำแล้วเสร็จในวันนั้นเอง เป็นอย่างปลุกพระเมรุทอง ทำแล้วเสร็จก่อนวันงานนานวันเครื่องประดับหมองหมดไม่งามถึงวันเพ็ญเดือน ๘ ก่อนเข้าพรรษาวันหนึ่ง เวลากลางคืนนำเทียนมาตั้งในปะรำซึ่งปลุกขึ้นโดยเฉพาะในบริเวณวัด ทำการฉลองเทียน มีสวดมนต์เย็น ฉันทน์เข้า กันตามธรรมเนียมกลางคืนมีมหรสพแล้วแต่จะมีหามา ถึงเที่ยงคืนเลิกงานกลางคืนอย่างนี้ที่เขาใช้จุดได้ข้างรุ่งเช้าวันแรกเข้าพรรษา เลี้ยงพระที่สวดมนต์ตอนเย็น ฉันทน์แล้วชาวบ้านก็เตรียมเทียนออกแห่ เอาบรรทุกชั้นรดซึ่งใช้ล้อเกวียนแทนล้อรถ มีแคร่วางบนล้อต่อเป็นราชรถเครื่องตกแต่งแล้วแต่ความคิดของนายช่าง เป็นบุษบกก็มี เป็นราชรถก็มี เป็นรูปสัตว์หิมพานต์หรือรูปนักษัตรก็มี บรรดนอกจากเทียนซึ่งตั้งอยู่กลางมีเครื่องประกอบ ทำเป็นรูปหุ่นหรือรูปอื่น ๆ แล้วแต่ความคิดของช่าง ส่วนมากเป็นรูปเกี่ยวกับเรื่องในชาดก รดนี้

ใช้คนชักลากอย่างชักพระ เพราะถือว่าได้บุญ มีคนตรีเป่าพาทย์ หรืออย่างอื่น ๆ ครึกครื้น
 ไปในขบวนแห่ การแห่เทียนนั้น ขบวนหนึ่ง ๆ ก็เป็นของหมู่บ้านหนึ่ง ๆ เป็นแห่ประกวด
 ชิงรางวัลกัน แห่ไปรวมกันที่สนามชุมนุมชนในที่ซึ่งแล้วแต่จะนัดหมายกัน ถึงที่แล้วมี
 เจ้าหน้าที่เป็นกรรมการมาตัดสินให้รางวัล รางวัลที่ ๑ ไตรแพรวเต็ม ๑ ไตร รางวัลที่ ๒ ไตร
 ผ้าเต็ม ๑ ไตร รางวัลที่ ๓ ไตรผ้าแบ่ง ๑ ไตร ระหว่างนั้นมหรสพต่าง ๆ ของใครมี
 ไปก็ไปเล่นฉลองที่หน้าเทียนของตน อยู่จนเวลา ๑๓.๐๐ น. ต่างก็แยกย้ายแห่กลับ นำเทียน
 ไปยังวัดของตน ถึงวัดแล้วนำเทียนเข้าไปในโบสถ์ที่เดียว ตั้งไว้หน้าพระประธานเป็นอัน
 เสร็จพิธีแห่เทียน กลับบ้านกันตกเวลาระหว่าง ๑๕ นาฬิกาถึง ๑๖ นาฬิกา ชาวบ้าน
 เตรียมเครื่องไทยธรรมเป็นกรวยใบตองกันแหลมก็มี เป็นอย่างซอพลุก็มี ในกรวยบรรจุ
 หมากน้อย พลุใบและยา พร้อมดอกไม้ธูปเทียนสำหรับถวายพระ แล้วจัดแจงอาบน้ำ
 แต่งตัวกันอย่างประกวดประชันเท่าที่จะมีหาเอามาแต่งได้ ใครมีเครื่องหยองทองคำอะไร
 ก็แต่งมาอวดกัน การแต่งอย่างนี้อยู่ในพวกสาว ๆ และเด็ก ๆ ส่วนผู้ใหญ่ก็แต่งกันธรรมดา
 แต่งตัวเสร็จนำของไทยธรรมใส่ภาชนะต่าง ๆ แล้วแต่จะหาได้ นำไปที่ลานวัด ชาววัด
 จัดปูเสื่อให้นั่งเป็นสองแถวเว้นระยะกลางราว ๒ เมตร เป็นทางไปสู่อุโบสถ ถ้าเสื่อวัด
 ไม่มีชาวบ้านก็ถือเอาไปถวาย เสื่อของใครก็ของใคร พระในวัดเดินมาตามทางระหว่าง
 นั้น เดินเรียงสอง ชาวบ้านก็ถวายเครื่องไทยธรรม พระรับแล้วเดินเข้าโบสถ์ ผู้ใหญ่ซึ่ง
 มีอาวุโสหรือสมภารเจ้าวัด จุดเทียนเข้าพรรษา และทำพิธีเข้าพรรษากันตามธรรมเนียม
 พิธีนี้เรียกว่าใส่บาตรกรวย แต่ไม่ใช่บาตรกรวยด้วยยาม เป็นตอนที่หนุ่ม ๆ สาว ๆ ชอบนัก
 เพราะว่าหญิงสาวจะมากันด้วยหน้าทุกครัวเรือน เป็นชุมนุมมหาสันนิบาตของชาวบ้าน
 เป็นโอกาสพวกหนุ่ม ๆ ได้ดูพวกสาว ๆ ไม่ใช่แต่แห่เดียว อาจไปดูได้หลาย ๆ แห่ง ส่วน
 พวกสาว ๆ ก็มีช่องจะแต่งตัวสวย ๆ อวดพวกหนุ่ม ๆ เป็นเรื่องเขาชมเราและเราชมเขา
 สบายใจอย่างนี้เอง ไม่สนุกแล้วจะสนุกที่ไหนเล่า เป็นความสนุกอย่างเรียบ ๆ ง่าย ๆ
 ของชาวชนบท เพราะยังไม่มีสถานที่ลีลาศ ส่วนพระที่รับกรวยไว้ รุ่งขึ้นจะแบ่งและนำ
 ไปบูชาสักการะสถานที่ศักดิ์สิทธิ์ หรือคู่สวดอุปัชฌาย์เป็นต้น จะไปวันไหนก็ได้ตามใจ
 แล้วแต่จะนับถือ

เมื่อรู้เรื่องประเพณีการแห่เทียนจำนำพรรษาของถิ่นชนบทดังนี้แล้ว กลับไป
 อ่านเรื่องที่มีกล่าวไว้ในหนังสือ *นางนพมาศ* ก็เห็นภาพความเป็นอยู่ของบรรพบุรุษเราครั้ง

กระโน้นได้แจ่มแจ้งขึ้น เห็นที่เดียวว่าความสนุกสนานร่าเริงใจในสมัยโบราณ ย่อมเจือปนไปด้วยการบุญการกุศลเป็นส่วนมาก จะหาอะไรที่ให้ความพร้อมเพรียงกันยิ่งไปกว่านี้เป็นไม่มี ข้าพเจ้าลองหลับตานึกถึงวัดในชนบทเมื่อตอนบ่าย ในอุคมคติของข้าพเจ้านึกแล้วรู้สึกสบายใจเย็นใจชอบกล เห็นจะเป็นเพราะด้วยความสะดวกสบายของวัด จะมีเสียงมาทำลายความสงบแต่รบกวนบ้างก็เป็นครั้งคราว เพียงเป็นเสียงเด็กท่องหนังสือดังแจ้ว ๆ ยืนโหวก ๆ มาแต่ไกล ลื่อนลอยมาตามลมเป็นระยะ ๆ ไม่ถึงกับทำให้เกิดความรำคาญ นาน ๆ เสียงนั้นก็พลันเงียบหายไปเอง ความสงบเงียบเชียบก็กลับคืนมาครอบงำตามเดิม กระทำให้มีความวิเวกวังเวงใจอีก เวลานี้พระผู้เป็นอาจารย์ท่านจำวัด พอคิดว่าอาจารย์หลับ เด็กก็เงียบหยุดท่องหนังสือ และเป็นเวลาที่ไม่มีใครไปมาหาสู่พระผู้เป็นอาจารย์ ข้าพเจ้านึกเห็นลานวัดร่มรื่นด้วยเงาไม้ต้นใหญ่ มีพื้นเป็นทรายโล่งเรียบเตียนสะอาดสะอาด ลมพัดคังฮือ ๆ มาเป็นคราว ๆ กระทบดูใบโพธิ์ปลิวพลิวสลับลู่ไปตามลม เกิดเสียงกังกราว ๆ ซ่า ๆ เป็นจังหวะ สอดประสานกับเสียงกระดิ่งที่ซ้อฟ้าและเสนาหงส์ จิตก็พะวงกระหวัดไปถือข้อความตามที่มีพรรณนาไว้ในหนังสือเรื่อง *บุณโณวาทคำฉันท์* ที่ชอบอ้างกันบ่อย ๆ และจำกันได้ว่า

ใบโพธิ์สรวรดห้อย	ระย้าบย้อยบ่วงรัง
ลมพัดกระดิ่งดัง	เสนาหังท้อลเวง
เสียงคุกสังคีต	อันดิ่งดีระโคมเพลง
เพียงเทพบรรเลง	ระเรื้อยจับระบำถวาย

ฟังเพราะและเย็นจับใจจริง ๆ หนังสือแต่ละที ๆ เป็นวรรณคดีได้ดั่งนี้ เพราะเป็นเรื่องรู้สึกเห็นด้วยใจ ไม่ใช่เห็นด้วยตา ข้าพเจ้าแลสอดสายไปที่ใต้ถุนกุฏิ คุุสะอาดเตียนน่านั่งเล่น ไม่สกปรกโสมม มีน้ำครำฉ่ำและเหม็นอับ ๆ ถ่ายเทและทิ้งอะไรลงไปไม่เลือก ดั่งที่เคยเห็นในลานแห่ง แม้มีกระบุงตะกร้าหรือเศษชอนท่อนไม้ ก็จัดวางเรียงไว้เป็นระเบียบเรียบร้อย ไม่เกะกะรกรุงรังยุ่งสุมพุง สมแล้วที่เรียกวัดอย่างนี้ว่าเป็นอาราม เป็นแบบอย่างของความมีระเบียบเรียบร้อย ถึงเวลาวัดมีงาน เช่นการแห่เทียนเข้าพรรษา ดังพรรณนามาข้างต้น ในลานวัดจะสับสนแอดักไปด้วยชาวบ้านวันดิน ทั้งหนุ่มสาวเฒ่าแก่และเด็ก ต่างพากันมาเพื่อการสนุกและการบุญ ข้าพเจ้านึกเห็นเป็นสุขเป็นตะเห็น

ผู้เฒ่าผู้แก่จูงลูกจูงหลานพากันเข้าไปในสถานศักดิ์สิทธิ์อย่างสงบเสงี่ยม มันอยู่ด้วยศรัทธา แต่พวกหนุ่ม ๆ นั้นพากันเตรเป็นหมู่ ๆ เสียงหัวเราะต่อกระซิกยั่วเย้ากันอย่างคะนองเบิกบาน สำราญใจ เพราะได้เห็นสวย ๆ งาม ๆ ต้องตาต้องใจ ส่วนหญิงสาว ๆ นั้นเล่า จะพรรณนาว่าอย่างไรดี ต้องกล่าวรวม ๆ ว่ามีความสวยงามทั้งนั้น ความจริงผู้หญิงสาวย่อมสวยทุกคน สวยเพราะความเป็นสาว สวยเพราะแต่งตัวถูกต้องตามวัฒนธรรม สวยเพราะมีกิริยามารยาทสงบเสงี่ยมและยิ้มแย้มแจ่มใสละมุนละไม เป็นไปอย่างเรียบง่าย ไม่โลดโผนจนเหลือรับ ข้าพเจ้าหลับตานึกต่อไป เห็นในลานวัดบริเวณที่มิ่งานไม่พบพานพวกปลาหมึก หอยแครงตัวลิสง และอะไร ๆ ในพวกพรรคนี้ มีผู้นั่งยอง ๆ แงงแย้ อ้าปากกว้างกินกัน อยู่ข้างหาบอย่างเปิดเผย เพราะในถิ่นชนบทที่ข้าพเจ้าเคยเห็นเขากินกันเป็นเวลา ด้วยหาซื้อกินไม่ได้ไม่มีใครขาย ถ้าจะต้องหามาเลี้ยงดูกัน ก็มักเป็นขนมจีนน้ำยา และลอคชองน้ำกะทิเป็นของกินชั้นหน้าชั้นตาในชนบท ดูเหมือนจะมีอยู่เท่านั้น ไม่เคยเห็นเปลือกตัวลิสงชานอ้อย เปลือกหอยแครง ใบคู้งใบตองทั้งของไว้เกลื่อนกลาดทั่วไปในสถานที่อย่างไม่เกรงใจคนรำคาญตา สงสัยว่าเดี๋ยวนี้การนำของกินไปขายในงานวัดตามชนบทเห็นจะมีบ้างแล้ว ที่ไหนเจริญที่นั่นก็ต้องมี แล้วความรกเลอะเทอะก็คงจะมีด้วยเป็นเงาตาม เพราะนิสัยของคนย่อมถือเอาความสะดวกสบายเข้าว่า จึงต้องศึกษาอบรมกันในทางวัฒนธรรม เพื่อให้เกิดความคุ้นเคยชินต่อสิ่งที่สะอาดหมดจดเป็นระเบียบเรียบร้อยทั้งงาม ข้าพเจ้านึกว่าถ้าจะพรรณนาต่อไป ก็คงนึกอะไรอื่น ๆ ได้อีกมาก จึงจะขอยุติความนึกเห็นสภาพความเป็นอยู่ของวัดกับชาวบ้านในชนบทไว้เพียงนี้ กลับ ไปเล่าเรื่องแห่งเทียนจำนำพรรษาต่อไป

การแห่เทียนจำนำพรรษาและการตักบาตรกรวย แต่ก่อนนั้นจะมีในกรุงเทพฯ บ้างไหมหนอ เมื่อเป็นเด็กอยู่ก็นึกไม่ออกว่าเคยเห็น สอบถามท่านที่สูงอายุกว่าก็บอกว่าไม่มี ถ้าจะเคยมีก็เห็นจะสูญไปเสียนานแล้ว

มีเรื่องเกี่ยวไปถึงเทศกาลเข้าพรรษาที่จังหวัดนครศรีธรรมราช ซึ่งสมควรนำมาเล่ารวมในที่นี้ด้วย ข้าพเจ้าไปเที่ยวงานวันแม่ที่จังหวัดนครศรีธรรมราช เมื่อกลางเดือนสิงหาคม ๒๔๘๖ มีโอกาสเลยไปเที่ยวอำเภอปากพนังในวันต้นของวันเข้าพรรษา ก็ประจวบเหมาะเห็นราษฎรในอำเภอนั้นหมู่หนึ่งแห่เทียนจำนำพรรษา ที่จริงจะเรียกว่า

แต่เห็นจะไม่ได้ เพราะไม่มีปีพายุร้ายตะโพนไปโนชบวน นอกจากมีผู้หญิงและผู้ชาย
 แก่ ๆ กลางคน เดินถือเทียนและของไทยธรรมไปกันเป็นแถว ๆ เท่านั้น คุณแล้วไม่สู้ได้
 ความรู้อะไรนัก จะหาโอกาสตามไปดูถึงที่วัดเพื่อหาความรู้ต่อไป เวลาไม่ให้ จึงได้
 ความรู้แต่เพียงว่า เขาไปกันเป็นแถว ๆ อย่างแห่เท่านั้น รุ่งขึ้นมีโอกาสตามผู้ใหญ่ไป
 นมัสการพระธาตุที่วัดพระมหาธาตุ จังหวัดนครศรีธรรมราช เวลาไปตอนเช้าราว ๔ นาฬิกา
 เมื่อเดินผ่านไปตามระเบียบรอบองค์พระธาตุ ซึ่งเขาเรียกกันว่า เวียง และเรียกพระพุทธรูป
 ที่ตั้งเรียงรายอยู่ว่า พระเวียง เห็นเขาคั้งธรรมาสน์สำหรับพระเทศน์ไว้ที่วิหารรายทึกละ
 แห่ง เวลานั้นยังไม่มีการเทศน์ เห็นแต่สัปบุรุษเสก ในที่นี้เป็นพวกชีและผู้หญิง
 มีอายุนั่งรวมกันเป็นหมู่ ๆ ที่หน้าธรรมาสน์ สนทนาปราศรัยกันก็มี กำลังทำอะไรกันด้วย
 กิจส่วนตัวก็มี มองดูไม่พบคนสาว ๆ หรือผู้ชาย อาจจะมีป็นอยู่บ้างก็ได้ เพราะสังเกต
 ไม่ได้ถ้วน ที่ธรรมาสน์แห่งหนึ่งมีหนังสือชนิด เล่มละสี่สิ่งพิมพ์ทำนผู้ซื้อ วางอยู่ตั่งหนึ่ง
 หลายเล่มด้วยกัน เป็นหนังสือที่ถูกจับกันเห็นจะมากครั้ง ดูซ้ำและมอซอเต็มที ที่สัน
 หุ้มผ้าหรือกระดาษเพื่อกันหลุด ออกไม่ได้ดีวิสาสะก้มลงไปหยิบขึ้นมาดูเล่มหนึ่ง เป็น
 เรื่องจักร ๆ วงศ์ ๆ จะเป็นเรื่อง ลักษณะวงศ์ หรือ ทินวงศ์ ก็จำไม่ได้ ความคิดแล่น
 ปราดขึ้นมาทันทีว่า หนังสือเหล่านี้เห็นจะมีไว้สำหรับอ่านฟังกันระหว่างเวลาคอยพระ
 เทศน์ มาถึงธรรมาสน์ที่สี่ ตรงนี้หูผึ่งเพราะได้ยินเขาอ่านหนังสือกลอนเป็นทำนองเสียง
 ชาวบักซ์ได้ เห็นชายกลางคนคนหนึ่งนั่งขัดสมาธิอยู่หน้ากำแพงระเบียงหลังพิงเสา กำลัง
 อ่านหนังสือจากสมุดไทย เมื่อเข้าไปถึงที่แล้ว ผู้ซึ่งนั่งฟังกันอยู่ก็รู้สึกจอสอดกิริยา
 การระับผู้ใหญ่ที่ผ่านมา ข้าพเจ้ากรากเข้าไปขอคุสมุดไทยที่เขาอ่านอยู่ เห็นเป็นตัว
 หนังสือไทยเส้นฝุ่นเขียนวางระยะเป็นอย่างกลอนสวด อ่านดูสองสามบรรทัดก็รู้ว่า
 มีเค้าเป็นเรื่องชาตกหนักปากไปหน่อย ไม่ได้ตามเรื่องอะไรเพราะกำลังตั้งใจว่า นี่เองคง
 เป็นอ่านไอ้เอ้ววิหารราย ดังกล่าวไว้ในพระราชนิพนธ์ พระราชพิธี ๑๒ เดือน และในคำนำ
 ของสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ ในหนังสือ มหาชาติคำหลวง
 นึกแปลเอาที่เดียวว่าไอ้เอ้ววิหารราย คงหมายความว่าสวดหรือว่าทำนองอ่านเป็นอย่าง
 ไอ้ ๆ เอ้ ๆ ตามวิหารรายรอบองค์พระธาตุพอให้เปลืองเวลาโดยไม่ให้ไร้ประโยชน์ จนกว่า
 จะถึงเวลาพระลงมาเทศน์ มิฉะนั้นสัปบุรุษเสกที่มานั่งคอยฟังเทศน์ อาจจับกลุ่มคุยกัน

ตามประสาผู้หญิง เป็นเรื่องอะไรก็ได้ สู้นั่งฟังเขาอ่านหนังสือที่ได้ทั้งความเพลินและความรู้เป็นคติสอนใจไปในตัวไม่ได้ คนที่รับหน้าที่อย่างนี้ได้ความว่า มักเคยเป็นชาววัดมาก่อน การอ่านเป็นทำนองก็เป็นทำนองที่ฝึกฝนกันมาจากวัด นึกขอบคุณชาวนครฯ ที่ยังรักษาประเพณีเก่าซึ่งยังใช้ได้ดีเหมาะแก่ท้องถิ่นอยู่ ท่านผู้ใหญ่เคยเมตตาเล่าเรื่องไอ้เอ๋วิหารรายให้ฟังว่า ที่เมืองนครฯ เวลาเข้าพรรษา สัปบุรุษสี่กาเขาพากันไปฟังเทศน์ที่ระเบียงรอบองค์พระธาตุเป็นหมู่ๆ และตั้งธรรมาสน์พระเทศน์ มากันแต่เช้าเพื่อรับอุโบสถศีล รับศีลแล้วก็อยู่ในวัดกินอาหารเพลที่นั่น แล้วฟังเทศน์ในตอนบ่าย ระหว่างเวลาว่างก็จัดดอกไม้กันบ้าง หรือทำอะไรอื่น ๆ บ้าง จึงมีคนมาอ่านหนังสือเรื่องต่างๆ เป็นทำนองให้ฟัง นี่ก็เรื่องของไอ้เอ๋วิหารราย ที่วัดพระแก้วมีการสวดมหาชาติในพระอุโบสถเวลาเข้าพรรษา ก็เป็นประเพณีสืบมาแต่โบราณ เป็นเรื่องอ่านถวายพระเจ้าแผ่นดินและอ่านมหาชาติที่เป็นพระราชนิพนธ์ด้วย ส่วนตามศาลารายก็มีคนอ่านหนังสือเรื่องต่างๆ ให้ฟัง ครั้นรัชกาลที่ ๓ ทรงตั้งโรงเรียนสอนหนังสือเด็กที่โรงเรียน (ในที่ซึ่งเป็นหอธรรมสังเวชเดี่ยวนั้น) เวลาเข้าพรรษา เสด็จพระราชดำเนินมาวัดพระแก้ว ครูจัดให้เด็กที่อ่านหนังสือคล่อง มาอ่านหนังสือถวายภายหลังเลิกโรงเรียน การอ่านก็เสื่อมทรามไป สมเด็จพระยาคำรงราชานุภาพ จึงทรงรื้อฟื้นให้มีนักเรียนอ่านสืบมาจนทุกวันนี้ หนังสือเรื่องต่างๆ ที่แต่งเป็นกลอนสวด มีอยู่ในหอสมุดแห่งชาติมากมาย ก็คงเป็นหนังสือสำหรับอ่านไอ้เอ๋กันตามวิหารรายดังนี้ ได้รับความรู้แล้วก็ชอบใจ

สัมภาษณ์เจ้าหน้าที่กองวรรณคดีได้ความว่า หนังสือกลอนสวดที่มีอยู่ในหอสมุดแห่งชาติ หาบริสุทธิไม่ค่อยได้ เป็นหนังสือชำรุดเปื้อนระเปื้อนแทบทั้งนั้น แสดงว่าหนังสือเหล่านี้ถูกหยิบฉวยและผ่านมือกันมากก่อนตกมาเป็นของหอสมุด ลางเล่มมีรอยค่อปุปะ ลางเล่มก็มีหุ้มผ้าหุ้มแพรแสดงว่าเจ้าของเดิมเขาสงวน ตัวหนังสือที่เขียนไว้ ส่วนมากเป็นเส้นหมึกเขียนเป็นอย่างเก่า เขียนได้เป็นตัวพออ่านออกเท่านั้น หากมีตัวงวมได้น้อยเล่ม ลางเล่มก็เขียนเป็นชนิดเขียนฉลากยา กินกะไตทากะไต อ่านลำบากเต็มทน เป็นหนังสือซึ่งชาวบ้านลอกคัดกันไว้ เมื่อเด็ก ๆ ใคร ๆ ก็คงเคยฟังเรื่องพระสุธรรนางมโนห์รา และจะระลึกและจำลอนกันได้มากกว่า ชาตินี้ยังตามมา ชาติหน้าขอรูชาตามไป หรือ ชาตินี้ยังตามพระมา ชาติหน้าพระตามเมียไป คนแต่ก่อนคง

ได้ยินได้ฟังเรื่องนิยายนิทาน เช่นเรื่อง *ปลาบู่ทอง* เรื่อง *โสทรน้อยเรือนงาม* เรื่อง *พระรถเมรี* เล่าสืบ ๆ กันมาเป็นอย่างยายเล่าให้หลานฟังในเวลาพักผ่อน ก็คงมาจากพวก กลอนสวดนี่เอง และจะเป็นเรื่องเก่าแก่มีกันมาแล้วหลายร้อยปี อยากจะให้รู้แน่ ต้อง ตรวจดูสำนวนแต่ง เพราะหนังสือชนิดนี้ไม่มีวันเดือนปีบอกไว้ให้รู้ ยังจำได้ว่าเคยมีผู้นำ กลอนสวดเรื่องต่างๆ ไปตีพิมพ์ขายเล่มละสลึง มีต่อแต่ละเรื่องหลายเล่ม ลางเรื่องก็ เล่มเดียว เมื่อเด็ก ๆ เริ่มอ่านหนังสือออก เคยรับจ้างอ่านให้พวกผู้หญิงฟัง อ่านเป็น ทำนองเสียด้วย ถึงตอนที่เบื่อไม่อยากจะอ่านก็ข้ามไปเสีย คนฟังเขาก็รู้ว่าอ่านข้าม เพราะ เรื่องขาดตอน และกลอนไม่สัมพันธ์กัน แต่เป็นเด็กไม่รู้เรื่องเหล่านี้ เขาจึงจับได้ ถ้าถึง ตอนไหนสนุก คือสนุกของผู้ฟัง แต่ไม่ใช่ตอนสนุกของผู้อ่าน ได้แก่ตอนหนึ่งหวง ตอน ตกทุกข์ได้ยาก เป็นต้องถูกให้อ่านเสียจนตึก เค็ดร้อนเต็มที คิดว่านี่ก็เป็นวิธีล่อให้อ่านหนังสือคล่องขึ้น และต้องใช้เรื่องชนิดอย่างนี้อ่านจึงจะเหมาะ เพราะกลอนเป็น เครื่องพาไปให้เขาอ่านและจำได้ และเป็นเรื่องนิยายนิทานซึ่งถูกนิสสัยของผู้ที่ยังไม่มี ความรู้สูง นึก ๆ ก็เสียกาย สูญไปเสียหมดแล้ว

วันแรกเข้าพรรษา ชาวบ้านนำดอกไม้ธูปเทียนและพุ่มต้นไม้ พร้อมทั้งเครื่อง ใช้ประจำวันอันควรแก่พระสงฆ์ไปถวายพระที่วัด คั้งที่ *นิราศเดือน* กล่าวไว้ ในเรื่อง พุ่มต้นไม้ถวายพระนั้นทุกท่านคงเคยเห็น เวลาก่อนหน้าวันเข้าพรรษา ตามร้านต่างๆ เขาตั้งขาย ใครต้องการอย่างไหนก็ไปเลือกซื้อหาเอามาตามชอบใจ เมื่อก่อนนี้มีขายกัน มาก แต่เดี๋ยวนี้เห็นห่างตาไป ต้นไม้เข้าพรรษานั้น มักมีดอกเหลืองแดงหลายสี เป็น ดอกไม้ทำด้วยกระดาษสี เรียกว่าดอกไม้เงิน เพราะนำเข้ามาขายจากเมืองจีน ใบสีเขียว เป็นมันขลับ เพราะเขาชุบด้วยขี้ผึ้ง ต้นไม้ต้นเดียวออกดอกสีต่างๆ หรือที่มีดอกหลาย อย่างต่างชนิดก็มี เดียวนี้ส่วนมากยังเป็นอยู่อย่างนั้น แต่ที่ออกดอกสีเดียวและเป็นชนิด เดียว และทำได้เองงาม ๆ ไม่ต้องพึ่งดอกไม้เงินเหมือนเมื่อก่อนก็มีเหมือนกัน แต่ก็น่า เสียหายที่เป็นสีเดียวเหมือนกันหมด ถ้ากระไรให้มีสีเดียวแต่มีแก่อ่อนปนกันบ้างก็จะงาม น่าดู ไม่คาคตา แม้กระนั้นมันก็แล้วแต่คนซื้อว่าจะมีความรู้สึกในเรื่อง *รส* แก่ไหน

คราวนี้จะพูดถึงพุ่มขี้ผึ้ง ซึ่งเดี๋ยวนี้เห็นห่างตาไป อันที่จริงพุ่มขี้ผึ้งก็ยังมี ความหมายเท่ากับเป็นเทียน แต่จุดไฟไม่ได้ เพราะไม่มีไส้ ต้นไม้มีดอกอยู่พรวนต้น

เห็นจะเท่ากับดอกไม้ เป็นแต่พลิกแพลงทำให้พิเศษขึ้นเท่านั้น ถวายพระแล้วท่านก็ไม่รู้ จะเอาไปทำอะไร นอกจากตั้งไว้ที่แท่นบูชาประดับไว้ดูงามๆ ลางที่มีผู้นำไปถวายกัน มาก ของเก่าพระท่านยังเก็บไว้ หนักๆ เข้ดูราวกับเป็นร้านขายก็เคยเห็น เมื่อเป็น อย่างนี้การถวายของเข้าพรรษา จึงต้องมีดอกไม้รูปเทียนอีกต่างหาก ส่วนต้นไม้เข้า พรรษา ซึ่งเดิมคงจะเป็นดอกไม้ถวายพระ หมกหน้าที่ย่างนั้นแล้วจะนำไปถวายเฉยๆ ก็ดูกระไรอยู่ จึงพลิกแพลงทำเป็นเครื่องประดับติดเข้ากับสิ่งของใช้ที่จะนำไปถวายพระ เช่นด้วยขามรามไหม กระโถนกระถาง เป็นต้น ตลอดจนของขบฉัน เช่นลั่นจี้กระป๋อง นมวัวกระป๋องก็มี ติดประดับด้วยต้นไม้ดอกไม้ เหลืองๆ เขียวๆ แดงๆ งามดี ทำให้ สังเกตรู้ได้ว่าเป็นของถวายพระเข้าพรรษา แต่ก่อนเคยเห็นเขาถวายน้ำตาลหล่อเป็นรูป สิงโต ซึ่งร้านจันฉับขนมของจีนเขาทำไว้ขายสำหรับไหว้เจ้าไหว้พระของเขา เราเห็นก็ ชอบ เพราะเป็นน้ำตาล พระฉันได้ทุกเวลาเหมาะทีเดียว ซื้อมาไปถวายพระที่นับถือเถิด ท่านจะได้ใช้เป็นน้ำตาลสำหรับฉัน เคยถามผู้ที่เขาบวชเรียนมาแล้วว่า ฉันสิงโตน้ำตาล เป็นอย่างไรบ้าง เขาสั่นหัวบอกว่าไม่ไหว ฉันเข้าไปที่ไรเป็นห้องเสียทุกที่ แน่นอนละ เพราะเป็นน้ำตาลที่เจ้าพวกแมลงวันซึ่งไม่รู้จักล้างคืนของมันให้สะอาดเสียก่อน พวกมันมา จับกินน้ำตาลสิงโตที่เขาวางทิ้งไว้ขาย ไม่เชื่อก็ลองแลงไปอยู่ที่ร้านขายเถิด จะเห็นแมลง วันโดยมากชนิดหัวเขียวจับกันหึ่งทีเดียว อันที่จริงจะโทษเขาก็ไม่ได้ เพราะเขากำไว้ บูชาเจ้าต่างหาก ของถวายพระเข้าพรรษา แต่ก่อนนี้ถ้าอย่างดี ก็ทำกันอย่างวิจิตรบรรจง เช่น เอาสิ่งของถวายพระประดับตั้งซ้อนพนมกันขึ้นไปในภาชนะ สมมติว่าเป็นเขาพระ สุเมรุ แล้วเอาน้ำตาลหล่อเป็นรูปสัตว์หิมพานต์มีหงส์ ราชสีห์ และกนิษฐ เป็นต้น ประดับ ไว้ตามเชิงเขาพระสุเมรุสมมติ ดังที่ นิราศเคื่อน กล่าวไว้

ของอีกจำพวกหนึ่งซึ่งขาดไม่ได้ คือของใช้อันเป็นกิจประจำวันของพระ เป็น เครื่องชำระร่างกายของท่าน มีไม้สีฟันและไม้ชูดลิ้น เป็นต้น ของสองสิ่งนี้ ถ้าท่านไม่รู้ หรือเคยเห็นมาก่อน ก็คงไม่รู้จักรู้ว่าเป็นของสำหรับทำอะไร เพราะของที่เรียกว่าไม้สีฟัน พระนั้น ถ้าพระท่านไม่อ้าปากให้กว้างที่สุด ก็เห็นจะเอาไม้สีฟันยัดเข้าไปในปากของ ท่านไม่ได้แน่ เพราะมันใหญ่โตเกินประมาณ อย่างว่าแต่จะเอาเข้าปากเลย เพียงแต่ให้ ท่านยังฟันเอาไม้สีฟันเข้าไปดูก็ท้งยาก ด้วยมีขนาดเห็นจะเท่ากับกระบอกลูกขาคัด

ย้อม ๆ ทำด้วยไม้อะไรไม่ทราบ เป็นสีขาว ๆ เหลลาเสียเกลี้ยงเกลา แล้วเอากระดาษสีมัด เป็นข้อ ๆ เพื่อหิ้งกงาม ปลายข้างหนึ่งทูปให้พองบานเป็นคอกเห็ด เห็นจะให้พระท่าน เอาเข้าปากสีฟันได้ แต่ท่านก็ไม่ใช้ เพราะสีฟันไม่ได้จริงๆ ท่านรับประเคนเขาไว้ก็ไม่ ทราบว่าจะเอาไปทำอะไร ก็เป็นแต่วางไว้ที่ไหนเฉย ๆ หรือทิ้ง ๆ ขว้าง ๆ ตามแต่เรื่อง คราวนี้ลูกศิษย์ซึ่งมีหน้าที่เทกระโถน ดูกระโถนพระทุกเช้า เพราะพระท่านฉันทมาก หาอะไรสำหรับใช้ดูกระโถนไม่ได้เหมาะ เห็นเจ้าไม้สีฟันพระนั้นแหละเหมาะ เพราะมี เป็นอย่างล้ำคือ ปลายข้างหนึ่งก็แบนพองดี ก็คิดว่าเจ้านั้นไปดูกระโถน พระท่านไม่ว่า อะไร เจ้าไม้สีฟันเข้าพรรษาจึงกลายมาเป็นไม้ดูกระโถนโดยปริยาย ดังที่ทราบกันอยู่ ฉะนั้น

ไม้ซุกลิ้นก็อีกเหมือนกัน เขาทำด้วยผิวไม้ไผ่ แต่ท่านไปที่ร้านขายอาจไม่รู้ ว่าเป็นไม้ซุกลิ้นก็ได้ เพราะเมื่อวางขายเขาทำรูปโค้งเป็นวงกลม เป็นอย่างรูปผีเสื้อ แมลงปอกี่มี แล้วใช้กระดาษสีปิดเป็นแถบเป็นพู่ๆ เชียว ๆ แดง ๆ พรราวตา ในที่สุดพระ ท่านก็ไม่ได้ใช้ เพราะตอนหลังมีแปรงสีฟันใช้แล้ว ไม้สีฟันของเก่าก็หมดไป จะมีเหลือ อยู่บ้างก็เป็นรักษาประเพณีของเก่าไว้ไม่ให้สูญ เพราะเป็นเครื่องหมายบอกให้รู้ว่าเป็น ของถวายพระ แม้รักษาประเพณีไว้ก็ไม่เสียหายอะไร ซ้ำจะเป็นต้นเหตุของเดิมว่าคลี่คลาย ขยายตัวมาได้อย่างไร ถ้าทั้งเก่าเอาใหม่เสียหมด เราก็กลายเป็นไม่ใช่ตัว เพราะไม่มี อะไรเป็นเค้าเหลืออยู่ให้เราเห็นว่า เป็นเรา ไม่ใช่ใครคนอื่น

ไม้สีฟันถวายพระเข้าพรรษา เหตุไรก่อนแต่ก่อนจึงทำเป็นคอกเห็ดและมีขนาด ใหญ่โตเกินประมาณที่จะยัดเข้าไว้ในปากได้ ดูประหนึ่งว่าคนแต่ก่อนทำอะไรไม่มีเหตุผล แท้จริงที่ท่านทำเช่นนั้นไม่ใช่ท่านเอง ท่านทำตามที่เป็นจริงอยู่ในสมัยของท่านต่างหาก เมื่อ เอาเข้าปรับกับที่เป็นจริงอยู่ในปัจจุบัน ซึ่งมีอะไรหลายอย่างเจริญก้าวหน้ามาแต่ไกลแล้ว จึงดูไม่มีเหตุผล เมื่อก่อนนี้มักพูดกันว่า พระเคี้ยวไม้สีฟัน ทนตลกอุจู้ ขาทติ หาได้พูด ว่าพระสีฟันไม้ เพราะแปรงสีฟันมันเกิดเมื่อเร็วๆ นี้เอง เหตุนี้เราจึงรู้ได้ว่า เมื่อยังไม่มี แปรงเราใช้เคี้ยวและดูตามชอกฟัน เป็นทำนองเดียวกับชาวอินดูเคี้ยวกิ่งข่อยในเวลาเช้า ซึ่งใคร ๆ ก็คงเคยเห็น พุทธศาสนามาจากอินเดีย จึงย่อมมีขนบธรรมเนียมของอินเดีย เข้ามาด้วย คิดว่าไม้สีฟันพระเข้าพรรษา ที่ทำข้างหนึ่งบานปลายเป็นคอกเห็ด ก็คงต้อง

การให้ฉีกเอาไปเป็นชิ้นน้อย ๆ จะใช้ใช้เคี้ยวและสีฟันได้สะดวก มีผู้บอกว่าไม้สีฟันพระแต่ก่อนนั้นเขาใช้เถาว์วัลย์เปรียงว่าเป็นยารักษาฟันได้ในตัว ก็เถาว์วัลย์เปรียงมีขนาดใหญ่บ้างเล็กบ้าง มีขนาดไม่ได้ตามใจชอบ ก็ต้องปล่อยไปตามนั้น จะตากเกลตาเหลาออกทั้งหรือก็เสียดาย ปล่อยให้พระท่านจักเป็นซี่เล็ก ๆ เคี้ยวสีเอาเองตามชอบใจเถิด เมื่อต่อมาพระท่านมีแปรงสีฟันอย่างใหม่ที่สะดวกและดีกว่า ท่านก็เลิกใช้เคี้ยวไม้สีฟันของเก่าเรื่องจึงเลยตามเลยกันมาอย่างนี้

ในท้องถิ่นชนบท เมื่อถวายของแล้ว ผู้เฒ่าผู้แก่ที่ว่างงาน คือไปไหนทำงานหนักไม่ไหวแล้ว ก็คือโอกาสสูสมาทานศีลกินบวช ตลอดฤดูกลางเข้าพรรษาและทำสังฆทานทุกวันพระตลอดไตรมาส เพราะฉะนั้น จะเห็นสัปบุรุษสึกาไปพึ่งเทศน์กันทั่วมากกว่าวันปรกติ เรื่องอย่างนี้ถึงที่ในกรุงเทพ ฯ ก็ยังมีและถือเป็นเรื่องดีกันสืบมา ถ้าท่านไปที่วัด ถึงจะไม่สังเกตก็เห็น ว่ามีอุบาสิกามากกว่าอุบาสถ และเป็นพวกแก่ ๆ เฒ่า ๆ โดยมาก คนหนุ่มคนสาวมีบ้างเป็นครั้งคราว แต่มักเป็นพวกชาวบ้านมากกว่าหนุ่มหรือสาวสมัยใหม่ ยิ่งหนุ่มผู้ชายด้วยแล้ว การเข้าวัดพึ่งเทศน์ฟังธรรมและถือศีลเป็นเล็กกันมีน้อยเต็มที่ไม่สู้เอาเรื่องอย่างนี้นัก แม้มีไปวัดกันบ้างก็มักจะซักเอะอะเสียด้วย คือไปสนุกมีเชื้อจากที่อื่นมาแล้ว คิดไปอีกทีก็เป็นธรรมดา เพราะหนุ่มก็เป็นหนุ่ม สาวก็เป็นสาว ถ้าพูดอย่างสำนวนฝรั่งก็ว่าช่วยไม่ได้ ใคร ๆ ที่มีอายุมากก็เคยผ่านวัยหรือผ่านชีวิตอย่างนี้มาแล้ว ในวัยนั้น ถ้าใครบ่นบ้างว่าเบื่อไม่เชื่อเลย เพราะมันผีธรรมดาของสังขารที่ธรรมชาติจัดสรรมา อีกร้อยหนึ่งการไปถวายของพระ มักเป็นผู้หญิงไปถวายมากกว่าผู้ชาย ถ้าเป็นผู้หญิงสาว ๆ ก็ไปถวายหลวงพี่ *ชั้นกุฎที่รักรู้จักสนิท คัดจริกพุทธจาวีสาสะ* พระหนุ่ม ๆ กลุ้มใจทำไมละ เสียงจ่าจะเจรจาพาสบาย นี่ข้าพเจ้าคัดข้อความใน *นิราศเดือน* มาอ้างสนับสนุนเรื่องตอนนี้ อันที่จริงเทศกาลเข้าพรรษา เป็นหน้าที่ของชายหนุ่มที่ควรจะนำดอกไม้ธูปเทียนและของไปถวายพระอุปัชฌาจารย์ของตน เพื่อแสดงความเคารพสักการะท่านเป็นพิเศษ นานทีปีหน แต่ดูเหมือนไม่ชอบไปกันนัก ถ้ามีแม่ก็มักเกลี้ยให้แม่ไปถวายแทน ถ้าแม่ไปไม่ได้ พวกผู้หญิงในบ้านก็ไปแทน เพราะตนเองคิดธุระเกี่ยวกับสังคมไม่มีเวลา

ต้นเหตุเข้าพรรษาก็เป็นที่ทราบกันอยู่แล้วว่า เป็นเวลาภิกษุท่านพักฝน ลองนึกไปถึงครั้งพุทธกาลเมื่อแรกตั้งพระศาสนาขึ้นใหม่ ๆ วัฑฒารามสำหรับพระภิกษุสงฆ์

ท่านอยู่ประจำรวมกัน เหมือนตั้งทุกวันนี้ยังไม่มี ท่านก็อาศัยอยู่ตามป่าตามถ้ำ แต่อยู่ในระยะทางซึ่งไม่ห่างไกลจากหมู่บ้านมากนัก เพื่อท่านจะสามารถเข้าไปบิณฑบาตได้สะดวก ไม่ใช่อยู่ในป่าเดือนห่างไกลจากที่มีคนอยู่ ขึ้นไปอยู่ในป่าเปลี่ยวห่างไกลอย่างนั้น ถ้าไม่มีใช้มาเลเรียกเห็นจะต้องอดตายแน่ เพราะในถิ่นนั้นไม่มีผลไม้หล่นเกลื่อนเดือนทางพอที่จะใช้เป็นเครื่องประทังชีวิตได้ ต่อให้เป็นฤๅษีที่จำศีลกินวากาก็อยู่ไม่ได้

โดยเหตุที่พระภิกษุในสมัยนั้น ท่านมีหน้าที่จะต้องจาริกไปโปรดสัตว์ไปในที่ต่าง ๆ เพื่อเผยแผ่พระธรรมคำสั่งสอนแก่ประชาชน จึงไม่จำเป็นต้องมีที่อยู่เป็นประจำ เมื่อเข้าฤดูฝนถนนหนทางเป็นโคลนเลนเป็นหล่มเป็นปลักทั่วไป ก็เป็นธรรมดาจะต้องหยุดพักไม่เดินทางเสียชั่วคราวในระยะฝนตกหนัก แต่ก็ยังมีลาของคัที่ขังคือไปเพราะด้วยความจำเป็น อย่างไรก็ตามที่ เมื่อเช่นนี้ท่านคงไม่เดินไปตามทางที่เป็นปลักเดินไม่ได้ก็ต้องลัดแลงไปบนที่ซึ่งจะเดินไปได้สะดวก ลางทีก็เหยียบย่ำเข้าไปในนาของเขา ชาวบ้านเขาก็บ่น ซึ่งดักกล่าวในสมัยนี้ก็ไม่มีความทราบถึงพระพุทธเจ้า จึงทรงบัญญัติให้พระภิกษุสงฆ์หยุดพักเดินทางชั่วคราวฤดูฝนเสีย ๓ เดือน คือเข้าพรรษา แต่ก็ได้ทรงห้ามเด็ดขาด ถ้ามีความจำเป็นจะต้องเดินทางไปในระหว่างนั้นเป็นกรณีพิเศษซึ่งที่กำหนดไว้ก็ประทานอนุญาตได้ อยากทราบเรื่องเข้าพรรษาให้พิสดารออกไป ตามผู้รู้หรือดูในหนังสือว่าด้วยต้นเหตุที่ท่านอธิบายไว้ก็ได้

ตามปรกติเมื่อพระท่านหยุดพักเข้าพรรษา ท่านมักพักรวมกันหลายองค์ในที่แห่งเดียวกัน นี่ก็เป็นความจำเป็น เพราะจะหาถ้ำเป็นที่เร้นอาศัยพักได้แห่งละองค์เห็นจะหาไม่สะดวกนัก ที่ท่านกำหนดเอาสถานที่ซึ่งพระภิกษุพึงพักไว้ได้ ๕ อย่าง ก็กำหนดภูเขาหรือถ้ำไว้ด้วยอย่างหนึ่ง แต่กระนั้นท่านยังถือว่าเรือนก่อด้วยอิฐหรือสร้างด้วยไม้ ซึ่งเป็นเรือนขนาดเล็กของชนชั้นสามัญอยู่ และมักจะก่อสร้างลึกลงไปในดิน ก็อนุโลมเรียกว่าเป็นภูเขาได้เหมือนกัน แสดงว่าถ้าหินไม่ใช่หาได้ง่ายเลย ถ้าเป็นที่อยู่ใกล้บริเวณลุ่มน้ำคงคา ซึ่งเป็นที่รบกวนหาเขาไม่ได้ เรื่องที่จะเร้นอยู่ในถ้ำเป็นมีไม่ได้ อย่างดีก็อยู่ถ้ำอิฐถ้ำไม้ตั้งกล่าวมาข้างต้น ถ้าหาที่เร้นตั้งกล่าวมานี้ไม่ได้จริง ๆ ท่านจะอย่างไรถ้าเดินทางเข้ามาทันในหมู่บ้านหรือในเมือง ก็พอจะหาที่พักเร้นได้ตามที่ท่านกำหนดไว้ แต่ถ้ามาไม่ทันก็ต้องพึ่งโคนต้นไม้ใหญ่เป็นที่พักแรม และหาอะไรกินกำบังไปตามแกน ๆ กว่าหาได้ลางทีก็ต้องถูกฝนเปียกม้อลอม้อแลก ดีไม่ดีอาจเป็นโรคปอดชื้นก็ได้

เรื่องอย่างที่เราเล่ากันมาแล้ว เมื่อชาวบ้านมาเห็นพระท่านได้รับความลำบากอย่างนี้ ที่มีใจบุญ ซึ่งไม่ต้องสงสัยว่าในสมัยโน้นย่อมมีมากกว่าในสมัยนี้ เพราะความเจริญทางวัตถุธรรม ที่ฝรั่งเรียกว่า materialism ยังไม่มีมากอย่างทุกวันนี้ ก็ปลูกฝังเป็นที่ปักขึ้น เพื่อให้พระท่านได้อาศัยพักฝนรวมอยู่ด้วยกันหลายองค์ และมีบริเวณกว้างพอที่ท่านจะเดินไปมาในนั้นได้สะดวก ไม่ใช่สร้างอย่างคับแคบต้องนั่งจับเจ้าอยู่ในที่เดียว เมื่อสิ้นหน้าฝนแล้วพระสงฆ์ท่านก็ไปตามเรื่องของท่าน ครั้นถึงหน้าฝนใหม่ท่านก็กลับมาพักอีกเพราะสะดวกดี ที่ปักตั้งกล่าวนั้นเดิมเรียกว่า วิหาร ซึ่งถ้าจะแปลกัน ก็ว่าที่อยู่ พอจะประชุมกันหรือเดินไปมาอยู่ในนั้นได้ ภายหลังในระยะต่อมา พระสงฆ์ท่านอยู่ประจำเลย ไม่ใช่อยู่ชั่วคราวเฉพาะแต่ช่วงฤดูฝน ที่นั้นก็ขยายตัวเกิดเป็นวัดหรืออารามขึ้น แล้วในที่สุดเมื่อเกิดมีพระพุทธรูปขึ้นแล้ว วิหารก็กลายเป็นสถานที่ประดิษฐานพระพุทธรูปไป

เรื่องสร้างที่พักชั่วคราวถวายพระสงฆ์ที่จำพรรษาตั้งเล่ามาแล้ว ลงที่ผู้สร้างเป็นเศรษฐีกตัญญู มีความเลื่อมใสศรัทธากล้าแข็งในพระศาสนา ก็เลือกหาที่ๆ เหมาะ เช่นเป็นสวนร่มรื่นอยู่ไม่ห่างไกลจากตัวเมืองนัก และเป็นทีที่สะดวกแก่ใครจะไปมาได้ไม่ลำบาก เวลากลางวันไม่มีคนพลุกพล่านมากนัก เวลากลางคืนก็ไม่อยู่ในที่ซึ่งมีเสียงอึกทึก ทนพายุจะลอคเข้าไปได้ถึง ที่พักอย่างนี้ท่านเรียกว่า อาราม

ในอินเดียกลางท้องถิ่นเป็นภูเขาหิมิตามาก เช่นทางแคว้นบอมเบย์ ถ้าเหล่านี้เดิมใช้เป็นที่อยู่และที่ประชุมสงฆ์ เรื่องก็เห็นจะเป็นความสะดวกสำหรับพักในฤดูฝนดีกว่าสร้างเป็นที่พักอย่างอื่น ถ้าที่ประชุมสงฆ์ตั้งกล่าวนั้นเรียกว่า ถ้ำเจติย เป็นคนละความหมายกับคำว่าเจติยของเรา ซึ่งเป็นสถูปที่บรรจุธาตุ เพราะฉะนั้นเมื่อครั้งพุทธกาลที่ว่าพระภิกษุอาศัยอยู่ตามถ้ำ เห็นจะเป็นถ้ำเจติยอย่างที่กล่าวนั้น ที่เราทำเป็นช่องกุฎิประดิษฐานพระพุทธรูปหรือ ที่ทำเป็นกระจงับนแกลงเป็นชั้นๆ ซ้อนกันขึ้นไป คิดว่าจะกลายมาจากช่องกุฎิในถ้ำก็ได้ ที่กล่าวนั้นเห็นเช่นนี้เพราะมีอะไรหลายประการที่ชวนให้คิดเห็นว่าเป็นเช่นนั้น ถ้าได้มีโอกาสไปเห็นถ้ำซึ่งมีซากเหลืออยู่ในอินเดียมากแห่ง ก็อาจจะกล่าวได้แน่นอน เมื่อไม่มีโอกาสเห็นจึงได้แต่นึกเอา ซึ่งอาจถูกหรือผิดก็ได้ไม่แน่

ถ้าเรื่องเดิมของการเข้าพรรษามีมาเช่นนั้น ก็พอเข้าใจได้ว่าเหตุไรจึงต้องมีประเพณีทำบุญ และถวายของที่จำเป็นแก่กิจประจำวันของท่านเป็นพิเศษในวันเข้าพรรษา

ก็เพราะเป็นเรื่องสืบมา เมื่อครั้งพระท่านยังไม่มีวัดอยู่ประจำเหมือนทุกวันนี้ ท่านมาพัก
รวมกันอยู่ในที่แห่งหนึ่งชั่วคราว ชาวบ้านจึงถือโอกาสทำบุญเป็นพิเศษ ตอนนั้นเองจะเห็น
ว่า ไม้สีพื้นและของใช้ต่างอย่าง มีความจำเป็นแก่พระสงฆ์มากเพียงไร เมื่อท่านมาตาม
ทางอาจถูกฝนต้นฤดูเปียกปอนมาด้วย เมื่อถึงที่พักแล้วก็ไม่มีสบงจีวรใหม่สำหรับเปลี่ยน
เพราะพระท่านไม่มีกระเป๋าเดินทาง ด้วยเหตุครั้งนี้ ชาวบ้านจึงจัดถวายผ้าจำนำพรรษา
สำหรับให้ท่านมีผลัดเปลี่ยน ส่วนพุ่มต้นไม้เห็นจะเป็นรูปเทียนดอกไม้เครื่องบูชาที่เป็น
ของแห้งอยู่ได้นาน เพราะพระท่านจะต้องพักจำพรรษาอยู่ทั้ง ๓ เดือน ไม่มีเครื่องใช้
อะไรติดตัวมาเหมือนกับอยู่ประจำที่ นอกจากของ ๘ อย่างที่มีอนุญาตไว้ให้ประจำตัว
ไปได้เท่านั้น ชาวบ้านจึงจัดหามาถวายในกาลพิเศษเช่นนี้

ของถวายพระเข้าพรรษามีน้ำตาล และอาหารเครื่องขบฉนลงอย่าง เห็นจะ
ถวายเพื่อให้เป็นเสบียงกรังของท่านในระหว่าง ๓ เดือน เหตุนี้ชาวบ้านในลางท้องถิ่น
จึงมีถวายสิ่งของเช่นนี้ในวันเข้าพรรษา มีข้าวสาร พริก หอม กระเทียมและอื่น ๆ บรรจุลง
กระบุงนำไปถวาย คิดว่าประเพณีถวายสลากภัตที่ทำกันในเดือน ๗ ก่อนเข้าพรรษาอาจมา
แต่เรื่องถวายภายในฤดูกาลเข้าพรรษาก็ได้ แต่ทำเคลื่อนที่ไปด้วยความจำเป็น ในสมัย
ที่วัดมีพระอยู่ประจำแล้ว เพราะเมื่อย่างเข้าเดือน ๖ และต่อมาเป็นเวลาเริ่มทำนาต้อง
ชะมັกเข้มน้สาละวันอยู่ด้วยเรื่องไถหว่าน หาเวลาทำบุญสุนทานให้ไปบ่อย ๆ เหมือนเวลา
ปรกติไม่ได้ จึงต้องถวายของเป็นเสบียงกรังแก่พระ ท่านจะได้ไม่เดือดร้อนอดเมื่อเชิ้อวัน
จะออกไปถวายในวันเข้าพรรษาก็ช้านัก จึงร่นมาถวายเสียในเดือน ๗ แต่ที่ยังมีทำอยู่ในลาง
ท้องถิ่นในวันเข้าพรรษา ก็ส่ออยู่ว่าเรื่องเดิมอาจเป็นคั้งที่เล่ามาข้างต้น โปรดอย่านึกว่า
ข้าพเจ้าอวดรู้ เพราะเมื่อเกิดความสงสัยแล้วก็อยากรู้ ความสงสัยอยากรู้เกิดให้คิดค้นแสหา
ได้มาและคิดเห็นอย่างไรก็นำมาเสนอ จะถูกผิดแค่ไหนก็แล้วแต่โปรดเถิดเพราะถือตาม ๆ
กันมาก็คืออยู่ไม่เกิด *ความผันผวน* ขึ้นในความเชื่อ แต่ถ้ามีเป็นอยู่อย่างใดก็มีเป็นอยู่
อย่างนั้นก็ทำให้รักตัว มีลักษณะเปราะเหมือนแก้วกระจก หรือน้ำที่แข็งเป็นก้อนอุกอะไร
แปลก ๆ ใหม่ ๆ มากกระทบโดยแรง ก็อาจแตกกระจายได้ง่าย ด้วยไม่มียึดหยุ่นต้านทานได้

เมื่อพระท่านมาพักฝนอยู่ประจำในลางบ้านชั่วคราว ท่านก็ไม่อยู่เปล่านั้น
จับเจ้าอยู่แต่ในที่พักเร้น ท่านจึงถือโอกาสโปรดสัตว์แก่ชาวบ้าน จึงได้เกิดมีฟังเทศน์ถือ
ศีลกินบวชกันมากกว่าปรกติในเวลาเข้าพรรษา เพราะในสมัยนั้นพระยังมีน้อย ชาวบ้าน
หาโอกาสศึกษาและบำเพ็ญบุญกุศลไม่ได้สะดวกทุกฤดูกาลเหมือนในทุกวันนี้ จึงได้เกิดมี

บวชเรียนในระยะนั้น ผู้ที่มีอายุยังไม่ครบบวช ชาวบ้านก็นำไปฝากพระให้บวชเป็นเณร หรือถวายเป็นลูกศิษย์รับใช้ท่าน ท่านก็สั่งสอนธรรมและความรู้ให้ จึงคิดเป็นประเพณีสืบมาจนทุกวันนี้ ผู้ที่บวชเรียนแล้วเมื่อไม่สามารถครองเพศสมณะเป็นอนาคาริกเหมือนกับที่ท่านประพฤติอยู่ ก็ต้องสึกออกมาครองเรือน เป็นคฤหัสถ์เสียก่อน ตามหลักสถิติความเป็นอยู่ของพราหมณ์ ที่เรียกว่าอาศรม ๔ คือ พรหมจารี คฤหัสถ์ วนปรัสถ์ และ สันยาสีห์หรือภิกษุ

ระหว่างเข้าพรรษา มีผู้ถือศีลกันมาก โดยเฉพาะผู้ที่ถือศีลห้า ก็มักเลิกกินเหล้าไปกินชดเชยกันเมื่อออกพรรษาแล้ว ไปสนุกกันเมื่อเทศกาลทอดกฐิน เมื่อก่อนนี้เวลาเข้าพรรษา การจำหน่ายเหล้าจะตกต่ำเพราะมีคนกินน้อย แต่มีคนแหงหวาย ก ข กันมากขึ้น เพราะไม่มีทางจะจับจ่ายใช้เงินในการรื่นเริง เป็นอบายมุขเหมือนในสมัยที่เจริญแล้วด้วย วัตถุประสงค์ จึงหันมาแหงหวายกัน เข้าพรรษาแล้วไม่ใช่แต่เหล้าขายไม่คึก แม่พูกละเมงละคร และพวกบู๊พาทย์ราดตะโพนก็เคืองคร้อน หากินยากเหมือนกัน ระหว่างเข้าพรรษาไม่มีใครเขาหาไปเล่น เคียงนี้ไม่ต้องกลัว มีที่หากินถมไป เข้าพรรษาหรือไม่เข้าพรรษาก็เท่ากัน

เดือน ๘ เข้าพรรษาแล้ว ถึงเดือน ๙ ระหว่างพรรษา ว่าง ไม่มีงานทำบุญอะไร นอกจากมีแต่งงานกันบ้าง เพราะเดือน ๘ เข้าพรรษาแล้วเขางดแต่ง จะรอไปแต่งเอาเดือน ๑๐ ซึ่งเป็นเดือนคู่ก็ห่างนานนัก รอไม่ไหว จึงร่นมาทำในเดือน ๙ ซึ่งเป็นเดือนคี่อนุญาตให้เป็นพิเศษแม้จะเป็นระยะเวลาที่

เห็นเมฆมืดเวหาฟ้าคะนอง

พยับฟองฝนสาคอยู่ปราดปราย

พโยกเยือกมาฟ้าก็แลบ

ดูวบบแวบแวววิบแล้วดับหาย

เหมือนเห็นขวัญเนตรขยับแล้วลับกาย

ราวกับสายฟ้าแลบแปลบโพยม

มันเตือนทาเตือนใจให้เห็นอยู่อย่างนี้ จึงถือว่าเป็นกรณีพิเศษ ให้แต่งงานได้ในเดือน ๙ เดือน ๑๐ ลางแห่งก็มีงานเทศน์มหาชาติ แต่งงานนี้ก็ทำในเดือนอื่นก็มี จึงจะยกเรื่องเทศน์มหาชาติไปกล่าวในที่หลัง วันสิ้นเดือน ๑๐ เป็นวันเทศกาลสารท ยังมีเรื่องต่อไป

เทศกาลสารท

๑. เล่าเรื่อง

ถึงเดือนสิบเห็นกันเมื่อวันสารท	ใส่อังคาสโภชนากระยาหาร
กระยาสารทกล้วยไข่ใส่โตกพาน	พวกชาวบ้านถ้วนหน้าธารณะ
เจ้ากรมคมห่มสีสุลินบ	แล้วจับจบทพิณ้อมศีระชะ
หยิบข้าวของกระยาสารทใส่บาตรพระ	ธารณะเสร็จสรรพกลับมาเวียน

ข้าพเจ้านำเอาข้อความในเรื่อง *นิราศเดือน* ตอนที่ว่าด้วยวันสารทมาอ้างไว้ข้างต้น เพื่อให้เห็นว่าในวันสารทก็วันสิ้นเดือน ๑๐ ชาวบ้านนำเอาโภชนาหารพร้อมทั้งกระยาสารทและกล้วยไข่ ไปกักบาตรธารณะกันที่วัด แต่ก่อนนี้เมื่อใกล้วันสารทชาวบ้านกวณชนมเรียกว่า *กระยาสารท* กันทุกบ้าน ไม่ใคร่มีใครเว้น แต่เดี๋ยวนี้ที่ในกรุงไม่ต้องทำเอง เพราะมีขายสะดวกดี กระยาสารทคือ ข้าวเม่า ข้าวตอก ถั่วงา และมะพร้าว กวนกับน้ำตาลให้เหนียวหนึ่กเกาะติดกันเป็นปึก เมื่อชาวบ้านกวนกระยาสารทเสร็จแล้วก็จัดแบ่งเป็นส่วน ๆ แล้วเอาใบทองห่อ ห่อหนึ่งจะมากน้อยเท่าไรและเป็นจำนวนกี่ห่อก็ตามใจ เพื่อนำไปกักบาตรถวายพระในวันสารท ที่วัดในวันนั้นสร้างร้านม้าเป็นทำนองแคว่ ใช้เป็นที่ตั้งบาตรวางเรียงกันเป็นแถว (ตั้งได้พร้อมแล้วในตอนที่ด้วยเทศกาลตรุษสงกรานต์) สำหรับชาวบ้านมาทำบุญกักบาตร คือ นำห่อกระยาสารทใส่ลงไปในบาตรที่เขาวางเรียงกันไว้เป็นแถวบนร้านวัด ตักบาตรอย่างนี้เรียกว่า *ตักบาตรธารณะ* มีเด็กลูกศิษย์วัดคอยระวังคูดอยู่ ถ้าบาตรไหนเต็มเป็นหน้าที่ของใคร ใครก็คอยถ่ายลงกระบุงสุ่มรวม ๆ กัน ถ้ามีคนทำบุญมาก พระองค์หนึ่งก็ได้กระยาสารทที่เขาใส่บาตรตั้งหลายกระบุง ส่วนข้าวและสำหรับค้ำค้อน ชาวบ้านมักนำเอาขึ้นไปถวายพระบนกุฎี เพราะถือว่าตักบาตรกระยาสารทไม่ใช่ตักบาตรข้าว แต่ตามข้อความที่กล่าวไว้ใน *นิราศเดือน* ข้างบนนี้ แสดงว่าตักบาตรข้าวและตักบาตรกระยาสารทไม่ได้แยกกัน คงตักรวมกันไปในถ้วยเหมือนดังที่ทำกันอยู่ในกรุงเทพฯ เห็นจะเอาความสะดวกเข้าว่า ชาวบ้านตักบาตรเสร็จก็กวตหน้าอุทิศให้แก่บรรพบุรุษที่ล่วงลับไปแล้ว ถือกันว่าไม่ได้ทำบุญตักบาตรกระยาสารท ผู้บูญ่าตายายที่ตายไปจะได้รับความเดือดร้อน อด ๆ ยาก ๆ เท่ากับลูกหลานที่อยู่หลังซากกตัญญูต่อบุรพการี

ส่วนพระสงฆ์รับบาตรกระยาสารในวันนั้นแล้ว เมื่อฉันจังหันเสร็จก็ฉันกระยาสารเป็นของหวาน เพราะของหวานอย่างอื่นไม่มีถวายกันในวันนั้น นอกจากกล้วยสุก โดยเฉพาะกล้วยไข่สำหรับฉันกันไปกับกระยาสารที่นั้นมันหวานจัด กินมากตลอดไปไม่ได้ เพราะแสบคอ พอดีเป็นหน้ากล้วยไข่สุก จึงต้องฉันกล้วยไข่จัด จังหวะจะได้ฉันได้มาก ๆ ฝ่ายชาวบ้านเมื่อตักบาตรแล้ว ก็แจกจ่ายให้บิณฑบาตที่เหลือจากทำบุญ และเป็นของที่ตนกว่นเองทำเอง แก่เพื่อนบ้านร่ำดินเป็นการแลกเปลี่ยนรสกระยาสาร ตรีหรือไม้ตรี หวานหรือไม้หวาน มันหรือไม้มัน เหนียวหรือไม้เหนียว กินแล้วไม่ออกรสเห็นติดกัน เป็นแต่ต่างฝ่ายอวดรสอวดฝีมือทำ รู้กันอยู่ที่เท่านั้น และก็เป็นที่รู้กันว่า กระยาสารบ้านไหนดีมีฝีมือลือชื่อ กระยาสารที่นิยมกันว่าดี คือ มีรสหวานแหลมและมันและเหนียวหนืด ด้วยเรื่องหวานมันพอทำได้ แต่เรื่องเหนียวหนืดนั้นทำยากหน่อย เหตุนี้กระยาสารส่วนมากที่ชาวบ้านกว่นกัน มักมีลักษณะร่วนกินไม่อร่อยเพราะไม่เหนียว ภายหลังในท้องถิ่นที่มีความก้าวหน้าแห่งความเจริญ เช่น ในกรุงในเมือง มีผู้เอาเบะแซของจีนซึ่งทำจากข้าวอก (บักขี้ได้เรียกน้ำผึ้งข้าว) มาผสมกว่นกระยาสารให้เหนียว กระทำให้เกิดความนิยมกันอยู่พักหนึ่ง ซึ่งถ้าใส่มากเกินไปจะทำให้กระยาสารมีลักษณะเหนียวมาก ลำบากแก่ที่จะขบเคี้ยวได้สะดวกเพราะเมื่อยขาตะไกร

ข้าพเจ้าเล่าเรื่องตอนนี้เพื่อให้เห็นว่า แต่ก่อนนั้นไม่ว่าจะทำอะไร ชาวบ้านมักทำกันเองทั้งนั้น จะไปจ้างอนใครหรือไปซื้อหากก็ไม่มีเหมือนอย่างทุกวันนี้ ด้วยไม่มีใครรับจ้างหรือไม่มีใครทำขาย เพราะฉะนั้น เมื่อใครทำอะไรขึ้น ก็แบ่งปันเผื่อแผ่แก่ชาวบ้านได้มีส่วนรับประโยชน์ด้วย เหตุนี้คนแต่ก่อนไม่ว่าบ้านไหนเมื่อต้องการทำอะไรก็ทำเอง ถ้าเป็นสิ่งที่เหลือบ่ากว่าแรง ก็บอกแขกแบกหามร่วมแรงร่วมกำลัง ด้อยที่ด้อยอาศัยกันด้วยความเต็มใจ ความสามัคคีและความสนิทสนมกลมเกลียวจึงมีประจำเป็นคุณธรรม และถือเอาสถานที่วัดเป็นศูนย์กลางแห่งสังคม จะทำบุญสุนทานหรือมีงานชุมนุมกันมาก ๆ ก็ต้องมีวัดและที่วัดก็เป็นสถานที่อันเป็นบ่อเกิดแห่งศิลปะและวิทยาการ ซึ่งชาวบ้านต้องพึ่งพาอาศัย เมื่อถึงวันเทศกาลตรุษสารทก็ถือโอกาสไปชุมนุมทำบุญร่วมกันที่วัด จะมีโอกาสแ่งตัวอวดกันที่วัด เพราะไม่ได้แ่งตัวกันบ่อย ๆ ความรู้สึกของผู้แ่งตัวจึงผิดกับสมัยนี้ เป็นอันว่าวัดก็ต้องพึ่งชาวบ้านและชาวบ้านก็ต้องพึ่งวัด เป็น

เรื่องต้องพึ่งพาอาศัยกันไปในตัว แต่ลักษณะอย่างนี้ย่อมอยู่ในวงแคบ ๆ ไม่ก้าวหน้าออกไปกว้างขวาง จากที่อยู่แต่เฉพาะหมู่บ้านและตำบลเท่านั้น ครั้นต่อมาบ้านเมืองมีความเจริญ คุณธรรมอย่างทีกล่าวนั้นก็จืดจางไป เพราะเมื่อมีจำนวนคนมากขึ้นเช่นอย่างในกรุงในเมือง ความรู้จักมักคุ้นกันเหมือนแต่ก่อนก็มีไม่ได้ทั่วถึง ด้วยมีคนมากหน้าหลายตา จะรู้จักมักคุ้นกันให้ทั่วถึงไม่ได้ การที่จะเอื้อเพื่อเผื่อแผ่กันโดยตรงเหมือนแต่ก่อนจึงทำไม่ได้ ต้องเปลี่ยนเป็นทำเพื่อส่วนรวม ซึ่งตามปรกติมักมองกันไม่ใคร่เห็น ไม่เหมือนกับที่เอื้อเพื่อให้กันเฉพาะหน้า เมื่อจะทำบุญตักบาตร เช่น ตักบาตรกระยาสารที่กล่าวนั้น ก็ไม่กวณกระยาสารเอง เพราะเขาทำไว้ขายสะดวกกว่า ต้องการเท่าใดก็ซื้อหาเอามาได้ที่สะดวกจะทำเองก็ทำไม่เป็น ทำไม่ได้ เหตุนี้ความรู้สึกลึบฝังติดกัน ไม่เหมือนกับที่ตนเป็นผู้กวณเอง ผู้ทำเอง เมื่อความเป็นอยู่เปลี่ยนแปลงไป จักต้องการสิ่งใดก็ต้องใช้เงินซื้อเสียทั้งนั้น คนก็ต้องกระตือรือร้นหาเงินทองมาจับจ่ายใช้สอย และสิ่งต่างๆ ที่เกิดขึ้นเพราะด้วยเครื่องจักรทางอุตสาหกรรม ก็มีแปลกๆ ใหม่ ๆ และงามๆ ประคังกันเข้ามา หาเงินสำหรับซื้อกันไม่ใคร่ทัน เป็นอันว่าความต้องการความอยากได้ในสิ่งทั้งที่จำเป็นและไม่จำเป็น มีมากกว่าจำนวนเงินที่ตนมีอยู่ เรื่องทำบุญให้ทานจึงไม่แข็งแรงพร้อมเพรียงกันเหมือนอย่างแต่ก่อน เพราะมีความต้องการและมีความจำเป็นที่จะต้องจับจ่ายแบ่งใช้เงินมาก เมื่อเป็นเช่นนี้ การที่จะรื้อฟื้นประเพณีให้เหมือนกับที่เป็นอยู่แต่เดิมจึงไม่ได้ผลเท่ากับเก่า นอกจากจะตัดแปลงประเพณีนั้นให้เข้ากันได้เหมาะกับกาลเวลาสิ่งแวดล้อม และเงื่อนไขแห่งความเป็นอยู่ของหมู่ชน ซึ่งลงต้นเช่นในกรุงมีความเจริญก้าวหน้ามามากแล้ว

๒. วิจารณ์

บัดนี้จะลองพิจารณาเรื่องทำบุญตักบาตรกระยาสารในเทศกาลสารท ว่ามีต้นเหตุผลมาอย่างไร และเหตุไรจึงถือว่าบูญ่าตายที่ตายไปแล้ว จะได้รับส่วนกุศลในวันสารท ถ้าจะทำบุญในเวลาอื่นไม่ได้หรือ แล้วทำไมจึงต้องทำบุญด้วยกระยาสาร คิดว่าเรื่องนี้จะสืบมาแต่คติในสมัยทีกำบรรพ์ ซึ่งเหลือเค้าอยู่หลายอย่างที่ส่อให้เห็นว่าน่าจะเป็นเช่นนั้น

สารท เป็นคำของอินเดีย หมายถึงฤดู ชื่อนี้ตรงกับฤดูที่ในภาษาอังกฤษว่า *ออตอม* (autumn) ซึ่งเราแปลกันว่า *ฤดูใบไม้ร่วง* ฤดูสารทเป็นเวลาที่พืชพันธุ์ธัญชาติ และผลไม้เริ่มสุก ที่กล่าวนี้ว่าเฉพาะในเขตของโลกกลางตอนเท่านั้น ประเทศเราอยู่ใน เขตร้อนของโลก จึงไม่มีฤดูซึ่งมีลักษณะอย่างนี้ตรงกัน ฤดูสารทมีอยู่แต่ในประเทศที่ดัด เขตร้อนของโลกขึ้นไป เช่น ในทวีปยุโรปตอนเหนือหรือในประเทศจีนและประเทศอินเดีย ที่อยู่ทางเหนือ วันเทศกาลสารทของเราไม่ใช่เป็นฤดูใบไม้ร่วง หรือเป็นฤดูที่พืชพันธุ์ ธัญชาติและผลไม้สุก เพราะข้าวของเราที่ยังไม่สุก ผลไม้ของเราก็มีแต่กลางชนิดเท่านั้นที่ สุกในฤดูนี้ แต่ถ้าว่าในประเทศที่อยู่ดัดเขตร้อนขึ้นไป ฤดูสารทนี้เป็นที่ยินดีปรีดาในหมู่ ประชาชนของเขา เพราะพืชพันธุ์ธัญชาติ และต้นไม้ที่เพาะปลูกไว้กำลังให้ผลเป็น ครั้งแรกในฤดูนี้ เขาจึงถือเป็นเทศกาลที่ควรรื่นเริงยินดี ทำพิธีตามคติความเชื่อถือและ เลี้ยงดูกันเป็นจำพวกที่ในภาษาอังกฤษ เรียกว่า *seasonal festivals*

ผลแรกได้ ชาติต่างๆ ในสมัยโบราณจึงมีคติถือว่า เมื่อเก็บเกี่ยวได้ผลเป็น ครั้งแรก จะเป็นข้าวเป็นผลไม้หรือเป็นอะไรก็ตามที่ ตลอดจนจับปลาล่าสัตว์ก็เช่นเดียวกัน เมื่อได้มาครั้งแรก ต้องนำสิ่งเหล่านั้นส่งเวรบูชาสิ่งศักดิ์สิทธิ์ที่ตนนับถือเสียก่อน เพราะ ถือว่าสิ่งศักดิ์สิทธิ์ที่ตนนับถือหรือกลัวเกรง จะเป็นเทพเจ้าหรือผีสงอะไรก็ตาม ย่อม เป็นผู้บันดาลให้พืชพันธุ์ธัญญาหารงอกงาม หรือให้ตนหาปลาล่าเนื้อได้สมประสงค์ไม่ ต้องอดตาย ถ้าปีใดเพาะปลูกหรือหาปลาล่าสัตว์ไม่ได้สมประสงค์พอแก่ความต้องการ ก็เหมาเอาว่าผีสงเทวดาโกรธเคือง เพราะคงไปทำอะไรให้เป็นที่ขัดใจท่าน เหตุนี้คนแต่ ก่อนจึงมีความกลัวเกรงสิ่งที่มองไม่เห็นตัวนี้ ต้องหาวิธีเช่นไหว้เอาใจท่านไว้

คติที่นำเอาสิ่งเมื่อแรกเป็นแรกได้ ไปส่งเวรบูชาเทพเจ้านี้ ในภาษาอังกฤษ เรียกว่า *first fruit* แปลว่า ผลไม้เมื่อแรกเป็นแรกได้ แต่เมื่อนำไปใช้ให้กินความไปถือ สิ่งอื่นด้วย จึงจะแปลว่า *ผลแรกได้* ในภาษาสันสกฤตเรียกผลแรกได้ว่า *อาครยณษฏิ* เอาข้าวใหม่มาต้มหรือกวนทำเป็นขนมถวายเทพเจ้า มีพระอินทร์และพระอัคนี เป็นต้น ทางอินเดียตอนใต้ มีพิธีต้มข้าวกับน้ำมันทำเป็นขนมเรียกว่า *ข้าวทิพย์ข้าวปายาส* ถวาย บูชาพระกณศ เรียกว่าพิธีปงคัล นี้ก็เห็นจะเป็นพิธีเกี่ยวกับ *ผลแรกได้* แต่เขาทำพิธีนี้ใน เดือนมกราคม ซึ่งเป็นเวลาเก็บเกี่ยวข้าวของเขา เพราะฤดูกาลของอินเดียตอนใต้เหมือน

กับของเรา จึงผิดกับของอินเดียตอนเหนือในมัธยมประเทศ เสร็จพิธีสังเวทบูชาแล้ว ก็มีสมโภชเลี้ยงดูกันเอิกเกริกสนุกสนาน ในประเทศทางยุโรปก็มีงานสมโภชเกี่ยวกับพิธีนี้ เรียกกันว่า วันขอบคุณอันเนื่องด้วยการเก็บเกี่ยวได้ (Harvest Thanksgiving Day) นางที่เลือกหญิงสาวสวยคนหนึ่งเป็นประธานในงานเลี้ยงดูนี้ เรียกว่า ราชนีแห่งผลที่เก็บเกี่ยวได้ (Harvest Queen) ซึ่งในที่นี้อาจสมมติเป็นแม่โพสพของเขาก็เป็นได้ (ดูเรื่อง แม่โพสพ ของข้าพเจ้า)

สารทขนมโก๋ของจีน ตามประเพณีของจีน เขาเอาข้าวมาทำเป็นขนมเช่น บูชาพระจันทร์ในวันเพ็ญเดือน ๘ ของเขา ถ้าเทียบกับของเราก็ในราวกลางเดือน ๑๐ เขาเรียกพิธีนี้ว่าเทศกาลเดือน ๘ กลางฤดูสารท ไปยัง่วยตองชีว เขานิยมกันว่าวันกลางเดือน ๘ เป็นวันเกิดของพระจันทร์ซึ่งเป็นเทวดาผู้หญิง ไม่ใช่เป็นเทวดาผู้ชายเหมือนพระจันทร์เทพบุตรของอินเดีย เรารู้จักเทศกาลของจีนที่กล่าวนี้คือที่เรียกว่า สารทขนมโก๋ ตามนิยายชาวบ้านของจีนเล่าว่า เดิมทีพระจันทร์เทพธิดาเป็นนางมนุษย์รูปงามชื่อนางเสี่ยวหงอหรือจ้งอ เป็นภริยาของเขาหนี ขุนนางนายทหารของพระเจ้าเงี้ยวแท้ (ในเรื่อง ไคเมก เรียกชื่อว่าฟ่งหงั) นางเสี่ยวหงอได้กินยาวิเศษแล้วเหาะขึ้นไปบนพระจันทร์ ภายหลังนางไปลักเอาน้ำอมฤตของแม่เจ้าไซอ้วงบือเทพมาตาเอามากิน นางจึงไม่ตายและไม่แก่เฒ่า คงมีความงามอยู่เสมอ เมื่อถึงฤดูทำนาทุกปี นางมีเมตตาจิต เอาน้ำอมฤตประพรหมลงในมนุษย์โลก ต้นข้าวได้รับน้ำอมฤตก็ชุ่มชื้นงอกงาม ออกดอกออกรวงเป็นผลนำความอุดมสมบูรณ์มาให้ มนุษย์จึงนำเอาข้าวมาทำเป็นขนมโก๋ ทำพิธีสมโภชเลี้ยงดูและแจกขนมโก๋กัน เพื่อขอบคุณพระจันทร์ในวันเกิดของท่าน ซึ่งเป็นวันกลางฤดูสารท ก็ในวันนั้นดวงจันทร์แจ่มใสเต็มดวง แสงจันทร์ปกแผ่ไปทั่วบริเวณบ้าน เป็นเวลาที่พวกผู้หญิงและเด็กเล็กพากันมาไหว้พระจันทร์ จุจรูปเทียนบูชาแล้วก็แจกขนมและลูกไม้เลี้ยงดูกันในหมู่ญาติพี่น้อง พิธีไหว้พระจันทร์เป็นเรื่องของผู้หญิง เพราะพระจันทร์เป็นผู้หญิง ไม่ใช่หน้าที่ของผู้ชายจะไปไหว้ด้วย แต่ร่วมกันร่วมรื่นเริงได้ ซึ่งเป็นธรรมดาที่มักกินเหล้า

เรื่องนิยายเกี่ยวกับพระจันทร์ของจีนมีเล่าเป็นต่าง ๆ กัน นางแห่งที่ว่านางเสี่ยวหงอเทพธิดา ใช้ให้กระต่ายในพระจันทร์ทำยาอายุวัฒนะ บ้อชี่จือเอี้ยะ และนางแห่ง

ก็ว่านางไปเกิดเป็นคางคกสามขา *เชียมชู้ซากา* อยู่ในพระจันทร์ ลางที่ก็ว่าคางคกสามขา คือเฮาหงี่สามี่ของนางไปเกิด สนุกดีเพราะเป็นเรื่องนี้ ก็นึกให้แปลกและวิถถาร อย่างไรก็นึกได้ แต่อย่างไรก็ดี พิธีไหว้พระจันทร์ที่จัดทำในกลางตุศุสารท ก็แสดงอยู่ ว่าเป็นพิธีเกี่ยวกับ *ผลแรกได้* หากแต่ลืมนั่นเหตุเดิมเสียแล้ว จึงได้เกิดนิยายชาวบ้านเพื่อ ประกอบอธิบายต้นเหตุของเรื่องขึ้น

บุญข้าวประดับดิน ทางภาคอีสานมีเทศกาลบุญข้าวประดับดินและบุญข้าว สาก บุญข้าวประดับดินทำในวันขึ้นเดือน ๙ คือแรม ๑๔ ค่ำ ในคืนวันนี้เขาจัดแจง หุงหาอาหารพร้อมทั้งขนมและหมากพลูบุหรี ห่อด้วยใบตองเป็นรูปคล้ายห่อข้าวต้มกล้วย และมีค้ำด้วยตอกหรือค้ำยเชือกแล้วแต่จะหาได้ ตามปรกติชาวบ้านไม่ใคร่กินขนม ไม่ใช่ แต่ชาวไทยภาคอีสานเท่านั้น แม้ชาวไทยภาคอื่นก็ไม่ใคร่จะกินกัน แม้อยากกินก็หาซื้อ ไม่ได้ เพราะไม่มีใครทำขายเหมือนอย่างในบ้านในเมือง ถึงทำขายก็ไม่มีใครซื้อ ถ้า ชาวบ้านจะกินขนมก็ต้องทำกินเอง และจะทำขนมกันก็ในคราวตรุษสารท เช่น กวน ข้าวเหนียวแดงกะละแมของภาคกลางในเทศกาลสงกรานต์ และกวนกระยาสารทในเทศ- กาลสารท เมื่อกวนแล้วก็นำเอาไปทำบุญและแจกชาวบ้าน ตั้งได้กล่าวมาแล้วถึงเรื่อง กระยาสารท เพราะฉะนั้นการทำบุญข้าวประดับดิน ที่ว่ามีขนมด้วยนั้น ถ้าว่าในสมัย ก่อนเห็นจะไม่มี อย่างค้ำมีน้ำอ้อยบหนึ่งใส่ไปค้ำยเท่านั้น เป็นอย่างของหวาน ลางที่ ก็มีอ้อยชิ้นหนึ่ง ข้าวประดับดินนี้ห่อเป็นขนาดใหญ่อหรือเล็กก็แล้วแต่ต้องการ จะแยกกัน เป็นหลายห่อหรือรวมกันเป็นห่อเดียวก็ได้ ถ้าแยกเป็นหลายห่อ ก็มักเย็บหรือผูกปลายห่อ ให้ติดกันเพื่อเอาไปแขวนหรือห้อยไว้ตามกิ่งไม้ได้สะดวก เมื่อห่อเสร็จแล้วก็ใส่ลงในขัน ในพานหรือในภาชนะอื่นแล้วแต่จะมี พอเช้าตรู่ของวันรุ่งขึ้น คือขึ้นค่ำเดือน ๑๐ ก็นำ เอาไปวางกับพื้นดินใกล้โคนไม้ หรือแขวนห้อยไว้กับกิ่งไม้ ณ ทางแยกจะเป็นสามแพร่ง หรือสี่แพร่งก็ตามที่ ลางที่ก็เอาไปวางในบริเวณวัด เป็นเสร็จพิธีทำ และในเช้าวันนั้น มักมีการทำบุญตักบาตรพระสงฆ์ด้วย เขาเล่าต้นเหตุบุญข้าวประดับดินไว้โดยอ้างเรื่องใน *ธรรมบท* ว่า พระญาติ ของ พระเจ้าพิมพิสารตายไปเป็นเปรตเพราะไปกินของสงฆ์ พระเจ้าพิมพิสารถวายทานแก่พระภิกษุสงฆ์ แต่มิได้ทรงอุทิศผลทานนั้นให้แก่เปรตที่เป็นญาติ เมื่อพวกเปรตเหล่านั้นไม่ได้รับผลทาน ก็พากันมาเปล่งเสียงพิลึกน่ากลัวใกล้

พระราชินีเวสไนในราตรี รุ่งขึ้นพระเจ้าพิมพิสารเสด็จไปกราบทูลถามพระพุทธเจ้า ได้ความว่า เป็นเพราะไม่ได้อุทิศผลบุญส่งไปให้ พระองค์จึงถวายไทยธรรมแก่พระพุทธเจ้า และอุทิศแผลส่วนบุญไปให้ เปรตที่เป็นญาติก็ได้รับผลทาน ในขณะที่ทำบุญข้าวประดับดิน เหตุนี้จึงได้ถือเป็นประเพณีทำบุญข้าวประดับดินกันมา ว่าเป็นวันระลึกถึงญาติที่ล่วงไปแล้ว ทำไมจึงต้องทำบุญนี้ในเดือน ๑๐ จะทำในเวลาอื่นบ้างไม่ได้หรือ และทำไมจึงเอาสิ่งที่ทำบุญไปวางไว้บนที่ดินทางแยกหรือแคว้นไว้บนกิ่งไม้ คิดว่าจะเป็นจำพวกเดียวกับการทำบุญเนื่องด้วย ผลแรกได้ แต่ลืมเหตุที่ทำเสียแล้ว จึงต้องเล่าต้นเหตุเสียใหม่ เป็นอย่างที่เราเรียกว่า *แปลความหมายใหม่* (re-interpretation) ที่เอาไปวางไว้ตรงทางแยก เพราะที่ตรงนั้นเป็นที่รวมใครจะ ไปมาทางไหน จะเป็นคนหรือผีก็มารวมกันที่ทางแยก เหตุนี้เครื่องเสียบบาลผีจึงมีคติให้เอาไปวางไว้ ณ ทางสามแพร่ง เมื่อผีกินเครื่องเช่นใน กบาลแล้ว จะกลับมาเข้าคนเจ็บใหม่ ก็อาจเดินไปผิดทางก็ได้ เพราะมีหลายแยก ที่ประหารชีวิตคนโทษที่ตะแลงแกง แต่เดิมมาเห็นจะนำไปประหารชีวิตที่ตรงทางสี่แพร่ง ซึ่งมีรูปเป็นตะแลงแกงเพื่อใครไปมาจะได้เห็น หรือไม่ให้ผีมันกลับมาถูกทางเดิม ถึงจะ กลับมาถูกทางก็เดินต่อไปไม่ได้ เพราะมีแม่น้ำขวางทางอยู่ เหตุนี้ผู้ที่ทำพิธีมักจะมีคธ หมอหรืออะไรชี้คธทางขวางไว้ ซึ่งสมมติว่าเป็นแม่น้ำกัน

บุญข้าวสาก จัดทำในกลางเดือน ๑๐ คือท้อข้าวและเครื่องอาหารทั้งคาว หวาน เป็นทำนองข้าวประดับดิน นำเอาไปทำบุญถวายพระสงฆ์โดยวิธีจับสลาก เป็น ทำนองสลากภัต คือเขียนชื่อเจ้าของไว้ใส่ลงในบาตรให้พระจับ พระองค์ใดจับสลากถูก ชื่อเจ้าของคนใด ผู้นั้นก็นำของทำบุญของตนถวายแก่พระภิกษุของคณั้น เรื่องทำบุญ ข้าวสากก็มีมูลเหตุเป็นเรื่องราวเล่าไว้ใน *ธรรมบท* ทำนองเดียวกับเรื่องบุญข้าวประดับดิน แต่เป็นเรื่องยืดยาวอยู่ จะยกไว้ เรื่องทำบุญข้าวสากนี้ ว่าเป็นงานบุญเพื่ออุทิศแก่ญาติที่ ล่วงลับไปแล้ว เห็นได้ว่ามีความหมายอย่างเดียวกับบุญข้าวประดับดิน คือทำบุญอุทิศ ให้แก่ญาติผู้ตายเนื่องด้วยผลเมื่อแรกได้ ที่แยกเป็นสองงาน เห็นจะมากขึ้นคนละคราว อย่างแรกคือบุญข้าวประดับดินจะมีมาก่อน เพราะไม่มีพิธีเกี่ยวกับพุทธศาสนา จะมีอยู่ ก็ที่ทำบุญต่ักบาตร ซึ่งทำกันบ้างไม่ทำกันบ้าง ส่วนอย่างหลังหรือบุญข้าวสากจะอนุโลม

เรื่องให้เข้ากับเรื่องทำบุญสลากภัตก็เป็นได้ ชาวไทยทางปักช่ได้ก็มีพิธีทำบุญเดือน ๑๐ เป็นสองระยะคือ ทำบุญบูชาข้าวบิณฑิ์ระยะหนึ่ง ซึ่งจะกล่าวต่อไป

บูชาข้าวบิณฑิ์ของปักช่ได้ วันขึ้นค่ำเดือน ๑๐ เป็นวันรับตายายและบูชาข้าวบิณฑิ์ ตายายในที่นี้คือบรรพบุรุษ มี ปู่ ย่า ตา ยาย เป็นต้น ที่ตายไปแล้ว วันรับตายายก็คือวันเชิญตายายที่ตายไปแล้วมากินเลี้ยง ซึ่งไม่ต้องสงสัยว่ามากินเลี้ยงเนื่องด้วยผลเมื่อแรกได้ ถ้าเป็นชาวประกอบกสิกรรม มีปลูกข้าวก็เลี้ยงด้วยข้าวใหม่ ส่วนข้าวบิณฑิ์ คือ ก้อนข้าว ในตอนกลางคืนของวันสิ้นเดือน ๙ พระสงฆ์จะทำพิธีสวดพระสูตรที่เนื่องด้วยเรื่องของเปรต คือผู้ที่ตายล่วงหน้าไปก่อนแล้ว มี *ติโรกฺขทุตฺตสูตร* เป็นต้น พอเวลารุ่งเช้า ชาวบ้านจะนำข้าวสุกบรรจุโถหรือด้วยชามตามแต่จะมี ในครอบครัวหนึ่งจะมีจำนวนก็โถก็แล้วแต่ แล้ววางประดับในภาชนะเป็น โถก ถาด พาน เป็นต้น นำไปวางไว้หน้าพระสงฆ์เรียงเป็นแถวกันในศาลาโรงธรรม นอกนี้ยังมีข้าวบิณฑิ์ส่วนกลาง คือ นำข้าวบิณฑิ์แต่ละครอบครัวซึ่งจัดไว้เป็นเฉพาะส่วนหนึ่ง ไปวางรวมกันไว้ และมีปักฉัตรธงและดอกไม้เป็นเครื่องประดับ ข้าวบิณฑิ์นี้แต่โบราณใช้ข้าวใหม่ ตรงนี้เห็นได้ชัดว่าเกี่ยวกับเรื่องผลเมื่อแรกได้ เมื่อวางเรียงข้าวบิณฑิ์เสร็จแล้ว พระสงฆ์ฉันภัตตาหาร เสร็จแล้วก็มีการบังสุกุลอัฐิเป็นส่วนรวม เป็นเสร็จพิธีในวันนั้น แล้วก็ทำซ้ำอีกในวันรุ่งขึ้น และวันถัดไปอีกวันหนึ่งรวม ๓ วัน เป็นอันเสร็จพิธีรับตายายและบูชาข้าวบิณฑิ์ ในงานนี้เขามีก็คืออยู่อย่างหนึ่ง คือ ทูเรียนและนางสาวคันทน์ไคกำลังออกผล ในหน้าเทศกาลสารทให้เอาผ้าหรือกาบหมากไปผูกไว้รอบต้น เพื่อเป็นเครื่องหมายว่าผลไม้ที่ต้นนี้จะเก็บเอาไว้ทำบุญรับตายายในวันสารท

ได้กล่าวไว้ที่อื่นแล้ว (ดูเรื่องบังสุกุลอัฐิ ในเทศกาลสงกรานต์) ว่า อัฐิของญาติที่ตายไปแล้วคือตายาย เขาไม่เก็บไว้ในบ้าน แต่นำไปฝากรวมกันไว้ที่วัด เมื่อถึงเทศกาลจะทำพิธีที่กล่าวนี้ ก็นำมาวางเรียงรวมกันที่ศาลาโรงธรรมก่อนเวลาจะถึงวันงานพิธี ที่พระสงฆ์เริ่มสวดแต่ตอนกลางคืน เห็นจะสวดเพื่อให้เปรต คือ ปู่ ย่า ตา ยาย และคนอื่นที่ตายไปก่อนแล้ว ให้มาประชุมกันเพื่อรับการเลี้ยงดูจากคนเป็นในเวลาเช้ารุ่งขึ้น คือมาบริโภคน้ำข้าวบิณฑิ์เป็นเครื่องสังเวท ทำไมจึงไม่เช่นสังเวทด้วยกับข้าวของกินอย่างมีหมูเห็ดเป็ดไก่ เป็นต้น อย่างที่ชาวจีนเขาไหว้เจ้า นี่เลี้ยงแต่ก้อนข้าวอย่างเดียว ดูไม่น่า

กินเลย ตามคติของชาวฮินดู ถ้าเขาจะทำบุญอุทิศให้แก่ผู้ตาย เขาเชิญพราหมณ์มากินเลี้ยง เพราะถือว่าพราหมณ์ไม่ใช่เป็นบุคคลธรรมดา แต่ว่าเป็นบุคคลพิเศษเสมอด้วยเทวดา เมื่อพราหมณ์กินเลี้ยงแล้ว ก็มีพิธีอุทิศผลไปให้ผู้ตายโดยเจ้าภาพหลังน้ำเรียกว่า *ตรวปณะ* นี้ก็เป็นทำนองเดียวกับที่เราทำบุญสวดมนต์เลี้ยงพระและกรวดน้ำ ซึ่งมีที่มาแนวเดียวกัน การต้มให้พรแก่ผู้ที่เรายกย่องให้เกียรติของชาวตะวันตก (ดูเรื่อง *ประเพณีสวดมนต์เลี้ยงพระ* ของข้าพเจ้า) นอกจากเลี้ยงพราหมณ์แล้ว ในคราวเดียวกันเขาจัดข้าวบิณฑกและน้ำวางไว้ด้วย เท่ากับเป็นเครื่องเซ่นให้แก่ผู้ตาย เป็นทำนองเราทำบุญหน้าศพ เมื่อมีสวดมนต์เลี้ยงพระ ก็มีสำหรับกับข้าวไปวางไว้ข้างโลงศพเพื่อผู้ตายจะได้กินด้วย การทำพิธีอุทิศให้แก่ผู้ตายของชาวฮินดูที่กล่าวมานี้เรียกว่า *ศราวถ์* เป็นคนละคำกับ *ศราวท* ซึ่งเป็นชื่อของฤดู แต่เราอ่านออกเสียงเหมือนกัน

พิธีบูชาข้าวบิณฑกของชาวภาคปักษ์ใต้ ที่เอาไปวางเรียงไว้เป็นส่วนสักเฉพาะครอบครัว เห็นจะอุทิศให้แก่ญาติเป็นเอกเทศ ส่วนข้าวบิณฑกที่เอาไปรวมไว้เป็นกองกลาง เห็นจะอุทิศหรือเลี้ยงผีที่ไม่มีญาติเป็นอย่างสารทกลางปีของจีนที่เรียกว่า *ชิงตงว้ยปั่ว* เมื่อมีเลี้ยงผีญาติ ทำไมจึงเลี้ยงผีที่ไม่มีญาติ ก็เพื่อแผ่เมตตาจิตไปถึงผีผู้ที่ไม่ใช่ผีมีญาติด้วยอย่างไรเสียพวกผีที่ไม่มีญาติคงติดตามมาด้วย ถ้าเป็นคนทำเป็นผู้มีใจไม่ไสร้กำไม่เลี้ยงดูพวกผีที่ไม่มีญาติด้วย พวกผีเหล่านั้นอาจโกรธหรือน้อยใจเอาก็ได้ ก็จะไม่สู้เป็นมงคลแก่ตนนัก เรื่องก็ตกอยู่ที่กลัวผี จึงต้องแสดงใจกว้างขวางไว้ คือเลี้ยงดูปู่เสื่อพวกผีที่ไม่มีญาติเสียด้วย ที่เลี้ยงแต่ข้าวบิณฑกอย่างเดียวก็ผิดคอกเต็มที สู้ของฮินดูไม่ได้ที่เขามีอุทกหรือน้ำไว้ให้ดื่มด้วย ลางที่พิธีบูชาข้าวบิณฑกของชาวปักษ์ใต้ เดิมจะมีอุทกด้วยก็ทราบไม่ได้ ข้าวบิณฑกที่บูชา เมื่อเสร็จพิธีใครจะเอาไปกินก็ได้ ถือว่าถ้าได้กินข้าวชนิดนี้แล้วก็จะเกิดสวัสดิมงคลแก่ผู้ได้กิน ข้าวที่เหลือออกนั้นก็ถ่ายเทกองไว้

พิธีส่งตายายและวันชิงเปรต ถัดจากวันรับตายายบูชาข้าวบิณฑกแล้ว ล่วงต่อมาจนถึงวันแรม ๑๕ ค่ำ เดือน ๑๐ ซึ่งเป็นวันเทศกาลสารท มีพิธีส่งตายายและวันชิงเปรต ในวันนี้ตอนเช้ามีการทำบุญเลี้ยงพระ แล้วนำเอาอาหารของแห้งเรียกว่าของส่งตายาย ไปวางกองไว้ตามโคนไม้หรือกอหญ้า ใครจะเอาไปไม่ว่า เท่ากับของมอบให้กับตายายเมื่อจะกลับไปยังเปรตโลก นอกจากนี้ ยังเอาไม้ไผ่มาผูกเป็นโครงเป็นร้านยกพื้นสูง

ประทับด้วยฉัตรธง และวงรอบด้วยค้ายสายสิญจน์ ยกไปตั้งไว้ริมโคนไม้ใหญ่ แล้วนำเอาส้มสุกลูกไม้ อาหารของกินตลอดจนเสื้อผ้าไปวางไว้บนนั้น สิ่งของเหล่านี้อุทิศให้เป็นทาน ใครๆ ไม่ว่าเด็กหรือผู้ใหญ่สมัครใจจะไปแย่งเอาไปกินหรือไปใช้ก็ได้ เรียกกันว่า *ชิงเปรต* ที่เห็นจะเป็นเหมือนส่งพวกเปรตหรือผีไม่มีญาติเป็นแน่ มาภายหลังส่งของสำหรับให้คนที่สมมติเป็นเปรตแย่งชิงเอาไป จะได้ครึ่งเสียครึ่ง จึงได้เกิดมีทั้งสลาก เมื่อแย่งเอาไปได้ ก็มาขึ้นรับเอาของไปตามสลาก ที่รอบบริเวณวันชิงเปรตมีวงค้ายสายสิญจน์เห็นที่จะป้องกันไม่ให้ใครล่วงล้ำเข้าไปละลابلะลั่ง ก่อนถึงกำหนดชิงเปรตก็ได้ เป็นความคิดดี ขึ้นชื่อว่าวงกันค้ายสายสิญจน์แล้ว ผีกลัวไม่กล้าเข้าไป เสร็จชิงเปรตแล้วเจ้าภาพต่างคนกรวดน้ำตรงที่โคนไม้ที่กองเครื่องส่งตายาย เป็นอันเสร็จพิธี ในระยะนี้มี การทอดผ้าป่ากันมาก (ข้อความตอนนี้ได้มาจาก นายวง เขาวงกต)

เรื่องชิงเปรตนี้ดูไม่ผิดอะไรกับเรื่อง *ทิ้งกระจาด* ของจีน ที่เขาทำในกลางเดือน ๗ ของเขาซึ่งตรงกับเดือน ๘ ของเรา คือเขาปลูกเป็นร้านยกพื้นสูง นำเอาขนมผลไม้เป็นกระจาดๆ ขึ้นไปไว้บนนั้น นอกนั้นก็ยังมีของมีราคา เช่น เสื้อผ้าหุ้มคลุมบนเครื่องสานไม้ไผ่คล้ายตะกร้า สิ่งของอย่างหลังนี้มีคนจ้องแย่งกันมาก เมื่อถึงเวลามีเจ้าหน้าที่ ๒-๓ คน ขึ้นไปประจำอยู่บนนั้น แล้วจับโยนสิ่งของบนนั้นลงมาข้างล่างให้แย่งชิงกัน เดิมทีเห็นจะโยนทั้งลงมาทั้งกระจาด จึงได้เรียกชื่อว่าอย่างนั้น แต่ในอายุที่ข้าพเจ้าเห็นเขาหยิบของในกระจาดบนร้านทั้งลงมาเท่านั้น ส่วนเสื้อผ้าโดยมากเป็นผ้าขาวม้า เขาทั้งลงมาทั้งตะกร้าที่เอาผ้าติดไว้ด้วย ผลไม้และขนมโดยมากขนมแข็งที่ทิ้งลงมานั้น มีแต่พวกเค้กๆ และผู้หญิงแย่งกัน ส่วนผู้ชายไม่ใคร่แย่ง เพราะคอยจ้องแย่งเสื้อผ้าดีกว่า ลูกไม้และขนมที่ทิ้งลงมา กว่าจะแย่งเอามาได้ก็เหลวแหลกบ้างเป็นธรรมดา แม้แต่เจ้าเสื้อผ้าที่ทิ้งลงนั้นแย่งกันจนขาดไม่มีชิ้นดี ลางที่คนแย่งไม่ทันใจเป็นร้านขึ้นไปแย่งกันบนนั้น เจ้าหน้าที่มีน้อยห้ามไม่ไหว คราวนี้ก็ซุลมุนวุ่นวายกันใหญ่ ถึงกับร้านทาน้ำหนักไม่ไหวพังลงมากี่เคยมี สนุกกันถึงหัวร้างข้างแตกบ้างถลอกปอกเปิก ต่อมาจึงเปลี่ยนเป็นทั้งสลากสำหรับเสื้อผ้า ส่วนของอื่นยังคงทิ้งลงมาให้แย่งกัน การทิ้งกระจาดของจีนเป็นการทิ้งทานให้แก่พวกผีไม่มีญาติ ส่วนการไหว้เจ้า *จิดง่วยปั่ว* หรือสารทกลางปีของเขา เช่นผีปู่ย่าตายาย ก็ทำบุญให้แก่ญาติที่ตายไป

พิธีกันบิณฑิและสังคายายของเขมร *กันบิณฑิ* แปลตามพยัญชนะว่า *การถือก้อนข้าว* ทำกันในวันแรกค่ำ ๑ เดือน ๑๐ เวลาเช้ามีต ชาวบ้านนำข้าวเหนียวสุกใส่ถ้วยโถโอชามแล้วแต่จะมี มาตั้งไว้หน้าพระสงฆ์ ๔ รูป ซึ่งสวดสูตรต่าง ๆ ซึ่งเกี่ยวกับเปรต มี *ปรภาวสูตร* และ *อาฏานาฎยสูตร* เป็นต้น เสร็จแล้วมีการเลี้ยงพระ ทำพิธีอย่างนี้ทุกวันจนครบ ๑๕ วัน สอบได้ความแต่ผิวมาเท่านั้น เห็นจะเป็นลักษณะเดียวกับเรื่องบูชาข้าวบิณฑิของปักข์ได้ในวันสิ้นเดือน ๑๐ ขึ้นวันสารท มีการประชุมข้าวบิณฑิคือ นำข้าวกระยาสารทและผลไม้ไปประชุมกันทำบุญถวายพระหรือตักบาตร ส่วนพิธีรับตายายและสังคายายผู้บอกไม่ทราบ แต่ไปได้ความจากหญิงคนหนึ่ง เป็นชาวราชบุรี เชื้อเขมรเล่าให้ฟังว่า ตอนเย็นวันสารทเขาจัดสำหรับค้ำค้อนทั้งคาวหวาน รวมทั้งกระยาสารทกับผ้าถุงผ้าห่มใหม่สำหรับหนึ่ง ไปวางลงกลางผ้าขาว ซึ่งปูลาดไว้กลางห้องเรือนสำหรับทำพิธีเช่นผีปู่ย่าตายาย วางเสร็จเรียบร้อยแล้ว พวกลูกหลานมานั่งล้อมวงอยู่รอบๆ ข้างผ้าขาวพร้อมกัน จุติรูปเทียนบูชา แล้วออกซื้อผีปู่ย่าตายายที่ล่องลับไป เชิญให้มากินเครื่องเช่น พร้อมทั้งบรรพบุรุษอื่นที่ตายไปนานแล้วและไม่รู้จักชื่อ ก็นึกในใจเชิญมากินเลี้ยงเครื่องเช่นด้วย เชิญเสร็จรออยู่สักครู่ใหญ่ สมมติว่าผีปู่ย่าตายายกินเลี้ยงเสร็จแล้ว จึงยกเครื่องเช่นออกจากที่ตั้งได้ แล้วเลี้ยงตุนกันในระหว่างหมู่ญาติอย่างจีนไหว้เจ้าฉะนั้น รุ่งขึ้นทำพิธีลอยกระทงส่งข้าวบิณฑิตอนเวลาก่อนสว่างเป็นการสังคายาย คือนำเอากระทงหยวกกล้วยซึ่งทำเตรียมไว้ล่วงหน้าแล้ว บรรจข้าวปากหม้อ (นี้เท่ากับ *ผลแรกได้* ของข้าวสุกในหม้อ) พร้อมทั้งกระยาสารท (นี้เท่ากับ *ผลแรกได้* ของพืชพันธุ์ธัญชาติที่เก็บเก็บได้) และขนมอื่น ๆ ถ้ามีส้มสุกลูกไม้อะไรอื่น ก็เอาใส่ลงไปในกระทงด้วย กับมีเครื่องเสียบยงกรังเช่นกะปิ น้ำปลา พริก หอม กระเทียมเป็นต้น เป็นสิ่งละอันพันละน้อย บรรจลงไป แล้วเอาไม้มาทำเป็นพายเล็ก ๆ สองเล่มติดไปกับกระทงด้วย จุติรูปเทียนปักและติดไว้ในกระทงและปล่อยให้กระทงลอยน้ำไป ถ้าเป็นที่อยู่ห่างแม่น้ำลำคลองที่มีน้ำไหล ก็เอาไปวางทิ้งไว้ยังทางสามแพร่ง เป็นเสร็จพิธีที่เขาเล่าให้ฟังเพียงเท่านี้ แต่ไปได้ความจากหนังสือฝรั่งเรื่องหนึ่ง ว่าด้วยเรื่องพิธีลอยกระทงส่งข้าวบิณฑิ ซึ่งมีพิธีอยู่ในประเพณีเขมร (E. R. E. Vol. III, p. 161) ว่า ในขณะลอยกระทงสังคายาย มีคำกล่าวดังนี้ *ขอให้ท่านไปยังถิ่นทุ่งที่ท่านอยู่ ไปสู่ใต้เขาหินใต้ผาซึ่งเป็นที่อยู่ของท่าน ไปเกิด กลับไปเกิดในที่นี้มีเรื่องลอยกระทงด้วย เห็นได้ว่าเรื่องลอยกระทงของเราที่ทำเป็นสองตอนคือ*

ในกลางเดือน ๑๑ และเดือน ๑๒ มีคำพิงวันมาถึงในคติในเทศกาลสารทศิว แต่จะเอาไว้พิจารณาเป็นอีกส่วนหนึ่งในเรื่องเกี่ยวกับเทศกาลลอยกระทง

ชนชาติไทยในแคว้นตังเกี๋ย เมื่อเก็บเกี่ยวข้าวได้เป็นครั้งแรก หัวที่ก็นำข้าว นั้นไปเช่นผีเรือน ถ้ายังไม่ได้ทำพิธีเช่นไหว้ผีเรือน ก็ห้ามไม่ให้ใครกินข้าวที่เก็บเกี่ยวนั้น (E.R.E. Vol. XII. p. 490) การจับปลาบึกในลำแม่น้ำโขง ถ้าจับได้ตัวแรกต้องเอาไปขายให้แก่เจ้าเมืองเวียงจันทน์ เพื่อใช้ในพิธีกรรมเช่นสรวงเจ้าน้ำเจ้าของปลา (ดูเรื่อง ปลาบึก ของพระยาราชเสนา วารสารศิลปากร ปีที่ ๒ เล่ม ๑ หน้า ๘๑) ในคัมภีร์ ไบเบิ้ล ของลัทธิ ศาสนาคริสต์เยน กล่าวว่อบบราฮัมเป็นหัวหน้าชาติยิว มีบุตรหัวบี ก็จะมาบุตรคนนั้นบูชา ยัญถวายแก่พระเจ้า แต่พระเจ้าตรัสให้ฆ่าลูกแกะที่เกิดตัวแรกในฤดูกาลบูชาญแทน ทั้ง สองเรื่องนี้ก็เกี่ยวกับผลเมื่อแรกได้ ซึ่งไม่จำเป็นจะต้องเป็นพืชผลธัญชาติเท่านั้น ถึงสิ่ง อื่นก็เป็นผลเมื่อแรกได้เหมือนกัน พิธีอุทิศแ่งส่วนบุญให้แก่ญาติที่ตายไปของลัทธิศาสนา คริสต์ ซึ่งจัดทำในวันที่ ๒ พฤศจิกายน เรียกว่า All Souls Day หรือ วันวิญญาน ทั้หมด ก็อาจสงเคราะห์เข้าอยู่ในจำพวกเดียวกัน หากแต่แปลความหมายของเดิมเป็น ใหม่ไปเท่านั้น เหล่านี้แสดงให้เห็นว่า คติผลเมื่อแรกได้ มีแพร่ทั่วไปในชาติต่าง ๆ เพราะฉะนั้น เรื่องทำบุญกระยาสารทของเรา ก็คงเนื่องมาจากเรื่องผลเมื่อแรกได้

แต่เดิมมาเราอาจมีประเพณีเกี่ยวกับผลเมื่อแรกได้ เป็นทำนองเดียวกับชาวไทย ภาคอื่น ๆ ดังกล่าวมาแล้ว แต่ภายหลังเห็นจะมาเป็นทำบุญตักบาตรด้วยกระยา สารท เราคงได้คตินี้มาจากอินเดีย ชื่อก็บอกอยู่ในตัวแล้วว่าคงเป็นเช่นนั้นแน่ แต่ประเทศ ของเราอยู่ในเขตร้อนของโลก ข้าวซึ่งเป็นพืชพันธุ์ธัญญาหารที่สำคัญของเรา ในตอน ฤกษ์นี้ยังอยู่ในระยะแตกรวง เมล็ดข้าวยังไม่สุก ผิดกับประเทศอินเดียตอนเหนือหรือ ประเทศอื่นที่อยู่ถัดเขตร้อนขึ้นไป ซึ่งฤดูเก็บเกี่ยวข้าวของเขาตกในฤดูสารท คือในราว เดือน ๑๐ ทางจันทรคติของเรา กลางเดือนฤดูสารท พระจันทร์เต็มดวงบริสุทธิ ผิดกับ ของเราซึ่งในเดือน ๑๐ ยังอยู่ในระยะฤดูฝน ท้องฟ้ายังมีภมว์อยู่ด้วยเมฆมอมไม่ใคร่เห็น ดวงจันทร์ เวลากลางวันของฤดูสารทมีระยะยาว สะดวกแก่การที่จะเก็บเกี่ยวข้าวได้จนถึง เวลาเย็น เพราะมีค่าช้ากว่าวันในฤดูอื่น ฝรั่งเศสจึงเรียกพระจันทร์กลางเดือนสารทว่า พระจันทร์ฤดูเก็บเกี่ยวข้าว (Harvest Moon)

กลั้มากกล่าวเรื่องของเรา เมื่อข้าวของเรายังไม่สุกทันฤดูสารท ชาวบ้านจึง ต้องปลูกข้าวเหนียวชนิดข้าวเบาเป็นพิเศษไว้แปลงหนึ่ง เพื่อได้ข้าวสุกทันใช้ แต่กระนั้น

ข้าวที่เก็บเกี่ยวเอามากก็ยังไม่สุกดี ต้องเอามาทำเป็นข้าวเม่า ทำเป็นข้าวสารไม่ได้เพราะคิดเปลือก ถ้าข้าวที่เก็บมายังอ่อนมาก แม้ทำเป็นข้าวเม่าก็มักติดเปลือกอยู่นั่นเอง ต้องเสียเวลาเก็บเอาเปลือกออก ในที่สุดเห็นลำบากและไม่ทราบต้นเหตุเสียแล้ว ก็เอาข้าวเก่ามาทำเป็นข้าวเม่า แล้วเอาข้าวเม่านี้ผสมกับสิ่งอื่นคั่งกล่าวมาแล้ว กวนเป็นกระยาสารทขึ้น แต่ก่อนนี้ถั่วที่ใช้เป็นกระยาสารท ชาวบ้านเขาปลูกเอาไว้เป็นพิเศษ เพราะซื้อหาไม่ได้สะดวกเหมือนอย่างทุกวันนี้

เรื่องทำบุญตักบาตรกระยาสารท คงได้พรรณนามา บ่งให้เห็นอยู่ว่า เป็นเรื่องเกี่ยวกับ *ผลแรกได้* ซึ่งเราได้แบบอย่างมาจากอินเดีย แต่ที่กล่าวว่าเมื่อตักบาตรแล้ว กรวดน้ำอุทิศแก่บรรพบุรุษผู้ล่วงลับไปแล้ว เห็นจะเป็นอีกเรื่องหนึ่งแต่เอามาทำรวมกัน เพราะการกรวดน้ำอุทิศแก่บรรพบุรุษทางอินเดีย เขาเรียกว่า *ศราทธ* เสียงในภาษาไทยเหมือนกันกับคำ *สารท* ซึ่งเป็นชื่อฤดู แต่อย่างไรก็ดี ขึ้นชื่อว่าทำบุญแล้วก็มักกรวดน้ำแผ่กุศลให้เสมอ นี่ก็เป็นประเพณีที่ชาวฮินดูยังประพฤติกันอยู่เป็นประจำทุกวัน ข้าวเปรต ข้าวกูร (กูร=ข้าวสุก) ที่เชนในวันสงกรานต์ก็เป็นจำพวกเดียวกัน

ตามคตินิยมของเราแต่ก่อน ถ้าทำบุญด้วยข้าวใหม่หรือผลไม้เมื่อแรกเป็นถือกันว่าได้บุญแรงเท่ากับบุญถวายสังฆทาน แต่เดี๋ยวนี้ผลไม้เมื่อแรกเป็น เขาไม่ใคร่เอาไปทำบุญถวายพระ แต่นำเอาไปขายที่ตลาดก่อน เพราะขายได้ราคา ด้วยเป็นผลไม้ต้นฤดู เขาแก้วที่ไม่นำไปถวายพระ ก็เพื่อให้ผลไม้ก้นตลาด มันจะได้มีมาก ๆ และซื้อขายวางล่องได้คล่องมือ ดีเหมือนกัน แต่ว่าตีในแง่ของเศรษฐกิจเท่านั้น

มีผู้เล่าให้ฟังว่า ผลไม้เมื่อแรกเป็น เขาห้ามไม่ให้เก็บเอาไปทำบุญถือว่าเป็นบาป เพราะด้วยเหตุผลอย่างไรก็ได้ความ ครั้นสอบถามพวกชาวสวนกลับได้ความตรงกันข้าม ว่าผลไม้เมื่อแรกเป็น เป็นของดีมีราคา เพราะแรกมีคณินิยมซื้อเอาไปทำบุญ ถือว่าได้บุญแรง เห็นว่าคำอธิบายที่ขัดแย้งกันนี้จะถูกด้วยกัน แต่คงเป็นคนละสมัย ที่ห้ามไม่ให้เอาผลไม้เมื่อแรกเป็นไปทำบุญถือว่าเป็นบาป เห็นจะเนื่องมาแต่เหตุที่จะต้องนำไปส่งเวียงฝัองเทวดาเสียก่อน นี่คงเป็นคติความเชื่อแต่ดั้งเดิม อันเป็นต้นเหตุของเรื่อง *ผลแรกได้* ซึ่งเป็นคติมีอยู่ทั่วไปในชาติต่าง ๆ แต่เดิมที ภายหลังเมื่อเรานับถือพุทธศาสนาแล้ว คติของเดิมที่ถือฝัองเทวดาก็เสื่อมกลายเป็นไป เปลี่ยนเป็นทำบุญถวายพระ แต่ยังมีเค้าเดิมมองเห็นอยู่ ชะรอยแต่เดิมมาเราคงนำ *ผลแรกได้* เช่นฝัองปูย่าตายายหรือฝัองอะไรที่นับถือ

เทศกาลออกพรรษา

เดือน ๑๑ แรมค่ำเป็นวันออกพรรษา ฝนซึ่งตกพรำน้ำและตลอดเวลามา ๓ เดือน ท้องฟ้าซึ่งเคย เห็นเมฆมืดเวหาฟ้าคะนอง พยับพองฝนสาตกอยู่ปราดปราย ก็เว้นว่างห่างหายไป เป็นเวลากำลังจะหมดฤดูฝน เมฆซึ่งเคลื่อนกล่นลอยเต็มท้องฟ้าก็ค่อยสูญหายมลายไป ลมมรสุมตะวันตกเฉียงใต้หรือลมพัทธยา ซึ่งเคยพาเอาฝนสาตกมาโดยแรง ก็แปรและกลายเป็นลมว่าวพัทไชยเรื่อย ๆ มาริน ๆ ทำให้รู้สึกสดชื่นหายชื้นอับ ถนนหนทางก็หมาดแห้งไม่แฉะเหมือนเมื่อก่อน การทำนาที่คร่ำเคร่งมาหลายเดือนก็หมดภาระไปตอนหนึ่ง ชาวส่วนมากก็ตกวงแล้ว คอยแต่เวลากว่าจะสุกและเก็บเกี่ยวได้เท่านั้น อากาศชื้นและมีลมก็เปลี่ยนเป็นปลอดโปร่งแจ่มใส ภูเขาซึ่งอยู่ไกลเห็นลึบ ๆ ทางโน้นไม่ได้เห็นมาหลายเวลา บัดนี้กลับเห็นเขียวชดได้ถนัดในที่ไกล กระทำให้ใจคอของชาวบ้านเบิกบานไปด้วยธรรมชาติ ฤดูเข้าพรรษา ๓ เดือนผ่านไปแล้ว ชาวบ้านก็หว่านแล้วทำแล้วกำลังจะแตกวงเป็นพุ่มพวงไสวตระการตา อีกไม่ช้าก็จะเก็บเกี่ยวได้ ไม่เบิกบานสบายใจ ก็จะไปเบิกบานสบายเอาเมื่อไหร่

ออกพรรษาแล้วและตลอดไปจนถึงกลางเดือน ๑๒ เป็นเทศกาลทอดกฐิน ซึ่งเป็นที่ยินดีปรึคาและรื่นเริงของชาวบ้าน ด้วยจะได้มีโอกาสทำบุญสุนทานควบกันไปกับความสนุกรื่นบันเทิงใจ คนแต่ก่อนเคยพูดว่า ทอดกฐินรินหญ้า ทอดกฐินนั้นเข้าใจแต่รินหญ้าหมายความว่าอะไรอยากทราบแต่ก็ไม่ทราบ ก่อนถึงวันทอดกฐินชาวบ้านมักไปเลือกหาผ้าที่จะทอด หาได้แล้วก็ไปจองล่องหน้าไว้เพื่อให้ตัวรู้ตัวและมีเวลาเตรียมรับรองในวันทอด โดยมากวัดที่จองไว้มักเลือกวัดหมู่บ้านอื่น เพื่อได้มีโอกาสแห่กฐินไปครึกครื้น อย่างสนุกสนาน และประสานสมัคธรรมสามัคคีเป็นไมตรีกับชาวบ้านโน้น ซึ่งเมื่อรู้ว่าจะไปทอดกฐินที่วัดหมู่บ้านของเขาในวันใด ก็จะไ้เตรียมการเพื่อต้อนรับ ตลอดจนถึงเลี้ยงดูและเล่นสนุกร่วมสามัคคีวิสาสะกัน นอกนั้นงานทอดกฐินในที่ไกลได้โอกาสเที่ยวเตร่เปลี่ยนภูมิประเทศ ให้เห็นแปลกเห็นใหม่ไปจากที่เคยเห็นอย่างซ้ำซากอยู่ทุกเมื่อเชื่อกัน ถ้าสิ่งใดในหมู่บ้านโน้นมีแปลกหรือมีใหม่ ก็จะได้รู้ได้เห็นด้วยตนเอง แล้วนำเอาสิ่งที่มีอยู่ในถิ่นนั้น นำมาใช้เป็นแบบอย่างของตนบ้าง ปะเหมาะจะอาจพบเนื้อคู่อยู่ที่นั่นด้วยก็ได้

เหตุฉะนั้น ประเพณีทอดกฐินต่างถิ่นของชาวบ้าน จึงถือว่าสำคัญและจำเป็น เพราะได้ทั้ง บุญกุศลและเล่นสนุกรื่นเริง ได้ทั้งความรู้และจิตใจ เปลี่ยนชีวิตที่คร่ำเคร่งอยู่กับเรื่อง ทำมาหากิน มาเป็นชีวิตใหม่ที่สดชื่นรื่นเริงเสียชั่วคราว ประเพณีอย่างนี้ย่อมมีค่าควรแก่ ชีวิตของคน จึงได้ประเพณีสืบต่อกันมาไม่ขาดสาย เท่ากับเป็นการศึกษาโดยปริยายของคนแต่ก่อน ฝึกตนให้เป็นคนใจบุญ รู้ค่าและคุณค่าของความสามัคคี มีจิตใจร่าเริงไม่ กับแคบ

เมื่อถึงวันทอดกฐิน ชาวบ้านตระเตรียมผ้ากฐินและเครื่องไทยธรรมของถวาย พระ พร้อมแล้วก็เคลื่อนกระบวนออกเดินทางไปสู่วัดที่จะทอด กะเวลาให้ไปถึงวัดทัน เลี้ยงเพลพระ เสร็จเลี้ยงเพลแล้วก็จะได้ทอดกฐิน ถ้าเป็นวัดอยู่ในระยะหนทางไกล ก็ต้อง เคลื่อนกระบวนเดินทางไปตั้งแต่เช้าเพื่อให้ทันเวลา เมื่อไปก็มักมีแห่แห่นกัณฑ์กัก สนุกสนาน ถ้าเป็นทางบกก็ไปเกวียนไปช้างและไปม้า เป็นยานพาหนะบรรทุกและขับขี่ เข้ากระบวนกันไป ถ้ามีช้างมักตั้งองค์กฐินในอุบบนหลังช้าง ถ้าไม่มีก็ตั้งไว้ในเกวียน และตกแต่งประดับประดาเกวียนนั้นให้งดงาม แต่งบุษบกสำหรับตั้งองค์กฐิน ถ้าไม่ได้ เกวียนก็ใช้หาบหามกันไป สิ่งหนึ่งในงานกฐินจะขาดเสียมิได้คือกลอง มีคนหามคนตาม เดินตีไป ตีตุ้มๆ ไปตลอดทาง ถ้ามีปี่มีฆ้องก็ต้องเป่าตีฆ้องไปด้วย นอกนี้ใครจะร้อง รำทำเพลงอย่างไร ก็แล้วแต่สมัครใจ การเป่าปี่ตีฆ้องกลอง เท่ากับประกาศบอกให้รู้ว่ามี แห่กฐินผ่านมา ชาวบ้านรู้ นัดันตามระยะทางที่กระบวนผ่านไป เมื่อได้ยินก็ออกมาแสดงความยินดีไมทนานั่งลงยกมือพนมไหว้องค์กฐินอยู่หน้าบ้าน แม้นคนเดินสวนทางมาก็ นั่ง ลงยกมือไหว้ไมทนาเช่นเดียวกัน เป็นเรื่องทางใจแสดงไมตรีจิตพลอยยินดีในสิ่งที่ควร ยินดี นี้คือวัฒนธรรมเก่าส่วนหนึ่งของชาวไทย สิ่งของอะไรที่จะนำไปทำบุญ คนที่ไปใน กระบวนก็ช่วยกันแบกช่วยกันหามด้วยความเต็มใจ ใครเหนื่อยก็เข้าเปลี่ยนเข้าผลัดกัน ไปตามเรื่อง ส่วนใครมีการเล่นอะไรก็เอาไปเล่น ผู้ที่เข้ากระบวนถ้าเป็นผู้หญิงสาว ๆ ก็ แต่งตัวสวย ๆ ตามท้องถิ่นชาติผู้หญิงการบุญการกุศลก็รู้สึกว่าร่าเริงไป พอใกล้จะถึงวัด ที่จะทอด ก็เป็นเวลาห้องเพล ทางวัดจัดเตรียมรับไว้พร้อมสรรพ ส่วนชาวบ้านบ้านถิ่น ทางหมู่บ้านนั้น เมื่อได้ยินเสียงกลองตุ้ม ๆ ดังมาแต่ไกล ก็พากันออกไปรอคอยเพื่อต้อนรับ ลางที่ก็มีกระบวนแห่ออกไปรับถึงกลางทาง แล้วผสมโรงเข้ากระบวนสมทบแห่มา

ด้วยก็มี ถึงวัดได้เวลาก็จัดเลี้ยงเพลพระ และเลี้ยงตลอดถึงพวกแห่กรฐินด้วย ชาวบ้าน
ที่นั่นเป็นเจ้าของจัดเลี้ยงทั้งสิ้น เพราะเป็นวัดของเขา ถิ่นของเขา ๆ เลี้ยงเสร็จ ไม่ต้อง
อนาทรร้อนใจเรื่องอาหารารากิน เป็นความเอื้อเฟื้อยินดีต้อนรับด้วยไมตรีสามัคคีรส
และชาวบ้านนั้นอาจจะไปทอดกรฐินที่วัดของบ้านโน้นบ้างในคราวหน้าสลับกัน ก็จะได้มี
โอกาสตอบแทนกันและกันไปในตัว ที่จริง ๆ

เสร็จเลี้ยงเพลและเลี้ยงกุ๊กกันแล้ว ได้เวลาทอดกรฐิน พระสงฆ์ลงโบสถ์ชุมนุม
กันพร้อมแล้ว ก็จัดกระบวนแห่ มีคนตามกันเป็นแถวยาวยืดยาว เสียงครึกครื้นไปทั่ว
บริเวณวัด ประทักษิณเวียนโบสถ์ ๓ รอบ แล้วก็เข้าโบสถ์ถวายผ้ากรฐิน ซึ่งเป็นเรื่องไม่
จำเป็นจะต้องเล่า เพราะเป็นลัทธิพิธีที่เคยเห็นกันโดยมาก เว้นแต่เวียนโบสถ์ ๓ รอบ ไม่
ใคร่มีที่ทำการ ที่จริงเวียนประทักษิณก็เป็นการดี เพราะเป็นการแสดงเคารพต่อสถานที่และ
สิ่งศักดิ์สิทธิ์ กรฐินแปลว่าอะไร และต้นเหตุทอดกรฐินมีอย่างไร อาจหาหนังสืออ่านเป็น
ความรู้ได้ง่าย เพราะท่านผู้รู้แต่งขึ้นไว้ให้อ่านมียู่แล้ว จึงไม่จำเป็นจะนำมาพรรณนาใน
ที่นี้ให้ซ้ำซาก เสร็จทอดกรฐินแล้วก็เล่นสนุกรื่นเริงกันที่ลานวัด ใครเล่นอะไรก็เล่นไป
เล่นกันครึกครื้นสนุกสนานเต็มที่ ไม่สู้ปรากฏมีเรื่องอะอะวิวาทกัน เพราะเขากลับมา
เกรงกรรม ไม่กล้าทำสิ่งที่ไม่ควรทำในสถานศักดิ์สิทธิ์เช่นนั้น ถ้าจะมีคนอะอะกันบ้างเกิน
ขอบเขต ก็ถูกว่าดถูกชาวบ้านลงโทษเสียเองตามสมควร เป็นเรื่องควบคุมกันเองไปในตัว
โดยอาศัยประเพณีที่ประเพณีสืบต่อกันมา เป็นหลักประกันความเป็นอยู่ของเขาเท่าที่จะ
ทำได้ในสมัยซึ่งสืบมาแต่ดั้งเดิม แต่เดี๋ยวนี้เปลี่ยนแปลงเป็นความเจริญไปอย่างไร
บ้างก็ไม่ทราบ เล่นสนุกพอได้เวลาตามสมควรก็เลิก ราวาชาวบ้านนั้นแล้วก็พากันกลับ
ถิ่นบ้านของตน ตอนนี้เป็นกลับอย่างเจียบ ๆ ไม่มีแห่แห่นอะไรเหมือนเมื่อเขาไปเพราะ
สนุกสะใจและเหนื่อยแล้ว

ตามที่เล่ามานี้เป็นเรื่องแห่กรฐินไปทางบก ถ้าไปทางน้ำถึงไม่บอกก็รู้ว่าเขา
ไปกันด้วยเรือพายหรือแจว ไปกันเป็นแถวยาวยืดยาวทั้งเรือใหญ่เรือน้อย เรือที่เป็นองค์กรฐิน
นั้นจัดแต่งเป็นพิเศษ มีศาลผ้าคาดสีมีธงทิวและอะไรต่าง ๆ ตามแต่จะแต่งและประดับ
ตลอดจนที่กว้างไทร จะทำเป็นบุษบกหรือทำเป็นรูปอะไรก็ได้แล้วแต่จะทำ ข้าสมัยนี้ไป
ทอดในระยะไกล ๆ ได้สะดวก ด้วยมีเรือกลไฟและเรือยนต์จะงูเอาเรือแจวเรือพายพ่วง

ท้ายไปค่ายหลาย ๆ ล่าก็ได้ เมื่อถึงเทศกาลทอดกฐิน จะได้ยินเสียงกลองตุ้ม ๆ อยู่แทบทุกเช้า แม้ไม่เห็นก็รู้ได้ว่ามีกระบวนกฐินกำลังจะผ่านไป การจะไปกันทางน้ำอย่างนี้ ถ้าเป็นกฐินของชาวกรุงชาวเมืองมักมีเรือเป็นโรงครัวฟ่วงไปค่าย เพราะจัดเตรียมสิ่งของไปหุงต้มได้สะดวกกว่าทางบก จะอาศัยชาวบ้านของวัดที่ไปทอดเป็นผู้เลี้ยงดู เหมือนกึ่งเรื่องที่เล่ามาข้างต้นก็ได้ เพราะความมีและความไม่มีไม่ได้ระดับไล่เลี่ยกัน จึงผิดชั้นผิดสังคม นิสัยของเรานั้นดีของเขา จะเอาดีของเราและเอาดีของเขา มารวมเข้าแม่พิมพ์เดียวกันในทันทีทันใดก็ยากอยู่ ต้องพยายามทำให้นั้นเป็นนั้น หรือทำให้นั้นเป็นนั้นพอให้มีแถวมีแนวเสียก่อน จึงจะรวมเข้ากันได้สะดวกและราบรื่น

อาหารที่จัดเอาไปเลี้ยงกันในงานทอดกฐิน โดยมากมักใช้เป็นข้าวห่อข้าวกระทงเพราะสะดวกดี ยืนส่งให้กันก็ง่าย กินเสร็จแล้วโยนทิ้งห่อกระทงได้ ไม่ต้องเป็นห่วงคอยเก็บถ้วยหรือชามกลัวว่าจะแตกหรือหายได้ และไม่ต้องเป็นกังวลล้าง ถึงจะล้างได้ก็ต้องใช้น้ำในแม่น้ำลำคลองล้าง ใครเขาจะขนเอาน้ำฝนน้ำประปาไปค่ายได้มากให้ลำบากลำบากถึงล้างชามได้ อาหารที่จัดเอาไปนั้นไม่ใช่แต่สำหรับเลี้ยงคนที่ไป เขาจัดไปถวายเลี้ยงพระเพลที่วัดด้วย ของเลี้ยงนั้นนอกจากมีข้าวและแกงและของผัก ๆ ต้ม ๆ ตามแต่แม่ครัวจะจัดหาเตรียมไป ยังมีเจ้าขนมจีนน้ำพริกด้วย ของหวานก็มีข้าวเม่าทอดและกล้วยแขก ของเหล่านี้เป็นยืนพื้นทุกนิกไม่ใคร่ขาด เพราะสะดวกแก่ที่จะเลี้ยงดูแต่ขนมจีนน้ำพริก โดยเฉพาะน้ำพริก ถ้าทำเป็นจำนวนมาก ๆ สำหรับเลี้ยงคนมาก เวลาผสมแม่ครัวอาจเอามือลงไปกววนคนน้ำพริกในภาชนะ ซึ่งโดยมากใช้กระถาง หรือโอ่งมังกร มักล้วงลึกลงไปเลยข้อมือ ลางทีก็เลยไปถึงครึ่งแขนก่อนแขนก็เคยเห็น น้ำมะกรูดน้ำมะนาวน้ำส้มมะขามเปียกที่เป็นเครื่องเปรี้ยวผสมน้ำพริก คงจะกัดแขนระบายนะ เอาเจ้าขี้เหี่ยวขี้โคลกลงไปผสมด้วยเป็นแน่ ไม่เป็นไรกินอร่อยดี เพราะภาชิตจีนว่า *เทย์อิมก็เจียะเซงซี* แปลว่า มองไม่เห็นกินสะอาด ตรงนี้อาจมีเสียงแย้งอย่างโมโหเกิดขึ้นได้ว่า ใครเขาเอามือลงไปกววนแล้ว หากความมันเปล่านั้น เขาก็ใช้กระจ่าหรือช้อนลงไปกววนต่างหาก เช่จริง ไม่เชื่อเพราะเห็นอยู่กับตา ถ้าไม่เชื่อถามภรรยาข้าพเจ้าดูก็ได้ นี่เป็นคำกล่าวของชาวพม่าตรงกับของเรา ชาวบ้านนอกจาก ให้ตามแม่เอ็งแดงดูถ้าใครไม่เชื่อตามที่กล่าว เขาเป็นต้องอ้างเมียเป็นพยานสนับสนุนถ้อยคำของเขาเสมอเพื่อให้หนักแน่น

เพราะภรรยาเป็นผู้พูดจริงเสมอเชื่อได้ แต่อย่างไรก็ดี ใช้กระจำหรือซ้อนกวนนั้นมันไม่ได้ของมีจำนวนมาก ค้ำก็สั้นไป มือเบื่อน้ำมะนาวมะกรูดที่บีบลงไปอยู่แล้ว ใช้มือกวนสะทวคึกว่า เป็นทำนองเดียวกันกับมุนข้าวเหนียวน้ำกะทิ ต้องใช้มือมุน จะใช้เครื่องอย่างอื่นแทนมือไม่ถนัดไม่เคยมือกัน เพราะประพฤติเป็นประเพณีมาอย่างนั้น ขึ้นมุนด้วยอย่างอื่นจึงนอกแบบ กินไม่อร่อย ไม่ได้รสมือ คุนาล้างมือที่ในซาล้างเห็นคำ ๆ เป็นปลักมันมะเมื่อม เพราะมือที่ใช้มุนกะทิใช้สำหรับรับสตางค์และใช้อย่างอื่นอีกร้อยแปดเช็ดกับตะโพกก็เคยเห็นแต่่น้อยราย จุ่มล้างแล้วมีผ้าเช็ด แต่ผ้านั้นล้างแห้ง (ไม่โชกทั่วไป) มีลักษณะสีขาวเพียงไร โปรคสังเกตดูเขาก็แล้วกัน ที่กล่าวนี้ไม่ใช่ว่าข้าพเจ้าจะไม่ซ้อข้าวเหนียวกิน ซ้อทำไมจะไม่ซ้อ เพราะถือภษิตจีนข้างต้นนี้ และทำเหม็น ๆ ไม่แลเห็นเสียก็กินได้ ถ้าไปเห็นด้วยตาตนเองเสียหมดไม่ว่าอะไรหรือรู้แจ้งเห็นจริงในสภาพที่แท้จริง อย่างที่ท่านว่า *เทศาอันว่าผม อย่าขึ้นชมว่าผมโสภา* ก็อยู่ในโลกอย่างที่ข้าพเจ้าอยู่นี้ได้ลำบาก ต้องทนเอาบ้างอย่าไปนึกถึงมันนัก เคือครือน ถ้าทนไปไหวไปบวชเป็นฤษีก็ดีกว่า แต่ทว่าที่กล่าวมาแล้วนี้ทั้งหมด เป็นเรื่องสมัยของข้าพเจ้า จึงไม่จำเป็นต้องเหมือนกับอีกสมัยหนึ่ง ซึ่งอาจมีความเจริญก้าวหน้าในวัฒนธรรม ไปไกลกว่าสมัยของข้าพเจ้าก็ได้ ข้าพเจ้ากล่าวเช่นนี้ เป็นกล่าวอย่างผู้เห็นข้างหน้า มีแต่ความสลดใจขึ้นใจทั้งนั้น

กล่าวนอกเรื่องเป็นช้จ้งหวะแล้ว จึงจะเล่าเรื่องทอดกฐินต่อไป เสร็จทอดกฐินแล้ว ก็เล่นสนุกสมโภชกันที่ลานวัดหน้าวัด มีการแสดงต่าง ๆ หรือแข่งเรือพายกัน เป็นต้น หรือไม่ก็อาจมีเล่นเพลงเรือด้วยก็ได้ ชาวบ้านแถบนั้นจะพายเรือเข้าร่วมการกุศลและเล่นสนุกร่วมด้วย ตอนนั้นกลางที่จะเห็นผู้หญิงสาวชาวบ้านสวมหมวกมาแข่งเรือด้วยก็ได้ ความจำเป็นบังคับอยู่โตตัวเพราะเล่นอยู่กลางแจ้งกลางแดด และหมวกที่เขาสวมถ้าเป็นอย่างงามก็ประดับประดามีเขียว ๆ แดง ๆ ตูงตามสภาพของท้องถิ่น ลางวัดเมื่อทอดกฐินแล้ว จักสิ่งของพื้นดินที่มีในที่นั้น มีกล้วยอ้อย มะพร้าว น้ำตาล เป็นต้น นำมาให้เจ้าภาพกฐินเป็นของชำร่วยตอบแทนด้วยไมตรีจิตก็มี เล่นสนุกสมควรแก่เวลาแล้วก็เลิกต่างกลับบ้าน เทศกาลกฐินถ้าไม่ทอดกันเจียบ ๆ เป็นเฉพาะรายบุคคล ก็สนุกกันอย่างนี้อย่าห้ามเลยว่ อย่าเอาความสนุกเข้าไปปะปนกับการบุญการกุศล เพราะคน

เป็นสิ่งผสมสิ่งปรุ่ต่าง ห้ามไม่ให้สนุกไม่ให้ชู้ช่าหรือหาก็ห้ามได้ดอก แต่ว่าหลบอยู่ภายในคอยแต่จะค้นออกมาเมื่อมีโอกาส ถ้ามันค้นออกมาได้ในที่อื่นไม่มีขอบเขตเป็นเครื่องกัน ก็รุนแรงยิ่งกว่านี้ ถึงเสียหายไปกันใหญ่ก็มีได้ และในโลกนี้จะหาสิ่งที่เป็นของแท้บริสุทธิ์จริง ๆ หาได้น้อยเต็มที หรือจะไม่มีเสียด้วยซ้ำ ถึงหากว่าจะมีก็เข้ากันไม่ได้กับโลกซึ่งซับซ้อนด้วยด้วยดีชั่ว เพราะของแท้ของบริสุทธิ์ถ้าจะมีก็ต้องมีอยู่นอกโลกนี้ไปเป็นที่สุดแห่งความไม่มี ผสมที่ใคร ๆ โดยมากอยากไปก็แต่ปาก จึงไปกันไม่ถึง

ทอดกฐินเท่าที่พรรณนามาเป็นทอดกันตามธรรมดาสามัญ คือทอดยังวัดที่ไปจงล่องหน้าไว้ เขาเองแล้วมักเขียนหนังสือปักไว้ที่ศาลาท่าน้ำหน้าวัด เพื่อบอกให้รู้ว่ามิใครมาจองเอาไว้แล้ว เมื่อเสร็จทอดกฐินมักเอาธงตะเข้ปักไว้หน้าวัดข้างศาลา ลงที่ก็มีต้นกล้วยปักไว้ด้วย ปักไว้ทำไมและทำไมจึงมักใช้ธงตะเข้ ใช้ธงอย่างอื่นปักไว้ไม่ได้หรือ ในที่นี้ข้าพเจ้าตั้งเป็นคำถามขึ้นเท่านั้น ยังไม่พยายามจะตอบ นอกจากจะกล่าวอย่างที่เข้าใจกันว่า ปักไว้ใคร ๆ จะได้รู้ว่าเป็นวัดซึ่งมีผู้มาทอดกฐินแล้ว คนอื่นมาสืบหาวัดสำหรับทอดหรือผู้ซึ่งผ่านไปมาจะได้รู้ไม่ต้องเสียเวลาไปสืบถาม จะได้เลยไมทนาด้วยแต่ที่ทำการเช่นนี้ ทำกันอยู่ในท้องถิ่นที่มีวัดมาก ซึ่งอาจมีวัดตกล้าง ไม่มีใครทอดก็ได้ จึงมักมีผู้ศรัทธาไปสืบเสาะหาวัดอย่างนี้เพื่อทอดกฐิน ตามปกติในวันใกล้ ๆ จะสิ้นหน้าทอดกฐินหรือในวันสุดท้าย ก็วันก่อนแรมค่ำ ๑ ของเดือน ๑๒ ทอดกฐินอย่างนี้เรียกว่า กฐินตกล้าง หรือเรียกว่า *กฐินตก* ลางถิ่นก็เรียกว่า *กฐินโจร* เพราะกิริยาอาการที่ไปทอดเป็นอย่างไม่รู้เนื้อรู้ตัว จู้ ๆ ก็ไปทอด ไม่บอกกล่าวเล่าสืบล่องหน้าไว้ให้วัดรู้ เพื่อเตรียมกวักให้พรักพร้อมและเรียบร้อย การทอดกฐินตกถือว่าได้บุญอันสงส์แรงกว่าทอดกฐินกันตามธรรมดา ลางที่เตรียมข้าวของไปทอดกฐินหลาย ๆ วัด แต่ได้วัดทอดน้อยวัด เครื่องไทยธรรมที่ตระเตรียมเอาไปทอดยังมีเหลืออยู่ หรือหาวัดทอดไม่ได้ ก็เอาเครื่องไทยธรรมเหล่านั้นจัดทำเป็นผ้าป่าเรียกกันว่าผ้าป่าแถมกฐิน ที่เป็นทอดผ้าป่าโดยเอกเทศก็มี ลางที่ก็มีแห่แห่นกันครึกครื้น รวมทอดกันหลาย ๆ เจ้าของก็มี แต่องค์ผ้าป่างดงามประกวดประชันเอาหน้าเอาตากัน ลางที่เครื่องไทยธรรมทอดผ้าป่ามีราคามาก ๆ เพราะแข่งขันประกวดกัน พระสงฆ์องค์ใดมีโชคเป็นผู้ชักเอาไป ก็นับว่ารวยได้อยู่โปรดอ่านต้นเหตุทอดผ้าป่าในหนังสือ *วิธีทำบุญ* ของหอสมุดแห่งชาตินั้นเถิด

ยังมีทอตกฐินอีกชนิดหนึ่งเรียกว่า จุลกฐิน ซึ่งต้องจัดทำผ้าไตรถวายเป็น ผักกฐิน เริ่มแต่เก็บฝ้ายเอามากรอมาปั่นเป็นเส้นด้าย แล้วทอเป็นผืนผ้า และตัดเย็บย้อม ไตรจีวรให้แล้วเสร็จภายใน ๒๔ ชั่วโมง ให้ทันสมัยเป็นผักกฐินทอดโกไว้ในวันรุ่งขึ้น เพราะ ฉะนั้นจะเห็นได้ว่า จุลกฐินเป็นสิ่งที่ทำยากสักเพียงไร ด้วยเป็นเรื่องต้องจัดทำให้แล้วเสร็จ แข่งกับเวลา เหตุนี้ผู้มีกำลังหรืออำนาจวาสนาใจกว้างขวางจึงสามารถทำได้ เพราะ ต้องระดมคนช่วยกันกุ้กุ่มมากคนด้วยกัน ทั้งกลางวันและกลางคืน สับเปลี่ยนและแบ่ง หน้าที่เป็นเวรทำกันไปตลอดจนมีการเลี้ยงดู เป็นงานใหญ่และหนักแรงอยู่ เริ่มแต่ปั่นฝ้าย ไครมีฝ้ายก็นำเอามาผสม เพื่อทำบุญร่วมด้วย ลางรายเอาฝ้ายทั้งลูกไปผูกไว้ตามกิ่งไม้ แล้วไปเด็ดเก็บมาเป็นที่ว่าเก็บมาจากต้นจริง ๆ เป็นเรื่องสมมติต่างว่าทั้งนั้น ถ้าในโลกนี้ ไม่มีสิ่งสมมติ ไม่มีต่างว่า ก็เดือนร้อน ไม่ต้องดูแลรักษาคุณภาพยนตร์หรืออานวรรณคดีก็ได้ ถ้าไม่เดือนร้อนจะไปเคียดร้อนเอาเมื่อไรเล่า นอกจากไปบวชเสียนั้นแหละจึงจะพ้นจาก เรื่องอย่างนี้ไปได้บ้าง แต่ไม่แน่เสมอไป ด้วยเป็นกรรมของสัตว์ที่ยังไม่พ้นโลกสงสารที่ นำสงสารแท้ การปั่นฝ้ายปั่นกันมากคน ช่วยกันปั่นเป็นเส้นด้าย แล้วก็เข้าก็ทอเป็นผ้า แบ่งทอกันหลายกี่ การนี้มักใช้หญิงสาวพรหมจารีเป็นผู้ทอ และมักทำกันที่บนศาลา การเปรียญของวัดที่จะทอด เป็นการประกวดแข่งขันประลองฝีมือทอผ้าของลูกสาว นั้นเอง เพราะการทอผ้านั้นคนแต่ก่อนถือว่าเป็นวิชาจำเป็นอย่างหนึ่งของลูกผู้หญิงผู้มี อันจะกิน ซึ่งจะต้องเรียนและทอเป็น ถ้าทอไม่เป็นก็น่าอายเป็นที่ขายหน้ากัน เพราะ หูกทอตะกอดัก เย็บร้อยปักจำหลักลาย วิชาหญิงทุกสิ่งสาย สวาทเจ้าก็เข้าใจ นี่เป็น ถ้อยคำที่มีผู้แต่งกล่าวชมนางนพมาศ สมัยพระร่วงสุโขทัยที่ข้าพเจ้าจำไว้ได้

ทอจุลกฐินมักทำกันเมื่อเวลาจวนจะหมดเขตกฐิน เช่นในวันขึ้น ๑๔ ค่ำ เดือน ๑๒ จะได้กล่าวถึงความสามารถพร้อมเพียงกันว่าทำได้ และถือว่าทอตกฐินอย่างนี้ ได้อานิสงส์แรงกว่าทอตกฐินธรรมดาทั้ง ๑๐ เท่าแน่นอน เพราะทำได้ยากและหนักใจ มาก ต้องคร่ำเคร่งมีวิตกกังวลเกรงว่าจะไม่แล้วทัน เมื่อสำเร็จจนทอดได้ทันเวลา ความ โลงใจดีใจก็มีมามากไปตามส่วน เกิดปีติสมนัสสบายใจหาน้อยไม่ ได้ทำบุญแรงอยู่ ในตัว นึกก็เป็นธรรมดาไม่ว่างานการอะไร ถ้าทำด้วยความสมัครใจพอใจ ถึงเป็นงาน ยากและหนักใจ เมื่อสำเร็จลุล่วงไปได้ด้วยดี ก็รู้สึกพอใจและดีใจไปตามส่วน เกิดเป็น

ความพอใจขึ้นทันที เหตุนี้ ความสุขสบายจึงอยู่ที่ทรงนี้ ไม่ใช่อยู่ที่สำเร็จและได้ของดี ๆ มาอย่างคล่อง ๆ ง่าย ๆ จนไม่รู้ค่าของสิ่งที่ได้มา เต็มวันมีกักระตุก คงทอผ้าได้เร็วกว่าที่แบบโบราณ สะดวกกว่าเก่าได้อย่างหนึ่ง แต่ความยากความหนักใจลดลงไป อย่างนี้ ก็ดีเหมือนกัน และเราก็เลือกเอาอย่างนี้ด้วย

ทอเป็นผืนแล้ว เอามาตัดมาเปลาะเย็บเป็นจีวร แล้วย้อมเหลืองตากให้แห้ง ถ้างัดไม่ทันใจถึงกับต้องพักกระเพื่อลมเข้าช่วยกัวยก็มี ถ้าไม่สามารถจะทำให้แล้วเสร็จ ได้ครบทั้งไตรจีวร จะทำแต่จีวรสำหรับครองตัวเดียวก็ได้ไม่ผิด บริวารนอกนั้นจัดหาทำที่สำเร็จแล้ว คือซื้อหรือไปเอามาจากที่อื่นก็ได้ เป็นเรื่องเอาเท่าที่สามารถจะเป็นไปได้ สบายใจเหมือนกัน ระหว่างทำถ้ามีการเล่น ก็เล่นฉลองสมโภชกันไปในตัว มีเลี้ยงอาหารกันเอิกเกริก เพราะงานเลี้ยงอย่างนี้ถือว่าอันสงส์แรง ชาวบ้านไม่ว่าใครเป็นมาช่วย นี่เป็นวัฒนธรรมเดิมของเรา เป็นเพื่อนบ้านกันก็ต้องถ้อยก็ถ้อยอาศัยผูกไมตรีมีความรักความนับถือกัน ผิดกับสมัยปัจจุบันในท้องที่มีมีความเจริญมากเช่นในกรุงในเมือง ซึ่งไม่มีใครกะนั่งถึงเพื่อนบ้านร้านดิน ตัวใครก็ตัวใคร เมื่อมีเงินแล้วก็ไปแสวงสารพัดนึก เอาเงินเข้าจ้าง ก็อาจสำเร็จประโยชน์ได้แทบทุกอย่าง แต่ว่าขาดคุณธรรม ดังที่กล่าวมา เพราะฉะนั้น จุลาลูธิ์อย่างสมัยก่อนเมื่อยังอยู่ในสมัยที่ไม่มีความเจริญถึงขนาดเหมือนบัดนี้ จึงเป็นงานกรีกครั้นมากอยู่ กลางคืนจุกได้จุกไฟสว่างไปทั่ววัด ขึ้นชื่อว่าบุญ งานบุญแล้วสำคัญนัก ถือกันยิ่งยวดกว่างานอื่น เพราะศาสนาไม่ว่าศาสนาใดเป็นแรงกำลัอย่างแรงทางจิตใจในชีวิตของชาวบ้าน ข้อสำคัญงานจะสนุกกรีกครั้นแค่ไหน อยู่ที่มีคนหนุ่มคนสาวเข้าร่วมด้วย คนทั้งสองจำพวกนี้ประชุมกันอยู่ที่ไหนมาก ๆ ที่นั้นก็กรีกครั้น เพราะเพิ่งเคยเห็นโลกที่มีความสุขสนุกสักปานไร คือเห็นแต่บ้านเดียว ขึ้นให้เห็นโลกทั้งสองด้านก็ไม่เล่น ไม่ก้าวหน้า ไม่โลดโผนเป็นจึก ๆ มล็ดซัดไป เพราะงานอย่างนี้ ถ้ามีแต่คนแก่คนเฒ่าวัยเดียวกันหมด ก็กร่อยไปไม่สนุกถึงหมดรส ด้วยคนแก่ส่วนมากชอบพูดแต่เรื่องเก่าเป็นความหลัง พูดแล้วพูดอีกซ้ำ ๆ ซาก ๆ นำเบื้อ จึงมักมองไม่เห็นความสนุกที่อยู่เฉพาะหน้า แต่จะโทษคนแก่ก็ไม่ได้ ด้วยความสุขของคนแก่มีแต่เป็นความหลัง เมื่อครั้งยังหนุ่มสาวอยู่ ซึ่งบัดนี้ผ่านพ้นมาแล้ว ไม่มีโอกาสจะเป็นเช่นนั้นได้อีกต่อไป จึงได้แต่เฝ้าฝันเรื่องเก่าเป็นความหลังไปตามเรื่อง ไม่เหมือน

กับพวกหนุ่ม ๆ สาว ๆ ซึ่งนึกแก่กาลเฉพาะหน้าในเวลาปัจจุบันเท่านั้น นึกอย่างนี้ก็ถูกในแง่หนึ่ง สิ่งทีล่วงแล้วก็ล่วงแล้ว สิ่งข้างหน้าก็ยังไม่ถึง ไปนึกถึงมันทำไม แต่ว่ากาลเวลาเป็นสิ่งต่อเนื่องกัน เขาทำกันไปก็ถูกกันไปตามภาษาของคนในวัยนั้น ร้องเพลงหรือล้อกันไป เกี้ยวพาราสีกันไป. ข้าพเจ้านองคำกล่าวของฝรั่งว่า *หนุ่มต้องเป็นหนุ่ม สาวต้องเป็นสาว ช่วยไม่ได้* ด้วยเป็นธรรมชาติของโลกวิสัย ถึงคนแก่แต่ก่อนก็หยอกอยู่เมื่อไร เคยเป็นมาก่อนเหมือนกัน อย่าเข้าใจผิดว่าไม่เคย เพราะเรื่องอย่างนี้ไม่ว่าคนสมัยไหน เคยเป็นมาก่อนแล้วทั้งนั้น จะต่างกันก็แต่ลักษณะของกาลสมัยและโอกาส เหตุนี้คนแก่กับคนหนุ่มจึงต่างฝ่ายไม่ลงรอยเดียวกัน คิดเห็นกันไปคนละแง่ ถูกด้วยกันและผิดด้วยกันไม่มากนักน้อย ต้องเห็นใจกันบ้างมีข้อและร้นกันบ้างตามนิสัยของคนหนุ่มและคนแก่ แต่ไม่ใช่ชนิตอวดดีหรือเอาหัวชนกำแพง จึงจะไปกันได้เป็นมงคล การปั้นฝ้ายทอผ้าและเย็บจีวร เป็นหน้าที่ของผู้หญิงสาวเป็นส่วนมาก แต่การตัดผ้าเป็นกระทรงหรือกระบังสำหรับเย็บเป็นจีวร เป็นหน้าที่ของผู้ชายผู้ใหญ่หน่อย เพราะบวชเรียนมาแล้วรู้เรื่องดีตามปรกติผู้หญิงทำไม่เป็น อย่าลืมนึกว่าข้าพเจ้าใช้คำว่าตามปรกติ หน่อยจะหาว่าข้าพเจ้าดูหมิ่นผู้หญิง เพราะผู้หญิงที่มีความสามารถเป็นพิเศษ ชนิดที่ชายทำได้หญิงก็ทำได้ก็มีเหมือนกัน แต่หาได้ช่วยยากเพราะฝึกเพศ ส่วนการโหลกขม้นสำหรับย้อมตลอดจนย้อมผ้าตากผ้า ตกเป็นภาระของชายหนุ่มเป็นส่วนมาก เพราะมีแรงกำลัง ว่ากันตามส่วนมากกว่าผู้หญิง สมควรแล้วที่เขาเรียกชายหนุ่มอันควรจะมีเมียได้แต่ยังไม่มีความบ่าว

ประเพณีจุกจุกที่มักทำกันในวันจวนหมดเขตทอดกฐิน มีเก่าให้เขาเห็นมุลเหตุไ้ว่า เดิมเห็นจะเป็นเรื่องทอดกฐินตกค้าง จึงไปจัดทำกันในระยะเวลาตอนนั้น ถ้านึกถึงสมัยก่อน เวลาจวนเจียนจะสิ้นเขตกฐินเช่นนี้ ถ้าจะจัดทอดก็ไม่มีผ้าเตรียมไว้ล่วงหน้า จะซื้อหาหรือฟ้ง เขาทำสำเร็จมิได้ขาย ก็คงไม่มีที่ซื้อหาได้สะดวกนัก ด้วยลักษณะความเป็นอยู่ของเราแต่เดิมอยู่กันเป็นหมู่บ้าน ถึงเดือนส่วนมากก็ยังเป็นเช่นนั้นอยู่ เพราะเกี่ยวกับเรื่องอาชีพทางกสิกรรม ของใช้ไม้สอยต่างๆ ก็ต้องจัดทำเองภายในหมู่บ้านเสียโดยมาก เป็นชนิดอุตสาหกรรมในครอบครัว เลี้ยงตัวเองใช้เอง จะตั้งร้านค้าขายเหมือนในบ้านในเมืองที่เจริญ ก็ไม่มีและไม่เคยทำกัน และชาวต่างชาติก็ยังไม่แผ่การค้าขายของเขาไปถึง เมื่อเป็นเช่นนั้น ถ้าต้องการผ้ามาทำเป็นไตรจีวรสำหรับ

ทอดกฐินเป็นเวลากระชั้นกัน ไม่ได้มีเตรียมเอาไว้ล่วงหน้าและไม่มีที่ซื้อไก่สะตอก มีก็
อย่างเดียวคือต้องช่วยตนเอง ช่วยกันจัดทำขึ้นเป็นงานปัจจุบันทันด่วนด้วยน้ำใจอันแรง
กล้าในศรัทธาการบุญ เมื่อทำสำเร็จลุล่วงไปก็ด้วยความพร้อมเพรียงคือสามัคคีธรรม ก็
สมควรที่จะถือว่าได้อานิสงส์แรง เรื่องจะเป็นเช่นนี้ มาภายหลังสิ่งแวดล้อมเปลี่ยนแปลง
ไป จึงทำกันในเมื่อมีโอกาสจะได้พอเป็นประเพณีสืบต่อกันมาเท่านั้น ข้าพเจ้ามีความ
คิดเห็นเช่นนี้ จะถูกคิดอย่างไรก็ไม่ทราบ ถ้าท่านผู้รู้มีเมตตาจิตบอกให้รู้บ้าง ก็จะเป็น
พระคุณแก่คนรุ่นหลังที่ยังไม่รู้ ค่ายเทอญ

พิมพ์ที่โรงพิมพ์สำนักงานเนียบนายทวิชิต
ที่เลขที่ ๖๖ ถนนราชดำเนิน กรุงเทพมหานคร
นายเฉลียว จันทราพิทย ผู้พิมพ์, ผู้โฆษณา
พ.ศ. ๒๕๐๐